Trollhätte-Gillet

Historia
och
Historier
om
”STRANNA”

Trollhätte-Gillets skriftserie

8

Edsvägen mellan Brätte och Åkerström

av Anna-Lisa Berglund

Flintfynd i gamla Brätte, beläget vid Vassända, d v s vattnets ända i Vänern, (av tyska Wasser) visar att handelsförbindelser söderut förekom redan under stenåldern och Brätte "marten" första veckan i september var en institution redan på medeltiden långt innan boplatsen utvecklades till något som liknade ett samhälle. Det är belagt att Brätte var bebyggt i början av 1500-talet. Det var ett mycket litet samhälle av hopträngda låga trähus, beläget nedanför bergknallen Grytåsen. Som mest bodde där 256 personer. 1943 gjordes en utgrävning på platsen och man fann grunder, gårdsplaner, brunnar och stensatta gator. Fynden och en modell av Brätte finns nu på Vänersborgs museum.

Första gången namnet Brätte finns dokumenterat i skrift är 1558. Då omnämns en "kyrkioäng wid Brätte". 1565-66 brändes Brätte ner av en dansk här men byggdes upp igen. 22/2 1594 var Brätte en av de städer som svor trohetsed vid Sigismunds kröning. 1603 fick Brätte genom kungligt brev av Karl IX gårdarna Amennerödh (Amne-röd), Gunnarstorp (Kuntsbol) och Wassända, senare även Espered och Brätte Haga för sitt jordbruk och kreatursbete. 1609 brann en fjärdedel av staden ner vid en eldsvåda. Brättes kyrka nämns första gången 1616 och låg troligen där nu landsvägen går fram. !636 var det ny eldsvåda, som tog en tredjedel av alla hus.

Namnet Brätte tros vara pluralisformen av det gamla svenska ordet bratt = brant och skulle då kunna översättas med den branta sluttningen. Med tanke på läget och att Vassändaviken slammats igen under århundradenas lopp låter det som en riktig tolkning.

En väg med uråldriga anor gick från Brätte till Kongahälla, nuvarande Kungälv, vid Nordre älv. Den kallades först Harald Hårdrådes väg. Men 1273, då den första gången nämns i ett skriftligt dokument, kallas den Gambla stigh. Skärningen mellan den och Nödingeån valdes detta år till riksgränsmärke mellan Sverige och Norge. Ännu senare kallades den Edsvägen.

Från början var denna led bara en upptrampad stig genom stora skogar. Men den var den enda framkomliga härvägen i ofredstider, och den var köpmännens enda möjlighet att transportera varor landvägen. I boken "Kring Göta älv" berättar Rune Ekre att export av beck och osmundjärn från Värmland till Lödöse förekom redan 1399-1400. Så långt det var möjligt skedde transporterna vintertid över de tillfrusna sjöarna, vilket var betydligt bekvämare än landtransporten från Vänern till Lödöse, Sveriges enda öppning mot Västerhavet. Den försvårades av de stora fallen vid Eidhar eller Stora Edet, nuvarande Trollhättan. Ed betyder hinder. Man fick släpa och dra båtarna på land förbi fallen eller lasta om till landstransport. Båtarna var vid denna tid av rysk modell. De var tillverkade av kluvna ("skidade") granplankor, som syddes ihop med sega rottågor. Hur det gick till visar Olaus Magnus på en karta 1539. I äldre Västgötalagen stadgas 2 öre i böter för den som stal en sådan båt, en s k tågbända. 2 öre var mycket pengar då...

Vid Stora Edet anlades dragrännor förbi fallen och de svåra strömmarna. Små rester av dessa kunde ses ännu på 1940-talet, då de utforskades av Walter Göransson, Olof Boman och Erling Svensson. På västra sidan av älven började rännan vid Saltet eller Talbo nedanför Flottbergsströmmen och gick uppför branta backar till en å, som rann genom Arvidstorp. Den fortsatte genom en nu utplånad fornsjö och sedan via en bäckfåra vid Vårvik åter ut i älven. På östra sidan gick rännan upp vid Åkersvass till Åkersjö. Därifrån fanns två olika stråk. Det ena gick förbi NOHAB till Klypsjön eller Lillsjön, som nu är ingenfylld, och vidare genom sankmarkerna mellan bergsryggarna utefter nuvarande Drottninggatan. Från torget fortsatte den utefter Kungsgatan till Hjulkvarn och via en bäck där ut i älven. Det andra stråket gick från Sjööset mellan slussen nr 2 och Rysskajen och följde sedan det s k Floddiket, som fanns kvar ännu på 1950-talet. Därifrån gick den via våtmarker upp till Hjulkvarn och bäcken. Botten av dragrännorna belades med våt lera för att minska friktionen och göra arbetet lättare. Man har även funnit rester av de s k trälvägarna, där manskapet gick och drog sina farkoster.

Under Gustav Wasas regeringstid hände en hel del som satte fart på Brätte och transportväsendet. Malmbrytning hade visserligen förekommit i Sverige sedan 1200-talet, men riktig fart fick den först på 1500-talet genom Gustav Wasas initiativ. Han gav på 1540-talet sin sekreterare Rasmus Ludvigsson i uppdrag att utreda hur järnet från Nora bergslag skulle kunna föras över vattendragen för export från Älvsborg vid Göta älvs mynning. Rasmus Ludvigsson gjorde en skissartad karta försedd med text över sin resa. Där anger han resans etapper i veckosjöar och raster. En veckosjö var den väg man orkade ro i ett sträck innan man "vek sig", och en rast var cirka 4 km. Han beräknar resan över Vänern från Bro, nuvarande Kristinehamn, till Brätte till 28 veckosjöar. Från Brätte ledde "en ond väg, som dock stod till att broa" förbi fallen ner till Åkerström.

Exporten kom sedan snabbt igång. Redan 1522 finns en beskrivning i fogden Bengt Birgerssons räkenskaper över järntransporterna från de värmländska järnbruken över Edsvägen till Nylöse. Så här skriver han: "Till det första kommer det ifrån Wermeland heller vadan det kommer och till Brätte, sedan bliver det fört landvägen från Brätte och till Åkerström, som är en mila väg, och där bliver godset inlagt uti min nådige Herres bod. Sedan bliver det inskeppat uti min nådige Herres båtar där vid Åkerström och fört ner till Bäreström, (nuvarande Lilla Edet), som är en veckosjö. Där bliver det åter fört landsvägen över ett ed, som är ett kolvskott utöver och in i min nådige Herres båtar och fört ner till Nylöse". Dessa s k Edsbåtar hade fällbara master för att kunna ta sig under Lejonbron i Göteborg.

Åren 1604 -1607 lät Karl IX bygga rikets första sluss vid Litzla Eid, dvs Lilla Edet. Därefter kunde fraktskutorna ta sig ända upp till Åkerström för omlastning till landtransport på Edsvägen, en klar förbättring.

Edsvägen var på sin tid Sveriges mest betydelsefulla transportled och hade stor betydelse för Sveriges ekonomi. Den var också grundbulten för Göteborgs utveckling till Sveriges viktigaste hamnstad under 1600- och 1700-talen. Den låg rikshushållaren Gustav Wasa varmt om hjärtat. Den 29 maj 1559 skriver han till Gustav Stenbock om

att ordna vägförbindelse med krogar mellan Vänern och Älvsborg och förklarar att "när så ske kunde, skulle handeln utan tvivel få god framgång i Älvsborg, och denna ort såväl som riket därigenom bliva mycket förbättrat".

Utöver järnet forslades även skinn, spannmål, kalk och tjära till Lödöse för export. På återvägen till Brätte var lasten sill, torkad fisk, textilier, salt, kryddor, vin och kolonialvaror, allt packat i tunnor.

Gustav Wasas söner fortsatte hans verk. I ett brev 23 augusti 1581 från Johan III till Erik Gustavsson Stenbock ger han befallning att fogdarna på Dal skall uppdraga åt bönderna "att de var och en, förlänte som oförlänte, frälse som egna bönder, hjälpa till att rödja den väg som är mellan Åkerström och Brätte, att man kunde föra godset härefter däremellan med vagnar och inte med klöv allenast, som hittills skett är, och skall samma väg bliva minst 9 eller 11 alnar bred, så att två vagnar kunde mötas tillika". Västsverige skulle då få den första dubbelriktade vägen i landet!

Den nuvarande vägen mellan Korseberg och Åkerström, på västra sidan av Göta älv, följer till stora delar den gamla Edsvägens sträckning via Båberg, Jonstorp och Edsäter. Synliga rester av Edsvägen finns ännu vid Jonstorp, Skälsbo och Åkerström. Bevarade milstenar finns vid Båberg, cirka 1/4 mil söder om Båberg , vid Edsäter och vid Ängens gård. Vassända hembygdsförening har satt upp orienteringskartor både vid Korseberg och vid Åkerström. Vägen gick mestadels i öppen terräng. Sanka partier förstärktes med kavelbroar. Vägen var 4,2 m bred och 15 km lång.

Men det blev tydligen inte så mycket med den beramade röjningen. 1599 påbjöd överheten ånyo byggande av väg för bättre samfärdsel mellan Bergslagen och Älvsborg. Och år 1604 är det Karl IX som befaller ståthållaren på Älvsborg Torsten Kristoffersson att rannsaka "huru mycket kalken är kommen till Brätte" och att bygga en kalkugn vid Lilla Edet. Han skall också "låta pynta den vägen över Stora Edet och låta göra där vagnväg över och skall allmogen av hela Anders Anderssons befallning hjälpa därtill: Fogdar skall ock vara däröver medan vägen göres, och så lagd att den bliver väl pyntad, så framt den vår onåd undvika vill". Det var ord och inga visor. Han beordrade också året därpå att även malmen från Smålands Taberg skulle föras över Vättern vid Forsvik och exporteras via Brätte och Nya Lödöse.

År 1639 kom Axel Oxenstierna och Jacob de la Gardie med båt från Bro till Brätte för att undersöka Huvudnäs, dit Brätte skulle flyttas. Den 6 april fortsatte de via Edsvägen till Göteborg. Redan 28 maj samma år kom brev från Kristinas förmyndarregering, där de båda herrarna satt med, med order om att Edsvägen skulle göras i ordning för körning med vagnar och kärror. Från 1 januari 1640 skulle släpor ej längre få användas. Dessutom stadgades att som straff för brott skulle Edsbönderna "på de värsta ställena under tre månaders tid rödja så gott det bäst bör vara".

En del av Edsvägen från Kristinas tid på 1600-talet har grävts ut. Den bestod av en botten av sandblandad lera och däröver skärvor av kvartsit med den plana sidan uppåt, vilket tjänade till att fördela trycket. Där ovanpå låg stenar, först av gåsäggs-, sedan av

duväggs- och överst av ärtstorlek. Alltsammans täcktes överst av ett lager grus. Enligt vägdirektör Elis Lundin, som intresserat sig mycket för Edsvägen, måste man ha haft experthjälp för att kunna anlägga en sådan väg vid denna tid.

Enligt Brättes mantalslängd 1639 hade sexton borgare "sin näring av Edsvägen", d v s monopol på edskörseln. Monopolet innebar att köpmän och speditörer från Värmland, Lödöse och Göteborg måste överlämna transporterna av sitt gods till Brätte-borgarna, som kunde hålla relativt höga fraktkostnader och få god förtjänst. Men borgarna hade inte själva nog med hästar och kärror utan tog hjälp av bönderna i Vassända gäll. Dessa hade ju hellre velat köra i egen regi, men borgarna skyddade sitt monopol med alla medel. Bara ryktet om att någon körde varor på egen hand kunde vara farligt. Så här står det i Brätte stads dombok 1636: "... framkom för rätten Gulloch Swensson och var tilltalad av Skipper Swens båtsman för skälleord och beskyllning att samme båtsman skulle ha inpackat järn i tunnor och fört utöver Edsvägen, det han icke med tyg eller vittne kunde tillbinda honom, och gjorde samme båtsman sig med ed inför rätten fri. Blev för den skull bemälte Gulloch Swensson för sitt skällande sakfälld till 12 mark..."

Brätte var nästan omöjligt att försvara med sitt öppna läge och transporterna försvårades allt mer av att Vassändaviken slammades igen. Efter Brättes flyttning till den nya staden Vänersborg (Drottning Kristinas privilegiebrev 12 november 1644) fick Edsvägens översta del en delvis ny sträckning.

1656 befallde Per Ribbing att den dittills obanade Edsvägen mellan Karls grav och Brättes gamla ägor skulle göras i ordning. Först efter 1670 flyttades dock lastageplatsen från Brätte till Korseberg. 6 februari 1672 var den stora bryggan färdigbyggd och godkänd i en kunglig resolution. Samma år flyttades också "bollverket", d v s en strandförstärkning av trä med tillhörande brygga dit. Vänersborgs stad hedrar minnet av Korsebergs lastageplats genom kvartersnamnen Stapelorten, Bollverket och Strandberidaren, vilken var en ridande gränsvakt som skulle hålla uppsikt mot tjuveri och smuggling. Järnet var den ojämförligt största artikeln. 3/4 av allt Europas järn forslades på Edsvägen av bönderna och deras hästar. Magasinen vid Korseberg rymde 100.000 skeppund stångjärn. De var 7 alnar =4,2 m långa, 1 7/8 tum breda och 1/2 tum tjocka. Ett kärrelass var 8 stångjärn, cirka 170 kg, som låg och vajade snett över den enkla Eds-kärran. Andra stora exportvaror var s k tunnegods, d v s beck och tjära, samt malm och masteträn.

Vänersborg hade 1634 fått ensamrätt att köpa upp och tillverka beck och tjära i Älvsborgs och Bohus län. Då anlade nämligen holländaren Jan van Svinderen ett beckbruk vid Lockeruds gård, som han köpte av Segol Svensson i Brätte. Bryggepenningen var jämte bodhyra och andra avgifter från Edskörseln den allra största inkomsten för Vänersborgs nya stad. 1655 uppgick den till hela 3/4 av stadskassan! 1665 transiterades 18.405 skeppund järn från Värmland över Vänersborg till Göteborg, därav 1.237 skeppund av borgmästaren Jakob Fransson Schröder och borgarna Anders Bark och Olof Kinkell.

I slutet av 1600-talet klagade borgarna i Vänersborg på att bodarna vid Korseberg var nedruttna, så att järnet utsattes för stölder och saltet blev liggande i dyn och skadades. Från år 1697 berättas att bönder från Dal om söndagarna kom till Korseberg för att byta till sig järn mot smör och ost. En ålderman skulle ha överinseende över arbetet vid Korseberg. Han hade fullt upp med stölder, slagsmål och allsköns oordning. Ældermannen Nils Holländer drogs 1660 inför rådstugan, som beslöt att dra in hans lön p g a allmänt missnöje med hur han skötte sin syssla. 1665 fick en annan ålderman en varning "att i laga ordning dra slagskämparna vid Korseberg inför rätta" i stället för att bemöta dem med hugg och slag. År 1699 reparerades bodarna till en kostnad av 555 daler silvermynt.

Den 7 oktober 1648 drabbades lastageplatsen vid Åkerström av det kanske största jordraset någonsin i Norden.

Fem Edsbåtar var förtöjda vid lastbryggan och gästgivare Anders Månsson med hustru och fem barn höll på att utspisa sina gäster. Då vräktes lermassor "liksom ett svallande, brusande hav" ner från sluttningen ovanför. Hela Intagans gård, gästgiveriet och lastageplatsen med magasin, stallar och bryggor försvann ut i älven. 127 personer omkom vid denna olycka. I dag ligger den återuppbyggda gula gästgivargården alldeles intill älvkanten.

Hur det gick till vid Edskörseln har Vetenskapsakademins ständige sekreterare Per Elvius givit en utförlig beskrivning av i sin "Dagbok över dess resa till Trollhättan" år 1748.

Utsikt över Åkerström år 2001. Här slutade Edsvägen och gränsen till det norska Bohuslän gick vid det stora huset i mitten av bilden.

Om Åkerström skriver han bl a:"Man såg här de nätta välbyggda Edetbåtarna i stället för de plumpa Vänerskutorna vid Korsberget. Här var ej så god grund för bodarna som vid Korsberget utan var hela byggningen ställd på en bro, som låg på tätt nedslagna pålar. Början och arten av Edsvägen viste sig här vid Åker, där den går uppför en backe vid stranden, bestående ej av annat än stenige backar, som de tunga järnlassen gjort svårare och gropigare än de i sig själva kunde vara. Härutav far tunnegodset, som föres tillbaka åt Korsberget, ganska illa; tunnorna bliva otäta av stötar och skakning, så att ofta en fjärdedel spills därigenom bort. Åtminstone länder det alltid Eds-bönderna till ursäkt, då de ej leverera fullt gods vid Korsberget. När också några dyrbara varor skola av Göteborgsköpmännen försändas till Wermeland, socker, vin, specerier m m, måste de alltid sända någon betjent, som skall hava uppseende över Edskörseln. Men ehuru man här uppå haver inseende veta de alltid någon utväg att göra sin forlön större av varan, hvarföre desse Eds-bönder, som mest bo uti Wassenda socken, hava vin, russin etc att avyttra eller byta mot andre matvaror, varav de ej göra synnerlig hemlighet eller hålla för stöld, ehuru deras Präster med straffpredikningar dem det lära och deras domare ännu på ett kraftigare sätt moralisera för dem".

Om Korseberg skriver Per Elvius så här:"Vid Korsberget var inrättat en ansenlig byggnad av tvenne etager som åtminstone kunde intaga 100.000 skeppund. På sjösidan av boden såg man tolv stora tremastade skutor och på landssidan en otalig hop av Edskärror, var och en lastad med ett skeppund järn. Bodarne voro ock för denna sommar fulla med järn och bryggan överhöljd av saltfat."

Bönderna styrkte sig i sitt mödosamma värv på krogar längs vägen. Det var ett vilt liv och eder, förbannelser och slagsmål hörde till dagordningen. Redan i en kunglig resolution 1647 talas om "det gods som lossas i Brätte med mycken Guds namns förtörnelse" Under Nordiska sjuårskriget försvårades ånyo transporterna genom Öresund och frågan om en vattenförbindelse genom Sverige från öst- till västkust blev åter aktuell.

Christopher Polhem kom 1717 med ett förslag på tre slussar, som skulle möjliggöra passage förbi Trollhätte-Fallen. År 1720 anförde han Vassändaböndernas ogudaktiga leverne som skäl till bygget. Så här sade han:"De många eder och det fylleri, som på Edsvägen övas till Guds förtörnelse och landets ringa fromma, kunna genom slussar vid Trollhättan förebyggas". Han menade också att Eds-trafiken i grunden utarmade bygden och ödelade ett förut blomstrande jordbruk, eftersom "bonden lagt all sin åker till äng och förvandlat all boskap i bara hästar"

I Carl von Linnés Västgötaresa 1745 finner vi en annan beskrivning av Edsvägs-körseln. Han skriver:"Edsvägen kallas en landsväg, över vilken Edsbönderne körde det järnet, som kom ifrån Vänern, även som det som åt Göteborg passerar Trollhättan den rätta Edsvägen; bönderne hålla här till ansenlig myckenhet hästar, som dageligen till 600-detals slita vägen. Edsmärren är merendels ett eländigt kreatur, spänt för en simpel kärra, häftad vid sadelen, som frammantill har ett bröststycke, såsom en sele; över den bortra bågen på sadelen ligger en vedja som uppehåller kärrearmarna; över den förra bågen ligger en annor, som uppehåller en järnring med hake, som häftas i kärrans

arm. Järnstängerna läggs långsåt i kors över kärran att de räcka så långt fram som själva märren; här brukas inga tömmar, utan går den ena märren efter den andra, så att en karl ofta kör 12 á 15 kärror, meddelst det han går efter och ropar eller kastar sten. Desse märrar veta att artigt gå ur vägen för varandra, vilket vanan lärt dem". Överintendent Carl Hårleman påstår i en reserapport 1749 att antalet hästar på Edsvägen var 900/dag.

1763 gjordes en omfattande reparation av Edsvägen. Arbetet kostade 6.000 daler silvermynt och bekostades av medel från järnexporten.

På 1700-talet ville Edsbönderna ha bättre forlön. Den var egentligen 10 öre silvermynt för varje skeppund järn, men borgarna, som fortfarande hade monopol, behöll 3 öre för egen räkning. I maj 1718 var Karl XII på genomresa och bönderna klagade sin nöd för honom. Den enväldige Karl resolverade att eftersom borgarna inte själva höll tillräckligt med hästar skulle de heller inte ha betalt Men redan vid riksdagen 1719 revs hans beslut upp och allt återgick till det gamla. Priskriget blev långvarigt. Eds-bönderna klagade över att de måste skaffa nya hästar varje år. De påstod att hästarna under loppet av en sommar blev helt utkörda, "så att de om hösten inte kunna bringas till större värde än vad hästens hud kunde ge".

1775 kom ett åläggande att riva järnbodarna vid Åkerström. Då hade nya lastageplatser anlagts vid Kafledammen i Trollhättan och vid Åkersvass. Mellan dessa två platser forslades nu godset via den Antonsonska träbron. År 1777 utfärdade Landshövdingeämbetet med stöd av Kungl: Majt:s skrivelse förbud mot varutransport på Edsvägen. Men Eds-bönderna trotsade förbudet och körde som vanligt. Tre år senare, 22 januari 1780, löstes frågan genom att tre av Göteborgs största handelshus, nämligen Sahlgren & Alströmer, Arfwidsson & Söner och John Hall & C:o inköpte bron.

Den 14 augusti 1800 invigdes Trollhätte kanal med sina slussar. Därmed hade en av Sveriges genom flera århundraden märkligaste och hårdast belastade väg fyllt sin betydelsefulla uppgift för landet. Wenersborgs tidning skrev 3 februari 1825 att Edsbonden, som tidigare varit van att stödja sig på järnstången nu fick gripa tiggarstaven istället....

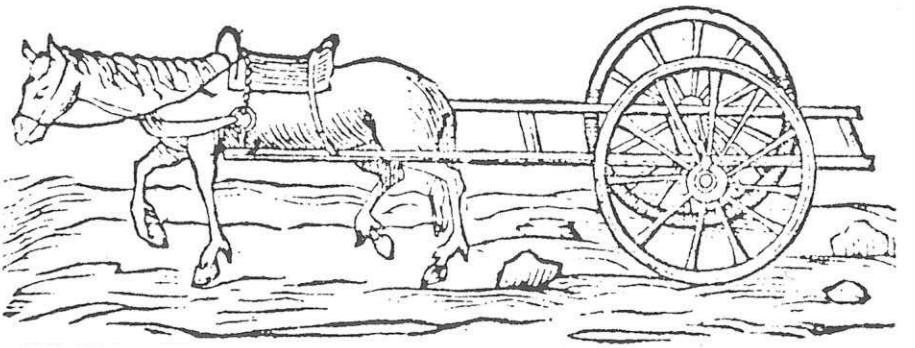

EDSMÄRREN

Vägen över Naglums sund

av Anna-Lisa Berglund

En väg med anor sedan hedenhös gick från Lödösetrakten till Fors och Gärdhem mot Lidköping och Skara. Från denna väg kunde man vika av vid Hullsjö mot Stallbacka och Ekholms slott och sedan färja över älven vid Nafflesund, (sundet vid Naglum), där nu SAAB och Volvo Aero ligger. Cirka 300 m uppströms Stallbackabron buktar en vik ännu in. Där låg fordom färjeläget på Malöga Helgesgårds ägor. På andra sidan älven kom man i land vid Överby gård, ungefär där småbåtshamnen är belägen i dag, och kunde fortsätta förbi Graven, (nuvarande Älvås), mot Lunden, där Edsvägen mot Brätte stötte till. Från Vassända kunde man fortsätta mot Markerna, som Dalsland då kallades, och Norge. Från Kvarntorp tog vägen mot Almås och Uddevalla vid.

Dessa vägar var från början bara upptrampade stigar men också viktiga transport- och härvägar. Som exempel kan nämnas att den danske kungen Kristian I år 1452 drog med sin här från Älvsborg vid Göta älvs mynning över Lödöse och Gärdhem till Ekholms slott på Slottsön i Göta älv. År 1510 trängde Kristian Tyrann in i Tunhem över Naglumssund med en norsk här och 1511 kom den danska huvudarmén samma väg. Även 1564 gick en dansk här över älven vid Naglumssund under Nordiska sjuårskriget.

Men redan långt tidigare nämns överfarten vid Göta älv i Snorre Sturlassons saga om Olof den Helige. Kungen sände 1018 sin hirdskald Sigvat från Borg, (nuvarande Sarpsborg), till Ragnvald Jarl i Västergötland. Färden gick över Markerna till Eidhar, där Sigvat med följe färjades över älven. Det var tydligen inte någon behaglig resa. Efteråt kvad Sigvat:

"Våta vi sedan drogo
till Eidhar den ranka båten
- jag rädes återfärden
ty farofylld var resan
Mer löjlig farkost aldrig
jag sett. Må trollen ta den!
- dock bättre det gick
än jag trodde.

Ännu i dag finns spår av en kraftig stensättning efter en gammal kavelbro över Stallbackaån i och invid älven vid Stallbacka och i den dyiga marken vid Malöga har man funnit många medeltida hästskor. När man i början av 1900-talet grävde i gårdsplanen på Malöga Nordgård fann man en ridsporre och ett spänne av medeltida typ.

Det är tydligt att det tidigt uppstått ett litet samhälle vid Malöga, där byborna stod resande till tjänst med överskeppning, mat och husrum. Ett tecken på detta är namnet Kassaregården på en av Malögagårdarna. Kassare betydde i gammal tid knalle eller

handlande, d v s resande. Kassaregården finns nu flyttad och återuppbyggd på Forngården i Trollhättan..

Redan under tidig medeltid var Malöga by så betydande att den bildade socken med egen kyrka. Malöga kyrka nämns i Västgötalagen i början av 1200-talet och år 1334 i ett påvligt brev från Avignon,(nu i Vatikanens arkiv), i en förteckning över lediga svenska och norka beneficier, d v s välgörenhetsinrättningar, vars inkomster 1:a året gick till den apostoliska stolen, påvedömet.

Man tror att kyrkan legat på den nordvästra sidan av Malöga höjd, en numera utplånad grusås, mitt emot det gamla färjeläget. I en reseskildring från 1868 nämner Djurklou att man ännu i början av 1800-talet kunde se spår efter "en gammal större tomtning, härrörande från den gamla Malöga-kyrkan", mellan en i backen befintlig källare och soldattorpets ladugård. Kyrkan var troligen en träkyrka, möjligen av samma typ som stavkyrkan i Hedared. Där offrade de resande före överfarten för sin välgång. Allra säkrast lär det ha varit att läsa Fader Vår baklänges...

Vid slutet av medeltiden uppgick Malöga socken i Tunhems församling och kyrkan övergavs. 1959 avtäcktes en minnessten över Malöga kyrka av prosten Kloo. Den stod då alldeles intill SAAB:s huvudingång men har senare flyttats. Den visar dels en skiss av kyrkan, dels texten "Här invid stod under medeltiden Malöga kyrka". Namnet Malöga tolkas av Ortsnamnskommittén så att förleden Mal betyder strandgrus eller stenig strand och andra leden öga utgör en ålderdomlig pluralform av hög, alltså fritt översatt grushögen vid stranden (av älven).

I denna grusås har under tidernas lopp gjorts många fynd av människoben, troligen från en gammal kyrkogård men kanske också från de slavar som man enligt en gammal sägen dränkte i älven när de inte längre mäktade med rodden och det tunga arbetet. Enligt en artikel av Bengt Lindström bakbands de då och kastades i älven.

Så länge de nordiska länderna var förenade i union med samma regent behövdes inga fasta gränser eller försvarsanordningar och befästningslinjer. Men under Gustav Wasas regeringstid uppstod omedelbara behov av skydd vid det svenska rikets gränser, alldeles speciellt vid den västra gränsen mot Danmark/Norge. Under drygt fjorton dagar besökte kungen Lödöse och studerade läget vid gränsen. Bl a bestämde han då att de kyrkklockor som samlades in för att betala hans skulder i Lübeck för deras militära stöd under befrielsekriget skulle fraktas till Brätte och därifrån sändas vidare. Ett belägg så gott som något på Brättes betydelse som handels- och kommunikationscentrum!

1540 bestämde Gustav Wasa i en vägförordning att vägen därefter skulle gå från Nya Lödöse via Fors till Bördsled och Bryggum och vidare till Naglums sund. 1559 beslöts vid ett rådsmöte i Vadstena att den nionde härvägen skulle gå från Naglumssund till Bryggum och Bördsled och sedan ansluta till huvudvägen från Lödöse till Skara och Lidköping. Färjeläget var ett viktigt pass, en av rikets nycklar. Gustav Wasa motiverar beslutet så här: "Riket beredes stor skada genom främlingar, landsstrykare och landsköpmän samt annat löst folk, som bedriver spioneri och från riket utföra kreatur

och annat, som förbjudet är." Därför skulle härstråter anläggas "till vilka alla vägfarande, in- såväl som utrikes, hovmän, köpmän och andra skulle hålla sig och detta vid straff och pina!" Det var raka besked i rikshushållarens anda!

På Rasmus Ludvigssons karta över Stallbackaområdet 1560 finns angivet "färjestaden Nafflemesund och Malöga, som är färjestaden". Under 1500-talet fanns färjkarlar med lotsningsplikt i stället för skjutsplikt vid Malöga. De fick ta ut ersättning av de resande. I kronans räkenskaper 1530, den s k årliga räntan, finns en post om 5_ mark från "en färjestad i Wäne", säkerligen Malöga. 1560 finns en anteckning om en resenär som betalat 19 osmundsjärn till kungsgården för överskeppning och 1579 har en resande tjänsteman noterat färjepengar för överfart vid Naglumssund.

Färjetrafiken vid Malöga var ett allmänt intresse, som noga bevakades av myndigheterna. I början av 1600-talet ålades bönderna i Väne härad en årlig extra skatt, den s k sundskäppan, som ersättning till färjkarlarna. Som alla andra skatter var den nya pålagan impopulär och bönderna strejkade från betalningen.

Vid tinget i Lerums länsmansgård 1646 klagade färjkarlarna vid Överby och Malöga att "de bliva dagligen överfallna och hotade och tvingas att färja över både kronans folk och höga privatpersoner och hava de härför alls intet, trots de hålla både folk och prämar". Rättens utslag blev att envar i Väne härad skulle utan undskyllan erlägga sundsskäppa till färjkarlarna som å sin sida förpliktigades att utan betalning transportera såväl kronans tjänare som allmogen i Väne. Andra vägfarande skulle erlägga "en billig = skälig penning". Vid ting i Bördsled 1652 ålades färjkarlarna att dessutom "forthjälpa" till- och avlöpande post utan betalning.

1657 byggdes en fast bro vid Rånnum, till tjänst för den nya staden Vänersborg, som fått sina stadsprivilegier av drottning Kristina 1644. De dryga byggkostnaderna skulle täckas av bropengar, s k brotull, från resenärerna och myndigheterna beslöt därför att all trafik i fortsättningen skulle ledas över den nya bron, varför Malöga färjestad avlystes.

Men så lätt gick det inte att avskaffa gamla traditioner! Vägen ner till färjeläget fanns ju kvar och var den klart lämpligaste för många Vänebor och för resande söderifrån. Givetvis ville inte heller färjkarlarna bli av med sitt urgamla levebröd. 1663 protesterade t o m greve Anders Torstensson och hans mor Beata de la Gardie på Forstena "mot att bönder, som bo vid Edsvägen och göra dagsverken på Forstena tvingas ta omvägen över Rånnums bro".

1669 anmälde vänersborgarna genom Anders Brask till rätten att "bönderna vid Malöga översätta folk som eljest borde ha färdats över Rånnums bro och därigenom förtar Wänersborg tull och bropenningar". Rätten beslöt att "Malögabor som överföra häst och karl skall plikta första gången 3 marker och vid förnyad överträdelse dubbla beloppet". Men det hjälpte inte mycket – redan nästa år kom nya klagomål...

Men så inträffade något som medförde en renässans för Malöga-färjorna. Under Gyldenlöwe-fejden nödgades general Mörner vid en reträtt natten mellan den 25 och den

26 juni 1676 att bränna "den kostbara bryggan" vid Rånnum. Strax därefter brände norrmännen även färjepråmarna i Malöga och vid Överby. Den enda återstående förbindelsen över älven blev nu den gamla färjestadens småbåtar. Att läget var prekärt framgår av att häradsrätten gav tillstånd att använda fem torra ekar ur kronans skog till nybyggnation av färjor. Ekarna var ju kungens träd och minsta åverkan på dem medförde i vanliga fall stränga straff.

1682 var en ny bro byggd vid Rånnum. Men den brändes ånyo ner 1683 och byggdes upp 1684. Och striden mellan vänersborgarna och Väneborna blossade upp igen...

1686 anhöll allmogen i Väne härad hos Kungl. Maj:t "att obehindrat få njuta sin färja till godo, alldenstund Kronan intet därpå kostar och ingen vagnväg löper dit". De passade också på att framhålla "att den icke i krigstider kan undvaras". 1691 resolverar så Landshövding Eldstierna att de hade rätt att nyttja sin färja "dock vid 60 silvermynts förbud icke andra främmande och deras kreatur överskaffa". Nämndemännen Olof Bengtsson och Per Larsson utsågs av landshövdingen att kontrollera "att härmed inget underslev sker".

Men Väneborna fortsatte, under påtryckning av resenärerna, att överträda förordningen och 1695 kom ett nytt förbud mot att "med pråm eller båt främmande personer eller ringaste gods överföra".

I början av 1700-talet deltog många Vänebor i körslorna på Edsvägen och gjorde också ganska täta affärsresor till stapelstaden Uddevalla. Givetvis färjade de över älven. Men sedan placerade de hästar och vagnar på Överby äng, som blev helt fördärvad. Både 1712 och 1734 klagar Överby-borna i rätten "över detta ofog" och Väneborna blir ålagda att delta i vägunderhållet.

1712 erinrade landshövding Anders Sparfält Malöga-borna om att färjetrafiken fortfarande var olaglig. År 1714 stämde Sven Persson, som arrenderade brotullen vid Rånnum, Jon Järeman i Trollhättan och Ernst Skarp i Malöga för att de färjat främmande över älven. Men de två försvarade sig med att det gällt dragoner i brådskande ärende, som inte velat sinka sig med en krok om två mil över bron.

Därefter avmattades stridigheterna småningom. 1718 ersattes träbron vid Rånnum av en stabil spännbro. Men givetvis var resande från Bördsled som skulle färdas mot Uddevalla eller Dalsland ytterst missnöjda med att behöva göra den långa omvägen över Rånnum. Klagomålen var befogade och myndigheterna kunde inte nonchalera dem. 1782 beslöt Kungl. Maj:t efter förslag från Kommerskollegium att upprätta en ny färjestad med gästgiveri vid Gäddebäck, drygt 2 km uppströms Stallbackabron, och en väg anlades dit från Forstena. På andra sidan älven fortsattes så resan från Onsjö till Korseberg vid Edsvägen. Taxan för överfärjning var i början av 1800-talet två skilling banco för vagn med två hästar, en skilling för kärra och en häst och löshäst och sex rund-stycken för ensam person. Då hade färjkarlarna vid Malöga redan fått nya jobb. De lotsade båtarna genom de svåra strömmarna i den nyöppnade kanalleden mellan Vänersborg och Trollhättan.

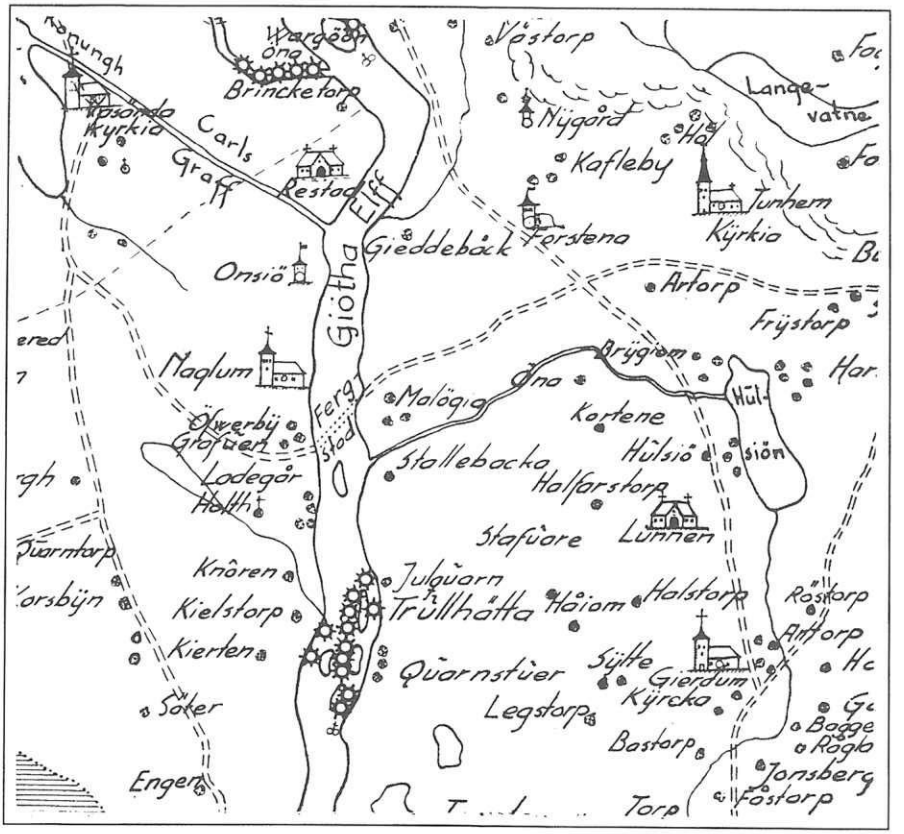

På en karta från mitten av 1650-talet finns färjeläget vid Malöga/Överby över Göta älv markerat. Även en bit av Edsvägen mellan Vassända kyrka och Ängen kan man se.

Färjestället vid Gäddebäck avlystes på 1870-talet, varvid gästgiveriet drogs in och vägen degraderades till vanlig byväg. Men än i dag finns ett gammalt vägmärke vid Forstena där leden gick ner mot färjan.

KÄLLOR:

G Lundén: Trollhättan genom tiderna
G Lundén: Tunhems gäll och dess historia
U Barck.-Holst: Brätte stad och dombok
H. Johansson: Tunhemsboken
Artikelklipp , främst ur Trollhättans Tidning

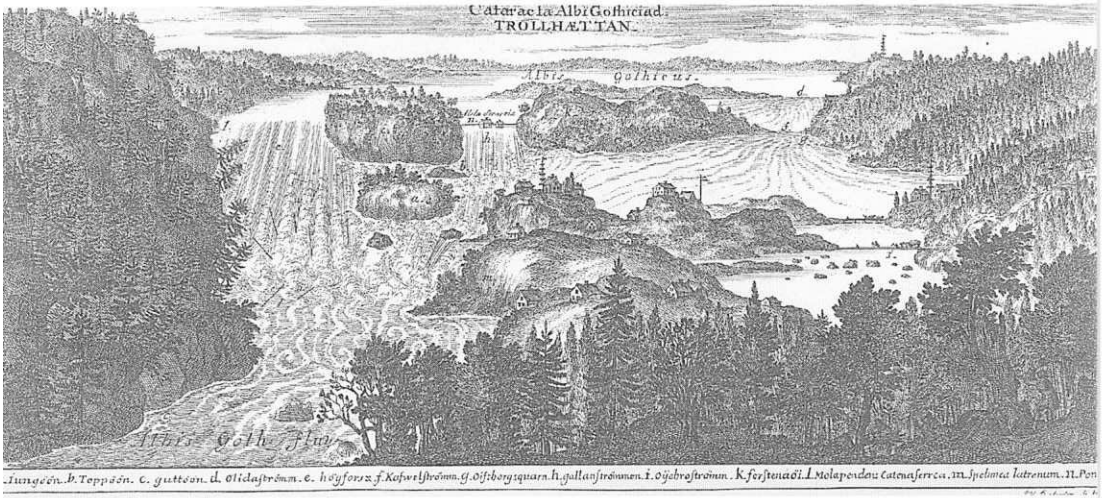

I Erik Dahlbergs planschverk "Suecia antiqua et hodierna" (Det forna och nutida Sverige) finnes även en Trollhättebild. Bland Werner Johnssons efterlämnade papper finns följande notering om Trollhättebilden. "Det är ett koppartryck från 1705 av Johan van den Aveelen. Bilden utmärker sig inte för någon vidare exakthet, Sålunda upptager den Tjuvhålan liggande på östra stranden. Anmärkningsvärt är emellertid, att Malgön är förenad med Gullön genom en bro, vid vilken det ligger två kvarnar. Vid Kafleströmmen ligger en kvarn kallad Oifsborg quarn. Önan har inte mindre än 13 hus och är förenad med fastlandet genom två broar över Öijebro ström. Vid den norra av dessa broar ligger två hus. Vid Nolströmmen finns också några kvarnar, vilka anges vara fästade vid land genom järnkedjor. Längst norrut finns på en utskjutande höjd ett par hus med något som liknar en majstång. Det kan vara Mossberget men även Nordkap, vars förnämliga läge redan tidigt utnyttjas till anläggande av förnämare hus".

Suecia antiqua et hodierna är ett topografiskt planschverk av Erik Dahlberg över stormaktstidens Sverige, innehållande 353 blad med 469 kopparsticksbilder av slott o.a. byggnader, städer och fornminnen. År 1661 fick Dahlberg av förmyndarregeringen i uppgift att utge Suecia antiqua et hodierna. Teckningarna finns fortfarande kvar och förvaras på Kungliga biblioteket och kopparstickspl̊atarna finns på Nationalmuseum i Stockholm.

Trollhättan

Ord och musik av Otto Lindblad

Brusande, vilda ström!
Morgana underfe.
Sanna mig nu en dröm,
låt mig din makt få se!
Bygg upp ett slott av den brusande bölja,
låt mig dit in med dig sedan få följa!
Morgana mö!
Svalt vore gunga på bäddarna dina,
ljuvt vore kyssa de händer så fina;
Morgana mö!
Bjud mig, jag kommer,
hos dig vill jag dö!

Morgana, hör min röst!
Tjust av ditt trolleri
vidgas mitt unga bröst,
sjunger mitt hopp däri.
Tillåt en dödlig din älskling få bliva,
jordlivets vinst vill han gärna dig giva,
Morgana mö!
Svalt vore gunga på bäddarna dina,
ljuvt vore kyssa de händer så fina;
Morgana mö!
Bjud mig, jag kommer
hos dig vill jag dö!

När kungafartyget Drott anlände till Marstrand på Oscar II:s årliga semesterresa hälsades denne med jubel av folket på kajerna. Fartygets musikkår spelade upp Trollhättan av Otto Lindblad, vars melodi ständigt återkom i detta sammanhang, och från Drott avsköts också salut.

(Uppgiften är hämtad ur "Västkustsommar – Kamerareportage i det förgångna", av Kjell Hjern. Boken är tryckt år 1978).

Lars Manfred Svenungsson (1889 – 1977), bonde, forskare och författare till ett flertal böcker om Hjärtum och älvdalen var en i Trollhättan ofta sedd person. Flera är t.ex. de trollhättebor, som fått antavlor upptecknade av honom. Dikten "Skatterna" ingår i diktsamlingen "Dikter från Landet vid älven", som postumt utgavs av Hjärtums Hembygdsförening år 1984. Boken kan fortfarande köpas från Hembygdsföreningen eller Hjärtums museum. Sverige lär ju fortfarande år 2002 ha världens högsta skattetryck trots att marginalskatten sänkts från 87%. Under finansminister (s) Gunnar Sträng tid fanns det t.o.m. en skatt, som var på 102% något som bl.a. författarinnan Astrid Lindgren råkade ut för. (Den s.k. Pomperipossa-skatten). Det hårda skattetrycket tycks ha inspirerat Lars Manfred Svenungsson till dikten "Skatterna".

Skatterna

av L.M. Svenungsson

Statsskatt, kommunskatt och skatt preleminär,
kvarskatt och skattgäld "vid källan".
Skatter, för vilka man ilskas och svär
saknar man ej eller sällan.

Prästskatt och restskatt och mantalsskatts peng
nämnes så mycket ej mera,
— torpare, statare, bonde och dräng
finns knappt att nu debitera.

Skatter vi krävs på av stat och kommun
aktas som verk av Hin Håle,
fruktas som havsvinds- och ökenmonsun
jagande rike som snåle.

Går man och luskar på jordisk planet,
åker i bil eller kärror,
driver sig fram med elektricitet
eller kan protta på märror.

Bliver för möda en skärv oss beskärd
masen med skatter och oss hunsar,
fordrar av skärven få andel och gärd
till byråkrater och lunsar.

Månglar, kommersar man uppå ett torg,
äter man hemma sin sluring,
är man för stunden tillfreds, dock med sorg,
räcker man staten sin pluring.

Löner och lån som en sinande slank
åtgått till snuset och gröten.
Byxorna luggslitna, plånboken pank,
mager som faraonöten.

Inkomsten stor som en pannkakeplätt
smälter som smörklick i solen.
Kassan är torr som ett pappersskelett.
Allt gått till skattmonopolen.

Fickportmonnän blivit lätt som ett fjun,
tom som sibiriska tundror.
Tryckta av krav från en skattverksbasun
klämmes vi platta som flundror.

Rikeman rävar och räknar och tar,
slänger och vräker och ratar.
Fattigman strävar och sliter och spar.
Riksskatteverket vi matar.

Utdrag ur "Lurel och Smesa, västgötska personnamn i muntlig tradition" av Arnold Lidaräng, tryckt 1982.

Invånarna i stadsdelen Skoftebyn i Trollhättan gick fordom under namnet *greser* 'grisar' eller *Skofteby greser*. De som bodde i den på motsatta sidan av älven belägna byn Strömslund (numera del av staden) kallades *kråker* 'kråkor' eller *Strömslunds kråker*. Denna del är högt belägen, och sannolikt betraktade invånarna i de lägre belägna centrala delarna av staden de hus, som byggts bland träden uppe på höjden, som 'kråkbon". Strömslundsborna i sin tur kallade dem som bodde i de lågt belägna delarna *rôtter* 'råttor', vilket torde syfta på att stadsdelarna från den högre utsiktspunkten låg liksom i en håla, dvs i ett "råtthål".

Trollhättans kyrka 100 år

artikeln är skriven år 1962 av Werner Johnsson

Området på östra stranden av Göta älv invid Trollhättefallen, där det nutida Trollhättan är beläget, hörde i äldre tider till Gärdhems socken, som i kyrkligt hänseende var annex till Tunhems församling. Vid dop, bröllop, begravning eller då man skulle bevista gudstjänsten, fick man bege sig den långa och särskilt vid regnväder bottenlösa vägen till Tunhems eller Gärdhems kyrka. Någon särskild för strandsittarna avsedd gudstjänst förekom icke.

Under första slussbygget 1749 – 1755 anställdes för arbetsstyrkans andliga behov en prästman, Petrus Ruderberg. Han höll gudstjänster, meddelade undervisning och hjälpte även till vid sjukvården. De till ett par hundra uppgående trollhätteborna kunde även använda sig av hans tjänster. Då arbetet med slussleden 1755 nedlades, upphörde också hans anställning.

Under nästa slussbygge 1794 – 1800 anställdes också en prästman, David Broberg, med en årslön 75 rdr jämte boningsrum. Predikningarna för den av soldater till största delen bestående arbetsstyrkan ägde rum på Olide gärde. (= där Nydqvist & Holm och sedermera Statens kraftverk hade sina byggnader). År 1795 ägde predikningarna även rum på Åkers gärde. Anordningarna var mycket primitiva och Broberg klagade 1795 över att nödgas "hålla sina predikningar under bar himmel, utsatt för hett solbad, storm och regn". Han begärde "en liten predikstolsbyggnad". Därigenom skulle "strandsittarna få profitera av en närmare hållen gudstjänst än den i Tunhem eller Gärdhem, som de önskat sig". Han skulle därigenom också kunna få något tillskott i lönen, som var "sämre än en vanlig dagakarls". Hans klagan ledde till resultat och på Olide gärde upprättades en mera permanent anordning för gudstjänsterna. Särskilt var detta förhållandet sedan Slussbolaget 1797 förvärvat en av kyrkklockorna i Naglums kyrka, då gudstjänsterna där flyttades till nuvarande "Gustava" kyrka. Samtidigt inköptes en av kyrkans silverkalkar med patén.

I augusti 1796 beslöt Direktionen, att de soldater, som dog under slussarbetet skulle "på grund av avlägsenheten till närmaste kyrkogård nedgrävas i det gärde vid Olidan, där gudstjänst hölls och framdeles komme att förrättas". Ett staket skulle uppsättas kring denna grifteplats. Vid grävningar inom Nydqvist & Holms verkstads område på Olide gärde ett stycke in på 1900-talet påträffades flera kistor, vilket föranledde en del funderingar, om där var en gammal kolerakyrkogård. Verkliga förhållandet var då redan bortglömt. Då slussarbetet blivit färdigt år 1800 avflyttade även Broberg och det blev slut med gudstjänsterna på Olide gärde.

Ett mera regelbundet gudstjänstfirande blev det 1818 i och med att Götiska Förbundets Fattigfriskola på Trollhättan, samhällets första skola, inrättades. Läraren där skulle vara

Prins Oscars skola, som före kyrkans tillkomst användes till bl.a. gudstjänstlokal.

en "godkänd och skicklig prästman".Bland hans uppgifter var också att om söndagarna föreläsa ur postillan för eleverna och hugade trollhättebor.

Dessa andaktsstunder sågs dock icke med särskilt blida ögon av prästerskapet. Prosten N.P. Norrman i Tunhem, som för övrigt var inspektor vid skolan, skriver: "Prästerna i Tunhems pastorat anmärka, det oordningar härvid förlöpa, såsom att ej full sedlighet och tystnad iakttagas i och utomkring läserummet, att närbelägna näringsställen lockatill sig åhörarna både före och efter mässan, kanske hela dagen, och det uppstår mycken betänklighet emot dessa folksamlingar. Det finns de som påstå sig icke kunna gå till kyrkan, då de skola besöka postilleläsningen men gå icke dit utan besöka de talrika krogarna i grannskapet".

År 1823 nedlades skolan men återuppstod följande år inder Slussbolagets överinseende med namnet Friskolan Kronprins Oscar, vanligen kallad Prins Oscars skola.

År 1828 blev Anders Laurentz lärare vid skolan. Han var en energisk man och under hans tid utvidgades andaktsssstunderna till verkliga gudstjänster. Särskilt var detta fallet sedan ett nytt skolhus 1834 byggts strax norr om nuvarande kyrkan. I skolsalen ordnades regelbundna gudstjänster, och sedan man fått en orgel som gåva, kunde dessa göras stämningsfullare, framför allt vid jul och nyår.

Under slussbygget 1838 – 1844 blev det ett uppehåll, då skolan var tagen i anspråk för kanalarbetet.

Laurentz blev predikant för hela arbetsstyrkan från Brinkebergskulle till Trollhättan och fick resa mellan de olika arbetsstationerna. De genom de nya slussarna förbättrade kommunikationerna drog modern industri till Trollhättan och innevånarantalet växte. Det första tusentalet passerades i början av 1850-talet och tanken på att göra Trollhättan till en fristående församling började taga fastare form. Det var främst den bristfälliga själavården vid Trollhättan, som drev fram församlingsbildandet.

Genom kungligt brev den 21 juli 1854 uppdrog K.Maj:t åt Konsistorium i Skara att inkomma med förslag till särskild själavård för Trollhättan. Vid sammanträde den 9 september 1855 med Kanalbolagets direktion och Trollhättans befolkning beslöts söka utverka, att Trollhättan skulle bli särskilt pastorat med egen kyrkoherde. Detta blev även enhälligt beslutat vid gällstämma i Tunhem den 21 oktober 1855. Den 1 april 1856 godkände Kanalbolagets direktion de villkor och förbehåll, under vilka den nya församlingen skulle bildas.Gudstjänsterna i skolhuset var för enkla och i stället borde ett kapell byggas. Kanalbolaget ansåg också, att det icke var mer än rätt och billigt, att bolaget anslog medel till ett sådant kapell. Det utfäste sig att till kyrkans byggande tillskjuta 8 – 10.000 rdr bko. Kyrkan skulle uppföras på bergshöjden söder om Prins Oscars skola och skulle "till utrymmet lämpas efter folkmängdens behov, även med fästat avseende på framtiden, och förses med de inventarier, som för gudstjänstens värdiga upprätthållande erfordrades". Platsen omkring kyrkan skulle planeras, inhägnas och prydligt ordnas. Underhållningsskyldigheten skulle sedan åvila församlingen. Kanalbolaget skulle bestå lämplig bostad åt kyrkoherden.

Den drivande kraften bakom allt detta var Nils Ericson, då övermekanikus och medlem

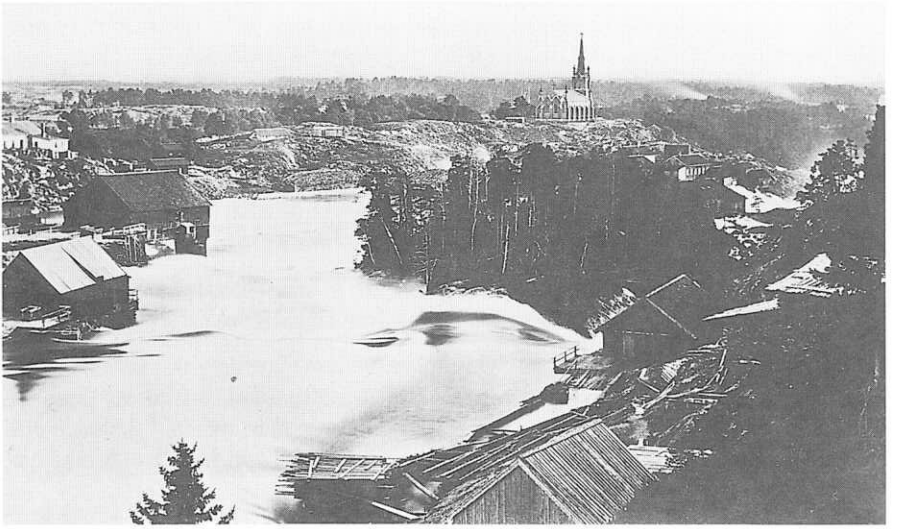

Vy över fallen och Trollhättans kyrka. Här kan man se berget vid kyrkan före det att kraftverkskanalen till Olidestationen blev sprängd i början av 1900-talet.

av Kanalbolagets styrelse. Som vanligt då han höll i tyglarna handlades det snabbt. Nils Ericson hade 1855 blivit chef för järnvägsbyggena i Sverige med oinskränkt makt. Vid järnvägarna behövdes också stationshus med tillhörande magasins- och ekonomibyggnader. Som arkitekt anställde han löjtnant Adolf Wilhelm Edelsvärd. Denne, som var född 1824, var arkitekt vid Statens Järnvägar 1855 – 1895. Han dog först år 1919. Han har ritat stationshusen i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping m.fl. Han var under 1850-talet bosatt i Göteborg och har ritat Hagakyrkan där och skapade bl.a. den provisoriska utställningsbyggnaden i Kungsträdgården i Stockholm vid 1866 års utställning.Det var alltså en mycket förnämlig arkitekt, som nu av Nils Ericson beordrades att rita ett förslag till kyrka i Trollhättan och den 30 juni 1856 förevisade Nils Ericson för Kanalbolagets styrelse en av Edelsvärd uppgjord ritning. Den fick direktionens enhälliga gillande men ansågs alldeles för dyr i betraktande av vad Kanalbolagget tänkt kosta på. Edelsvärd fick därför i uppdrag att inkomma med en förenklad ritning med åtföljandekostnadsförslag.

Direktionen fann emellertid att byggnadssumman måste ökas, om det skulle bli en värdig kyrka. Den 8 april 1857 meddelade direktionen att bolagets tillskott till kyrkobyggnaden ökats till 30.000 rdr. Edelsvärd skulle nu lämpa sin ritning därefter. Arbetet med att göra Trollhättan till egen församling kröntes med framgång. Genom K.Brev av den 7 augusti 1857 vann Kanalbolagets förslag godkännande. Beträffande tillsättandet av Trollhättans förste kyrkoherde hade Kanalbolaget begärt att få patronatsrätt, d.v.s. att självt få tillsätta denne. Det framhöll att då det bekostade byggandet av kyrka, skaffade boställe åt kyrkoherden, skänkte skolan och över huvud bestämde i samhället, borde det också få tillsätta den det ville ha. Skulle platsen besättas i vanlig ordning "kommer en äldre prästman att utnämnas, som ej besitter krafter att undervisa ungdomen eller egenskaper, som behövs i en ort som Trollhättan. Den blivande kyrkoherden skulle ägna en oavlåtlig omsorg åt undervisningsväsendet inom Trollhättans församling. Trollhättetrakten är en fabriksort, där en livlig skeppsfart och rörelse äger rum och en stor mängd av ungt folk finnes sammanträngt på ett inskränkt område och är i behov av sträng tillsyn av en nitisk och kraftfull själasörjare".

Patronatsrätten var emellertid på avskrivnin. 1853 – 54 års riksdag hade uttalat sig för slopandet av denna. I överensstämmelse härmed avstyrkte Konsistorium i Skara framställningen. Nils Ericson, som låg bakom såväl uttalandena som skrivelserna, kontaktade eckllesiastikminister Anjou och med sitt inflytande åstadkom han en kompromiss. Kanalbolaget skulle få föreslå tre prästmän, som skulle godkännas av konsistorium.

Bland dessa tre skulle trollhätteborna få välja en, som skulle utnämnas av konsistorium. Detta skulle dock vara en engångsföreteelse. "Vid framdeles inträffande kyrkoherdeledighet vill vi för varje sådant tillfälle skeende anmälan taga under övervägande huruvida enahanda ordning i avseende på kyrkoherdens tillsättande må vara av nödvändigheten påkallad", heter det i K.Maj:ts beslut. Den kom heller inte till användning 1896, då ny kyrkoherde utsågs.

Som Trollhättans förste kyrkoherde ansågs läraren vid Prins Oscars skola, P.G. Lundblad

självskriven. Han var född 1915 och tjänstgjorde som komminister i Gärdhem, då han 1844 sökte och erhöll platsen som lärare vid skolan. Han var en god predikant, men även praktisk och företagsam ock konstnärligt begåvad. För att få inneha kyrkoherdetjänst måste han avlägga pastoralexamen. Utan sådan kunde han endast få. bli vice pastor. Denna examen avlades inför domkapitlet i Skara. Vid ett tillfälligt besök i Trollhättan under proven insjuknade han i den då grasserande koleran och avled, djupt sörjd av hela samhället. Hans son Gustaf Theodor blev senare kyrkoherde i Trollhättan. På våren 1858 var de nya ritningarna till kyrkan färdiga. De insändes på hösten till Överintendentsämbetet för utlåtande och överlämnades därefter till K.Maj:t för godkännande. Då det emellertid komme att dröja ett par år, innan kyrkan kunde bli färdig, skulle för nattvardens värdigare begående på bolagets bekostnad i skolan utsättas altare med altarring och predikstol. Nattvardsgång ägde där rum första påskdagen 1859. Den 10 november 1859 framhöll Kanalbolagets direktion i skrivelse till Konsistorium i Skara att alla bestämmelser i K. Brevet den 7 augusti1857 nu var uppfyllda och de kommunala förhållandena ordnade, varför den nya församlingen kunde träda i verksamhet. Kyrkoherde borde därför ofördröjligen väljas. Nils Ericson, som fått i uppdrag att utvälja lämpliga prästmän, föreslog komministern i Odensåker, N.F. Kullberg, pastorsadjunten i Alingsås, T. Hummel, och komministern i Flo, P.M. Åberg. Sedan dessa godkänts, provpredikade Åberg och Kullberg, medan Hummel i skrivelse begärde att få slippa, då enligt vad han hört, platsen var vikt för Åberg. Denne blev också vald av den nya församlingen, varefter han utnämndes av Konsistorium i Skara med tillträde den 1 maj 1860.

Den förste kyrkoherden i Trollhättan, Per Magnus Åberg, var född den 6 december 1820. Han blev student i Uppsala 1842 och prästvigd i Skara 1845. Efter tjänstgöring i Gudhem, Örslösa och Lidköping blev han komminister i Flo 1854 och vice pastor där 1858. Han avlade pastoralexamen den 13 augusti 1859 i exegetik, dogmatik, moralteologi, pastoralhistoria, kyrkolag och kyrkohistoria, varjämte han höll en disputation över av Konsistorium uppställda teser. I alltsammans erhöll han betyget godkänd. Till bostad för den blivande kyrkoherden anvisades den lägenhet i Prins Oscars skola, som Läraren Johan Engblom innehadde. Den tillbyggdes med 2 rum och kök och blev färdig i slutet av sommaren 1859. Den 1 april 1859 blev ritningen till kyrkan fastställd av K. Maj:t. Kostnaderna översteg det anvisade beloppet, varför detta ökades efter hand för att slutligen fastställas av bolagsstämman i september 1860 till 70.000 rdr, vilket utan omröstning bifölls "på grund av bolagets synnerligen goda ekonomiska ställning". Samtidigt beslöts att kopparplåt skulle användas till tornens beklädnad, vilket skulle öka kostnaden med 1.000 rdr. Kanalbolaget önskade, att kyrkan skulle bli "en värdig minnesvård av bolagets med framgång krönta strävanden för den nybildade församlingen".

Arbetet med den nya kyrkan började på hösten 1859. Sprängnings- och grundläggningsarbetena leddes av Nils Ericson och Carl Wallström. I februari 1860 kunde Nils Ericsonmeddela, att dessa arbeten var i det närmaste färdiga. Murningsarbetena började i början av juni 1860 under ledning av arkitekt C.G. Rosendahl, som uppfört Kristinehamns nya kyrka. Till arbetena anslogs 30.000 rdr under vartdera av åren 1860

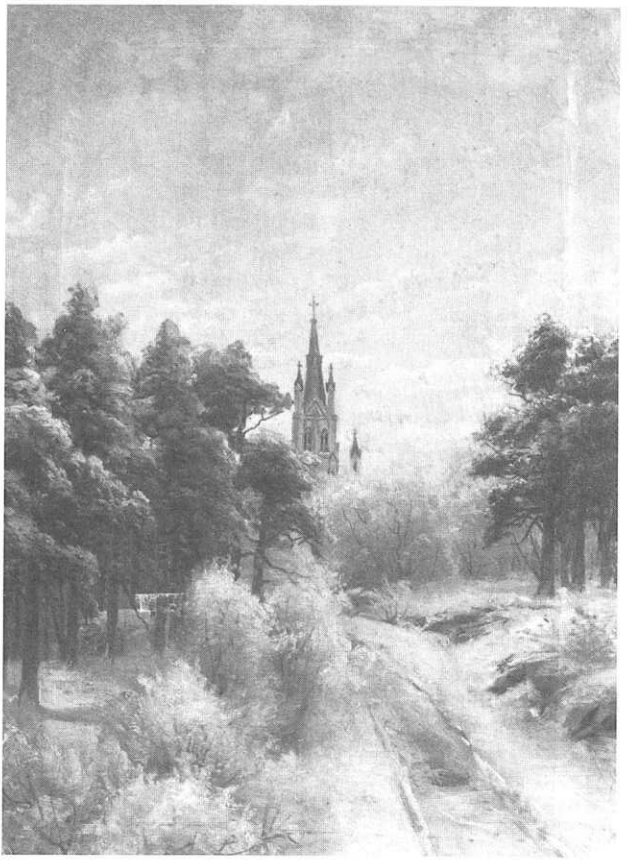

Trollhättans kyrka. Vy från söder av västgötakonstnären Johnny Millar (1855-1939). Millar har gjort flera målningar från Trollhättan bl. a. två tavlor, som reproducerades som s.k. oljetryck.

och 1861. I oktober 1861 var kyrkobyggnaden så långt framskriden, att tornspiran kunde beläggas med plåt. I mars 1862 anslogs pengar till åskledare, värmeapparat och en ståltriangel, som skulle ersätta kyrkklockor. När det gällde orgeln, ansåg direktionen, att det räckte med et s.k. orgelharmonium och ett sådant inköptes för 2.000 rdr. Trollhätteborna ville emellertid ha en riktig orgel och Nils Ericson skänkte av egna medel2.000 rdr till en sådan. Direktionen tackade dock nej till gåvan "med tacksamt erkännande av givarens goda avsikt". Direktionen ville själv bekosta detta. Nils Ericson skänkte i stället kyrksilvret: kummunionskalk och dess paten. James Dickson & Co erbjöd sig att bekosta värmeapparaten, men även här tackade direktionen nej."Detta respektabla handelshus torde kunna finna annat passande föremål för sin välgörenhet".

På eftersommaren 1862 var kyrkan i det närmaste färdig och planeringen av området kring kyrkan pågick. I brev till prosten Wallin i Tunhem föreslog direktionen, att invigningen skulle ske den 14 september 1862. "Anhålles att Tit. benäget ville vidtaga

de kyrkliga ceremonier, som finnas lämpliga". Denne satte sig i förbindelse med biskopButsch i Skara, som utsatte den 14 september som dag för invigningen. Nils Ericson vidtog erforderliga anordningar i Trollhättan. Inbjudningar utfärdades till kyrkliga, militära och civila myndigheter.

Middag för särskilt inbjudna efter invigningen beställdes på Trollhättans hotell. Detta meddelades genom tidningen, att besökande, som icke var inbjudna, borde förse sigmed förfriskningar, då hotellet var helt stängt för utomstående. Den nybildade skarpskytteföreningen hade sitt första framträdande i samband med invigningen. Dess sångkör övade psalmer, övriga exercerade för att värdigt kunna paradera i kyrkan, några uttogos till ordonnanser för att uppvakta de högsta dignitärerna m.m. Det nya orgelharmoniet anlände och uppställdes på sin plats. Allt var klart för invigningen.

Den 14 september 1862 skedde så denna. Det rådde vackert väder och massor med människor hade kommit från när och fjärran för att vara med om evenemanget. Samling skedde kl 9 i skolsalen i Prins Oscars skola. Halv 10 tågade man i procession till kyrkan. I spetsen gick Kanalbolagets direktion med styrelsens ordförande, förre utrikesministern, excellensen baron Lagerheim, dess verkställande direktör, J.G. Schwan, överste Nils Ericson, bolagets revisorer m.fl. Därefter följde biskopen i Skara stift J.A, Butsch jämte flera av stiftets präster nämligen prosten, teol. dr. J. Collen; konsistorienotarie Söderlund; kontraktsprosten Wallin i Tunhem; prosten Nyman i Tengene; kyrkoherdarna Warodell, Mellby; Dahlgren Näs; lektor von Sydow, Vänersborg och kyrkoherde Åberg, Trollhättan. Efter dem kom så civila och militära ämbets- och tjänstemän och slutligen församlingens egna medlemmar.

Vid ankomsten till kyrkan ingick biskopen och prästerna i ett där uppslaget större tält för att ikläda sig den prästerliga skruden. De övriga inträde i kyrkan under preludier från orgelharmoniet. De manliga tog plats till höger i kyrkan, de kvinnliga till vänster. Sångkören bildade häck under befäl av postmästaren i Trollhättan, löjtnant Westerberg.

Under det psalmen 268 sjöngs inträdde den prästerliga processionen. Biskopen trädde fram för altaret och höll invigningstalet. Sedan psalmen 326 v 3 sjungits och de assisterande prästerna läst var sitt bibelspråk, förklarade biskopen kyrkan invigd och tackade Kanalbolaget för dess frikostighet, varigenom den nya kyrkan kommit till.. Denna del avslutades med psalmen 320 v 7. Så följde högmässa med predikan av kyrkoherde Åberg och altartjänst av Warholm och Holmström. Åbergs predikan "uttalades med ren och klangfull röst". enligt referatet. Efter högmässa skedde så installationen av Åberg till kyrkoherde i Trollhättan. Därefter uttågade den prästerliga processionen och de övriga lämnade kyrkan. Klockan 4 samlades de inbjudna till ett antal av omkring 90 personer till måltid på Trollhättans hotell. Det var en storslagen middag, Kanalbolaget bjöd på, helt enligt tidens sed. Ett 20-tal rätter serverades och till de flesta dracks "Lacrymae Christi", ett vin, som nutidens italienresenärer kanske avnjutit. Den första skålen ägnades Konungen; den andra biskopen, de assisterande prästerna och den nye kyrkoherden, föreslagen av excellensen Lagerheim. Den tredje skålen ägnades byggnadsdirektionen , proponerad av grosshandlare Schwan. Han hyllade främst Nils Ericson.

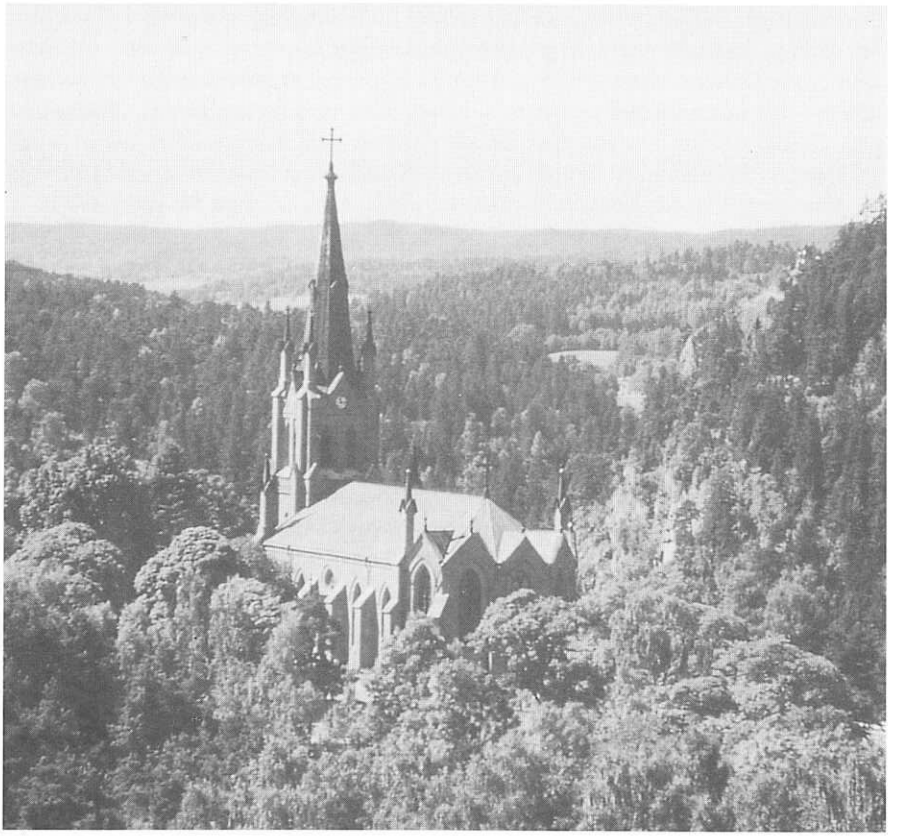

Trollhättans kyrka.

Följande dag överlämnade Kanalbolaget gåvobrev till Trollhättans församling "med full äganderätt och besittningsrätt ävensom dispositionsrätt till det däromkring å ritning upptagna område, med lika rättighet som Kanalbolaget det nu innehar, mot villkor, att församlingen för framtiden bekostar underhållet av såväl kyrkan som detta område utan annat bidrag från Kanalbolaget än det som i K.Brev den 1 februari 1861 blivit bestämt".

Kostnaden för den nya kyrkan uppgick till 78.950:49 rdr. Utrustningen kompletterades något senare. Det fanns ingga kyrkklockor till en början utan man fick nöja sig med en ståltriangel. Men den 9 oktober 1862 skänkte firman James Dickson & Co, innehavare av de Dicksonska sågarna på Kafledammen, 3.000 rdr till en klocka i den nya kyrkan. En ytterligare utsmyckning av kyrkan ägde rum följande år, då kronorna uppsattes. I juni 1863 avsändes de från Stockholm och en mässingsarbetare medföljde för uppsättningen..

Därmed hade Trollhättan fått en i betraktande av församlingens storlek statlig kyrka, "ett vackert, härligt tempel i ren götisk stil,med ett läge som är ett av de vackraste i vårt land", som det heter i referaten.Dess tillkomst är ett verk av Nils Ericson. Det var han, som var den drivande kraften bakom allt som hade med församlingens tillkomst att göra, liksom det var han som fick Kanalbolaget att göra denna ståtliga donation till Trollhättans församling. Åt honom bör jämte Kanalbolager ägnas en särskild hyllning, då detta tempel nu (år 1962) fullbordat sitt första sekel, till gagn för generationer av Trollhättebor.

I mitten av 1800-talet trafikerades Göta älv och Trollhätte kanal av flera ångbåtar, t.ex. Amiral von Platen, Daniel Thunberg och Erik Nordewall. Båtarna gick på reguljära turer mellan Stockholm och Göteborg. Hjulångaren Erik Nordewall, byggd 1836, sjönk år 1856 i Vättern under sin färd från Vadstena. Kaptenen lämnade över rodret till fartygets styrman, som i sin tur lät en lättmatros styra båten. Motrosen styrde skeppet på fel sida om ön Jungfrun och efter grundstötning och bogsering sjönk hjulångaren.

Fartyget återfanns år 1980 på Vätterns botten. Båtens skrov, skovelhjul och kaptenshytt är mycket välbevarade. Erik Nordewall skall inte bärgas, men på Forsviks varv i närheten av Hjo, håller entusiaster på att bygga en exakt kopia av hjulångaren Erik Nordewall så i en framtid kanske vi åter får se en hjulångare passera Trollhätte kanal.

I många av Erik Adamsons visor, anges att den kan sjungas till melodin "Sandahls kanon". Hur många vet år 2002 hur denna melodi gick? Därför kan det vara lämpligt, att i "Stranna" ta med noterna.

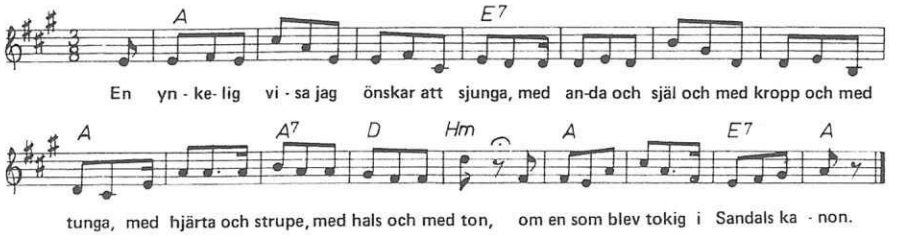

Visan om Sandahls kanon ingick i Frans Hodells folkkomedi "Andersson, Pettersson och Lundström" år 1866. Skillingtrycket om Sandahls kanon (eg. Zandahl) handlar om en man, som uppfunnit en förstörelsemaskin, en kanon, som Zandahl bl.a. hade förhandlingar med Ryssland om försäljning av uppfinningen.

Under det 2:a världskriget (1939 – 1945) var det ont om mat, det mesta var ransonerat o.s.v. Detta gjorde, att det inte fanns plats för några gastronomiska utsvävningar som smörgåsbord. År 1949 hade allt åter stabiliserats, därav namnet på visan "Smörgåsbordets come back"

Smörgåsbordets come back

av Erik Adamson

Visan är skriven år 1949 och kan sjungas till melodin "Barndomshemmet". Teckningen har Erik Wengström ("Per Silja") gjort.

Mina kära vänner, jag kan aldrig glömma
vårt berömda, goda svenska smörgåsbord.
Om dess läckerheter vill jag åter drömma
och dem ägna nu ett tacksamhetens ord.
Där fanns sill och ost och korv och inlagd braxen,
aladåb och sylta, skinka och spenat,
läckra lammkotletter och den rökta laxen
och en stuvad kalvbräss, som var delikat.

Vid ett sådant bord man vred ju sina händer
och det vattnades i munnen vid sån syn
och man plocka från assietter en i sänder
och välsignade den svenska krogmenyn.
Minns ni lökdolmar och ål och svampkroketter,
inkokt grisafot och kalla revbensspjäll
och små köttbullar och sparrisomeletter,
Barndomsminnen, sillgratin och kantarell.

Ack, det var så ljuvligt härligt att förnimma
doften från ett dukat festligt smörgåsbord
och när brännvinsglasen fyllda stod och imma
glömde man allt tråkigt på vår gamla jord.
Ibland vänner och bekanta maten smaka
och man knöt så många fasta vänskapsband.
Och nu har vi smörgåsbordet fått tillbaka
till vårt gamla kära svenska fosterland.

KARL PÅ SPÅNGATA

Bild och text är hämtad ur det topografiska planschverket "Forna och närvarande Sverige". Verket påbörjades av Ulrik Thersner (1779 – 1828). Han var tecknare och major i Fältmätningskåren 1814 – 1825. Verket utkom under åren 1817 – 1867 med 91 häften och 366 planscher i akvatint och litografi. Först gjordes teckningarna av Ulrik Thersner och senare av bl.a. M.G. Ancarsvärd och Thersners dotter.

Trollhättan

Trollhättefallen äro de betydligaste av de fall, som delvis avbryta segelleden på Götaälv under nära tre mils längd från dess utlopp i Vänern. Man träffar visserligen icke här något Niagara, som genom sin förvånande höjd och ofantliga vattenmassa slår betraktaren med häpnad, men Trollhättan med sina genom holmar mångdelade, på betydlig längd utsträckta fall, med sina omgivningars vilda skönhet och sina naturen besegrande människoverk är dock alltid ett av de härligaste naturskådespel Sverige kan erbjuda.

Sedan seglaren från Vänern inkommit i den genom ett sund därmed sammanhängande lilla sjön Vassbotten, leder honom Carls Grav till Götaälv. Nämnda lilla kanal, uppkallad efter anläggaren, Carl IX , är det äldsta försöket att undvika älvens vattenfall. Man har nämligen därigenom kringgått de kort efter älvens utlopp ur Vänern mötande fallen vid Källshagen och Rånnum av 18 fots sänkning. En halv mil bär nu floden seglaren tilldess de mötande Trollhättefallen tvinga denne att vika av till vänster i den här börjande Trollhättekanal. Den är det första av fallen, Gullöfallet, som vi se avbildat på vår planch. Mitt i strömmen hava här lagt sig två holmar. Den östligaste, Malgö, är genom en fördämning, Kafledammen, förbunden med fasta landet och floden tvingas dä-

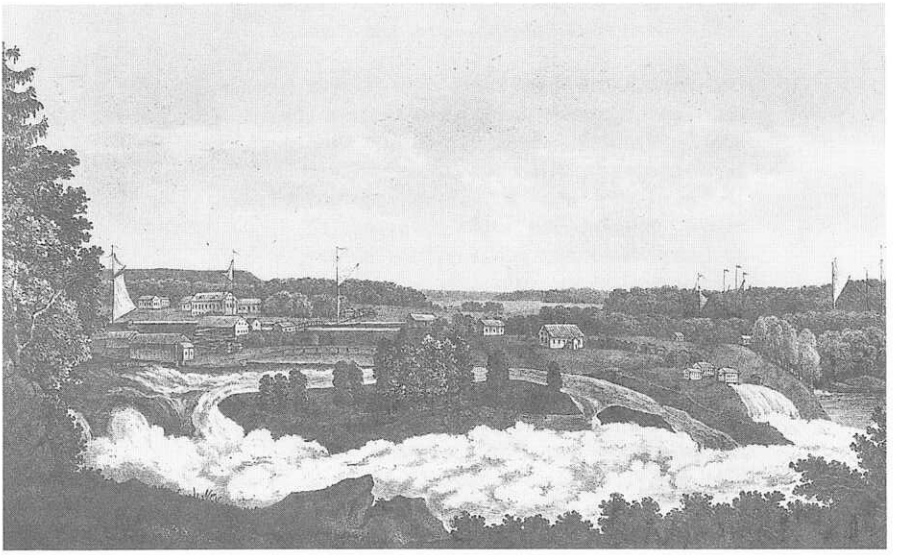

Trollhättan

rigenom kasta sin vattenmassa på båda sidor om den lilla tallbeväxta Gullö, som givit sitt namn åt det 26 fot höga fallet. Från Malgö har man bästa utsikten över skådespelet, i förgrunden det vilt skummande vattnet, famnande den vänliga Gullön, på sidorna älvens klippiga och kala stränder och långt i fjärran tjusande utsikter över fält och skogar. Sedan älven åter förenat sina armar, möter först en liten klippa och strax därpå den kala och av vattnet liksom tillspetsade Toppön, omkring vilken brusa Tjuvfallet på västra och Toppöfallet på östra sidan, vilka nedanför förenade bilda Stampeströmsfallet. Dettas höjd, 53 fot, är icke tillräcklig att förklara dess häftighet, och man har förmodat, att vattnet störtar i någon underjordisk håla och därifrån tvingas åter våldsamt bana sig väg i dagen. Älven vidgar sig nu till ett lugnvatten, kallat Hajorna Warp (=Hojums Varp), varefter han hastigt drager sig tillsammans och yr, hoppar utför de tre tätt på varandra följande Helvetesfallen och längre ned Flottbergsfallet, det sista av Trollhättafallen. Deras sammanlagda höjd är 111 fot.

Bilder och text är hämtad ur det topografiska planschverket "Forna och närvarande Sverige".

Nygård

Den enda historiska märkvärdighet, som är förknippad med detta säteri, beläget i Tunhems socken, Väne härad och Älvsborgs län, är att det tillhört Forstena, den store fältherren Torstensons stamgods. Det är nämligen bildat av en by, benämnd Kaflebyn,

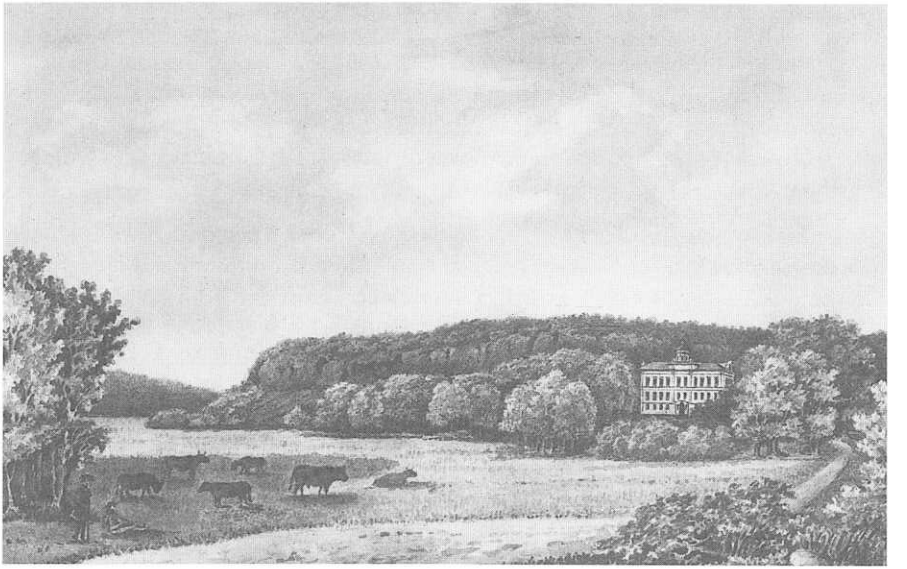

Nygård

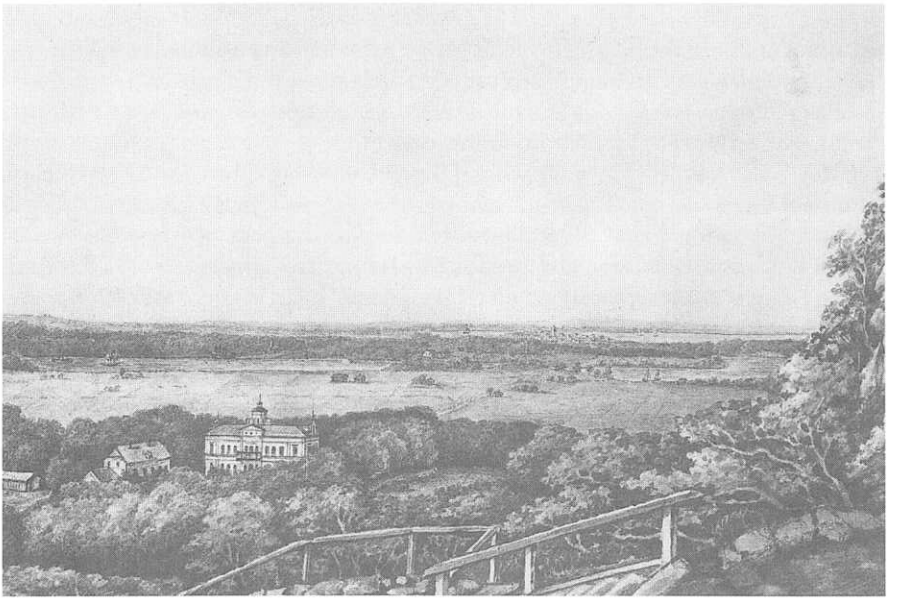

Nygård

som fordom lydde under nämnda gods, och har förmodligen av dess bildande till ny gård erhållit sitt nuvarande namn. Senare har det tillhört släkten Svinhufvud och därefter i trenne led Baggesläkten till 1847, då det köptes av vår berömde ingenjör, överste Nils Ericson. Av honom har boningshuset, uppfört av sten år 1800 av direktören vid Trollhätteverket Peter Bagge, 1852 blivit påbyggt och iståndsatt, ävensom trädgården och parken med dess åldriga bokar förskönade. Det förra, mer än tvåhundraåriga boningshuset av trä, beläget i trädgården, är ännu bibehållet.

Gården består, utom torparejord, av 400 tunnland åker och har betydliga beteshagar men föga skogsmark. Under egendomen hörer ett stort kalkbruk, varifrån årligen levereras till Göteborg och avlägsnare orter ansenliga kvantiteter. Om stället är fattigt på historiska minnen, har naturen istället begåvat det med ett härligt och gynnande läge. Den natursköna dal, varest det är beläget, en av Västergötlands vackraste, behärskas av de märkvärdiga Hunneberg och Halleberg samt sköljes av den mäktiga Götaälv och segelleden mellan Östersjön och Nordsjön, under det ägorna korsas av vägarna mellan Stockholm, Göteborg och Norge samt av telegraflinjen med station i det ¾ mil avlägsna Vänersborg.

Byxsömmerskan

CARMENS sång

av Erik Adamson

(Melodi: På balkongen)

Jag sitter i drömmar
när som jag sömmar
byxor till syfabriken.
Ack, vem skall dem bära
byxorna kära,
sen dom har sålts i butiken?

Vem skall knäppa,
vem skall knäppa,
vem skall knäppa denna gylf?
Är han reslig
eller liten?
Är han mörklagd eller helt
ljus?
Jag blott undrar,
jag beundrar
varje stilig matador.
Skall jag träffa,
skall jag träffa,
den som dessa byxorna får?

Och när jag med nålen
kastar för hålen
blir jag så smått romantisk.
Jag får såna tankar,
att hjärtat bankar,
drömmer om kärlek gigantisk.

Vem skall knäppa,
vem skall knäppa,
vem skall knäppa denna gylf?
Är han reslig,
eller liten?
Är han mörklagd eller helt
ljus?
Jag mig smyger,
fastän blyger,
efter varje matador.
Skall jag träffa,
skall jag träffa,
den som dessa byxorna får?

Ekholms slott

Nedtecknat av G.Djurklou, 1860-talet

På den s.k. Slottsön, en av de många små öar, som finns i den nedanför Naglums sund betydligt vidgade älven, har fordom stått ett slott och där bodde en drottning den tiden, Hunahären drog genom Västergötland. Sitt stall hade hon vid Stallbacka och sin ladugård vid Ladugården i Naglum. Om hon blivit ihjälslagen eller dödat sig själv, därom är uppgifterna olika, men en naturlig död synes ej hava fallit på hennes lott. Men huru hon än dött, så blev hon jordad på öns norra sida, där en hagtornsbuske utvisar graven. Om det gamla slottet Ekholmen kan läsas hos Styffe "Skandinavien under Unionstiden", sid 115.

Av det gamla slottet finns nu inga synliga lämningar kvar. Djurklou citerar även den sägen rörande Ekholmen, som Petrus A. Grotte år 1674 förtäljer om i sin "Berättelse om fornlemningar och folksägner i Väne härad", vilken även finns publicerad i Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift III: 3-4, sid. 78 – 80.

Edsvägen mellan Brätte och Åkerström

av Anna-Lisa Berglund

Flintfynd i gamla Brätte, beläget vid Vassända, d v s vattnets ända i Vänern, (av tyska Wasser) visar att handelsförbindelser söderut förekom redan under stenåldern och Brätte "marten" första veckan i september var en institution redan på medeltiden långt innan boplatsen utvecklades till något som liknade ett samhälle. Det är belagt att Brätte var bebyggt i början av 1500-talet. Det var ett mycket litet samhälle av hopträngda låga trähus, beläget nedanför bergknallen Grytåsen. Som mest bodde där 256 personer. 1943 gjordes en utgrävning på platsen och man fann grunder, gårdsplaner, brunnar och stensatta gator. Fynden och en modell av Brätte finns nu på Vänersborgs museum.

Första gången namnet Brätte finns dokumenterat i skrift är 1558. Då omnämns en "kyrkioäng wid Brätte". 1565-66 brändes Brätte ner av en dansk här men byggdes upp igen. 22/2 1594 var Brätte en av de städer som svor trohetsed vid Sigismunds kröning. 1603 fick Brätte genom kungligt brev av Karl IX gårdarna Amennerödh (Amne-röd), Gunnarstorp (Kuntsbol) och Wassända, senare även Espered och Brätte Haga för sitt jordbruk och kreatursbete. 1609 brann en fjärdedel av staden ner vid en eldsvåda. Brättes kyrka nämns första gången 1616 och låg troligen där nu landsvägen går fram. !636 var det ny eldsvåda, som tog en tredjedel av alla hus.

Namnet Brätte tros vara pluralisformen av det gamla svenska ordet bratt = brant och skulle då kunna översättas med den branta sluttningen. Med tanke på läget och att Vassändaviken slammats igen under århundradenas lopp låter det som en riktig tolkning.

En väg med uråldriga anor gick från Brätte till Kongahälla, nuvarande Kungälv, vid Nordre älv. Den kallades först Harald Hårdrådes väg. Men 1273, då den första gången nämns i ett skriftligt dokument, kallas den Gambla stigh. Skärningen mellan den och Nödingeån valdes detta år till riksgränsmärke mellan Sverige och Norge. Ännu senare kallades den Edsvägen.

Från början var denna led bara en upptrampad stig genom stora skogar. Men den var den enda framkomliga härvägen i ofredstider, och den var köpmännens enda möjlighet att transportera varor landvägen. I boken "Kring Göta älv" berättar Rune Ekre att export av beck och osmundjärn från Värmland till Lödöse förekom redan 1399-1400. Så långt det var möjligt skedde transporterna vintertid över de tillfrusna sjöarna, vilket var betydligt bekvämare än landtransporten från Vänern till Lödöse, Sveriges enda öppning mot Västerhavet. Den försvårades av de stora fallen vid Eidhar eller Stora Edet, nuvarande Trollhättan. Ed betyder hinder. Man fick släpa och dra båtarna på land förbi fallen eller lasta om till landstransport. Båtarna var vid denna tid av rysk modell. De var tillverkade av kluvna ("skidade") granplankor, som syddes ihop med sega rottågor. Hur det gick till visar Olaus Magnus på en karta 1539. I äldre Västgötalagen stadgas 2 öre i böter för den som stal en sådan båt, en s k tågbända. 2 öre var mycket pengar då...

Vid Stora Edet anlades dragrännor förbi fallen och de svåra strömmarna. Små rester av dessa kunde ses ännu på 1940-talet, då de utforskades av Walter Göransson, Olof Boman och Erling Svensson. På västra sidan av älven började rännan vid Saltet eller Talbo nedanför Flottbergsströmmen och gick uppför branta backar till en å, som rann genom Arvidstorp. Den fortsatte genom en nu utplånad fornsjö och sedan via en bäckfåra vid Vårvik åter ut i älven. På östra sidan gick rännan upp vid Åkersvass till Åkersjö. Därifrån fanns två olika stråk. Det ena gick förbi NOHAB till Klypsjön eller Lillsjön, som nu är ingenfylld, och vidare genom sankmarkerna mellan bergsryggarna utefter nuvarande Drottninggatan. Från torget fortsatte den utefter Kungsgatan till Hjulkvarn och via en bäck där ut i älven. Det andra stråket gick från Sjööset mellan slussen nr 2 och Rysskajen och följde sedan det s k Floddiket, som fanns kvar ännu på 1950-talet. Därifrån gick den via våtmarker upp till Hjulkvarn och bäcken. Botten av dragrännorna belades med våt lera för att minska friktionen och göra arbetet lättare. Man har även funnit rester av de s k trälvägarna, där manskapet gick och drog sina farkoster.

Under Gustav Wasas regeringstid hände en hel del som satte fart på Brätte och transportväsendet. Malmbrytning hade visserligen förekommit i Sverige sedan 1200-talet, men riktig fart fick den först på 1500-talet genom Gustav Wasas initiativ. Han gav på 1540-talet sin sekreterare Rasmus Ludvigsson i uppdrag att utreda hur järnet från Nora bergslag skulle kunna föras över vattendragen för export från Älvsborg vid Göta älvs mynning. Rasmus Ludvigsson gjorde en skissartad karta försedd med text över sin resa. Där anger han resans etapper i veckosjöar och raster. En veckosjö var den väg man orkade ro i ett sträck innan man "vek sig", och en rast var cirka 4 km. Han beräknar resan över Vänern från Bro, nuvarande Kristinehamn, till Brätte till 28 veckosjöar. Från Brätte ledde "en ond väg, som dock stod till att broa" förbi fallen ner till Åkerström.

Exporten kom sedan snabbt igång. Redan 1522 finns en beskrivning i fogden Bengt Birgerssons räkenskaper över järntransporterna från de värmländska järnbruken över Edsvägen till Nylöse. Så här skriver han: "Till det första kommer det ifrån Wermeland heller vadan det kommer och till Brätte, sedan bliver det fört landvägen från Brätte och till Åkerström, som är en mila väg, och där bliver godset inlagt uti min nådige Herres bod. Sedan bliver det inskeppat uti min nådige Herres båtar där vid Åkerström och fört ner till Bäreström, (nuvarande Lilla Edet), som är en veckosjö. Där bliver det åter fört landsvägen över ett ed, som är ett kolvskott utöver och in i min nådige Herres båtar och fört ner till Nylöse". Dessa s k Edsbåtar hade fällbara master för att kunna ta sig under Lejonbron i Göteborg.

Åren 1604 -1607 lät Karl IX bygga rikets första sluss vid Litzla Eid, dvs Lilla Edet. Därefter kunde fraktskutorna ta sig ända upp till Åkerström för omlastning till landtransport på Edsvägen, en klar förbättring.

Edsvägen var på sin tid Sveriges mest betydelsefulla transportled och hade stor betydelse för Sveriges ekonomi. Den var också grundbulten för Göteborgs utveckling till Sveriges viktigaste hamnstad under 1600- och 1700-talen. Den låg rikshushållaren Gustav Wasa varmt om hjärtat. Den 29 maj 1559 skriver han till Gustav Stenbock om

att ordna vägförbindelse med krogar mellan Vänern och Älvsborg och förklarar att "när så ske kunde, skulle handeln utan tvivel få god framgång i Älvsborg, och denna ort såväl som riket därigenom bliva mycket förbättrat".

Utöver järnet forslades även skinn, spannmål, kalk och tjära till Lödöse för export. På återvägen till Brätte var lasten sill, torkad fisk, textilier, salt, kryddor, vin och kolonialvaror, allt packat i tunnor.

Gustav Wasas söner fortsatte hans verk. I ett brev 23 augusti 1581 från Johan III till Erik Gustavsson Stenbock ger han befallning att fogdarna på Dal skall uppdraga åt bönderna "att de var och en, förlänte som oförlänte, frälse som egna bönder, hjälpa till att rödja den väg som är mellan Åkerström och Brätte, att man kunde föra godset härefter däremellan med vagnar och inte med klöv allenast, som hittills skett är, och skall samma väg bliva minst 9 eller 11 alnar bred, så att två vagnar kunde mötas tillika". Västsverige skulle då få den första dubbelriktade vägen i landet!

Den nuvarande vägen mellan Korseberg och Åkerström, på västra sidan av Göta älv, följer till stora delar den gamla Edsvägens sträckning via Båberg, Jonstorp och Edsäter. Synliga rester av Edsvägen finns ännu vid Jonstorp, Skälsbo och Åkerström. Bevarade milstenar finns vid Båberg, cirka 1/4 mil söder om Båberg , vid Edsäter och vid Ängens gård. Vassända hembygdsförening har satt upp orienteringskartor både vid Korseberg och vid Åkerström. Vägen gick mestadels i öppen terräng. Sanka partier förstärktes med kavelbroar. Vägen var 4,2 m bred och 15 km lång.

Men det blev tydligen inte så mycket med den beramade röjningen. 1599 påbjöd överheten ånyo byggande av väg för bättre samfärdsel mellan Bergslagen och Älvsborg. Och år 1604 är det Karl IX som befaller ståthållaren på Älvsborg Torsten Kristoffersson att rannsaka "huru mycket kalken är kommen till Brätte" och att bygga en kalkugn vid Lilla Edet. Han skall också "låta pynta den vägen över Stora Edet och låta göra där vagnväg över och skall allmogen av hela Anders Anderssons befallning hjälpa därtill: Fogdar skall ock vara däröver medan vägen göres, och så lagd att den bliver väl pyntad, så framt den vår onåd undvika vill". Det var ord och inga visor. Han beordrade också året därpå att även malmen från Smålands Taberg skulle föras över Vättern vid Forsvik och exporteras via Brätte och Nya Lödöse.

År 1639 kom Axel Oxenstierna och Jacob de la Gardie med båt från Bro till Brätte för att undersöka Huvudnäs, dit Brätte skulle flyttas. Den 6 april fortsatte de via Edsvägen till Göteborg. Redan 28 maj samma år kom brev från Kristinas förmyndarregering, där de båda herrarna satt med, med order om att Edsvägen skulle göras i ordning för körning med vagnar och kärror. Från 1 januari 1640 skulle släpor ej längre få användas. Dessutom stadgades att som straff för brott skulle Edsbönderna "på de värsta ställena under tre månaders tid rödja så gott det bäst bör vara".

En del av Edsvägen från Kristinas tid på 1600-talet har grävts ut. Den bestod av en botten av sandblandad lera och däröver skärvor av kvartsit med den plana sidan uppåt, vilket tjänade till att fördela trycket. Där ovanpå låg stenar, först av gåsäggs-, sedan av

duväggs- och överst av ärtstorlek. Alltsammans täcktes överst av ett lager grus. Enligt vägdirektör Elis Lundin, som intresserat sig mycket för Edsvägen, måste man ha haft experthjälp för att kunna anlägga en sådan väg vid denna tid.

Enligt Brättes mantalslängd 1639 hade sexton borgare "sin näring av Edsvägen", d v s monopol på edskörseln. Monopolet innebar att köpmän och speditörer från Värmland, Lödöse och Göteborg måste överlämna transporterna av sitt gods till Brätte-borgarna, som kunde hålla relativt höga fraktkostnader och få god förtjänst. Men borgarna hade inte själva nog med hästar och kärror utan tog hjälp av bönderna i Vassända gäll. Dessa hade ju hellre velat köra i egen regi, men borgarna skyddade sitt monopol med alla medel. Bara ryktet om att någon körde varor på egen hand kunde vara farligt. Så här står det i Brätte stads dombok 1636: "... framkom för rätten Gulloch Swensson och var tilltalad av Skipper Swens båtsman för skälleord och beskyllning att samme båtsman skulle ha inpackat järn i tunnor och fört utöver Edsvägen, det han icke med tyg eller vittne kunde tillbinda honom, och gjorde samme båtsman sig med ed inför rätten fri. Blev för den skull bemälte Gulloch Swensson för sitt skällande sakfälld till 12 mark..."

Brätte var nästan omöjligt att försvara med sitt öppna läge och transporterna försvårades allt mer av att Vassändaviken slammades igen. Efter Brättes flyttning till den nya staden Vänersborg (Drottning Kristinas privilegiebrev 12 november 1644) fick Edsvägens översta del en delvis ny sträckning.

1656 befallde Per Ribbing att den dittills obanade Edsvägen mellan Karls grav och Brättes gamla ägor skulle göras i ordning. Först efter 1670 flyttades dock lastageplatsen från Brätte till Korseberg. 6 februari 1672 var den stora bryggan färdigbyggd och godkänd i en kunglig resolution. Samma år flyttades också "bollverket", d v s en strandförstärkning av trä med tillhörande brygga dit. Vänersborgs stad hedrar minnet av Korsebergs lastageplats genom kvartersnamnen Stapelorten, Bollverket och Strandberidaren, vilken var en ridande gränsvakt som skulle hålla uppsikt mot tjuveri och smuggling. Järnet var den ojämförligt största artikeln. 3/4 av allt Europas järn forslades på Edsvägen av bönderna och deras hästar. Magasinen vid Korseberg rymde 100.000 skeppund stångjärn. De var 7 alnar =4,2 m långa, 1 7/8 tum breda och 1/2 tum tjocka. Ett kärrelass var 8 stångjärn, cirka 170 kg, som låg och vajade snett över den enkla Eds-kärran. Andra stora exportvaror var s k tunnegods, d v s beck och tjära, samt malm och masteträn.

Vänersborg hade 1634 fått ensamrätt att köpa upp och tillverka beck och tjära i Älvsborgs och Bohus län. Då anlade nämligen holländaren Jan van Svinderen ett beckbruk vid Lockeruds gård, som han köpte av Segol Svensson i Brätte. Bryggepenningen var jämte bodhyra och andra avgifter från Edskörseln den allra största inkomsten för Vänersborgs nya stad. 1655 uppgick den till hela 3/4 av stadskassan! 1665 transiterades 18.405 skeppund järn från Värmland över Vänersborg till Göteborg, därav 1.237 skeppund av borgmästaren Jakob Fransson Schröder och borgarna Anders Bark och Olof Kinkell.

I slutet av 1600-talet klagade borgarna i Vänersborg på att bodarna vid Korseberg var nedruttna, så att järnet utsattes för stölder och saltet blev liggande i dyn och skadades. Från år 1697 berättas att bönder från Dal om söndagarna kom till Korseberg för att byta till sig järn mot smör och ost. En ålderman skulle ha överinseende över arbetet vid Korseberg. Han hade fullt upp med stölder, slagsmål och allsköns oordning. Ældermannen Nils Holländer drogs 1660 inför rådstugan, som beslöt att dra in hans lön p g a allmänt missnöje med hur han skötte sin syssla. 1665 fick en annan ålderman en varning "att i laga ordning dra slagskämparna vid Korseberg inför rätta" i stället för att bemöta dem med hugg och slag. År 1699 reparerades bodarna till en kostnad av 555 daler silvermynt.

Den 7 oktober 1648 drabbades lastageplatsen vid Åkerström av det kanske största jordraset någonsin i Norden.

Fem Edsbåtar var förtöjda vid lastbryggan och gästgivare Anders Månsson med hustru och fem barn höll på att utspisa sina gäster. Då vräktes lermassor "liksom ett svallande, brusande hav" ner från sluttningen ovanför. Hela Intagans gård, gästgiveriet och lastageplatsen med magasin, stallar och bryggor försvann ut i älven. 127 personer omkom vid denna olycka. I dag ligger den återuppbyggda gula gästgivargården alldeles intill älvkanten.

Hur det gick till vid Edskörseln har Vetenskapsakademins ständige sekreterare Per Elvius givit en utförlig beskrivning av i sin "Dagbok över dess resa till Trollhättan" år 1748.

Utsikt över Åkerström år 2001. Här slutade Edsvägen och gränsen till det norska Bohuslän gick vid det stora huset i mitten av bilden.

Om Åkerström skriver han bl a:"Man såg här de nätta välbyggda Edetbåtarna i stället för de plumpa Vänerskutorna vid Korsberget. Här var ej så god grund för bodarna som vid Korsberget utan var hela byggningen ställd på en bro, som låg på tätt nedslagna pålar. Början och arten av Edsvägen viste sig här vid Åker, där den går uppför en backe vid stranden, bestående ej av annat än stenige backar, som de tunga järnlassen gjort svårare och gropigare än de i sig själva kunde vara. Härutav far tunnegodset, som föres tillbaka åt Korsberget, ganska illa; tunnorna bliva otäta av stötar och skakning, så att ofta en fjärdedel spills därigenom bort. Åtminstone länder det alltid Eds-bönderna till ursäkt, då de ej leverera fullt gods vid Korsberget. När också några dyrbara varor skola av Göteborgsköpmännen försändas till Wermeland, socker, vin, specerier m m, måste de alltid sända någon betjent, som skall hava uppseende över Edskörseln. Men ehuru man här uppå haver inseende veta de alltid någon utväg att göra sin forlön större av varan, hvarföre desse Eds-bönder, som mest bo uti Wassenda socken, hava vin, russin etc att avyttra eller byta mot andre matvaror, varav de ej göra synnerlig hemlighet eller hålla för stöld, ehuru deras Präster med straffpredikningar dem det lära och deras domare ännu på ett kraftigare sätt moralisera för dem".

Om Korseberg skriver Per Elvius så här:"Vid Korsberget var inrättat en ansenlig byggnad av tvenne etager som åtminstone kunde intaga 100.000 skeppund. På sjösidan av boden såg man tolv stora tremastade skutor och på landssidan en otalig hop av Edskärror, var och en lastad med ett skeppund järn. Bodarne voro ock för denna sommar fulla med järn och bryggan överhöljd av saltfat."

Bönderna styrkte sig i sitt mödosamma värv på krogar längs vägen. Det var ett vilt liv och eder, förbannelser och slagsmål hörde till dagordningen. Redan i en kunglig resolution 1647 talas om "det gods som lossas i Brätte med mycken Guds namns förtörnelse" Under Nordiska sjuårskriget försvårades ånyo transporterna genom Öresund och frågan om en vattenförbindelse genom Sverige från öst- till västkust blev åter aktuell.

Christopher Polhem kom 1717 med ett förslag på tre slussar, som skulle möjliggöra passage förbi Trollhätte-Fallen. År 1720 anförde han Vassändaböndernas ogudaktiga leverne som skäl till bygget. Så här sade han:"De många eder och det fylleri, som på Edsvägen övas till Guds förtörnelse och landets ringa fromma, kunna genom slussar vid Trollhättan förebyggas". Han menade också att Eds-trafiken i grunden utarmade bygden och ödelade ett förut blomstrande jordbruk, eftersom "bonden lagt all sin åker till äng och förvandlat all boskap i bara hästar"

I Carl von Linnés Västgötaresa 1745 finner vi en annan beskrivning av Edsvägs-körseln. Han skriver:"Edsvägen kallas en landsväg, över vilken Edsbönderne körde det järnet, som kom ifrån Vänern, även som det som åt Göteborg passerar Trollhättan den rätta Edsvägen; bönderne hålla här till ansenlig myckenhet hästar, som dageligen till 600-detals slita vägen. Edsmärren är merendels ett eländigt kreatur, spänt för en simpel kärra, häftad vid sadelen, som frammantill har ett bröststycke, såsom en sele; över den bortra bågen på sadelen ligger en vedja som uppehåller kärrearmarna; över den förra bågen ligger en annor, som uppehåller en järnring med hake, som häftas i kärrans

arm. Järnstängerna läggs långsåt i kors över kärran att de räcka så långt fram som själva märren; här brukas inga tömmar, utan går den ena märren efter den andra, så att en karl ofta kör 12 á 15 kärror, meddelst det han går efter och ropar eller kastar sten. Desse märrar veta att artigt gå ur vägen för varandra, vilket vanan lärt dem". Överintendent Carl Hårleman påstår i en reserapport 1749 att antalet hästar på Edsvägen var 900/dag.

1763 gjordes en omfattande reparation av Edsvägen. Arbetet kostade 6.000 daler silvermynt och bekostades av medel från järnexporten.

På 1700-talet ville Edsbönderna ha bättre forlön. Den var egentligen 10 öre silvermynt för varje skeppund järn, men borgarna, som fortfarande hade monopol, behöll 3 öre för egen räkning. I maj 1718 var Karl XII på genomresa och bönderna klagade sin nöd för honom. Den enväldige Karl resolverade att eftersom borgarna inte själva höll tillräckligt med hästar skulle de heller inte ha betalt Men redan vid riksdagen 1719 revs hans beslut upp och allt återgick till det gamla. Priskriget blev långvarigt. Eds-bönderna klagade över att de måste skaffa nya hästar varje år. De påstod att hästarna under loppet av en sommar blev helt utkörda, "så att de om hösten inte kunna bringas till större värde än vad hästens hud kunde ge".

1775 kom ett åläggande att riva järnbodarna vid Åkerström. Då hade nya lastageplatser anlagts vid Kafledammen i Trollhättan och vid Åkersvass. Mellan dessa två platser forslades nu godset via den Antonsonska träbron. År 1777 utfärdade Landshövdingeämbetet med stöd av Kungl: Majt:s skrivelse förbud mot varutransport på Edsvägen. Men Eds-bönderna trotsade förbudet och körde som vanligt. Tre år senare, 22 januari 1780, löstes frågan genom att tre av Göteborgs största handelshus, nämligen Sahlgren & Alströmer, Arfwidsson & Söner och John Hall & C:o inköpte bron.

Den 14 augusti 1800 invigdes Trollhätte kanal med sina slussar. Därmed hade en av Sveriges genom flera århundraden märkligaste och hårdast belastade väg fyllt sin betydelsefulla uppgift för landet. Wenersborgs tidning skrev 3 februari 1825 att Edsbonden, som tidigare varit van att stödja sig på järnstången nu fick gripa tiggarstaven istället....

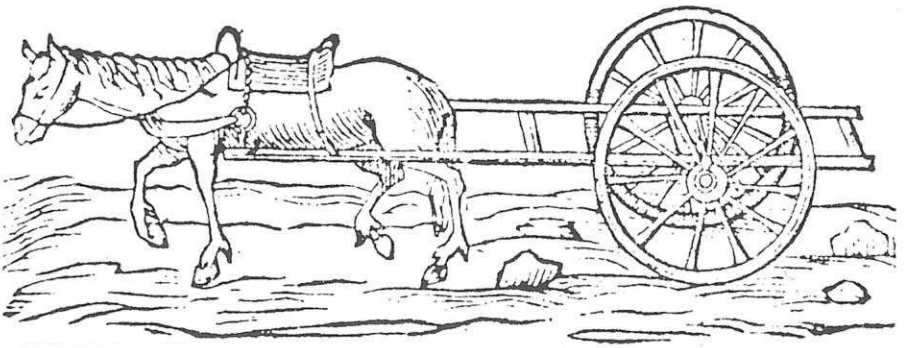

EDSMÄRREN

Vägen över Naglums sund

av Anna-Lisa Berglund

En väg med anor sedan hedenhös gick från Lödösetrakten till Fors och Gärdhem mot Lidköping och Skara. Från denna väg kunde man vika av vid Hullsjö mot Stallbacka och Ekholms slott och sedan färja över älven vid Nafflesund, (sundet vid Naglum), där nu SAAB och Volvo Aero ligger. Cirka 300 m uppströms Stallbackabron buktar en vik ännu in. Där låg fordom färjeläget på Malöga Helgesgårds ägor. På andra sidan älven kom man i land vid Överby gård, ungefär där småbåtshamnen är belägen i dag, och kunde fortsätta förbi Graven, (nuvarande Älvås), mot Lunden, där Edsvägen mot Brätte stötte till. Från Vassända kunde man fortsätta mot Markerna, som Dalsland då kallades, och Norge. Från Kvarntorp tog vägen mot Almås och Uddevalla vid.

Dessa vägar var från början bara upptrampade stigar men också viktiga transport- och härvägar. Som exempel kan nämnas att den danske kungen Kristian I år 1452 drog med sin här från Älvsborg vid Göta älvs mynning över Lödöse och Gärdhem till Ekholms slott på Slottsön i Göta älv. År 1510 trängde Kristian Tyrann in i Tunhem över Naglumssund med en norsk här och 1511 kom den danska huvudarmén samma väg. Även 1564 gick en dansk här över älven vid Naglumssund under Nordiska sjuårskriget.

Men redan långt tidigare nämns överfarten vid Göta älv i Snorre Sturlassons saga om Olof den Helige. Kungen sände 1018 sin hirdskald Sigvat från Borg, (nuvarande Sarpsborg), till Ragnvald Jarl i Västergötland. Färden gick över Markerna till Eidhar, där Sigvat med följe färjades över älven. Det var tydligen inte någon behaglig resa. Efteråt kvad Sigvat:

"Våta vi sedan drogo
till Eidhar den ranka båten
- jag rädes återfärden
ty farofylld var resan
Mer löjlig farkost aldrig
jag sett. Må trollen ta den!
- dock bättre det gick
än jag trodde.

Ännu i dag finns spår av en kraftig stensättning efter en gammal kavelbro över Stallbackaån i och invid älven vid Stallbacka och i den dyiga marken vid Malöga har man funnit många medeltida hästskor. När man i början av 1900-talet grävde i gårdsplanen på Malöga Nordgård fann man en ridsporre och ett spänne av medeltida typ.

Det är tydligt att det tidigt uppstått ett litet samhälle vid Malöga, där byborna stod resande till tjänst med överskeppning, mat och husrum. Ett tecken på detta är namnet Kassaregården på en av Malögagårdarna. Kassare betydde i gammal tid knalle eller

handlande, d v s resande. Kassaregården finns nu flyttad och återuppbyggd på Forngården i Trollhättan..

Redan under tidig medeltid var Malöga by så betydande att den bildade socken med egen kyrka. Malöga kyrka nämns i Västgötalagen i början av 1200-talet och år 1334 i ett påvligt brev från Avignon,(nu i Vatikanens arkiv), i en förteckning över lediga svenska och norka beneficier, d v s välgörenhetsinrättningar, vars inkomster 1:a året gick till den apostoliska stolen, påvedömet.

Man tror att kyrkan legat på den nordvästra sidan av Malöga höjd, en numera utplånad grusås, mitt emot det gamla färjeläget. I en reseskildring från 1868 nämner Djurklou att man ännu i början av 1800-talet kunde se spår efter "en gammal större tomtning, härrörande från den gamla Malöga-kyrkan", mellan en i backen befintlig källare och soldattorpets ladugård. Kyrkan var troligen en träkyrka, möjligen av samma typ som stavkyrkan i Hedared. Där offrade de resande före överfarten för sin välgång. Allra säkrast lär det ha varit att läsa Fader Vår baklänges...

Vid slutet av medeltiden uppgick Malöga socken i Tunhems församling och kyrkan övergavs. 1959 avtäcktes en minnessten över Malöga kyrka av prosten Kloo. Den stod då alldeles intill SAAB:s huvudingång men har senare flyttats. Den visar dels en skiss av kyrkan, dels texten "Här invid stod under medeltiden Malöga kyrka". Namnet Malöga tolkas av Ortsnamnskommittén så att förleden Mal betyder strandgrus eller stenig strand och andra leden öga utgör en ålderdomlig pluralform av hög, alltså fritt översatt grushögen vid stranden (av älven).

I denna grusås har under tidernas lopp gjorts många fynd av människoben, troligen från en gammal kyrkogård men kanske också från de slavar som man enligt en gammal sägen dränkte i älven när de inte längre mäktade med rodden och det tunga arbetet. Enligt en artikel av Bengt Lindström bakbands de då och kastades i älven.

Så länge de nordiska länderna var förenade i union med samma regent behövdes inga fasta gränser eller försvarsanordningar och befästningslinjer. Men under Gustav Wasas regeringstid uppstod omedelbara behov av skydd vid det svenska rikets gränser, alldeles speciellt vid den västra gränsen mot Danmark/Norge. Under drygt fjorton dagar besökte kungen Lödöse och studerade läget vid gränsen. Bl a bestämde han då att de kyrkklockor som samlades in för att betala hans skulder i Lübeck för deras militära stöd under befrielsekriget skulle fraktas till Brätte och därifrån sändas vidare. Ett belägg så gott som något på Brättes betydelse som handels- och kommunikationscentrum!

1540 bestämde Gustav Wasa i en vägförordning att vägen därefter skulle gå från Nya Lödöse via Fors till Bördsled och Bryggum och vidare till Naglums sund. 1559 beslöts vid ett rådsmöte i Vadstena att den nionde härvägen skulle gå från Naglumssund till Bryggum och Bördsled och sedan ansluta till huvudvägen från Lödöse till Skara och Lidköping. Färjeläget var ett viktigt pass, en av rikets nycklar. Gustav Wasa motiverar beslutet så här: "Riket beredes stor skada genom främlingar, landsstrykare och landsköpmän samt annat löst folk, som bedriver spioneri och från riket utföra kreatur

och annat, som förbjudet är." Därför skulle härstråter anläggas "till vilka alla vägfarande, in- såväl som utrikes, hovmän, köpmän och andra skulle hålla sig och detta vid straff och pina!" Det var raka besked i rikshushållarens anda!

På Rasmus Ludvigssons karta över Stallbackaområdet 1560 finns angivet "färjestaden Nafflemesund och Malöga, som är färjestaden". Under 1500-talet fanns färjkarlar med lotsningsplikt i stället för skjutsplikt vid Malöga. De fick ta ut ersättning av de resande. I kronans räkenskaper 1530, den s k årliga räntan, finns en post om 5_ mark från "en färjestad i Wäne", säkerligen Malöga. 1560 finns en anteckning om en resenär som betalat 19 osmundsjärn till kungsgården för överskeppning och 1579 har en resande tjänsteman noterat färjepengar för överfart vid Naglumssund.

Färjetrafiken vid Malöga var ett allmänt intresse, som noga bevakades av myndigheterna. I början av 1600-talet ålades bönderna i Väne härad en årlig extra skatt, den s k sundskäppan, som ersättning till färjkarlarna. Som alla andra skatter var den nya pålagan impopulär och bönderna strejkade från betalningen.

Vid tinget i Lerums länsmansgård 1646 klagade färjkarlarna vid Överby och Malöga att "de bliva dagligen överfallna och hotade och tvingas att färja över både kronans folk och höga privatpersoner och hava de härför alls intet, trots de hålla både folk och prämar". Rättens utslag blev att envar i Väne härad skulle utan undskyllan erlägga sundsskäppa till färjkarlarna som å sin sida förpliktigades att utan betalning transportera såväl kronans tjänare som allmogen i Väne. Andra vägfarande skulle erlägga "en billig = skälig penning". Vid ting i Bördsled 1652 ålades färjkarlarna att dessutom "forthjälpa" till- och avlöpande post utan betalning.

1657 byggdes en fast bro vid Rånnum, till tjänst för den nya staden Vänersborg, som fått sina stadsprivilegier av drottning Kristina 1644. De dryga byggkostnaderna skulle täckas av bropengar, s k brotull, från resenärerna och myndigheterna beslöt därför att all trafik i fortsättningen skulle ledas över den nya bron, varför Malöga färjestad avlystes.

Men så lätt gick det inte att avskaffa gamla traditioner! Vägen ner till färjeläget fanns ju kvar och var den klart lämpligaste för många Vänebor och för resande söderifrån. Givetvis ville inte heller färjkarlarna bli av med sitt urgamla levebröd. 1663 protesterade t o m greve Anders Torstensson och hans mor Beata de la Gardie på Forstena "mot att bönder, som bo vid Edsvägen och göra dagsverken på Forstena tvingas ta omvägen över Rånnums bro".

1669 anmälde vänersborgarna genom Anders Brask till rätten att "bönderna vid Malöga översätta folk som eljest borde ha färdats över Rånnums bro och därigenom förtar Wänersborg tull och bropenningar". Rätten beslöt att "Malögabor som överföra häst och karl skall plikta första gången 3 marker och vid förnyad överträdelse dubbla beloppet". Men det hjälpte inte mycket – redan nästa år kom nya klagomål...

Men så inträffade något som medförde en renässans för Malöga-färjorna. Under Gyldenlöwe-fejden nödgades general Mörner vid en reträtt natten mellan den 25 och den

26 juni 1676 att bränna "den kostbara bryggan" vid Rånnum. Strax därefter brände norrmännen även färjepråmarna i Malöga och vid Överby. Den enda återstående förbindelsen över älven blev nu den gamla färjestadens småbåtar. Att läget var prekärt framgår av att häradsrätten gav tillstånd att använda fem torra ekar ur kronans skog till nybyggnation av färjor. Ekarna var ju kungens träd och minsta åverkan på dem medförde i vanliga fall stränga straff.

1682 var en ny bro byggd vid Rånnum. Men den brändes ånyo ner 1683 och byggdes upp 1684. Och striden mellan vänersborgarna och Väneborna blossade upp igen...

1686 anhöll allmogen i Väne härad hos Kungl. Maj:t "att obehindrat få njuta sin färja till godo, alldenstund Kronan intet därpå kostar och ingen vagnväg löper dit". De passade också på att framhålla "att den icke i krigstider kan undvaras". 1691 resolverar så Landshövding Eldstierna att de hade rätt att nyttja sin färja "dock vid 60 silvermynts förbud icke andra främmande och deras kreatur överskaffa". Nämndemännen Olof Bengtsson och Per Larsson utsågs av landshövdingen att kontrollera "att härmed inget underslev sker".

Men Väneborna fortsatte, under påtryckning av resenärerna, att överträda förordningen och 1695 kom ett nytt förbud mot att "med pråm eller båt främmande personer eller ringaste gods överföra".

I början av 1700-talet deltog många Vänebor i körslorna på Edsvägen och gjorde också ganska täta affärsresor till stapelstaden Uddevalla. Givetvis färjade de över älven. Men sedan placerade de hästar och vagnar på Överby äng, som blev helt fördärvad. Både 1712 och 1734 klagar Överby-borna i rätten "över detta ofog" och Väneborna blir ålagda att delta i vägunderhållet.

1712 erinrade landshövding Anders Sparfält Malöga-borna om att färjetrafiken fortfarande var olaglig. År 1714 stämde Sven Persson, som arrenderade brotullen vid Rånnum, Jon Järeman i Trollhättan och Ernst Skarp i Malöga för att de färjat främmande över älven. Men de två försvarade sig med att det gällt dragoner i brådskande ärende, som inte velat sinka sig med en krok om två mil över bron.

Därefter avmattades stridigheterna småningom. 1718 ersattes träbron vid Rånnum av en stabil spännbro. Men givetvis var resande från Bördsled som skulle färdas mot Uddevalla eller Dalsland ytterst missnöjda med att behöva göra den långa omvägen över Rånnum. Klagomålen var befogade och myndigheterna kunde inte nonchalera dem. 1782 beslöt Kungl. Maj:t efter förslag från Kommerskollegium att upprätta en ny färjestad med gästgiveri vid Gäddebäck, drygt 2 km uppströms Stallbackabron, och en väg anlades dit från Forstena. På andra sidan älven fortsattes så resan från Onsjö till Korseberg vid Edsvägen. Taxan för överfärjning var i början av 1800-talet två skilling banco för vagn med två hästar, en skilling för kärra och en häst och löshäst och sex rund-stycken för ensam person. Då hade färjkarlarna vid Malöga redan fått nya jobb. De lotsade båtarna genom de svåra strömmarna i den nyöppnade kanalleden mellan Vänersborg och Trollhättan.

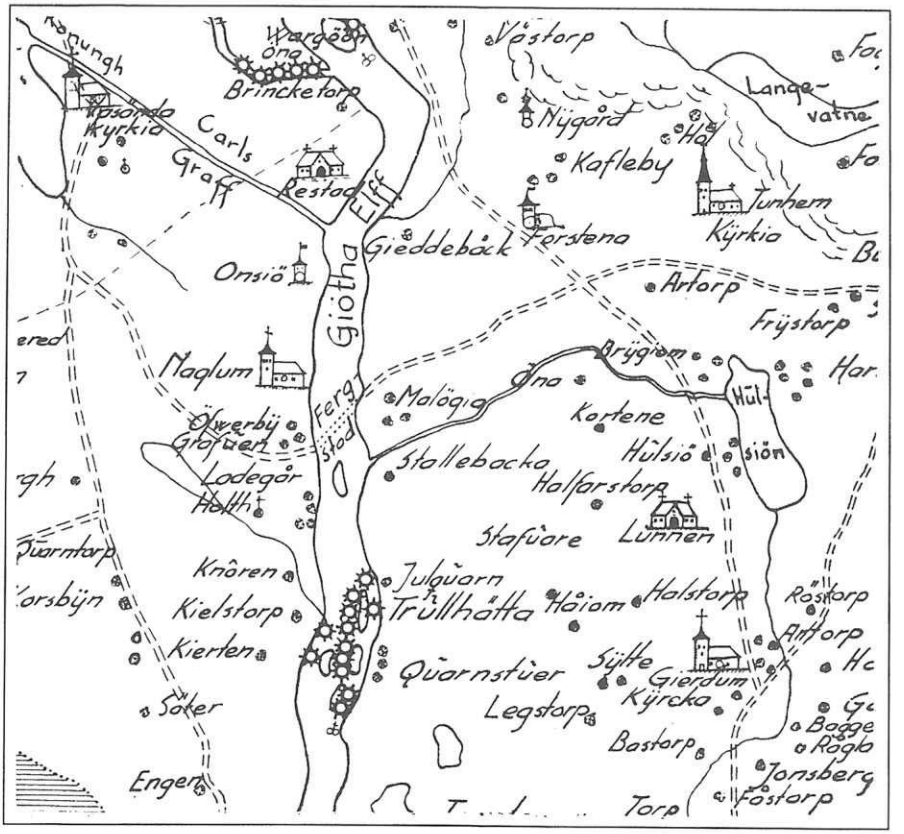

På en karta från mitten av 1650-talet finns färjeläget vid Malöga/Överby över Göta älv markerat. Även en bit av Edsvägen mellan Vassända kyrka och Ängen kan man se.

Färjestället vid Gäddebäck avlystes på 1870-talet, varvid gästgiveriet drogs in och vägen degraderades till vanlig byväg. Men än i dag finns ett gammalt vägmärke vid Forstena där leden gick ner mot färjan.

KÄLLOR:

G Lundén: Trollhättan genom tiderna
G Lundén: Tunhems gäll och dess historia
U Barck.-Holst: Brätte stad och dombok
H. Johansson: Tunhemsboken
Artikelklipp , främst ur Trollhättans Tidning

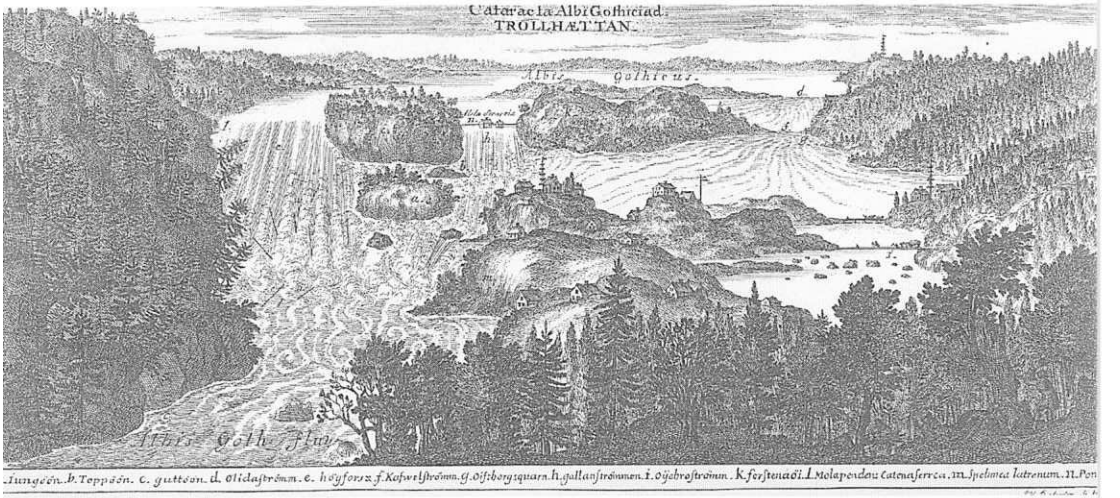

I Erik Dahlbergs planschverk "Suecia antiqua et hodierna" (Det forna och nutida Sverige) finnes även en Trollhättebild. Bland Werner Johnssons efterlämnade papper finns följande notering om Trollhättebilden. "Det är ett koppartryck från 1705 av Johan van den Aveelen. Bilden utmärker sig inte för någon vidare exakthet, Sålunda upptager den Tjuvhålan liggande på östra stranden. Anmärkningsvärt är emellertid, att Malgön är förenad med Gullön genom en bro, vid vilken det ligger två kvarnar. Vid Kafleströmmen ligger en kvarn kallad Oifsborg quarn. Önan har inte mindre än 13 hus och är förenad med fastlandet genom två broar över Öijebro ström. Vid den norra av dessa broar ligger två hus. Vid Nolströmmen finns också några kvarnar, vilka anges vara fästade vid land genom järnkedjor. Längst norrut finns på en utskjutande höjd ett par hus med något som liknar en majstång. Det kan vara Mossberget men även Nordkap, vars förnämliga läge redan tidigt utnyttjas till anläggande av förnämare hus".

Suecia antiqua et hodierna är ett topografiskt planschverk av Erik Dahlberg över stormaktstidens Sverige, innehållande 353 blad med 469 kopparsticksbilder av slott o.a. byggnader, städer och fornminnen. År 1661 fick Dahlberg av förmyndarregeringen i uppgift att utge Suecia antiqua et hodierna. Teckningarna finns fortfarande kvar och förvaras på Kungliga biblioteket och kopparstickspl̊atarna finns på Nationalmuseum i Stockholm.

Trollhättan

Ord och musik av Otto Lindblad

Brusande, vilda ström!
Morgana underfe.
Sanna mig nu en dröm,
låt mig din makt få se!
Bygg upp ett slott av den brusande bölja,
låt mig dit in med dig sedan få följa!
Morgana mö!
Svalt vore gunga på bäddarna dina,
ljuvt vore kyssa de händer så fina;
Morgana mö!
Bjud mig, jag kommer,
hos dig vill jag dö!

Morgana, hör min röst!
Tjust av ditt trolleri
vidgas mitt unga bröst,
sjunger mitt hopp däri.
Tillåt en dödlig din älskling få bliva,
jordlivets vinst vill han gärna dig giva,
Morgana mö!
Svalt vore gunga på bäddarna dina,
ljuvt vore kyssa de händer så fina;
Morgana mö!
Bjud mig, jag kommer
hos dig vill jag dö!

När kungafartyget Drott anlände till Marstrand på Oscar II:s årliga semesterresa hälsades denne med jubel av folket på kajerna. Fartygets musikkår spelade upp Trollhättan av Otto Lindblad, vars melodi ständigt återkom i detta sammanhang, och från Drott avsköts också salut.

(Uppgiften är hämtad ur "Västkustsommar – Kamerareportage i det förgångna", av Kjell Hjern. Boken är tryckt år 1978).

Lars Manfred Svenungsson (1889 – 1977), bonde, forskare och författare till ett flertal böcker om Hjärtum och älvdalen var en i Trollhättan ofta sedd person. Flera är t.ex. de trollhättebor, som fått antavlor upptecknade av honom. Dikten "Skatterna" ingår i diktsamlingen "Dikter från Landet vid älven", som postumt utgavs av Hjärtums Hembygdsförening år 1984. Boken kan fortfarande köpas från Hembygdsföreningen eller Hjärtums museum. Sverige lär ju fortfarande år 2002 ha världens högsta skattetryck trots att marginalskatten sänkts från 87%. Under finansminister (s) Gunnar Sträng tid fanns det t.o.m. en skatt, som var på 102% något som bl.a. författarinnan Astrid Lindgren råkade ut för. (Den s.k. Pomperipossa-skatten). Det hårda skattetrycket tycks ha inspirerat Lars Manfred Svenungsson till dikten "Skatterna".

Skatterna

av L.M. Svenungsson

Statsskatt, kommunskatt och skatt preleminär,
kvarskatt och skattgäld "vid källan".
Skatter, för vilka man ilskas och svär
saknar man ej eller sällan.

Prästskatt och restskatt och mantalsskatts peng
nämnes så mycket ej mera,
— torpare, statare, bonde och dräng
finns knappt att nu debitera.

Skatter vi krävs på av stat och kommun
aktas som verk av Hin Håle,
fruktas som havsvinds- och ökenmonsun
jagande rike som snåle.

Går man och luskar på jordisk planet,
åker i bil eller kärror,
driver sig fram med elektricitet
eller kan protta på märror.

Bliver för möda en skärv oss beskärd
masen med skatter och oss hunsar,
fordrar av skärven få andel och gärd
till byråkrater och lunsar.

Månglar, kommersar man uppå ett torg,
äter man hemma sin sluring,
är man för stunden tillfreds, dock med sorg,
räcker man staten sin pluring.

Löner och lån som en sinande slank
åtgått till snuset och gröten.
Byxorna luggslitna, plånboken pank,
mager som faraonöten.

Inkomsten stor som en pannkakeplätt
smälter som smörklick i solen.
Kassan är torr som ett pappersskelett.
Allt gått till skattmonopolen.

Fickportmonnän blivit lätt som ett fjun,
tom som sibiriska tundror.
Tryckta av krav från en skattverksbasun
klämmes vi platta som flundror.

Rikeman rävar och räknar och tar,
slänger och vräker och ratar.
Fattigman strävar och sliter och spar.
Riksskatteverket vi matar.

Utdrag ur "Lurel och Smesa, västgötska personnamn i muntlig tradition" av Arnold Lidaräng, tryckt 1982.

Invånarna i stadsdelen Skoftebyn i Trollhättan gick fordom under namnet *greser* 'grisar' eller *Skofteby greser*. De som bodde i den på motsatta sidan av älven belägna byn Strömslund (numera del av staden) kallades *kråker* 'kråkor' eller *Strömslunds kråker*. Denna del är högt belägen, och sannolikt betraktade invånarna i de lägre belägna centrala delarna av staden de hus, som byggts bland träden uppe på höjden, som 'kråkbon". Strömslundsborna i sin tur kallade dem som bodde i de lågt belägna delarna *rôtter* 'råttor', vilket torde syfta på att stadsdelarna från den högre utsiktspunkten låg liksom i en håla, dvs i ett "råtthål".

Trollhättans kyrka 100 år

artikeln är skriven år 1962 av Werner Johnsson

Området på östra stranden av Göta älv invid Trollhättefallen, där det nutida Trollhättan är beläget, hörde i äldre tider till Gärdhems socken, som i kyrkligt hänseende var annex till Tunhems församling. Vid dop, bröllop, begravning eller då man skulle bevista gudstjänsten, fick man bege sig den långa och särskilt vid regnväder bottenlösa vägen till Tunhems eller Gärdhems kyrka. Någon särskild för strandsittarna avsedd gudstjänst förekom icke.

Under första slussbygget 1749 – 1755 anställdes för arbetsstyrkans andliga behov en prästman, Petrus Ruderberg. Han höll gudstjänster, meddelade undervisning och hjälpte även till vid sjukvården. De till ett par hundra uppgående trollhätteborna kunde även använda sig av hans tjänster. Då arbetet med slussleden 1755 nedlades, upphörde också hans anställning.

Under nästa slussbygge 1794 – 1800 anställdes också en prästman, David Broberg, med en årslön 75 rdr jämte boningsrum. Predikningarna för den av soldater till största delen bestående arbetsstyrkan ägde rum på Olide gärde. (= där Nydqvist & Holm och sedermera Statens kraftverk hade sina byggnader). År 1795 ägde predikningarna även rum på Åkers gärde. Anordningarna var mycket primitiva och Broberg klagade 1795 över att nödgas "hålla sina predikningar under bar himmel, utsatt för hett solbad, storm och regn". Han begärde "en liten predikstolsbyggnad". Därigenom skulle "strandsittarna få profitera av en närmare hållen gudstjänst än den i Tunhem eller Gärdhem, som de önskat sig". Han skulle därigenom också kunna få något tillskott i lönen, som var "sämre än en vanlig dagakarls". Hans klagan ledde till resultat och på Olide gärde upprättades en mera permanent anordning för gudstjänsterna. Särskilt var detta förhållandet sedan Slussbolaget 1797 förvärvat en av kyrkklockorna i Naglums kyrka, då gudstjänsterna där flyttades till nuvarande "Gustava" kyrka. Samtidigt inköptes en av kyrkans silverkalkar med patén.

I augusti 1796 beslöt Direktionen, att de soldater, som dog under slussarbetet skulle "på grund av avlägsenheten till närmaste kyrkogård nedgrävas i det gärde vid Olidan, där gudstjänst hölls och framdeles komme att förrättas". Ett staket skulle uppsättas kring denna grifteplats. Vid grävningar inom Nydqvist & Holms verkstads område på Olide gärde ett stycke in på 1900-talet påträffades flera kistor, vilket föranledde en del funderingar, om där var en gammal kolerakyrkogård. Verkliga förhållandet var då redan bortglömt. Då slussarbetet blivit färdigt år 1800 avflyttade även Broberg och det blev slut med gudstjänsterna på Olide gärde.

Ett mera regelbundet gudstjänstfirande blev det 1818 i och med att Götiska Förbundets Fattigfriskola på Trollhättan, samhällets första skola, inrättades. Läraren där skulle vara

Prins Oscars skola, som före kyrkans tillkomst användes till bl.a. gudstjänstlokal.

en "godkänd och skicklig prästman".Bland hans uppgifter var också att om söndagarna föreläsa ur postillan för eleverna och hugade trollhättebor.

Dessa andaktsstunder sågs dock icke med särskilt blida ögon av prästerskapet. Prosten N.P. Norrman i Tunhem, som för övrigt var inspektor vid skolan, skriver: "Prästerna i Tunhems pastorat anmärka, det oordningar härvid förlöpa, såsom att ej full sedlighet och tystnad iakttagas i och utomkring läserummet, att närbelägna näringsställen lockatill sig åhörarna både före och efter mässan, kanske hela dagen, och det uppstår mycken betänklighet emot dessa folksamlingar. Det finns de som påstå sig icke kunna gå till kyrkan, då de skola besöka postilleläsningen men gå icke dit utan besöka de talrika krogarna i grannskapet".

År 1823 nedlades skolan men återuppstod följande år inder Slussbolagets överinseende med namnet Friskolan Kronprins Oscar, vanligen kallad Prins Oscars skola.

År 1828 blev Anders Laurentz lärare vid skolan. Han var en energisk man och under hans tid utvidgades andaktsssstunderna till verkliga gudstjänster. Särskilt var detta fallet sedan ett nytt skolhus 1834 byggts strax norr om nuvarande kyrkan. I skolsalen ordnades regelbundna gudstjänster, och sedan man fått en orgel som gåva, kunde dessa göras stämningsfullare, framför allt vid jul och nyår.

Under slussbygget 1838 – 1844 blev det ett uppehåll, då skolan var tagen i anspråk för kanalarbetet.

Laurentz blev predikant för hela arbetsstyrkan från Brinkebergskulle till Trollhättan och fick resa mellan de olika arbetsstationerna. De genom de nya slussarna förbättrade kommunikationerna drog modern industri till Trollhättan och innevånarantalet växte. Det första tusentalet passerades i början av 1850-talet och tanken på att göra Trollhättan till en fristående församling började taga fastare form. Det var främst den bristfälliga själavården vid Trollhättan, som drev fram församlingsbildandet.

Genom kungligt brev den 21 juli 1854 uppdrog K.Maj:t åt Konsistorium i Skara att inkomma med förslag till särskild själavård för Trollhättan. Vid sammanträde den 9 september 1855 med Kanalbolagets direktion och Trollhättans befolkning beslöts söka utverka, att Trollhättan skulle bli särskilt pastorat med egen kyrkoherde. Detta blev även enhälligt beslutat vid gällstämma i Tunhem den 21 oktober 1855. Den 1 april 1856 godkände Kanalbolagets direktion de villkor och förbehåll, under vilka den nya församlingen skulle bildas.Gudstjänsterna i skolhuset var för enkla och i stället borde ett kapell byggas. Kanalbolaget ansåg också, att det icke var mer än rätt och billigt, att bolaget anslog medel till ett sådant kapell. Det utfäste sig att till kyrkans byggande tillskjuta 8 – 10.000 rdr bko. Kyrkan skulle uppföras på bergshöjden söder om Prins Oscars skola och skulle "till utrymmet lämpas efter folkmängdens behov, även med fästat avseende på framtiden, och förses med de inventarier, som för gudstjänstens värdiga upprätthållande erfordrades". Platsen omkring kyrkan skulle planeras, inhägnas och prydligt ordnas. Underhållningsskyldigheten skulle sedan åvila församlingen. Kanalbolaget skulle bestå lämplig bostad åt kyrkoherden.

Den drivande kraften bakom allt detta var Nils Ericson, då övermekanikus och medlem

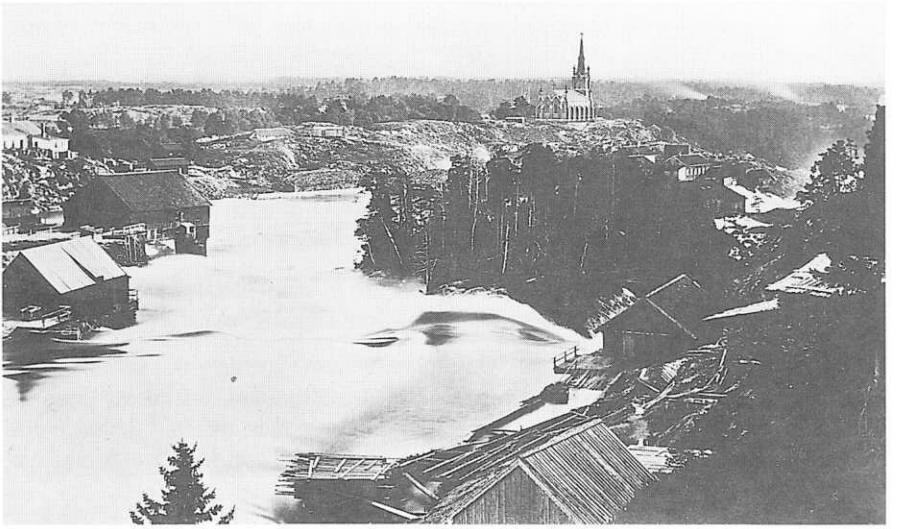

Vy över fallen och Trollhättans kyrka. Här kan man se berget vid kyrkan före det att kraftverkskanalen till Olidestationen blev sprängd i början av 1900-talet.

av Kanalbolagets styrelse. Som vanligt då han höll i tyglarna handlades det snabbt. Nils Ericson hade 1855 blivit chef för järnvägsbyggena i Sverige med oinskränkt makt. Vid järnvägarna behövdes också stationshus med tillhörande magasins- och ekonomibyggnader. Som arkitekt anställde han löjtnant Adolf Wilhelm Edelsvärd. Denne, som var född 1824, var arkitekt vid Statens Järnvägar 1855 – 1895. Han dog först år 1919. Han har ritat stationshusen i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping m.fl. Han var under 1850-talet bosatt i Göteborg och har ritat Hagakyrkan där och skapade bl.a. den provisoriska utställningsbyggnaden i Kungsträdgården i Stockholm vid 1866 års utställning.Det var alltså en mycket förnämlig arkitekt, som nu av Nils Ericson beordrades att rita ett förslag till kyrka i Trollhättan och den 30 juni 1856 förevisade Nils Ericson för Kanalbolagets styrelse en av Edelsvärd uppgjord ritning. Den fick direktionens enhälliga gillande men ansågs alldeles för dyr i betraktande av vad Kanalbolagget tänkt kosta på. Edelsvärd fick därför i uppdrag att inkomma med en förenklad ritning med åtföljandekostnadsförslag.

Direktionen fann emellertid att byggnadssumman måste ökas, om det skulle bli en värdig kyrka. Den 8 april 1857 meddelade direktionen att bolagets tillskott till kyrkobyggnaden ökats till 30.000 rdr. Edelsvärd skulle nu lämpa sin ritning därefter. Arbetet med att göra Trollhättan till egen församling kröntes med framgång. Genom K.Brev av den 7 augusti 1857 vann Kanalbolagets förslag godkännande. Beträffande tillsättandet av Trollhättans förste kyrkoherde hade Kanalbolaget begärt att få patronatsrätt, d.v.s. att självt få tillsätta denne. Det framhöll att då det bekostade byggandet av kyrka, skaffade boställe åt kyrkoherden, skänkte skolan och över huvud bestämde i samhället, borde det också få tillsätta den det ville ha. Skulle platsen besättas i vanlig ordning "kommer en äldre prästman att utnämnas, som ej besitter krafter att undervisa ungdomen eller egenskaper, som behövs i en ort som Trollhättan. Den blivande kyrkoherden skulle ägna en oavlåtlig omsorg åt undervisningsväsendet inom Trollhättans församling. Trollhättetrakten är en fabriksort, där en livlig skeppsfart och rörelse äger rum och en stor mängd av ungt folk finnes sammanträngt på ett inskränkt område och är i behov av sträng tillsyn av en nitisk och kraftfull själasörjare".

Patronatsrätten var emellertid på avskrivnin. 1853 – 54 års riksdag hade uttalat sig för slopandet av denna. I överensstämmelse härmed avstyrkte Konsistorium i Skara framställningen. Nils Ericson, som låg bakom såväl uttalandena som skrivelserna, kontaktade eckllesiastikminister Anjou och med sitt inflytande åstadkom han en kompromiss. Kanalbolaget skulle få föreslå tre prästmän, som skulle godkännas av konsistorium.

Bland dessa tre skulle trollhätteborna få välja en, som skulle utnämnas av konsistorium. Detta skulle dock vara en engångsföreteelse. "Vid framdeles inträffande kyrkoherdeledighet vill vi för varje sådant tillfälle skeende anmälan taga under övervägande huruvida enahanda ordning i avseende på kyrkoherdens tillsättande må vara av nödvändigheten påkallad", heter det i K.Maj:ts beslut. Den kom heller inte till användning 1896, då ny kyrkoherde utsågs.

Som Trollhättans förste kyrkoherde ansågs läraren vid Prins Oscars skola, P.G. Lundblad

självskriven. Han var född 1915 och tjänstgjorde som komminister i Gärdhem, då han 1844 sökte och erhöll platsen som lärare vid skolan. Han var en god predikant, men även praktisk och företagsam ock konstnärligt begåvad. För att få inneha kyrkoherdetjänst måste han avlägga pastoralexamen. Utan sådan kunde han endast få. bli vice pastor. Denna examen avlades inför domkapitlet i Skara. Vid ett tillfälligt besök i Trollhättan under proven insjuknade han i den då grasserande koleran och avled, djupt sörjd av hela samhället. Hans son Gustaf Theodor blev senare kyrkoherde i Trollhättan. På våren 1858 var de nya ritningarna till kyrkan färdiga. De insändes på hösten till Överintendentsämbetet för utlåtande och överlämnades därefter till K.Maj:t för godkännande. Då det emellertid komme att dröja ett par år, innan kyrkan kunde bli färdig, skulle för nattvardens värdigare begående på bolagets bekostnad i skolan utsättas altare med altarring och predikstol. Nattvardsgång ägde där rum första påskdagen 1859. Den 10 november 1859 framhöll Kanalbolagets direktion i skrivelse till Konsistorium i Skara att alla bestämmelser i K. Brevet den 7 augusti1857 nu var uppfyllda och de kommunala förhållandena ordnade, varför den nya församlingen kunde träda i verksamhet. Kyrkoherde borde därför ofördröjligen väljas. Nils Ericson, som fått i uppdrag att utvälja lämpliga prästmän, föreslog komministern i Odensåker, N.F. Kullberg, pastorsadjunten i Alingsås, T. Hummel, och komministern i Flo, P.M. Åberg. Sedan dessa godkänts, provpredikade Åberg och Kullberg, medan Hummel i skrivelse begärde att få slippa, då enligt vad han hört, platsen var vikt för Åberg. Denne blev också vald av den nya församlingen, varefter han utnämndes av Konsistorium i Skara med tillträde den 1 maj 1860.

Den förste kyrkoherden i Trollhättan, Per Magnus Åberg, var född den 6 december 1820. Han blev student i Uppsala 1842 och prästvigd i Skara 1845. Efter tjänstgöring i Gudhem, Örslösa och Lidköping blev han komminister i Flo 1854 och vice pastor där 1858. Han avlade pastoralexamen den 13 augusti 1859 i exegetik, dogmatik, moralteologi, pastoralhistoria, kyrkolag och kyrkohistoria, varjämte han höll en disputation över av Konsistorium uppställda teser. I alltsammans erhöll han betyget godkänd. Till bostad för den blivande kyrkoherden anvisades den lägenhet i Prins Oscars skola, som Läraren Johan Engblom innehadde. Den tillbyggdes med 2 rum och kök och blev färdig i slutet av sommaren 1859. Den 1 april 1859 blev ritningen till kyrkan fastställd av K. Maj:t. Kostnaderna översteg det anvisade beloppet, varför detta ökades efter hand för att slutligen fastställas av bolagsstämman i september 1860 till 70.000 rdr, vilket utan omröstning bifölls "på grund av bolagets synnerligen goda ekonomiska ställning". Samtidigt beslöts att kopparplåt skulle användas till tornens beklädnad, vilket skulle öka kostnaden med 1.000 rdr. Kanalbolaget önskade, att kyrkan skulle bli "en värdig minnesvård av bolagets med framgång krönta strävanden för den nybildade församlingen".

Arbetet med den nya kyrkan började på hösten 1859. Sprängnings- och grundläggningsarbetena leddes av Nils Ericson och Carl Wallström. I februari 1860 kunde Nils Ericsonmeddela, att dessa arbeten var i det närmaste färdiga. Murningsarbetena började i början av juni 1860 under ledning av arkitekt C.G. Rosendahl, som uppfört Kristinehamns nya kyrka. Till arbetena anslogs 30.000 rdr under vartdera av åren 1860

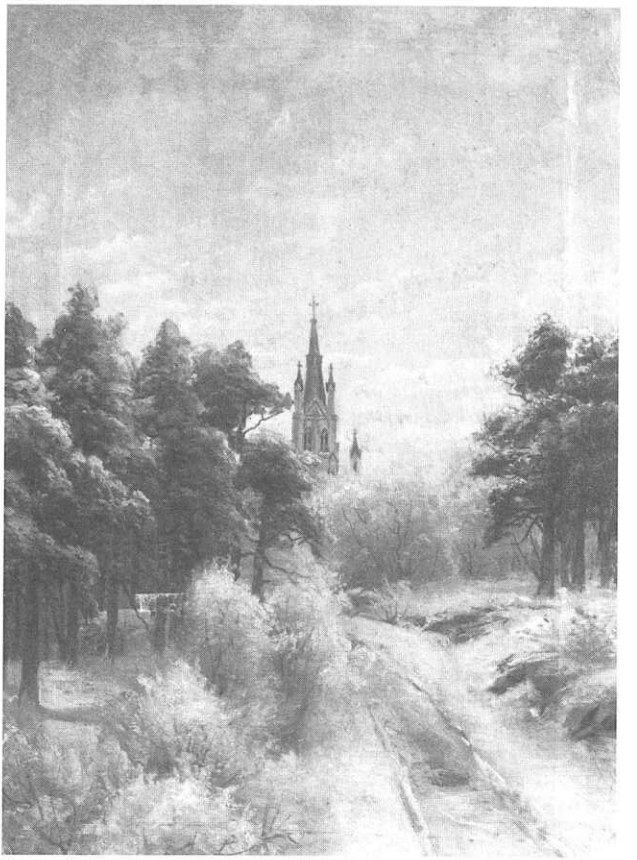

Trollhättans kyrka. Vy från söder av västgötakonstnären Johnny Millar (1855-1939). Millar har gjort flera målningar från Trollhättan bl. a. två tavlor, som reproducerades som s.k. oljetryck.

och 1861. I oktober 1861 var kyrkobyggnaden så långt framskriden, att tornspiran kunde beläggas med plåt. I mars 1862 anslogs pengar till åskledare, värmeapparat och en ståltriangel, som skulle ersätta kyrkklockor. När det gällde orgeln, ansåg direktionen, att det räckte med et s.k. orgelharmonium och ett sådant inköptes för 2.000 rdr. Trollhätteborna ville emellertid ha en riktig orgel och Nils Ericson skänkte av egna medel2.000 rdr till en sådan. Direktionen tackade dock nej till gåvan "med tacksamt erkännande av givarens goda avsikt". Direktionen ville själv bekosta detta. Nils Ericson skänkte i stället kyrksilvret: kummunionskalk och dess paten. James Dickson & Co erbjöd sig att bekosta värmeapparaten, men även här tackade direktionen nej."Detta respektabla handelshus torde kunna finna annat passande föremål för sin välgörenhet".

På eftersommaren 1862 var kyrkan i det närmaste färdig och planeringen av området kring kyrkan pågick. I brev till prosten Wallin i Tunhem föreslog direktionen, att invigningen skulle ske den 14 september 1862. "Anhålles att Tit. benäget ville vidtaga

de kyrkliga ceremonier, som finnas lämpliga". Denne satte sig i förbindelse med biskopButsch i Skara, som utsatte den 14 september som dag för invigningen. Nils Ericson vidtog erforderliga anordningar i Trollhättan. Inbjudningar utfärdades till kyrkliga, militära och civila myndigheter.

Middag för särskilt inbjudna efter invigningen beställdes på Trollhättans hotell. Detta meddelades genom tidningen, att besökande, som icke var inbjudna, borde förse sigmed förfriskningar, då hotellet var helt stängt för utomstående. Den nybildade skarpskytteföreningen hade sitt första framträdande i samband med invigningen. Dess sångkör övade psalmer, övriga exercerade för att värdigt kunna paradera i kyrkan, några uttogos till ordonnanser för att uppvakta de högsta dignitärerna m.m. Det nya orgelharmoniet anlände och uppställdes på sin plats. Allt var klart för invigningen.

Den 14 september 1862 skedde så denna. Det rådde vackert väder och massor med människor hade kommit från när och fjärran för att vara med om evenemanget. Samling skedde kl 9 i skolsalen i Prins Oscars skola. Halv 10 tågade man i procession till kyrkan. I spetsen gick Kanalbolagets direktion med styrelsens ordförande, förre utrikesministern, excellensen baron Lagerheim, dess verkställande direktör, J.G. Schwan, överste Nils Ericson, bolagets revisorer m.fl. Därefter följde biskopen i Skara stift J.A, Butsch jämte flera av stiftets präster nämligen prosten, teol. dr. J. Collen; konsistorienotarie Söderlund; kontraktsprosten Wallin i Tunhem; prosten Nyman i Tengene; kyrkoherdarna Warodell, Mellby; Dahlgren Näs; lektor von Sydow, Vänersborg och kyrkoherde Åberg, Trollhättan. Efter dem kom så civila och militära ämbets- och tjänstemän och slutligen församlingens egna medlemmar.

Vid ankomsten till kyrkan ingick biskopen och prästerna i ett där uppslaget större tält för att ikläda sig den prästerliga skruden. De övriga inträde i kyrkan under preludier från orgelharmoniet. De manliga tog plats till höger i kyrkan, de kvinnliga till vänster. Sångkören bildade häck under befäl av postmästaren i Trollhättan, löjtnant Westerberg.

Under det psalmen 268 sjöngs inträdde den prästerliga processionen. Biskopen trädde fram för altaret och höll invigningstalet. Sedan psalmen 326 v 3 sjungits och de assisterande prästerna läst var sitt bibelspråk, förklarade biskopen kyrkan invigd och tackade Kanalbolaget för dess frikostighet, varigenom den nya kyrkan kommit till.. Denna del avslutades med psalmen 320 v 7. Så följde högmässa med predikan av kyrkoherde Åberg och altartjänst av Warholm och Holmström. Åbergs predikan "uttalades med ren och klangfull röst". enligt referatet. Efter högmässa skedde så installationen av Åberg till kyrkoherde i Trollhättan. Därefter uttågade den prästerliga processionen och de övriga lämnade kyrkan. Klockan 4 samlades de inbjudna till ett antal av omkring 90 personer till måltid på Trollhättans hotell. Det var en storslagen middag, Kanalbolaget bjöd på, helt enligt tidens sed. Ett 20-tal rätter serverades och till de flesta dracks "Lacrymae Christi", ett vin, som nutidens italienresenärer kanske avnjutit. Den första skålen ägnades Konungen; den andra biskopen, de assisterande prästerna och den nye kyrkoherden, föreslagen av excellensen Lagerheim. Den tredje skålen ägnades byggnadsdirektionen , proponerad av grosshandlare Schwan. Han hyllade främst Nils Ericson.

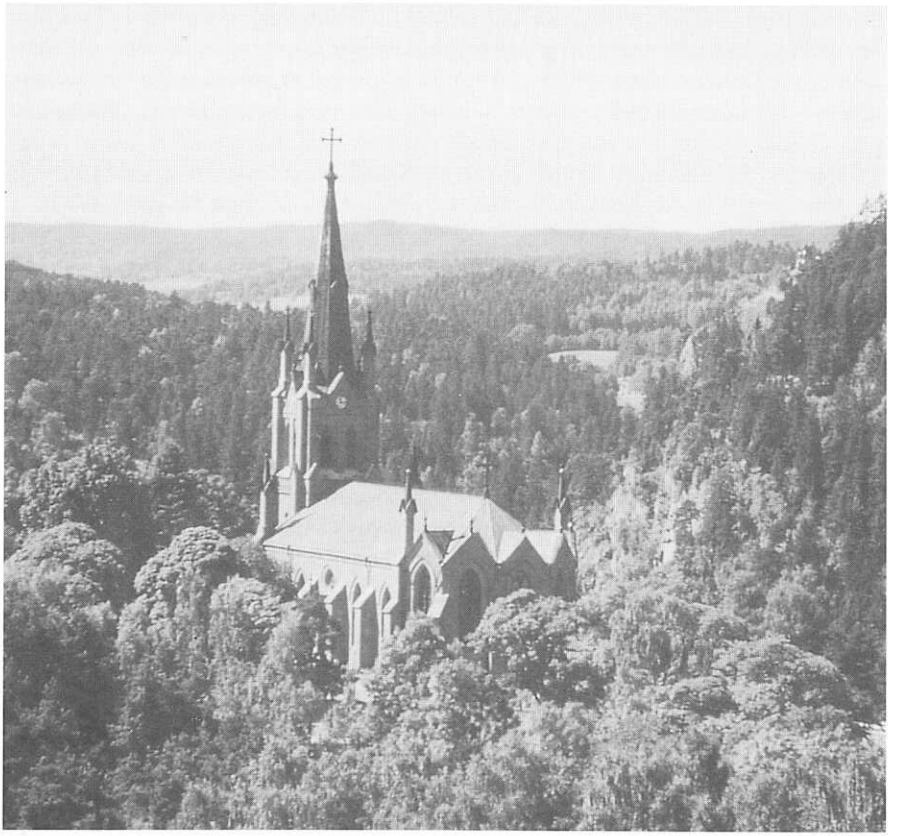

Trollhättans kyrka.

Följande dag överlämnade Kanalbolaget gåvobrev till Trollhättans församling "med full äganderätt och besittningsrätt ävensom dispositionsrätt till det däromkring å ritning upptagna område, med lika rättighet som Kanalbolaget det nu innehar, mot villkor, att församlingen för framtiden bekostar underhållet av såväl kyrkan som detta område utan annat bidrag från Kanalbolaget än det som i K.Brev den 1 februari 1861 blivit bestämt".

Kostnaden för den nya kyrkan uppgick till 78.950:49 rdr. Utrustningen kompletterades något senare. Det fanns ingga kyrkklockor till en början utan man fick nöja sig med en ståltriangel. Men den 9 oktober 1862 skänkte firman James Dickson & Co, innehavare av de Dicksonska sågarna på Kafledammen, 3.000 rdr till en klocka i den nya kyrkan. En ytterligare utsmyckning av kyrkan ägde rum följande år, då kronorna uppsattes. I juni 1863 avsändes de från Stockholm och en mässingsarbetare medföljde för uppsättningen..

Därmed hade Trollhättan fått en i betraktande av församlingens storlek statlig kyrka, "ett vackert, härligt tempel i ren götisk stil,med ett läge som är ett av de vackraste i vårt land", som det heter i referaten.Dess tillkomst är ett verk av Nils Ericson. Det var han, som var den drivande kraften bakom allt som hade med församlingens tillkomst att göra, liksom det var han som fick Kanalbolaget att göra denna ståtliga donation till Trollhättans församling. Åt honom bör jämte Kanalbolager ägnas en särskild hyllning, då detta tempel nu (år 1962) fullbordat sitt första sekel, till gagn för generationer av Trollhättebor.

I mitten av 1800-talet trafikerades Göta älv och Trollhätte kanal av flera ångbåtar, t.ex. Amiral von Platen, Daniel Thunberg och Erik Nordewall. Båtarna gick på reguljära turer mellan Stockholm och Göteborg. Hjulångaren Erik Nordewall, byggd 1836, sjönk år 1856 i Vättern under sin färd från Vadstena. Kaptenen lämnade över rodret till fartygets styrman, som i sin tur lät en lättmatros styra båten. Motrosen styrde skeppet på fel sida om ön Jungfrun och efter grundstötning och bogsering sjönk hjulångaren.

Fartyget återfanns år 1980 på Vätterns botten. Båtens skrov, skovelhjul och kaptenshytt är mycket välbevarade. Erik Nordewall skall inte bärgas, men på Forsviks varv i närheten av Hjo, håller entusiaster på att bygga en exakt kopia av hjulångaren Erik Nordewall så i en framtid kanske vi åter får se en hjulångare passera Trollhätte kanal.

I många av Erik Adamsons visor, anges att den kan sjungas till melodin "Sandahls kanon". Hur många vet år 2002 hur denna melodi gick? Därför kan det vara lämpligt, att i "Stranna" ta med noterna.

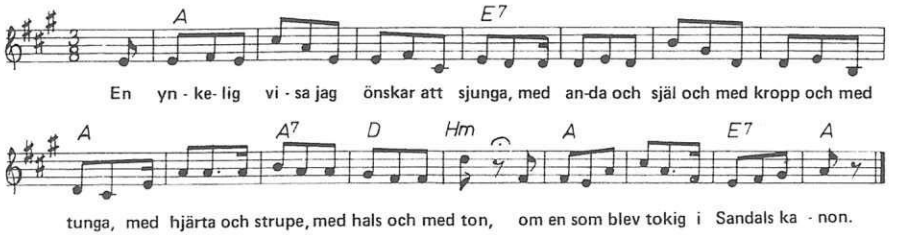

Visan om Sandahls kanon ingick i Frans Hodells folkkomedi "Andersson, Pettersson och Lundström" år 1866. Skillingtrycket om Sandahls kanon (eg. Zandahl) handlar om en man, som uppfunnit en förstörelsemaskin, en kanon, som Zandahl bl.a. hade förhandlingar med Ryssland om försäljning av uppfinningen.

Under det 2:a världskriget (1939 – 1945) var det ont om mat, det mesta var ransonerat o.s.v. Detta gjorde, att det inte fanns plats för några gastronomiska utsvävningar som smörgåsbord. År 1949 hade allt åter stabiliserats, därav namnet på visan "Smörgåsbordets come back"

Smörgåsbordets come back

av Erik Adamson

Visan är skriven år 1949 och kan sjungas till melodin "Barndomshemmet". Teckningen har Erik Wengström ("Per Silja") gjort.

Mina kära vänner, jag kan aldrig glömma
vårt berömda, goda svenska smörgåsbord.
Om dess läckerheter vill jag åter drömma
och dem ägna nu ett tacksamhetens ord.
Där fanns sill och ost och korv och inlagd braxen,
aladåb och sylta, skinka och spenat,
läckra lammkotletter och den rökta laxen
och en stuvad kalvbräss, som var delikat.

Vid ett sådant bord man vred ju sina händer
och det vattnades i munnen vid sån syn
och man plocka från assietter en i sänder
och välsignade den svenska krogmenyn.
Minns ni lökdolmar och ål och svampkroketter,
inkokt grisafot och kalla revbensspjäll
och små köttbullar och sparrisomeletter,
Barndomsminnen, sillgratin och kantarell.

Ack, det var så ljuvligt härligt att förnimma
doften från ett dukat festligt smörgåsbord
och när brännvinsglasen fyllda stod och imma
glömde man allt tråkigt på vår gamla jord.
Ibland vänner och bekanta maten smaka
och man knöt så många fasta vänskapsband.
Och nu har vi smörgåsbordet fått tillbaka
till vårt gamla kära svenska fosterland.

KARL PÅ SPÅNGATA

Bild och text är hämtad ur det topografiska planschverket "Forna och närvarande Sverige". Verket påbörjades av Ulrik Thersner (1779 – 1828). Han var tecknare och major i Fältmätningskåren 1814 – 1825. Verket utkom under åren 1817 – 1867 med 91 häften och 366 planscher i akvatint och litografi. Först gjordes teckningarna av Ulrik Thersner och senare av bl.a. M.G. Ancarsvärd och Thersners dotter.

Trollhättan

Trollhättefallen äro de betydligaste av de fall, som delvis avbryta segelleden på Götaälv under nära tre mils längd från dess utlopp i Vänern. Man träffar visserligen icke här något Niagara, som genom sin förvånande höjd och ofantliga vattenmassa slår betraktaren med häpnad, men Trollhättan med sina genom holmar mångdelade, på betydlig längd utsträckta fall, med sina omgivningars vilda skönhet och sina naturen besegrande människoverk är dock alltid ett av de härligaste naturskådespel Sverige kan erbjuda.

Sedan seglaren från Vänern inkommit i den genom ett sund därmed sammanhängande lilla sjön Vassbotten, leder honom Carls Grav till Götaälv. Nämnda lilla kanal, uppkallad efter anläggaren, Carl IX , är det äldsta försöket att undvika älvens vattenfall. Man har nämligen därigenom kringgått de kort efter älvens utlopp ur Vänern mötande fallen vid Källshagen och Rånnum av 18 fots sänkning. En halv mil bär nu floden seglaren tilldess de mötande Trollhättefallen tvinga denne att vika av till vänster i den här börjande Trollhättekanal. Den är det första av fallen, Gullöfallet, som vi se avbildat på vår planch. Mitt i strömmen hava här lagt sig två holmar. Den östligaste, Malgö, är genom en fördämning, Kafledammen, förbunden med fasta landet och floden tvingas dä-

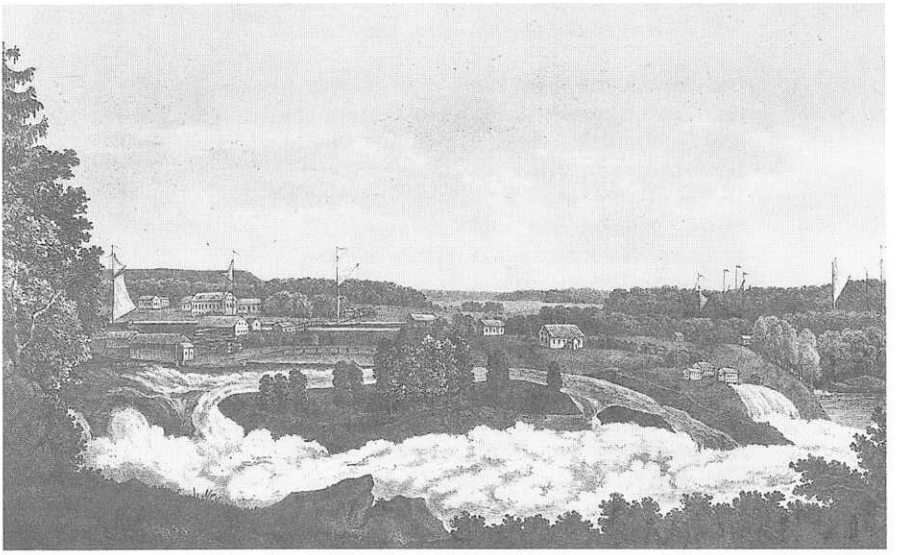

Trollhättan

rigenom kasta sin vattenmassa på båda sidor om den lilla tallbeväxta Gullö, som givit sitt namn åt det 26 fot höga fallet. Från Malgö har man bästa utsikten över skådespelet, i förgrunden det vilt skummande vattnet, famnande den vänliga Gullön, på sidorna älvens klippiga och kala stränder och långt i fjärran tjusande utsikter över fält och skogar. Sedan älven åter förenat sina armar, möter först en liten klippa och strax därpå den kala och av vattnet liksom tillspetsade Toppön, omkring vilken brusa Tjuvfallet på västra och Toppöfallet på östra sidan, vilka nedanför förenade bilda Stampeströmsfallet. Dettas höjd, 53 fot, är icke tillräcklig att förklara dess häftighet, och man har förmodat, att vattnet störtar i någon underjordisk håla och därifrån tvingas åter våldsamt bana sig väg i dagen. Älven vidgar sig nu till ett lugnvatten, kallat Hajorna Warp (=Hojums Varp), varefter han hastigt drager sig tillsammans och yr, hoppar utför de tre tätt på varandra följande Helvetesfallen och längre ned Flottbergsfallet, det sista av Trollhättafallen. Deras sammanlagda höjd är 111 fot.

Bilder och text är hämtad ur det topografiska planschverket "Forna och närvarande Sverige".

Nygård

Den enda historiska märkvärdighet, som är förknippad med detta säteri, beläget i Tunhems socken, Väne härad och Älvsborgs län, är att det tillhört Forstena, den store fältherren Torstensons stamgods. Det är nämligen bildat av en by, benämnd Kaflebyn,

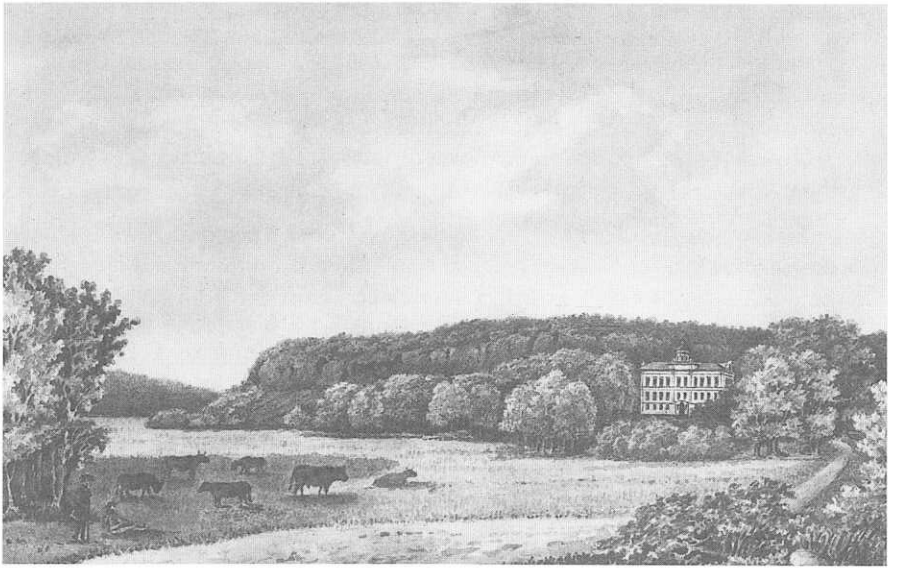

Nygård

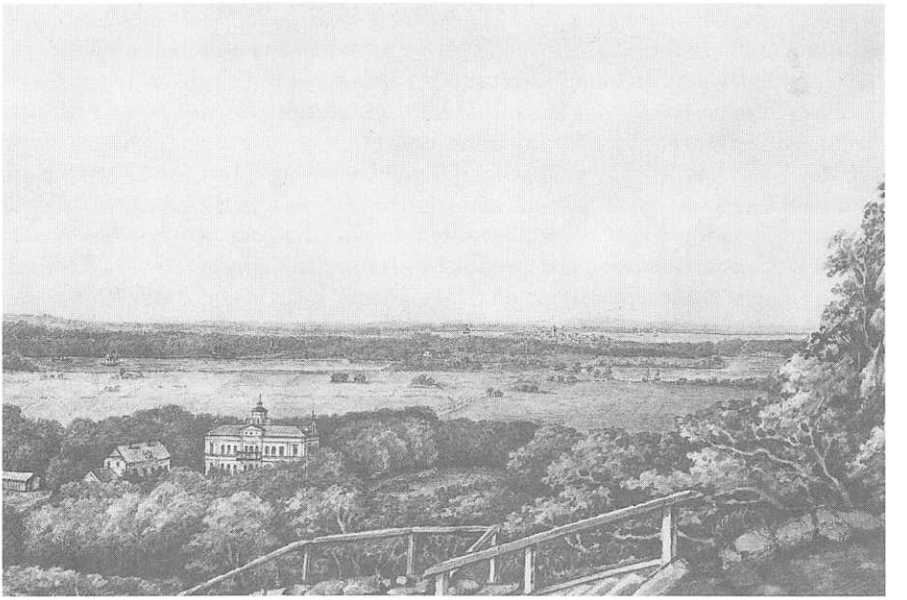

Nygård

som fordom lydde under nämnda gods, och har förmodligen av dess bildande till ny gård erhållit sitt nuvarande namn. Senare har det tillhört släkten Svinhufvud och därefter i trenne led Baggesläkten till 1847, då det köptes av vår berömde ingenjör, överste Nils Ericson. Av honom har boningshuset, uppfört av sten år 1800 av direktören vid Trollhätteverket Peter Bagge, 1852 blivit påbyggt och iståndsatt, ävensom trädgården och parken med dess åldriga bokar förskönade. Det förra, mer än tvåhundraåriga boningshuset av trä, beläget i trädgården, är ännu bibehållet.

Gården består, utom torparejord, av 400 tunnland åker och har betydliga beteshagar men föga skogsmark. Under egendomen hörer ett stort kalkbruk, varifrån årligen levereras till Göteborg och avlägsnare orter ansenliga kvantiteter. Om stället är fattigt på historiska minnen, har naturen istället begåvat det med ett härligt och gynnande läge. Den natursköna dal, varest det är beläget, en av Västergötlands vackraste, behärskas av de märkvärdiga Hunneberg och Halleberg samt sköljes av den mäktiga Götaälv och segelleden mellan Östersjön och Nordsjön, under det ägorna korsas av vägarna mellan Stockholm, Göteborg och Norge samt av telegraflinjen med station i det ¾ mil avlägsna Vänersborg.

Byxsömmerskan

CARMENS sång

av Erik Adamson

(Melodi: På balkongen)

Jag sitter i drömmar
när som jag sömmar
byxor till syfabriken.
Ack, vem skall dem bära
byxorna kära,
sen dom har sålts i butiken?

Vem skall knäppa,
vem skall knäppa,
vem skall knäppa denna gylf?
Är han reslig
eller liten?
Är han mörklagd eller helt
ljus?
Jag blott undrar,
jag beundrar
varje stilig matador.
Skall jag träffa,
skall jag träffa,
den som dessa byxorna får?

Och när jag med nålen
kastar för hålen
blir jag så smått romantisk.
Jag får såna tankar,
att hjärtat bankar,
drömmer om kärlek gigantisk.

Vem skall knäppa,
vem skall knäppa,
vem skall knäppa denna gylf?
Är han reslig,
eller liten?
Är han mörklagd eller helt
ljus?
Jag mig smyger,
fastän blyger,
efter varje matador.
Skall jag träffa,
skall jag träffa,
den som dessa byxorna får?

Ekholms slott

Nedtecknat av G.Djurklou, 1860-talet

På den s.k. Slottsön, en av de många små öar, som finns i den nedanför Naglums sund betydligt vidgade älven, har fordom stått ett slott och där bodde en drottning den tiden, Hunahären drog genom Västergötland. Sitt stall hade hon vid Stallbacka och sin ladugård vid Ladugården i Naglum. Om hon blivit ihjälslagen eller dödat sig själv, därom är uppgifterna olika, men en naturlig död synes ej hava fallit på hennes lott. Men huru hon än dött, så blev hon jordad på öns norra sida, där en hagtornsbuske utvisar graven. Om det gamla slottet Ekholmen kan läsas hos Styffe "Skandinavien under Unionstiden", sid 115.

Av det gamla slottet finns nu inga synliga lämningar kvar. Djurklou citerar även den sägen rörande Ekholmen, som Petrus A. Grotte år 1674 förtäljer om i sin "Berättelse om fornlemningar och folksägner i Väne härad", vilken även finns publicerad i Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift III: 3-4, sid. 78 – 80.

Stig Hallberg

* 31/1 1916 † 23/6 2002

Gillespatron i Trollhätte-Gillet 1977 – 1989

En av Trollhätte-Gillets profiler har gått ur tiden. Gillesbrodern och förre Gillespatronen Stig Hallberg avled i sitt hem den 23 juni 2002. Stig, som togs upp i vår kamratkrets redan 1948 har betytt mycket för Trollhätte-Gillets utveckling och nydaning.

Stig, som naturligtvis föddes i vår hemstad, tillbringade ett antal år utanför Trollhättan. Detta bland annat för att utbilda sig, men också för att föra en tradition vidare. Traditionen att arbeta inom Vattenfallkoncernen. Under dessa år träffade Stig också hustru Liv. Tillsammans fick de tre barn, två döttrar och en son. Sonen Per för Stigs tradition vidare och är sedan ett antal år med i Trollhätte-Gillet.

I början av sextiotalet flyttade familjen permanent tillbaka till Trollhättan och till Sjökullen, där Stig och hustru Liv har bott till hans bortgång. Ett hem, som han uppskattade mycket.

Vid återkomsten till Trollhättan blev Stig aktiv i Trollhätte-Gillet och 1977 ersatte han Rolf Rhodin som Gillespatron. Som Gillespatron var Stig mycket drivande och engagerad. Bland några av de händelser, som bär Stigs signum kan nämnas Trollhätte-Gillets 50-årsjubileum och iordningställande av gilleslokalen i Villa Elfhög.

Trollhätte-Gillets 50-årsjubileum var bland gillesbröderna en mycket stor händelse med utställning i Villa Elfhög, ordnad av hedersgillesbrodern Arne Arodell och stor högtid i Trollhättans kyrka. Samlingen i kyrkan hade Stig Hallberg ordnat med stor pompa på samma datum som då Trollhätte-Gillet bildats 50 år tidigare, marknadslördagen den 13 oktober 1934.

Stig fick i början av 1980-talet också det svåra uppdraget att ordna en ny gilles-lokal då Trollhätte-Gillet av olika skäl stod utan lokal. Efter många olika turer lyckades Gillespatron Stig Hallberg tillsammans med gillesbrodern, drätseldirektören Allan Calmestrand komma överens med Trollhättans kommun. Trollhätte-Gillet skulle få disponera vindsutrymmet under förutsättning, att föreningen själv och på egen bekostnad inredde vinden. Sagt och gjort, skärtorsdagen den 31 mars 1983 fick Stig Hallberg nycklarna och genom ett mycket entusiastiskt arbete lyckades gillesbröderna med bedriften, att iordningställa en ny lokal. Den 25 januari 1984 invigdes den nya lokalen med en fest. Gillespatron Stig Hallberg hade lyckats med konststycket, att föra projektet i hamn. Detta med sin idoghet, tro på gillesbrödernas förmåga, entusiasm och ett stort mått av envishet.

Stig Hallberg har vidare gjort sig känd som författare. Genom forskning och dokumentation skrev han ett antal böcker om Vänern, dess sjöfart och om ett av det han älskade mest, Trollhätte kanal. Om denna forskning har vittnats, att den var mycket väl genomförd såväl vad gäller hantering av källor som av det svenska språket. Stig Hallberg har härför erhållit Trollhättans kommuns kulturpris.

Stig var sitt Trollhätte-Gille troget in i det sista och vi kan med glädje minnas en av de sista onsdagarna före 2002-års vårgille, då Stig mycket engagerat deltog i diskussionen omkring olika butiker i vår kära stad. Vi minns hans sångarglädje och måste beundra hans glada humör trots att åldern de senaste åren tog ut sin rätt. Vi skall även minnas Stig som den glade, entusiastiske, påläste, envise och idoge gillesbrodern, som älskade sin familj, naturen, sitt hem Sjökullen och sist men inte minst, vårt kära Trollhätte-Gille.

Vi tackar Dig för det Du har betytt för oss och för Trollhätte-Gillet.

Stellan Edström

Gillespatron

"ERNST" var signatur för Ernst Nilsson, som var bibliotekarie på Kobergs fideikommiss. Artikeln är hämtad från "Ny Illustrerad Tidning" år 1870.

Hunneberg och dess minnen

av Ernst

Det är en viss känsla av levnadsfriskhet man erfar, då man, efter att ha njutit av Trollhättans storartade utsikter och tjusats av det livande dånet, såväl av de brusande, härliga fallen, som av de vid dess brädd arbetande och bullrande verkstäderna, därpå beger sig ut på den vida slätten, som vidtager strax utanför köpingen, med en strålande sommarhimmel över sig och hela den vida naturen framför sig. Ännu längre kvarljuder det brusande dånet av fallen, likt en dov åska, där man liksom tycker sig höra pulsslagen av såväl naturen, som av den i dess sköte sjudande mänskliga verksamheten. Den vidsträckta utsikten har någonting glatt och upplyftande, högt upp i rymden jublar lärkan; framför sträcker sig i fjärran de något töckniga konturerna av Hallebergs tvärt avskurna bergkam och såsom en fortsättning därav det allt mera tydligt framträdande Hunneberg, likt en rödaktig mur med stora mörka fläckar. Med längtan skådar vandraren de lummiga lundarna, som utbreda sig vid dess fot. Det väldiga berget blir så småningom allt tydligare, där det stiger upp nästan lodrätt från slätten; ur de långa raka bergsprickorna synas här och där framspringande lövträd, och de många svarta fläckarna befinnas slutligen vara öppningarna till de djupt in i berget gående kalkstensbrotten.

Ur lövskogen synes här och där en ljus herrgårdsbyggnad sticka fram. Mot en av dessa vilja vi ställa våra steg. Det är det historiskt märkvärdiga Forstena, den store fältmarskalken Lennart Torstensons födelseort. Här vid foten av det romantiska Hunneberg, i det lilla stenhuset bland lundarna, i en sagorik, urgammal bygd föddes hjälten, som en gång skakade Europa. Det nuvarande stenhuset, som av gårdens senaste innehavare blivit, efter en för några år sedan timad brand, satt i ett ganska prydligt skick, är dock ej ansenligt, men var fordom ännu oansenligare, vilket den låga, undre våningen med sina små, utan ordning sittande fönster och låga rum giver vid handen. Denna del av byggnaden skall nämligen vara i ungefär samma skick, som då Torstenson föddes här; de gamla ojämna och tjocka gråstensmurarna antyda också en ganska hög ålder. Ännu visas det rum, där den store mannen, som en liten pilt, först öppnade sina blå, nordiska ögon, och fastän tämligen rymligt, ger det dock ej någon hög föreställning om, huru en sängkammare hos en av rikets förnämste män såg ut för 300 år sedan, när hela våningen inskränkte sig till ett par egentliga boningsrum dessutom, – Forstena hade emellertid sedan långa tider tillbaka tillhört Lennart Torstensons förfäder, av vilka vi i korthet vilja omnämna de märkvärdigaste, för att visa, att släkten redan före honom varit högt uppsatt och av stort anseende. Något särskilt tillnamn tog släkten aldrig, utan dess medlemmar begagnade en var sitt fädernenamn och hopsamlades av genealogerna under rubriken "Forstenasläkten". Vapnet var sedan äldsta tider en blå sköld med tvenne

uppsträckta, gyllene sparrar och ett mellan dem hängande grönt sjöblad, samt i hjälmkammaren en grå ulv mellan åtta fanor. Vid Lennart Torstensons upphöjande i grevligt stånd, indelades det i sex fält med kanoner, lejon m.m. sådant det ännu ses över stora ingången till landshövdingehuset i Göteborg, som är byggt av Torstenson. Släktens förste kände stamfäder hette Hans i Todena, vars son Sven Hansson levde omkring 1450. Dennes son Brun Svenson levde omkring 1489 och förde det omnämnda Forstenavapnet. Genom dennes son Torsten Brunsson, som var gift med Anna Slatte eller Gumsehufvud till Forstena, kom denna gård till släkten, som sedan alltjämt skrev sig därtill. Herr Torsten Brunsson var under Gustaf Wasas tid lagman i Värmland, hölls för en mycket betydande man och blev 1540 konungens regementsråd. Hans son herr Lennart Torstenson till Forstena och Restad, farfar till fältmarskalken med samma namn, förseglade bland adeln Gustaf I:s testamente 1560 och stupade 1564 i Norge i fejden mot danskarna. Herr Torsten Lennartsson till Forstena var landshövding över Älvsborgs län samt en av Sigismunds trognaste anhängare; han introducerades på riddarhuset vid dess inrättande 1626 under nr 2. Släktens medlemmar hade således sedan äldsta tider varit berömda krigare och ämbetsmän, och ej mindre än 7 av dem skola ha suttit vid rådsbordet. Herr Torsten Lennartsson bodde med sin fru Märtha Posse på Forstena gård, då deras son Lennart föddes den 17 aug. 1603, när lundarna vid Hunneberg stodo i sin lummigaste grönska och fåglarna sjungo vaggsång för den lille inne i stugan och viskade i hans öra om alla de underbara öden han skulle få uppleva. Den lille Lennart fick dock snart kännas vid livets och lyckans orolighet. Herr Torsten Lindarnes son eller Lennartsson måste, i egenskap av Sigismunds trogne anhängare, fly ur riket av fruktan för hertig Carl. Fru Märtha,som med sin lille 11 veckor gamle son stannade kvar på Forstena, blev på hertigens befallning nästan "blott och bar", såsom det heter, "driven ur

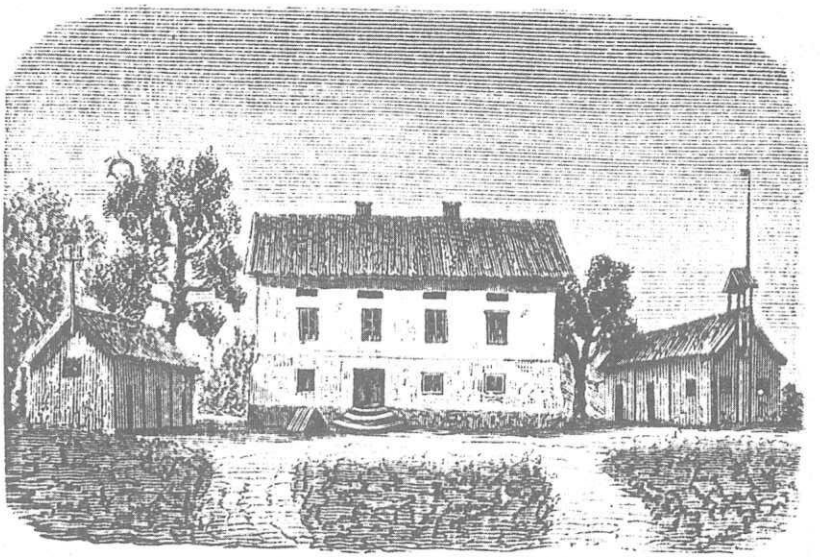

riket". Den unge Lennart hämtades då från Forstena till sin farmor, fru Margaretha Ekeblad på Stola, för att av henne vårdas och uppfostras. Vid hennes död upptogs den 13-årige ynglingen av fasterns man, riksrådet Boo Ribbing i Småland. Av honom blev han efter någon tid i Jönköping vid något tillfälle föreställd för Gustaf II Adolf, som tyckte om ynglingen och tog honom till sin page. Därmed var den unge mannens lycka gjord; hans senare öden äro alltför bekanta för att behöva återupprepas. Om han någon gång sedermera vistades på sitt gamla fädernegods, förmäler ej historien, men ännu vet folket i bygden att omtala den store hjälten, som var född framme på herrgården, och det enda minne, som där säges finnas kvar sedan hans tid, är klockan, som vid måltidstimmarna kallar gårdens folk tillsammans. Forstena blev vid reduktionen indraget av Carl XI, trots hans fars åsikt om de Torstensonska godsen, vilka denne vid indragandet av andra omistliga kronogods ej ansåg sig kunna taga för Torstensons stora förtjänsters skull; han hade ju även under honom gjort sina första lärospån i kriget; "nej", skall Carl X ha sagt, "om än greve Lennart fått jord inne på själva borggården (till det kungliga slottet), bör inget klander därpå göras, emedan han gjort sig allt för väl förtjänt av fäderneslandet". Forstena är numera överstelöjtnantsboställe vid Westgöta-Dahls regemente.

Ej långt från Forstena ligger Tunhems gamla kyrka vid en nedåtsluttande ås av Hunneberg, vars mörka barrskog utgör bakgrunden till den lummiga lund, utur vilken helgedomens snövita murar lysa fram. Kyrkan är, olikt andra gamla sådana, rymlig och ljus. Dock synes hon i senare tider ha blivit utvidgad, ty byggnadssättet är inte det uråldriga. I taket finns rätt vackra målningar, och altartavlan m.m. är ganska väl arbetad, utan att dock förete någonting vidare anmärkningsvärt. Det enda, som äger något intresse såsom fornlämning, äro tvenne i koret liggande, ganska väl uthuggna, gravstenar, med riddare i full rustning, fruar och småsvenner. Inskriften i den ena förmäler, att här ligger begraven herr Torsten Lennartsson till Forstena och dess fru Märtha Posse; stenarna lära dock enligt utsago ej ha fått behålla sin ursprungliga plats, utan blivit flyttade fram i koret. Herr Torsten är i full rustning med hjälm och handskar bredvid sig, fru Märtha är iklädd en lång fotsid rock eller kappa och en stor upprättstående krage kring halsen. – De landsflyktiga makarna hade nämligen vid Gustaf Adolfs tillträde till regeringen tillåtits att i likhet med de övriga landsflyktiga adelsfamiljerna återvända till fäderneslandet och fingo slutligen vila i helgedomen ej långt från sitt gamla herregods. På den andra stenen synes likaledes en herre i krigsdräkt med en fru på vardera sida och dessutom, såsom en krans ikring det hela, om vi ej missminna oss, ej mindre än 11 småsvenner och jungfrur, allt i stenen uthugget. Inskriften underrättar, att här vilar översten Olof Silfverlood med sina båda fruar; de 11 små äro förmodligen lika många Silfverlood. Överste Silfverlood, som från simpel ryttare tjänade sig upp till överste vid Västgötafanan, hör till Hunnebergs förnämsta minnen; hans levnadssaga lever ännu på folkets läppar och är ej utan ett visst intresse. Överste Silfverlood var son till en skomakare i Tunhems socken och gjorde sina första lärospån i sin fars nyttiga yrke. Han blev sedan utskriven till ryttare och tjänte under den namnkunnige Erik Soop vid Västgötafanan, kom hem efter freden i Knäred, gifte sig, men måste snart åter ut i ryska och därefter i livländska krigen. Slutligen började hans maka sörja honom som död, efter hon intet hörde av honom på så många år. Men Olof levde och blev berömd för många

tappra dåd och hans utnämning till ryttmästare berättas ungefär på samma sätt som den bekanta anekdoten om Napoleon 1 och sergeant Noel. Inför hela krigshären framkallade konungen honom en gång på följande sätt: "Rid fram korpral!" När Olof kom fram, fortsatte konungen: "Drag ut din sabel, kornett!" Olof gjorde så. "Rätta dig, löjtnant!" Den unge löjtnanten rättade sig. "Rid bort, ryttmästare!" Vid bortridandet frågade den nye ryttmästaren: "Med eller utan rustning, Ers Majestät?" – "Med rustning!" genmälde konungen och utnämningen var slut. I den senaste utnämningen innefattades även adliga rättigheter, ty endast en adelsman kunde bli ryttmästare med rustning, såsom det hette. Olof blev sålunda adlad, och namnet Silferlood sades han ha fått därav, att han en gång, när hans kulförråd tagit slut, rykt ur sina silverarmsknappar, stoppat dem i pistolen och därmed skjutit sin fiende. Slutligen blev han även utnämnd till överste vid sin fana. Men hemma i ryttartorpet satt hans sedan länge övergivna hustru och sörjde sin man, som hon trodde vara fallen i kriget, då en vacker dag en ståtlig ryttare stannade utanför stugan, steg av och kom in. "Kommer du ännu ihåg din Olof?" frågade han den förvånade gumman. "Nog minns jag honom, han är död i kriget", svarade den gråtande hustrun. – "Nej", återtog ryttaren, "han står här livslevande framför dig". Men det dröjde länge, innan han kunde övertala sin förvånade maka, först att omfamna sig och sedan lämna torpet för att i stället flytta till ryttmästarebostället. Sedan gifte sig Olof ännu en gång efter sin första makas död, fick många barn och blev stamfader för den adliga ätten Silferlood. Men av allmogen i hans trakt, som ej så lätt kunde förlika sig med hans hastiga upphöjelse, kallades han alltjämt Olle Beck, till minne av hans forna yrke, och ännu i dag lever han under detta namn på folkets läppar. För övrigt är berättelsen om honom, numera, såsom det så småningom går med forntidssägnerna, mycket bortblandad, varför vi vid dess anförande följt Afzelii uppteckning därav i hans sagohävder. Nu vilar Olof Silfverlood i ro mellan sina båda överstinnor i graven under Tunhems kyrka, men hans minne och saga skall sent glömmas bland de många. som hänföra sig till den store hjälte, under vilken han stred och offrade sitt blod för sitt fosterland. Vandrar man från kyrkan vägen fram genom lundarna under den rödaktiga bergväggen, ser man snart gavlarna och ett litet torn av ännu ett herresäte höja sig ur lövskogen. Det är det idylliska Nygård, tillhörigt vår namnkunnige järnvägsbyggare, friherre Nils Ericson. Stället har den mest pittoreska belägenhet tätt invid foten av Hunneberg, som här företer sina mest romantiska partier, och har den vackraste utsikt över Göta älv och trakten däromkring. Gångstigen, som genom den sköna, lummiga parken leder fram till berget, är romantiskt vacker. Efter att ha passerat en och annan gammal grå och mossig bautasten, som, talande om forntidsbragd, här och där reser sig ur den yppiga gräsmattan, uppnår man så småningom den här och där mellan träden framträdande bergväggen och stiger genom de med verklig konst i de branta skrevorna anlagda trappstegen till dess högsta punkt, som erbjuder en hänförande utsikt. Friskt brusar vinden genom skogen på Hunneberg, solen sjunker mot väster ock klär landskapet i den skönaste eftermiddagsbelysning. Längst bort i väster synes kusten av Dalsland försvinna som en dunkel strimma tillsammans med Vänerns väldiga vatten, som slutligen tyckes smälta samman med horisonten, under det att det å motsatt håll vid Vänersborg gjuter sig i den klart rinnande Göta älv, på vilken ett segel här och där

svävar fram mellan de små vackra holmarna. Likt en glänsande orm av silver försvinner hon redan i bukten ner genom slätten och uppkastar vid Trollhättan rykande skum mellan de mörka bergväggarna. I bakgrunden resa sig Bohusläns långsträckta, dunkla fjällryggar, mellan vilka här och där en bördig ängd tyckes inkastad, och på motsatta sidan av älven utbreder sig hela den bördiga slätten utmed Halle- och Hunneberg, varav isynnerhet trakten mellan Vänersborg och Halleberg är förtjusande med sina lummiga lövlundar, ur vilka det skummande Rånnumsfallet framblänker likt ett böljande, vitt linne; söder om Hunneberg blir slätten nästan oöverskådlig, endast här och där avbruten av en i lövskog inbäddad herrgård eller ett uppstickande kyrktorn. Under våra fötter ligger Tunhems Kyrka, Forstena och Nygård med sina många anläggningar, sin park och gamla grå stenvårdar. Denna sköna trakt är en urgammal odling och, som det vill synas, fordom skådeplats för stor- artade krigshändelser, dock så avlägsna, att de hänföra sig till den gråaste forntid. Den ryktbara sagan om Starkotters strid med Hergrim på fjället ovanför Trollhättan är allmänt bekant; ännu skall den gamla "Stastenen", som lär bevara minnet därav stå kvar. Men folksagan vet också mycket annat att berätta om märkvärdiga forntida händelser, som här timat. Nere på en av de vackra holmarna i älven, Edsholmen kallad, låg, säger sagan, fordomtima en gammal borg. Ännu synas där lämningar efter stenbyggnader, och i greve Dahlbergs tid fanns ännu betydliga ruiner kvar, såsom teckningen i hans "Suecia antiqua et hodierna" (Det forna och nutida Sverige) utvisar.

Borgen hette Edsborg och i forna dagar, bodde där, säger sagan, kung Angantyr, som, heter det, bekrigades av "Hunnerna", vilka ledo ett stort nederlag på slätten nedanför Hunneberg. Efter striden skall en Hunnerhär ha flytt upp på berget och där förskansat sig, tills omsider lantfolket, beväpnat med klubbor, drev dem därifrån. Efter dem lär berget sedan ha fått namnet Hunneberg. En annan del av dem, säger sagan, begåvo sig på samma sätt upp på Halleberg under sin anförare Halle, som sedan givit berget sitt namn. Dessa sägner höra emellertid alla till de i tidens smak och anda namnförklarande och ortbeprisande uppfinningar och lokaliseringar, vilka 14 - 1700-talen frambragt, vadan de ock helt naturligt i det hela sammanfalla med en ännu tidigare frihandsarrangering av gamla och nya folkminnen från norr till söder, öster och väster, den s.k. Hervarasagan, vilken också vet att förtälja om ett infall av Hunnerna i Ridgotaland och hurledes en konung i Arheim (= flodland) vid namn Angantyr, hade kommit i oenighet med sin broder Hlödur, som ingick förbund med Hunnernas konung Humle och tillsammans med denne förklarade konung Angantyr krig. Angantyr bjöd då Hunnerna till strid på Dunheden och Dilgin omkring Jassa (= Jätte) fjällen. Där stod då ett slag i 8 dagar, om vilket sagan säger, att det var lika stort som Bråvallaslaget. Göterna segrade slutligen efter stor mansspillan, Humle och Hlödur lågo på valplatsen. De omnämnda ställena, där striden stod, enligt sagan, kan man ännu tro sig återfinna i denna trakt. En del av den stora slätten nedanför Hunneberg lär ännu verkligen heta Dunheden. Dilgin tolkas på Tiljamossarna i den närliggande Tuns församling och Jassafjällen få då lov att göra tjänst för (Hunne)- och Halleberg.

På höjden av Hunneberg finns flera gårdar och såsom det uppgives, ej mindre än 23 sjöar. Den största av dessa, Eldsmörjan, är numera urtappad och på dess botten eller bräddar har man anlagt ett så kallat skogsinstitut, som med sina nyodlingar tyckes

liksom på en gång framtrollat mitt i djupa skogen. Vägen, som leder fram till den mellan Halle- och Hunneberg strykande dalgången, håller sig fortfarande tätt intill det senare berget och går igenom den rikaste, mest pittoreska natur. De ovanligt lummiga lövträden åstadkomma ett beständigt halvdunkel, utom här och där några solstrålar framkallat en ljusare fläck på den saftiga, fuktiga gräsmattan, som överallt genomskäres av sakta rinnande bäckar. Stundom framtittar mellan träden en liten skogssjö, som ligger där så dunkel och stilla med sina stora vita näckrosor. Det fattas bara, att man skulle få se skogsfrun uppenbara sin fagra gestalt i skogsbrynet eller få höra underskön sång från någon liten näck, som med sin guldharpa dykt upp bland blommorna vid insjöns brädd. Men så framträder åter på en gång hela det glada och leende landskapet med sin glänsande segelbefarna flod; inom kort stå vi vid den för sin ovanligt sköna och romantiska natur beryktade dalen, med Hallebergs väldiga ättestupa mitt emot oss. Ett frustande bantåg kommer majestätiskt framskjutande ur den vilda undrande skogen, det ilar förbi i svindlande fart och rycker oss ur våra drömmar mitt in i den livliga verkligheten. Alldeles strax ovanför banan, understödda av en därför särskilt anlagd stödjemur, ser man de s.k. Hästevads stenar, en fornlämning, som består av 8 i fyrkant ställda stenvårdar, om vilkas ursprungliga bestämmelse man ej är säker, men som utan tvivel stå i något sammanhang med ättestupan eller den s.k. Häckleklint, som strax ovanför reser sig i dystert majestät. Ett lite stycke från Hästevads stenar ser man den nu nästan uttorkade Odinskällan, där kropparna av dem som kastat sig utför berget, tvåddes innan de lades på bålet eller sattes i högen. Uppför en mycket brådstörtande stig kommer man till höjden av ättestupan, som kallas Vålehall eller Valhall. Fyrkantiga, i räta skivor sönderfallna skivor sönderfallna klippstycken bilda säten och släta platser, som erbjuda bekväma viloställen. Själva platsen har något storartat, vilt med sina väldiga stenras och mörka barrträd, som resa sig hotande under och vid sidorna av ättestupan, som , ifall utsikten har haft något att säga, är utmärkt väl vald, ty den tavla, som här bjudes åskådaren, innefattande hela den vackra dalen och det väldiga Hunneberg, är utomordentligt vacker, isynnerhet i kvällsbelysning. Längst bort synes Vänersnäs, såsom en dunkel ram till den vik i Vänern, som under namn av sjön Dettern här skjuter in fram emot Hunneberg, vars ena hörn tyckes brant stupa ned i densamma. Även Hunnebergs platå med sina många sjöar och odlade ställen kan man härifrån överskåda. Vid de båda bergens fötter utbreda sig lummiga skogsparker, som sträcka sig långt ned i dalen, genom vars mitt man ser järnbanans tvärräta lina löpa fram. – Ovan på Häckleklint, som genom en vild dal är skild från det egentliga Halleberg, stå furorna mörka och dystra; nere i dalen börja dimmorna utbreda sitt fuktiga flor, solen sjunker bak Bohusläns fjäll och landskapet blir allt vildare i sin dunkla belysning. Lärkan slår ännu några avskedsdrillar uppe i skyn; i skogen låter trasten höra några vedmodsfulla slag och kvällsvinden drar stundom en suck i granarna. Det måste ha varit i sådana stunder av högtidlig naturstämning, som kämparna hörde manande röster ur djupet och störtade från klippan för att komma till Odin i Valhall. – Allt tjockare och tjockare faller mörkret kring dalen, nattugglan låter höra sitt skrän ur ättestupans dunkla skrevor, vandraren måste säga avsked åt den vackra utsikten för att vid solens nedgång taga farväl av Hunnebergs minnen och en av Västergötlands skönaste bygder.

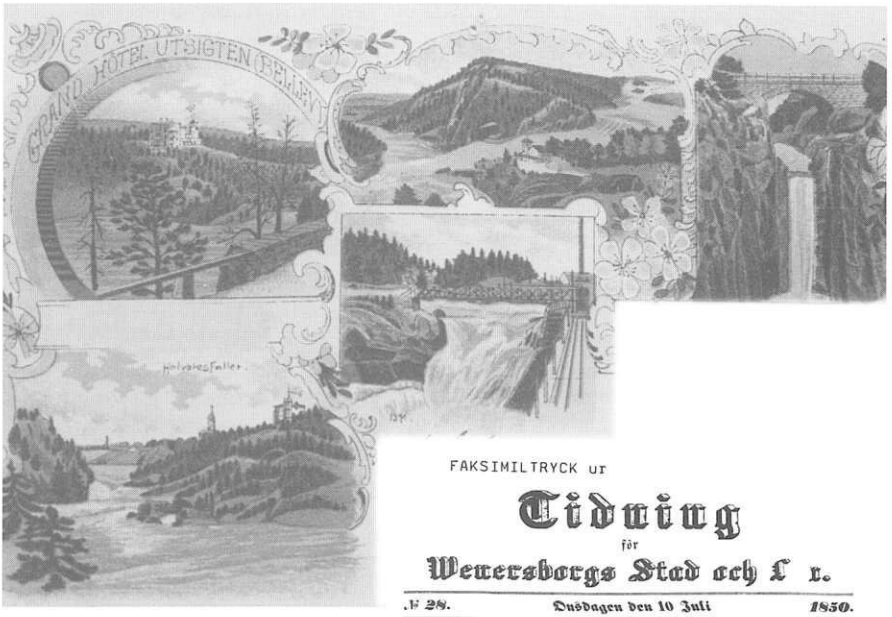

FAKSIMILTRYCK ur

Tidning

för

Wenersborgs Stad och L n.

№ 28. Onsdagen den 10 Juli 1850.

Vid Trollhättan.

Sånger af —ed—

1.

Du som längtar ned till söder
Der den röda drufvan glöder,
Der orangen, lagern gro
Och der höga minnen bo:
Släck din längtan, vänd tillbaka,
Bygg en hydda, välj en maka;
Skönare än vårt, ett land
Icke finns på jordens rand!

Har du rätt betraktat än
Våra höga, mörka fjellar,
Våra stilla månskens-qvällar
Skapade för tystnaden?
Våra strömmar, hvilka ila
Yra emot hafvet ned,
Våra fält, der hjordar hvila,
Uti tyst och stilla fred? —

Har du sett det, och du längtar
Ändå till den södra kust,
Och ditt sinne ändå trängtar
Efter söderns veka lust,
Gå då att »Trollhättan« skåda,
Och dess starka, vilda röst
Tysta skall de ljud som råda
I ditt längtansfulla bröst!

2.

Hör hur den brusande
Floden sig kastar
Utför de spetsiga klipporna ner;
Se på den susande
Våg, hur den hastar
Rastlöst framåt, och ej upplefver mer!

O! hur det svalkande
Skummet sig höjer!
Klippfoten bäfvar för flodgudens språng;
Se hur den nalkande
Vandrarn sig böjer,
Längtar att drömma här nere en gång.

Tjusad och undrande
Ses han här stanna
Jorden bortviker allt mer för hans blick.
Inför den dundrande,
Sänkes hans panna,
Ty här bor Gud i sitt domareskick!

Vill Gud du dyrka,
Den störste Herren,
Du har hans tempel,
Det skönsta, här!
Den blåa dômen
Sig hvälfver öfver
Dess pelarrader,
De höga bergen
Den fast uppbär!

Träd hit och knäfall
Vid altarrunden,
Guds stämma talar
I vattnens dån.
Kan se'n du djerfvas
Att högmod nära,
Att stolta hjessan
Mot himlen höja,
Du jordens son?

Skall icke resen,
Stolt i sin blindhet,
För stämman krympa
Till dverg ihop?
Skall ej ur själen,
Den högmodsfulla,
Sig höja djupa
Förskräckta suckar
Och ångrens rop?

Jo! ty der stämman
Af Herran talar,
Der må passioner

Och högmod fly!
Men Herrans läppar
Mång tungmål tala!
Än uti åskan
Och vilda stormen,
Än uti floden
Som bergen sköljer,
Än uti solen
Som strålar ny.

Qväll kommer! — Strålande
Månen sig höjer
Upp bakom skogen, på himmelen blå!
Lunderna målande
Blekgult, hon dröjer
Och, fastän sorgsen, sig speglar ändå!

3.

Här på Toppön vill jag stanna
Kasta mig på marken ned,
Här är svalt kring kind och panna.
Öfver mig ditt skimmer bred
Hulda måne! Tyst och trogen,
Såsom förr, du står på vakt,
Kläder dalen, floden, skogen
I en mystisk skimmerprakt.

Jag vill se på dessa vågor,
Ned i djupet vill jag se,
Snabba som ett hjertas frågor
Lika varma, vexla de.
Se hur brådskande, hur vilda
Jaga dessa två hvarann!
Nu en enda våg de bilda,
Se! der borta han försvann.

Starka ström, som mäktigt dånar,
Hvadan kommer du ifrån?
Hvilken är den makt som lånar
Dig sin kraft, du fjellens son?
Aldrig dina böljor tömmas
Aldrig stäfjas kan din fart.
Skall du ej af ödet dömmas
Till att stanna, tystna snart?

»Evig«, svarar du, »som verlden
Är mitt väsen, — utan rast
Skall jag brottas uppå färden,
Skynda framåt, fram med hast!
Ständig längtan ju mig jagar
Tills jag hafvets stränder ser,
Dit jag störtar mig, och klagar
Vid min moders bröst ej mer!

»En gång var jag barn, jag äfven,
Vild och yr som ungdom plär;
Hvilade ännu bland säfven
I min norrska vagga, — der
Trifdes jag dock icke längre,
Ty för hvarje flyktad dag
Blef mig bojan ständigt trängre,
Men jag bröt den, fastän svag!

»Snart i djerfva språng från fjellen
Nedåt, nedåt färden gick,
Och hvar liten bäck, den qvällen
Skapat, jag till sällskap fick.
Mera svällde nu min bölja,
Mera sjöd af fröjd mitt blod,
Wermlands skogar snart att sköljа
Gick jag uti ungdomsmod.

»Tacksam, som han plägar vara,
Bergsmannen mig prisat högt:
Gaf mig namnet af den Klara,
Ty hans välstånd jag förökt:
Tusen qvarnars hjul sig rörde
Utaf mina forsars svall,
Tusen Bergverk man ock hörde
Höja der sitt dofva skall.

»Sköna land med dina fjellar,
Dina skogars tysta sus,
Dina mystiskt trogna qvällar,
Dina tusen forsars brus;
Aldrig går du ur mitt minne
Herrliga "jernbärarland",
Endast du uti mitt sinne
Kunde släcka längtans brand!

»Men allt mera fram, allt mera
Mäktig, sväller nu min våg,
Och allt flera och allt flera
Följa mig uppå mitt tåg.
Men jag hör ej dalens söner,
Hvilka ropa ömt mitt namn,
Kastar mig, trots deras böner
Uti Wenerns öppna famn!

»Åter kommen fram i dagen
Tänkte jag: man skall ej mer
Se mig uti bojor slagen,
Underkufvad af än fler!
Lugnt vill jag ej mera flyta
Draga last åt menniskan,
Nu vill jag en väg mig bryta
Der mig ingen följa kan!

»Här bland dessa klippor vilda
Ville jag så stormande
Trots all mensklig vilja, bilda
Mig en framtids mausolé. —
Polhem kom, och klippans gömma
Af hans "varde"! sprang itu,
Det var han som gick att dömma
Mig till slafvens tjenst ännu!

»Men här vid min ättestupa
Är jag ännu fri, trots er!
Ingen dessa fall så djupa
Utan helig vördnad ser.
Åran, glansen, ryktet, prakten,
Alla böja för mig knä,
Min är äran här, och makten
Liksom i århundrade!«

Så utur djupet ljöd
Flodgudens röst,
Högre än svallet sjöd
Mot klippans bröst.
Ännu vildare blefvo sprången,
Fogade liksom till ram åt sången.

Och en stämma utaf
Djupaste klang,
Höjdes ur Polhems graf
Och manligt sang:
»Jag bekämpade vattnets flöden,
Men ej jag kunde bekämpa döden!

»Kraft bor i menskosjäl
Om fast den vill!
Jag har visat det väl
Och fler dertill:
Men all kraft är från målet fjerran,
Om den ej helgas och stärks af Herran!

»Derför o menska, lär:
Ej sprängdes fjell,
Ej jag lyftade här
Häll ifrån häll,
Min var den svaga, maktlösa handen,
Men hvad är handens verk utan anden?

»Gifvom äran åt Gud,
Ej menniskan
Uti högmodets skrud;
Gör verk som han!
Han är det enda, sanna ljuset,
Hon är masken som krälar i gruset!«

Tack för de sköna ord
Kämpe som bor
Djupt under grönklädd jord!
Väl jag dig tror;
Ofta menskan i sin blindhet glömmer
Att han är störst som ofvan skyar dömmer.

4.

Du som längtar efter söder,
Der den röda drufvan glöder,
Der orangen, lagern gro:
Gå som jag till Trollhättsfallen,
Der, bland böljorna och svallen,
Skall din längtan finna ro!

Der skall du med blygd bekänna
Att ej bättre finns än denna
Nord, för den som nordbo är.

Södern har mer varma zoner,
Klingar af mer sköna toner,
Men der är ej friskt, som här!

Och den sång i aftonstunden
Stigen ur orange-lunden,
Ej ett nordiskt bröst förstår!
Kommen dit, du säkert önskar
Dig tillbaks der furan grönskar
Och der vakteln sorgligt slår!

Bäst af allting uppå jorden
Hemmets lugna frid är vorden,
Der att lefva, der att dö!
Hvad gör det att stormar skapa
Våra fjellars hjelte-drapa,
Att vår jord betäcks af snö?

Liksom Alpens son, så Nordens
Känner, då han bort kring jordens
Många skilda länder far,
Hur en hemsjuk längtan fyller
Opp hans själ, hur den förgyller
Detta land som torftigt var.

Derför, broder! vänd tillbaka,
Bygg en hydda, tag en maka
På det gamla Thules strand!
Icke alla folk på jorden
Hafva, liksom vi i Norden,
Sådant herrligt fosterland!

Rosalie Olivecronas dikt VID TROLLHÄTTAN är hämtad från en bok, som heter SPRIDDA BLAD. Dikten återges här i faksimiltryck.

Vid Trollhättan.

—o—

Huru härligt att skåda i brusande flod
Från de mossiga klippornas häll!
O, då vidgas mitt bröst och då svallar mitt blod,
Och jag känner mig frigjord och säll!

När jag ser, hur de blågröna böljorna slå,
Hur de rusa från sten och till sten,
Med de skummande, bländhvita slöjorna på,
Hvilka glittra i solljusets sken:

O, jag tycker mig höra, de hviska mitt namn,
Och af längtan då fylles mitt bröst.
Jag vill ned, jag vill ned i den kyliga famn,
Jag vill lyda den manande röst.

Men vid jorden jag fästes af mäktiga band
Och jag får icke följa med dig,
O, du lockande våg, som från aflägset land
Ilar hän på din klippiga stig.

Dock min längtan tag med på din rastlösa färd,
Ty som du inga gränser den har,
Men härnere i stoftets och villornas verld
Lik en irrande pilgrim den far.

Carl A. Larsson, mera känd som "Kal i Môsen" emigrerade som ung till U.S.A. men återvände på äldre dagar till sin födelsestad Trollhättan. Larsson var veteran inom nykterhetsrörelsen och skrev en del berättelser om sin ungdomstid samt livet i Trollhättan. I "Stranna" nr 5 sid. 95 finns bl.a. en berättelse om regementsmusikern C. L. Beims.

Trollhätteindustrier i gången tid

av Carl A. Larsson

(Artikeln är skriven 1935)

Av Trollhättans historia kan man finna, att strömmarna i Göta älv redan under 1600-talet togos i användning för drivande av sågar och kvarnar vid de s.k. Prästskedesholmarna. Det var de s.k. vattenhjulen, som användes, ty vår tids turbiner voro då okända ting.

Vid mitten av 1700-talet påbörjade dåtidens store mekaniker Christopher Polhem arbetet med ett kanalprojekt för samfärdsel förbi de strida strömmarna, vilket företag, som vi veta, aldrig kom till sin fullbordan, men dock har lämnat spår efter sig, som jag tror för evärdeliga tider genom de i berget sprängda slussarna – Ekeblads, Polhems och Elvii. Orsaken till att Polhems projekt ej blev utfört angives på skilda sätt. Enligt en uppgift berodde det därpå, att massor av timmer från sågarna med uppsåt, av mot företaget illasinnade personer, släpptes utför strömmen och förstörde dammbyggnaderna. Enligt en annan version var det en ren olyckshändelse, att timret kom i drift; hur det egentligen förhöll sig torde nog aldrig ha blivit fullt utrett.

Kanalbyggnaden medförde industriell utveckling

Med Polhems idé dog ej med att hans arbete förstördes. Under de sista åren av 1700-talet fullbordades en ny kanalled med slussar av Trollhätte Canal- och Slussverks bolag och kanalen öppnades för trafik år 1800. En ombyggnad verkställdes 1844 och nu senast i början av 1900-talet en andra ombyggnad, som möjliggör betydligt större fartygs framförande än på den först färdiga kanalen och slussleden. Kanaltrafikens tillkomst medförde mera livlighet i den industri, som redan fanns och lockade ny sådan, att slå ned sina bopålar på platsen vartill givetvis den rika tillgången av vattenkraft medverkade. År 1847 anlades sålunda Nydqvist & Holms mekaniska verkstad, som till att börja med visserligen drevs i mindre skala, men som snart nog kunde utvidgas, synnerligast sedan järnvägsbyggandet i vårt land tagit fastare former. Numera (år 1935) är verkstaden den största i sin bransch i landet. År 1858 började Sveriges första träsliperi vid Önan med exporttillverkning av trämassa för papperstillverkning. Dessförinnan fanns utom kvarn vid Önan även ett spinneri, men båda dessa fingo vika, när träsliperiet uppfördes. Vid kanalen mellan bron och Prins Oscars skola mittför de sydgående båtarnas

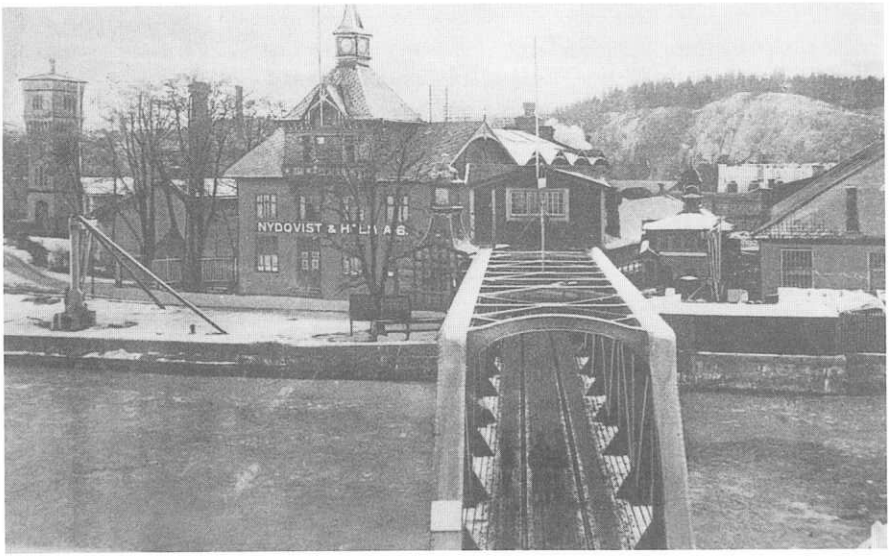

Nydqvist & Holms verkstäder på kanalens västra strand.

tilläggsplats fanns likaledes en kvarn kallad "Bolagskvarn" och tillhörande Nya Trollhätte kanalbolag. Denna anläggning fick sitt vatten från trafikkanalen och utloppet gick till höljen nedanför, där numera kraftkanalen går fram. Kvarnen raserades i slutet av 1800-talet. En kvarn vid Tröskeln fick i sin tur vika för Tröskelns träsliperi och pappersbruk, en nyare upplaga av Trollhättans pappersbruk, beläget strax nedom Nydqvist & Holms verkstäder vid "Lycksalighetens ö". Detta pappersbruk inköptes sedermera av Nydqvist & Holm och införlivades med verkstadsområdet.

Över Polhems kanal, ovanför slussen med samma namn, stod före 1860 Oljeslageriet till nyårsnatten 1859 – 60 då det till grunden brann ned. Därefter uppfördes nya lokaler på en plats söder om kyrkan, där det var i verksamhet tills kraftkanalen anlades. Den nya anläggningen drevs med uppstående turbin och vatten från trafikkanalen och avloppet till Hojums varp bildade "Brudslöjan". Nedanför detta "stup" anlades någon gång under senare delen av 1800-talet en fabrik för tillverkning av maskinremmar, vilken industri dock snart upphörde varefter anläggningen användes till skotaxtillverkning – embryot till den senare så livskraftiga Lawsonska firman. På gamla oljeslageriets plats kunde man så sent som i början av 1900-talet se lämningar efter bäddarna till vattenhjulen, som voro den drivande kraften under forna tider.

Sågverk m.fl. företag

De gamla sågarna – 5 till antalet – voro Storsågen, som låg vid Kafledammen nära "Vinnebrona", Hojumssågen eller "Kantan", som den också kallades på Malgön söder om

dämmet, "3:an" på södra delen av Spikön så nära Gullöfallet, att det var förvånande, att den inte ramlade i vattnet, "5:an" litet längre upp vid början av fallets stup, samt "4:an" något längre in på ön närmare inloppet till Ekeblads sluss .På 1800-talet voro sågarna i livlig verksamhet, då sedan trafikkanalens tillkomst såväl råvaran, timret, som det förädlade virket, bjälkar, plank och bräder, lätt kunde sjöledes transporteras till och från platsen. Vintrarna, som fordom voro rätt långa, måste virket däremot stabbläggas så länge timret räckte, varefter arbetarna fingo gå sysslolösa tills isarna gingo upp och sjöfarten öppnades.Storsågen blev den första, som för alltid nedlades, och på platsen anlades fisktorg. De övriga fingo "maka åt sig" då Gullöforsverken anlades under 1870-talet, utom "4:an" som fick stå kvar och användes till "husbehov" tills nya valsverket anlades, då den fick lämna plats för detta senare komplex.

Bland industrierna får väl också räknas skeppsdockan, ägd av Nya Trollhätte kanalbolag och tidigare arrenderad av Nydqvist & Holm. På södra delen av Malgön fanns under sågarnas tid en sågspånsugn, där överflödig sågspån brändes; även en benstamp var vissa tider i arbete. Två garverier, det ena ägt av J. Blomqvist och det andra av Tore Svenson voro i verksamhet. På Skrälleberg fanns kalelugns- och lerkärlsfabrik, som senare flyttades till kv. Rödjan. Repslageri fanns i närheten av Djupebäck ägt och drivet av poliskonstapel Aug. Pettersson-Berg och en av hans söner. Smeder, som bedrevo yrket som egen affär, voro för ett 60-tal (= 1860-70 talet) år sedan tre, nämligen Jonas Tyberg, f.d. smed vid sågarna, sin egen i kv. Gullön; Håkansson på nuvarande tingshusplatsen (= kv. Diana mellan Torggatan och Polhemsgatan) samt C.J. Schinkler på Staveredsmosse.

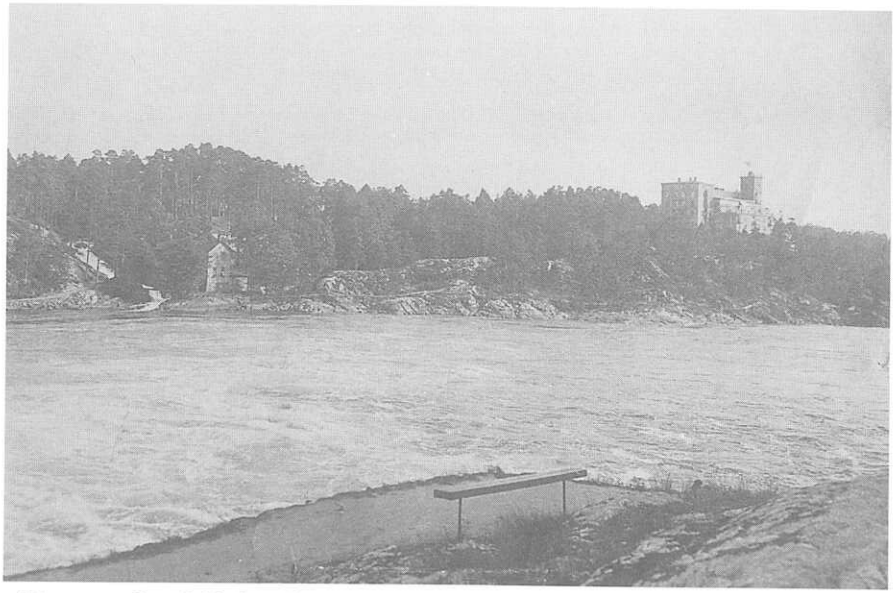

Hojums varp. Skotacksfabriken vid Brudslöjan syns till vänster och det stora huset till höger är Hotel Utsikten.

Denna sistnämnda anläggning flyttades sedermera av sonen Patrick Schinkler till kv. Herkules. F.d. smed- och maskinförmannen vid Önan, A. Haglund, anlade smedja och mindre gjuteri på Staveredsmosse strax bortom järnvägshotellet. En tändsticksfabrik belägen rätt norr om gamla Hjulkvarns eklund bedrev tillverkning under några år, men nedlades snart. Bleck – och kopparslageri bedrevs av en person, som hette Bäckman, i gamla Högvallska huset, kv. Merkurius nr 4, sedermera köpman Knut Hjelmbergs fastighet. Två bryggerier funnos, källarmästare Hellströms sedermera Krönleins och Nils Larssons på Staveredsmosse, och dessutom voro helt givet hantverken representerade på olika sätt.

Måhända skulle man även i samband med industri och handel nämna de äldsta fotografiateljéerna, främst den Dahllöfska. Enligt mitt förmenande har det arbete som utgått från den, varit av stor betydelse för att göra Trollhättan känt, ej allenast inom Sverige utan även långt utom dess gränser. Två bröder, Robert och Waldemar Dahllöf voro fotografer bosatta i Göteborg. På somrarna företog Robert Dahllöf biträdd av ett par yngre elever, med en mindre båt turer för fotografering uppefter Göta älv till Trollhättan och ännu längre. Slutligen bestämde han sig för att slå ned sina bopålar på platsen och lät uppföra villa "Utsikten" med torn på berget ovanför Helvetesfallen, mitt emot Kopparklinten. En mera idyllisk plats kunde väl knappast finnas för det arbete som

Vy tagen norrut från kyrktornet av Robert Dahllöf. Här syns Polhems kanal nere i vänstra hörnet på bilden. I bakgrunden ligger de Wikströmska sågarna, en spånugn och de Dicksonska sågarna på Kafledammen. Det stora vita huset i bildens högerkant är Prins Oscars skola.

Dahllöf utförde. Många av hans foton ha väl också fått göra resan till alla jordens länder. "Utsikten" blev vida bekant, inte minst sedan villan tillbyggts och fått karaktär av hotell.

Lång väntan på mjölet till julbaket

Jag har nu sökt så gott sig göra låter redogöra för 1800-talets industri på platsen och vill även söka giva en bild av förhållandena inom några av de olika företagen såväl av egen erfarenhet som berättelser av äldre personer.

Kvarnarna ägdes i allmänhet av utsocknes och arrenderades bort. Arbetskraften bestod av mjölnaren själv och en eller flera drängar, beroende på hur många par stenar som kvarnen innehöll. Bolagskvarnen var den största med om jag minns rätt, fyra par stenar och en siktmaskin. Förtjänsten för mjölnaren bestod av tull – ett visst antal kannor eller kappar på varje tunna säd, den tidens måttsystem – och av den inkomsten skulle arrendesumman betalas tillika med dränglönen, som oftast bestod av husrum och mat samt en viss årlig summa i penningar, liksom för drängarna på landsbygden. Vad som sedan blev över var arrendatorns netto. Om långvarig torka var rådande, så att kvarnar vid landsbygdens mindre vattendrag stoppat, var tillförseln av mäld så stor i Trollhättan, att forbönderna kunde få vänta flera dagar innan deras tur kom att få sin säd malen. Närboende lämnade sin säd och återvände hem, men långväga, som ibland hade ett par dagsresor i vardera riktningen stannade kvar. Jag kommer särskilt ihåg ett dylikt tillfälle i min gröna ungdom. Eftersommaren och hösten hade varit torra, och då säden

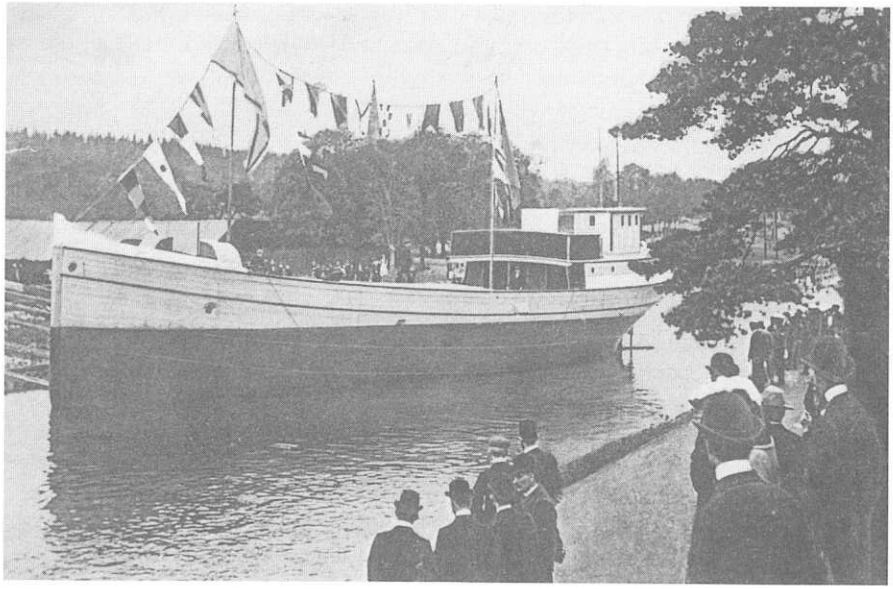

Sjösättning av ångaren "Starkodder", som byggdes på Nydqvist & Holm.

för julbaket skulle förmalas, måste detta ske vid Trollhätte kvarnar. Tillförseln blev så stor, att det tog närmast en vecka för de senast anlända långväga att få ärendet uträttat. Då var det kortspel och supande i kvarnkamrar och logihus utan all ända – och gyllende tider för mjölnaren och arrendatorn.

Sågarna ägdes av Wikströmska bolaget i Göteborg och sköttes av förvaltare bosatta på platsen. Arbetarna voro i allmänhet dåligt avlönade och det är svårt för en senare generation att förstå hur man under de dyrtider, som på grund av missväxt voro rådande i slutet av 1860-talet och början av 1870-talet över huvud taget kunde existera. Likvisst var dryckenskapen starkt utbredd och det fanns sågare, som skulle ha sitt halv- eller helstop brännvin dagligen. (1 stop = 1 1/3 liter). Detta påminner om en episod, som inträffade på 1880-talet. En gammal sågare hade övertalats att ingå i en nykterhetsförening, men återföll snart, varför hans gumma gick till ordförandes i föreningen och bad att mannen skulle bliva återtagen, ty sade gumman: n "Så länge Johannes va' mä' i nökterheta räckte ett halvstop brännevin om da'n, men nu ska' han ha' hela stopet igen!"

Det var också behändigt, att komma över spirituosan. Krogen och utminuteringen fanns på den tiden, där statens direktionsbyggnad senare uppfördes, och det var alltså endast att springa över "Vinnebrona" sedan man lagt en stock för sågramen. Brännvin anskaffades också billigt emellanåt då förvaltaren icke fanns i närheten. För en kanna brännvin kunde man få ett hästlass av sågat virke, vilket kom många till godo för byggnadsmaterial. Avfallsvirke fick i flera år tagas fritt, men även sådant tillvaratogs den senare tiden och såldes till bränsle. Sågspånen brukade första tiden lämpas i strömmen, men detta blev till sist förbjudet, varför den förut omtalade spånugnen blev uppförd. Sågspån användes även till fyllning på olika platser såsom gamla torget (Carl Johans torg), "spånhålan", bakom tingshuset från slutet av 1800-talet och Österlånggatan – Spångatan. Massor av sågspån användes också till trossbottnar vid byggnader; ett ypperligt tillhåll för råttor.

Träsliperi, Oljeslageri och Skeppsdocka

Önans träsliperi, även kallat Rosendahls trämassefabrik, med bolagsstyrelse i Göteborg och den på sin tid beryktade grosshandlare D.O. Francke som disponent, lät mycket tala om sig för den s.k. "Önarebellen"1868. Fabrikationen nedlades någon gång under 1880- eller 90 talet och byggnaderna inköptes av dr Gustaf de Laval, som några år bedrev carbidtillverkning därstädes. Oljeslageriet, som från min första hågkomst, leddes av bruksförvaltare Setterberg, hade som delägare en Dahllöf, även arrendator av den s.k. Dahllöfs mosse. Båda dessa herrar voro för sina arbetare – knappt uppgående till ett 20-tal – rättskaffens husbönder och klagomål från någotdera hållet förnams aldrig. Samma förhållande rådde sedan fabriken övergått till nya ägare med skeppsredare och grosshandlare Adolf Bratt i Göteborg som disponent och A. Kjelldahl som bruksförvaltare. Skeppsdockan arrenderades som nämnts av Nydqvist & Holm och stod under befäl av en förman, eller kvartersman, som det visst heter på sjömansspråket.

Mest förekom reparationer å såväl segel- som ångbåtar, de senare t.o.m. av järn, varvid

det blev verkstadens plåtslageriavdelning, som fick taga hand om arbetet. Två nya ångbåtar av trä byggdes för verkstadens egen räkning, "Trollhättan" och "Starkodder". "Trollhättan" gick senare till botten i Vänern en stormig natt och försvann med man och allt.

Två storindustriers födelse

Nydqvist & Holms mekaniska verkstad, som anlades 1847 hade en tredje delägare J.M. Lidström, vilken dock snart dog i kolera år 1850. Starten skedde i mindre skala med tillverkning av lokomobiler, verktygsmaskiner, vattenturbiner (vattensnurror av eget patent) och maskinverktyg av olika slag. Utvecklingen fortskred dock raskt och allt eftersom järnvägar kommo till stånd i landet ökades tillverkningen av ånglokomotiv. Det första "Trollhättan", som 1866 levererades till U.V.H.J., gav signalen till en framgångsrik fortsättning och de som voro i tillfälle att på maskinutställningen i Stockholm 1897 se "N:o 1" vid sidan om sin store bror "N:o 500" kunde göra sig en föreställning om den enorma framgång verkstaden rönt under de gångna åren. Även turbiner i olika storlekar vatten- och gasverk tillverkades och sändes till olika delar av landet. Nohabs tillverkningar blev kända över snart hela världen. Ett vackert drag, som under 1800-talet gjorde sig bemärkt var den genomgående samhörighet, som rådde mellan ledningen och arbetarna – därom buro ofta förekommande sommarfester vittne som av gamle patron Nydqvist arrangerades och vartill arbetarna med familjer inbjödos. Aldrig var det fråga om att avskeda någon i brist på arbete, utan alla fingo "hänga med", som man sade, och ej heller kom det i fråga att minska daglönen. Någon gång kunde det hända, att en arbetare "tittade för djupt i glaset" under arbetet, men det sågs genom fingrarna med, både från högre ort och av förmannen, då det inte förekom alltför ofta. Ett annat vackert bevis på samhörigheten är de många pensionärer, som under årens lopp utgått ur det aktiva arbetet. Det fanns en veteranstam, som varit i firmans tjänst närmare 50 år och däröver.

Gullöforsverkens tillkomst under firma Stridsberg & Biörck under senare hälften av 1870-talet var en ny epok i samhällets utveckling och framåtskridande. Firman, som egentligen uteslutande bestod av ingenjör Ernst Stridsberg, sedan Biörck redan 1870 utträtt, inköpte 1876 de Wikströmska sågarna, vilka nedrevos varefter nya verk uppfördes, det första ett plåtvalsverk, som stod färdigt 1878. Först 1879 stodo anläggningarna färdiga att mottaga den gamla stammen – visst inga gamlingar utan personer i sina bästa år – från Torshälla, där firman förut haft sin verksamhet, ehuru man tvingats att se sig om efter bättre utvecklingsmöjligheter. Liksom mekaniska verkstaden gjorde Gullöforsverken, redan från början, tack vare insiktsfull ledning, raska framsteg i utvecklingen och redan före 1800-talets slut, var allt det inköpta området upptaget av olika slags byggnader för de speciella tillverkningarna. Vid den tiden uppstod det tvist mellan svenska staten och firman angående äganderätten såväl till platsen som vattenkraften, vilken tvist slöts med en fredlig överenskommelse så att firman av staten erhöll annat område vid "Knorren" och vissa förmåner i elektrisk energi för evärdliga tider. För sina arbetare var bruksägare Stridsberg liksom patron Nydqvist en välgörare, måhända

en smula barsk och fordrande, men dock rättvis. De arbetare, som uppförde sig anständigt, kunde vid behov påräkna sin chefs hjälpsamhet.

Beträffande Tröskelns träsliperi och pappersbruk samt Trollhätte pappersbruksbolag som voro en kombination, är ej mycket att säga. Så vitt jag minnes rätt, utövades fabrikationen i samma utsträckning från början till slut; enda skillnaden jag kan påminna mig var, att pappersbruket lät uppföra ett träsliperi i branten ned till Olidehålan och använde vattenkraften ur den s.k. verkstadsbäcken ("Silverbäcken") sedan papperstillverkningen först använt den. För övrigt gick allt tyst och stilla mellan bolag, förvaltning och arbetare, inga tvister av något slag förekom. Pappersbruket inköptes på sin tid av Nydqvist & Holm och införlivades med verkstadsområdet som förut är nämnt.

Smeder tycktes ha fullt upp att göra i sina yrken med att beslå kördon, sko hästar m.m. som kunde förekomma. Man får besinna att av grövre kördon det mesta var hemslöjd och att man måste gå till bysmeden för beslag. Vägarna voro också på den tiden av sådan beskaffenhet att det fordrades starka doningar.

Säkerligen vore mycket att tillägga angående industri och förvärvsliv i Trollhättan i gamla tider men detta faller utanför ramen för denna artikel. Den söker endast erinra om några spridda drag från de tider, som med rätt eller orätt kallas "de gamla goda".

En fattig vävmästare i Sachsen, Friedrich Gottlob Keller (1816 – 1893) anses vara den mekaniska pappersmassans upptäckare.

Han påstås ha gjort sina rön genom att studera getingars bon, som ju är tillverkade av träfibrer.

Keller började med att slipa en träbit mot en slipsten. Han upptäckte då, att vattnet i tråget fick en mjölkliknande utseende och att stänken, när det torkat på stenens sidor bildade blad, liknande grovt papper. År 1844 lyckades han med en slipmassa uppblandad med en tredjedel lump få fram ett papper, som kunde användas för tryck.

Tillsammans med en erfaren papperstillverkare, Heinrich Voelter, och en mekaniker, J.M. Voith, utvecklades trämasseframställningen och patent togs i ett flertal länder bl.a. i Sverige. Keller sålde till Voelter sin rätt till uppfinningen och återgick till sitt gamla yrke som vävmästare.

När Voelter fått svenskt patent så köpte svensken D.O. Franke uppfinningen och anlade Sveriges första träsliperi på Önan i Trollhättan år 1857.

Denne Franke har för alltid skrivit in sitt namn i Trollhättans historia inte bara med att anlägga träsliperiet utan även för att han genom att sänka lönerna för sina anställda blev orsaken till arbetareupproret vid Önans trämassefabrik år 1868.

Texten nedan är hämtad från en bok RESEBILDER från DANMARK och SVERIGE av A. von Treskow. Boken är tryckt i Stockholm år 1838.

Trollhättan

av A. von Treskow

Det var roligt att se, huru skjutshästarna på vägen från Göteborg till Trollhättan i en regelmässigt fallande progression avtogo i storlek och huru de ersatte denna förlust genom en lika regelmässigt tillväxande hastighet i loppet På sista stationen bekommo vi så usla, blacka krattor, att vi voro helt förbittrade, då man på köpet spände det svagaste av dessa små djur för vårt åkdon. Vi yrkade på, att åtminstone få det största av dessa för oss; efter lång ordväxling gjorde man det änteligen, men alla kringstående försäkrade, att den lilla skimmeln vore *mycket* bättre än den större blacken. För att med gärning överbevisa oss, bad bonden, som rådde om hästarna, om tillåtelse att köra först och han körde så fort, att vi knappt kunde följa honom. Då vi fruktade att, efter en så fortsatt karrier, se vår häst nedstörta död, försökte vi att hålla igen; men det var förgäves – tvärtom bemärkte vi, att han med ännu större hastighet sprang *uppåt* än *nedåt*. På det viset tillryggalade vi på 1 ½ timma 3 ½ tyska mil.

Ju mer man nalkas Trollhättan, desto vildare och sönderstyckad blir den ödsliga bergstrakten; tätt omkring stället är knappt spår av växtlighet märkbart. Ett doft buller av vågorna låter förnimma sig på långt håll och bakom Trollhättan uppstiga oerhörda rökmoln, lika det tjocka kvalmet från en masugn – det är det till dagg förvandlade vattnet i den nedstörtande Göta älv.

Byn har ett läge, som man blott i dessa trakter kan anträffa. Varje hus, *snarare* varje koja, står på en hal, avpassad bergsrygg och uppväcker fruktan, att en betydlig vindstöt kan omstörta den. Som, vid val av plats för dessa kojors uppbyggande, det alldeles icke varit uppbyggarens idé att tillskapa en regelmässig väg, utan man byggde på sådana ställen där klippornas gestalt tillät, så erbjuder denna by den mest förvirrade anblick, som man möjligen kan tänka sig. Rätt ofta finner man mellan husen stora klippklumpar, som nattetid knappt kunna urskiljas från boningarna och det kan inträffa, att man i mörkret begär bli insläppt i en sådan klump och lika fåfängt, som mopsen skäller på månen. Men hur det är möjligt för ett hushåll att i en så usel koja, som en svensk bondhydda, hålla ut över vintern, utan att förfrysa, synes vid betraktande av deras byggnadssätt obegripligt. Där naturen icke självt sörjt för grunden, är den gjord av på varandra lagda stenar. Där ovanpå stå de fyra träväggarna, genom vilkas fogningar man utan möda kan se allt som tilldrager sig inne i stugan – så illa äro stockarna sammanfogade. Vid en sådan mängd hål, vet jag ej, vartill det en kvadratfot stora fönstret, skall ytterligare tjäna.

Dessa stugors tak består av en med grästorv lagd betäckning, på vilken vilda ängsrosor blomma. Taken äro genombrutna av skorstenen, som bildas av på varandra lagda stenar.

Blott sällan krusar sig denna fina rök ur dem, som svävar upp ur skorstenarna i en rikare by och är för den resande en välkommen anblick. Framför huset solar sig vanligtvis svinet och på tröskeln barnen med hund och katt. Det enda hus vid Trollhättan, som kan göra anspråk på denna benämning, var värdshuset. Där stego vi av, för att taga i ögonsikte det synvärda på stället och nejden däromkring.

Slussar och fall i Trollhättan

Med en triumferande min hjälpte oss svensken, som kört så märkvärdigt fort, ur åkdonet under det han pekade på sin skimmel, på vilken icke ett enda vått hår fanns. Till bevis av erkänsla tryckte vi några slantar i hans hand, varför han ytterligare skaffade båt åt oss till slussarna.

Vi stego så gott som utur huset i båten, för att fara på Trollhättekanalen, vilken, för att kringgå Göta älvs vattenfall och huggen genom granitklipporna, är i sanning ett jätteverk. På båda sidor ser man i de kantiga klippväggarna hål efter borrning, som engång vid sprängning voro fyllda med krut och vari nu svalor innästlat sig. Över kanalen leder en järnbrygga, som för att släppa ett fartyg fram, icke uppdrages, utan i oförändrat läge drages upp på den ena stranden, för vilket ändamål hon löper på små rullar. Sedan vi sett oss mätta ända till ledsnad på de svarta tallarna och de enformiga murarna på båda sidor av den långa kanalen, befallde vi roddarna vända om; men de gjorde det *icke*, utan rodde oss helt lugnt vidare. Äntligen kommo vi i en med säv beväxt sjö och förnummo med detsamma ett fruktansvärt brusande. Vi befunno oss vid kanalens stora slussar.

Bakom sjön, åt mynningen av Göta älv, bildar terrängen plötsligt ett jättesteg av 90 fots höjd, vid vars fot återigen finnes en sjö. Att förena dessa båda sjöar på ett sådant sätt, att ett fartyg antingen vid seglingen uppåt så småningom han höjas 90 fot, eller nedåt sänkas lika många fot, var det svåra problemet för slussarna; och det är löst. Befinner man sig på den lägre liggande sjön och ser genom de ovan öppnade slussportarna, så blir man varse mellan höga, evigt bestänkta bergväggar, tre skummande kaskader, vilkas nedstörtande vattenmassa hotar att omstörta allt; likväl flyta de, anlända till det understa steget, helt fredligt till sjös – står man vid den högt liggande sjön och följer med häpen blick den inträngda floden, som plötsligt i stora språng, skummande och dånande störtar sig i avgrunden, så fruktar man att av luftdraget slitas med och håller sig ovillkorligt fast vid ledstången. Vid det helas betraktande råkar man i tvivelsmål, om detta jätteverk verkligen kan vara ett människoverk – dock blir man sedermera, vid åsynen av vattenfallen i Göta älv, övertygad, att naturen likväl lämnar andra verk och trycker sin stämpel på dem, som *ingen* stoftets son förmår att efterapa.

På vägen till fallen funno vi invid kanalen en torr bukt, där fartyg byggas. När de äro färdiga, insläpper man vattnet ur kanalen, som utan möda lyfter skeppet av stapeln. Vi sökte finna en hög punkt, varifrån man på en gång kunde överskåda alla tre fallen och hade, för ändamålets vinnande, att genomvandra en högväxt granskog. Då vägen genom skog i Tyskland vanligen är förbunden med lika liten svårighet, som en promenad

genom en sträcka rum, då man nästan alltid finner en jämn. oftast till och med krattad mark, så är det helt annat i de svenska skogarna. Här äro alla träden inklämda mellan klippor, så att man icke begriper, varifrån de bekomma sin näring. För att komma fort emellan dem, nödgas man hoppa från klippa till klippa, varvid man kan bryta hals och ben. Det senare hände oss likväl icke, utan lyckligt uppnådde vi målet. – Trenne avsatser har älven att löpa ned över; vår höga ståndpunkt medgav oss en fullkomlig överblick av detta skådespel. Från en brant, med höga granar och tallar beväxt bergvägg nedstörtar en bred vattenmassa och förvandlar sig efter fallet i skum, som stänker högt upp. Avståndet från denna avsats till nästa, den mellersta, är just lagom för floden att hämta sig, eller förunna skummet tid att förvandla sig till flytande vatten. Men strax därpå, innan han hämtat sig från *andra* fallet, ankommer han till *tredje* avsatsen – och här är det, varest elementets strid mot de oerhörda klippblocken målar sig i hela sin fruktansvärdhet.

Lyckades det älven vid första språnget, att sammanhålla sin vattenmassa, så lyckas det nu de kantiga klipporna att splittra dess makt och på tusende vägar måste den yrande floden tränga sig fram mellan klipporna. Ingenting är pittoreskare än den lilla lugna klippön, mitt i vattnets tumult, vars friska grönska angenämt förhöjes av skummet. Vid våra fötter samlade älven, efter den fruktansvärda kampen, sina splittrande vågor och smög sedan matt vidare. Detta var den tavla, som uppfyllde oss med förvåning och länge, med känsla av helig rysning, betraktades av oss alla. Slutligen bröt förvåningen ut i ord: "huru storartat !" – "hur härligt!" – nog, alla voro förtjusta. Blott en engelsman, som var med i sällskapet, åskådade med den likgiltigaste min i världen de skummande fallen och målade sig någon förundran i hans blick, så tycktes *vår* förundran vara orsaken därtill.

"Är detta höga naturens skådespel icke istånd att fjättra eder uppmärksamhet?" frågade jag honom.

"Nej", svarade han, "vad är det väl mer än det småaktiga brusandet av en mun vatten?"

Som han sedermera berättade, hade han nyligen, under en resa genom Norra Amerika, sett Niagarafallet – och nu var jag lugnad.

Så är allt relativt här i världen och blott jämförelsen giver först den rätta måttstocken.

Sedan vi på avstånd uppfattat den samfällda bilden av katarakterna, inställde sig lusten att närmare betrakta det enskilda och vi stego ned.

Tätt envid fallen voro några sågkvarnar, som fingo sitt vatten av floden – Kvarndrängarna voro så uppmärksamma, att för en liten dricks penning, kasta nära en halv famn ved i forsen. Den försvann i ett nu och blev först åter synlig nedanför, i tusende bitar sönderslagen.

Svårligen skulle väl ett hårdare dödsstraff givas än *det*, att här bli slungad i Göta älv. Vid kvarnarna vars vattnets buller redan så starkt, att det icke var möjligt göra sig förstådd medelst ord – huru högt måtte ej det folket tala, som för alltid bo på stället – Kanhända

äro lungplågor icke något sällsynt här, om skrikandet ej blivit vana hos dem. Förmedelst hopp från ett stenblock till ett annat, anlände vi mitt i skumtumultet; här blevo sinnena nästan dövade. Efter första fallet liknar den hastigt bortilande blanka strömmen en grön jätteorm, som glider fram mellan klipporna – före andra fallet måste han överspringa en bred klippfördämning, varvid han, förvandlad i högtstänkande skum, liknar en ofantlig, stegrande häst – äntligen, *efter* detta språng, skiljes vattenmassan genom de framstående bergspetsarna och dess störtande i varandra är lik striden av bachisk fuga, vartill strömmens lugna fortsatta flytande äntligen bildar slutet.

Med helt och hållet genomvåta kläder anlände vi framåt kl. 11 om aftonen, d.v.s. på ljusa dagen, till vårt värdshus. Därifrån utkom vår sista skjutsbonde drucken. Som han blev oss varse, gjorde han med högra handen, en pantomim, som för att dricka, slog med den vänstra på den tomma fickan och sade skrattande: "Alla pengarna?" – således alltsammans uppsupet. – Som det kommer, så går det.

Vid bortfarten viftade han med mössan i ena handen och piskan i den andra, men vi läto, efter en den njutningsfullaste dag söva oss till sömn av det entoniga bullret från det avlägsna vattenfallet.

Björnjägaren

Nära invid vattenfallen sågo vi en med tre karlar besatt båt, av vilka den ene metade, medan de andra båda bemödade sig att med ansträngning ro emot strömmen, för att hålla båten kvar på ett ställe. Metaren var den berömde björnjägaren Lloyd – författare till ett högst intressant engelskt arbete – över Dalarna och björnjakten därstädes. Lloyd var en liten, torr, mager karl med gul hy, ur vars blixtrande ögon oförskräktheten framlyste. Denne man lever sommartiden beständigt i Dalarnas stora skogar; men en affär hade nu nödgat honom att på kort tid bortlägga björnbössan. – Vi träffade honom just som han fångat en stor lax och löste den av kroken. Snart blev han bekant med sin landsman Robert och tog oss med hem till sig, där samtalet under flera timmar endast vände sig om nordens vilda björnar.

Hur är det möjligt, frågade vi honom, att det ges personer, som göra sig den största möda, att löpa en vild best i gapet, av vilken de endast kunna vänta sig misshandel? "Ha, ha, ha!" – skrattade Lloyd – "Nalle är en så lustig patron och rolig karl, att en och var längtar efter honom, när man en gång gjort hans bekantskap; – och då är han verkligen godsint nog; man måste bara icke strax bli förtrogen med honom och räcka honom handen till en *munter dans – det* tar han illa upp och trycker och skakar den påhängsne, att både syn och hörsel förgå honom".

"Med den fina näsa, som björnen har", svarade vi, "måtte det dock falla den försiktigaste svårt, att komma honom så nära"

"Ganska riktigt – men nalle, liksom pariserskorna, tar emot sina goda vänner på sängen, blott med den åtskillnad, att de förra vaka, under det han sover därvid. Visserligen får man lov att uppträda sakta nog och det *skickar* sig ock hos en sovande".

"Hör ni kanske även till de goda vännerna, som få infinna sig vid hans läger?" "Ja visst – men jag har varje gång tagit mig friheten att väcka honom med krut och kula".

"Och vad *sade* han därom?"

"De flesta gångerna blev han lugnt liggande, eller tog på sin höjd en bekvämare ställning, då han väl insåg, att han till en början icke med *sin* vilja skulle kunna ändra läge – då lät jag snart avhämta honom, ty nalles kött är fint och hans hud mjuk – men ofta har jag ock hållit för rådligare att låta honom snarka till nästa gång. Han sover nämligen *mycket* hårt och *det* är hans olycka – men ve den, som väcker honom".

"Är då eder hand så säker och ert öga så övat, att björnen alltid med *första* skottet nedlägges?

"Gud ske lov, *nej* – eller hade jag icke haft *hälften* så roligt med den ärliga pojken, som jag nu har. En gång följde jag honom länge på spåren och kom slutligen till en smal håla, där han låg. Det var så mörkt i hålet, att man vid första ögonkastet dit in ingenting kunde se. Men likväl måste den slyngeln vara där, ty spåren försvunno vid hålan. Jag ställde mig gränsle däröver och tittade länge dit in – då blev jag äntligen bland vissnade löv varse en svart, glänsande fläck – det var hans våta nos. Ett skott in i det mörka nästet, tänkte jag och såg efter min följeslagare, den gamle Jan Finne, ty ensam bör *aldrig* en björnjägare vara. Denne spände sin hane och vinkade åt mig att skjuta. Endast för det löjliga däri, lade jag an mellan mina ben och gav eld – då började dansen. Som besatt sprang nalle, vars tjocka huvudskål blivit hälsad av min kula, upp från sitt läger och störtade rytande ur hålan; jag tog min tillflykt bakom ett nära stående träd, men Jan Finne tog emot honom med ett skott, som likväl icke var dödligt".

"Om nu detta retat honom, eller min kula ruskat hans hjärna, vet jag inte; så mycket är emellertid säkert, att jag *aldrig* sett honom så putslustig; han grep efter kvistar och stenar och kastade omkring sig därmed, men som hans dumma vana är, beständigt med högra ramen åt vänstra sidan och med den vänstra åt högra sidan, så att han träffade *överallt*, blott inte dit, där hans motståndare stodo. Jan Finne fröjdade sig, som ett barn och glömmande ladda, tittade han grinande framom till trädet på den rasande nalle, som kämpade i ett tjockt moln av damm".

"Jag hade laddat och gav honom. Då fick han lust att göra min närmare bekantskap; han sprang, följande antingen blixten eller smällen fram ur molnet och störtade sig på det trädet, där jag stod, som var tämligen starkt. Nu gällde det – Nalle betraktade trädet, som ville han äta upp det och röt, stående obeslutsam stilla. Skall inte Jan Finne skjuta, tänkte jag och såg att den skurken helt lugnt sökte efter något i sin jaktväska. Nalle reste sig upp, efter en fruktansvärd paus av mogen överläggning och omfamnade trädet med sina framtassar, för att med en av dem nå mig; vad hade jag annat att göra än att med kolven klappa honom på fingrarna därför. Men det tog han fasligt illa och började på bakfötterna lunka runt kring trädet, under det han med framtassarna höll sig fast i barken. Om detta parti, vartill nalle endast under avbrott grymtade först liknade den vänskapliga leken ta varandra fatt, så blev likväl alltför snart, sedan nalle fått

mer övning, en så hastig rond därav, att mitt huvud började svindla. Ej särdeles uppmuntrande var övertygelsen, att nalle möjligen skulle hålla ut längre med dansen än jag; ganska glad blev jag därför, när han plötsligt, för att hämta luft, stannade och med öppet gap röt mot mig. Om jag hade haft ett skott i pipan, tänkte jag, skulle du fått gapet fullt och jag kastade en flyktig blick till Jan Finne. Denne rullade helt makligt litet nya blår till förladdning, stoppade den i pipan och satte laddningen därpå, men mera betänksamt än vanligt. "Skjut", ropade jag, "du gamla åsna!" – han gjorde med handen en avvisande rörelse, och avtorkade låset i godan ro, slog långsamt krut på fängpannan, tillslöt henne och knackade tre gånger med kolven; därpå tog han den mellan knäna och vände mynningen mot marken för att vässa flintan. Mitt tålamod med Jan Finne var uttömt och nalle visade mig sina vassa tänder och uppbjöd alla krafter att få tag i mig".

"Som Finne ännu knackade på sin flinta och jag inte mer var i stånd att vidare springa runt trädet, beslöt jag mig till ett förfärligt handgemäng på liv och död; jag kastade bort bössan, ryckte min skogskniv ur slidan med det beslut att bliva stående och stötte den i det rasande djurets gap ända intill skaftet. I sitt raseri är björnen slagen med blindhet. För att giva honom större anlopp, sprang jag från trädet, sträckte kniven långt ifrån mig och motsåg hans språng. Redan gjorde han sig färdig – då smällde Jan Finnes skott av, som gick den stackars nalle genom båda ögonen och sträckte honom död på ryggen. Jag kunde inte avhålla mig att säga Jan Finne, att han var en *god skytt* men förbannat dålig *laddare*",

"Pah!" svarade denne, "jag ville ha honom säkert", och däri hade han rätt; ty man har erfarenhet av att björnar med åtta till tjugo kulor i livet, av vilka ingen träffat rätta stället, muntert travat därifrån.

*

I boken finns även en berättelse om en klockarson, som gick på björnjakt, mycket utförligt berättad av Lloyd för författaren.

Här ett faksimiltryck av ett skillingtryck "Den andra: En Ny och Nöjsam Visa författad av en svensk Soldat under Arbetskommenderingen vid Trollhättan". Visan är tryckt i Vänersborg år 1794.

Klago-Sång

öfwer

Högstsalig Hans Majestät

Konung

GUSTAF den III,

Hållen uti

Krogstad Kyrka, på Klago-Dagen,
efter slutad Gudstjenst.

Den Andra:

En Ny och Nöjsam

Wisa,

Författad af en Swensk Soldat under Arbets-Commenderingen wid Trollhättan.

Friska Gossar haf godt mod, Nuzc.

Sjunges under egen behagelig melodie.

Wenersborg 1794,
Tryckt hos Peter Kindmark.
Exemplaret kostar 6 R:gk.

Triſka Goſſar haf godt mod Nu wi ſnart marſchera Ifrån Trollhättans ſtora rof Dår wi har måſt arbetat I berg och klippor jord och ſten Samt ofta attaquerat, Faſt mången har til arm och ben Rått illa blif't bleſſerad.

2. Men likafullt får wi dra på Med kårror och med hjörnar, På bryggor wi hår hôra må Hur det rått mycket bullrar, En del med ſläggor och med borr I bergen ſynas krypa; De gôra dår mång djupa hål Som ſkall deß klintar bryta.

3. Ja hår fins åfwen också de Af Kammerater kåra Som uti jorden ock bjute, Med ſpadar och med kårror: Ja detta år wißt ganſka ſwårt Når maten ſtundom fattas; Men den ſom har den i förråd, Han lyckeligen ſkattas.

4. Jag åfwen ock påminner mig De ſom med bålgar bläſa I Smedlan på de ſwarta kåhl, De ſitta dår

dår ej wåta; Men likafullt har de ſin del, Deß arbet' ej ſtort ſkatta, De hafwa dår ſin dryga del Och mången gång rått matta.

5. Jag ej rått hinner tala om, Alt det ſom hår paſſerat; Ty hår ſins åfwen ockſå de: Som blott går och ſpaſſerar, Ut på den ganſka långa bro, Luſt ha de hår at paſſa, Då de ſe efter hur det går til Att oß ſkal intet fattas.

6. Jag wil ej förgåta det Wi haft en Chef med heder, Han altid på wårt båſta ſtått Och giordt all rått med heder, Ej har den dagen blifwit glömd, Då wi förtjent wårt gagie; Men altid det i råttan tid bekommit utan lage.

7. Hans namn jag känner ganſka wål, Dock i reſpect och heder, Herr Baron PDSSE heter han, Wålborne! ack jag beder, Om tilgift för det höga Namn Jag wågat nu citera, Enfaldigt giordt af ofård hand, Jag ödmjukaſt dårför beder.

Här ett försök till översättning, för Dig, som inte orkar att läsa den gamla frakturstilen.

KLAGO-SÅNG

över
Högstsalig Hans Majestät konung
Gustaf den III
hållen uti
Krokstads Kyrka, på Klago-Dagen,
Efter slutad Gudstjänst.

Den andra:
En Ny och Nöjsam
VISA
författad av en svensk Soldat under
Arbetskommenderingen vid Trollhättan

Friska Gossar hav gott mod
Sjunges under egen behaglig melodi.

Vänersborg 1794. Tryckt hos Peter
Kindmark
Exemplaret kostar 6

Friska gossar hav gott mod
Nu vi snart marschera
ifrån Trollhättans stora rov
Där vi har måst arbeta
i berg och klippor, jord och sten
samt ofta attackerat
Fast mången har till arm och ben
Rätt illa blivit blesserad.

Men likafullt får vi dra på
Med kärror och med björnar
På bryggor vi här höra må
Hur det rätt mycket bullrar
En del med släggor och med borr
I bergen synes krypa
De göra där mång' djupa hål
Som skall dess klintar bryta.

Ja här finns även också de
Av kamrater kära
Som uti jorden ock bju te
Med spadar och med kärror
Ja detta är visst ganska svårt
När maten stundom fattas
Men den som har den i förråd
Han lyckeligen skattas

Jag även ock påminner mig
De som med bälgar blåsa
I smedjan på de svart kol
De sitta där ej våta
Men likafullt har de sin del
Dess arbete ej stort skattas
De hava där sin dryga del
Och mången gång rätt matta.

Jag ej rätt hinner tala om
Allt det som här passerar
Ty här finns även också de
Som blott går och spatserar
Ut på den ganska långa bro
Lust ha de här att passa
Då de ser efter hur det går till
Att oss skall intet fattas

Jag vill ej förgäta att
Vi haft en Chef med heder
Han alltid på vårt bästa stått
Och gjort allt rätt med heder
Ej har den dagen blivit glömd
Då vi förtjänt vårt gage
Men alltid det i rättan tid
bekommit utan lage.

Hans namn jag känner ganska väl
Dock i respekt och heder
Herr Baron POSSE heter han
Välborne! ack jag beder
Om tillgift för det höga namn
Jag vågar nu citera
Enfaldigt gjort av olärd hand
Jag ödmjukast därför beder.

Faksimiltryck ur

HVAR 8 DAG

ILLUSTRERADT MAGASIN

PANORAMA ÖFVER TROLLHÄTTAN — FOTO. G. H. EKLÖF.

17:DE ÅRG. DEN 18 JUNI 1916 N:o 38

Foto Jacobson, Trollhättan. Kliché Bengt Silfversparre

Ernst Stridsberg

Ernst Stridsberg

TILL PORTRÄTTET Å FÖREGÅENDE SIDA.

I vår yngsta stads historia intager den man, hvars bild i dag finnes återgifven å Hvar 8 Dags första sida, en synnerligen framstående plats. Det var nämligen fabrikör Ernst Stridsberg, som år 1892 först väckte frågan om utverkande af stadsrättigheter åt Trollhättans samhälle, och i icke mindre än tjugoett år stod han som ordförande i den kommitté, som hade sig anförtrodd den närmaste vården af den rätt invecklade frågans lösning. När han år 1913 af åldersskäl nedlade denna post, hade stadsfrågan redan i två år principiellt varit löst i den riktning han önskat, och när två år senare äfven de praktiska svårigheterna undanröjts, skyndade den nya staden att insätta honom i sin första stadsfullmäktigförsamling, hvars vördade och allmänt aktade Nestor han är. Då han för någon tid sedan på grund af sjuklighet önskade draga sig tillbaka, lyckades Trollhättans stadsfullmäktige genom en enhällig framställning förmå honom att för det närvarande afstå från att förverkliga sin afsikt.

Ernst Viktor Stridsberg tillhör en gammal Norrlandsslägt, hvars anor kunna följas tillbaka till början af 1600-talet, då kyrkoherden Haquinus Bartholdi bebodde prästbostället i Spånga, som bar namnet Stridsberga, hvarefter hans söner togo benämning. Själf är han född i Stockholm den 16 augusti 1839 samt son till sekreteraren i öfverståthållareämbetet Gustaf Adolf Stridsberg och hans maka i andra giftet Charlotta Ulrika Wannqvist. Efter att ha erhållit sin grundläggande undervisning i Katarina skola åren 1849—55 idkade han de följande fem åren studier vid Teknologiska Institutet, hvarefter han erhöll anställning vid Munktells mekaniska verkstad i Eskilstuna. Redan här fäste han sin uppmärksamhet vid det egendomliga förhållandet, att sågblad icke tillverkades i vårt land trots den ypperliga råvara, som stod till buds, och trots det stora inhemska behof, som förelåg. När Stridsberg 1863 lämnade Eskilstuna för att företaga en utländsk studieresa, satte han därför som en huvuduppgift för sig att förvärfva kännedom om sågbladsfabrikationen. Sedan han förgäfves sökt erhålla sådan i Tyskland, for han vidare till England och fann här hvad han eftertrådde. Redan följande år ingick han här bolag med en engelsman Mr H. M. Marsden och bedref nu tillsammans med denne under firma Warsden & Stridsberg tillverkning af sågblad och maskinknifvar.

Det hade emellertid alltid varit hans tanke att så snart lägenhet yppade sig återvända till fäderneslandet och göra detta delaktigt af den nya industrien. År 1867 fann han tiden inne att förverkliga denna tanke. Vid hemkomsten inköpte han fastigheten Holmen i Torshälla, som förut ägts af fabrikören Johan Thermænius, grundläggaren af den sedermera så bekanta firman Joh. Thermænius & Son i Hallsberg, och omedelbart igångsatte han här den första egentliga sågbladstillverkning, som ägt rum i vårt land. Följande år ingick ingeniören J. O. Björck i affären, som då fick firmanamnet Stridsberg & Björck, hvilket den behöll, äfven sedan den sistnämnde år 1870 utträdt ur densamma. De vid Torshälla tillverkade sågbladen vunno snart nog en ganska vidsträckt marknad och från att till en början ha bedrifvit rörelsen med en personal af endast 4 à 5 arbetare kunde Stridsberg efter få år (1879) mönstra en arbetarestock af icke mindre än 75 man vid fabriken i Torshälla.

Då hade emellertid Stridsberg redan beslutit öfverflytta verksamheten till Trollhättan. År 1876 inköpte han här de tre s. k. Wikströmska sågverken, belägna å västra delen af Malgön, invid Gullöfallen i Göta älf. Det största (sydligaste) af dessa sågverk refs 1877, hvarpå ett plåtvalsverk här uppför, som följande år började sin verksamhet. Sedan äfven en sågbladsfabrik jämte ett härdningshus blifvit uppförda, öfverflyttades år 1879 hela tillverkningen från Torshälla till *Gullöfors bruk*.

Här har Stridsberg haft glädjen se sin fabriksverksamhet allt mera växa och utvidgas. År 1899 började planeringen för företagets utvidgning på västra sidan af Göta älf å lägenheten Strömsvik invid Trollhättan och då staten år 1906 inköpte Malgön för sin stora kraftverksanläggning, flyttades hela etablissementet hit. Å detta område, som omfattar sjutton tunnland, äro nu uppförda fabrikslokaler, hvilka jämte administrationsbyggnader tillsammans upptaga en golfyta af icke mindre än nära tre tunnland. Till verket höra 1,500 elektriska hästkrafter, hvilka staten förbundit sig tillhandahålla i utbyte mot den Stridsberg tillhöriga vattenkraften. Som specialiteter angifvas: cirkulärsågar, ramsågar, vedsågar, maskinhyfveljärn och maskinknifvar samt filar. Bruket, som är försedt med eget martinverk, tre valsverk och sågverk, är icke blott ledande inom sin bransch här hemma utan bedrifver äfven en mycket betydande export.

År 1912 ombildades firman till bolag under namn af aktiebolaget Stridsberg och Björck, men med bibehållande af samma ägare och ledning som förut. Det arbetar med ett aktiekapital af kr. 1,500,000.

Vid sidan af sin industriella verksamhet, har Stridsberg, som i inledningsorden antyddes med lif och lust ägnat sig åt offentliga värf. I många år har han varit ordförande i Trollhättans kommunalstämma, i dess kommunalnämnd, i dess hälsovårdsnämnd, i dess sparbank och i dess vägstyrelse, hvartill kommit verksamheten inom stadskommittén. Äfven i det politiska lifvet har Stridsberg deltagit. Åren 1888—1897 hade han säte i Första kammaren som representant för Älfsborgs läns landsting och var därvid särskildt verksam för patentlagstiftningens utveckling. Kammarmajoriteten insatte honom i bankoutskottet, där han tjänstgjorde som suppleant 1890—94 och som ordinarie ledamot 1895—97. Af jämförelsevis frisinnad läggning var Stridsberg för öfrigt vid mer än ett tillfälle Trollhättans kandidat vid Andra kammarvalen, vid hvilka han dock icke lyckades erhålla majoritet.

Bland utmärkelser, som tillfallit Stridsberg, må nämnas, att han senaste Gustafsdagen fick mottaga kommendörstecknet af första klass af Vasaorden. Både somindustriell föregångsman och outtröttligt verksam kommunalman hade han gjort sig väl förtjänt däraf. Och man kan endast önska, att lycka och frid må omhägna den verksamme mannens återstående lefnadsdagar.

Bebyggelse och kvarter i Trollhättan

av Bengt Lindbom

Trollhättan låg förr på utmark till gårdar i Gärdhems socken, främst Stavered, Lilla och Stora Håjum. Gränsen mellan de två senare gårdarna gick mellan Lilla och Stora Håjumsgatorna.

När man fått en sluss vid Lilla Edet 1607, kunde man segla upp till Åkerström och slapp dra båtarna förbi fallet, och där började den urgamla Edsvägen som gick upp till Brätte och senare till Vänersborg. Men vägen fanns långt tidigare och kallas 1273 för Gamlastigh. Här gick järntransporterna från bruken i Dalsland och Värmland söderut och andra transporter norrut. Landsvägen förbi Båberg kallas fortfarande Edsvägen, i Vänersborg Edsgatan.

Enligt en mantalslängd 1775 bodde i Trollhättan 139 personer jämte barn och åldringar. 1778 köpte göteborgsgrosshandlaren Peter Bagge Lilla Håjum, på vars utmark merparten av dessa människor bodde. Han sålde redan året därpå egendomen till Trollhätte Canal- och Slussverksbolag, som skulle börja grävandet av vad vi nu kallar 1800 års kanal- och slussled.

När Karl XII besökte Trollhättan 1718 på väg till Norge och Fredrikshald, såg området helt annorlunda ut än i våra dagar. Huvuddelen av vattnet i älven gick genom Kaflesträmmen, ungefär där Malgöbron ligger i dag, och älven var full av forsar utanför Trollhätte Strand, dvs centrala Trollhättan.

Arbetet med Polhems kanal- och slussled startade i mitten av 1700-talet , men blev aldrig färdigt. Men arbetet hade dock fört med sig något mycket positivt. Genom byggandet av Kafledammen, då man höjde vattenståndet i älven ca 3 m, skapades en hamn med lugnvatten i Trollhättan. Man hade också byggt slussar vid Brinkebergskulle och Åkerström. Nu kunde man komma fram med fartyg till Trollhättan. För landtransporten förbi fallen byggdes den Antonssonska träbron, som ägdes av Brobolaget som också drev fraktfarten på den. 1794 såldes detta bolag till Canalbolaget. Träbron ersatte nu Edsvägen.

Bagge gjorde en förteckning över strandsittarna och upprättade de första arrendekontrakten vid Trollhätte Strand. Enligt ett syneinstrument fanns då 28 hus samt magasinsbyggnader och en smedja.

Slussverksbolaget blev 1794 innehavare av hela östra stranden av älven, från Stavered i norr till Åker i söder.

Slussbygganden startade och 1800 var slussleden färdig. I början fick man segla, och det dröjde ända till 1830-talet innan det kom igång regelbunden trafik med hjulångare mellan Göteborg och Stockholm. Nr 1 var "Amiral von Platen", nr 2 "Daniel Thun-

berg" och nr 3 "Erik Nordewall". "Erik Nordewall", som var uppkallad efter byggaren av 1800 års kanal- och slussled, förliste i Vättern, lastad med brännvin. Den ligger där fortfarande väl bibehållen på bottnen, och dykare har varit nere och ritat av den. Om lasten finns kvar vet jag inte. I Forsvik vid Göta kanal håller man nu på att bygga en kopia av hjulångaren, som vi kanske får se så småningom här i kanalen.

När nu samhället fått en "patron", sökte man bringa ordning i bebyggelsen. Husen var ju byggda utan plan på första lämpliga plats. Området indelades nu i kvarter och tomter. Dessa uppmättes, tomtavgift fastställdes och en karta över området upprättades av lantmätare M Meurlander. På kartan var Trollhättan indelat i 15, senare ändrat till 12 kvarter, men numreringen av husen skedde inte inom kvarteren. Det fanns bara en större väg, Stora vägen, som norrut svängde genom de blivande kvarteren Vulkan och Pallas. På 1860-talet började man räta norra delen och gatan blev så småningom Storgatan. Tomterna fick inte köpas utan innehades med tomträtt. Kvarteren hade inte namn utan numrerades 1.1, 1.2 osv med början vid nuvarande Kanaltorget.

De mera välsituerade invånarna och ståndspersonerna bodde ju inte inne i samhället utan på gårdar runtom, såsom på Åker, Olidan, Nygård, Hjulkvarn, Stora och Lilla Håjum.

1838 övertogs Slussverksbolaget av det nybildade Nya Trollhätte Kanalbolag, som kom att ledas av major Nils Ericsson som blev övermekanicus, kanaldirektör. Kanalen hade blivit för liten och man började bygga den nya slussleden, som blev färdig 1844. Men Ericsson byggde också andra kanaler, bl a byggde han akvedukten i Håverud och Slussen i Stockholm. Dessutom var han järnvägsbyggare och byggde stambanorna i Sverige. Han avancerade till överste i Flottans mekaniska kår, adlades och stavade sedan namnet Ericson, blev senare friherre.

I 36 år styrde han som kommunalman i Trollhättan, byggde kyrka, ritade stadsplan mm. Det var han som ritade den s k rutstaden med fyrkantiga kvarter och raka gator.

Han kunde styra så gott som enväldigt med stöd av fyrktalssystemet, som var ett rösträttssystem som byggde på att antalet röster berodde på inkomst och förmögenhet. Som exempel hade vid en omröstning i kommunalstämman 4 röstande tillsammans 11 570 röster, mot 8 169 röster för övriga 49 röstande.

1844 fick Trollhättan en särskild sockennämnd och 1846 en egen folkskolestyrelse och började alltså så småningom bryta sig loss från Gärdhems socken.

I början av 1850-talet passerade Trollhättan det första tusentalet invånare, vartill kom omkring 250 personer på Staveredsmosse, som då ännu inte hörde till Trollhättan. På gällstämma 1855 förklarade sig staveredsmosseborna villiga att anta stadgar och förordningar som gällde för Trollhättan. Nu blev husen på Staveredsmosse uppmätta, tomter utstakade och försedda med nummer.

Nu skedde också en förändring av bostadsbeståndet. Den gamla "sågarebebyggelsen" började ersättas av nya större byggnader, framförallt utmed Storgatan. G Skårman

ritade 1892/93 en plankarta över Trollhättan, som innebar en ökning av den av Nils Ericson upprättade planen och som kom att ligga till grunden för 1904 års stadsplan.

1857 blev Trollhättan egen församling på vissa villkor, och 1859 trädde sockennämnd och sockenstämma i funktion. Kyrkan, som var ritad av Adolf Wilhelm Edelswärd, invigdes 1862 och kyrkoherde Magnus Åberg installerades i sitt ämbete.

Även Stavered och Staveredsmosse ingick i den nya församlingen.

När de nya tomtkontrakten skrevs 1866, fick kvarteren namn i stället för nummer och indelades i rektangulära tomter. 1870 var denna ändring helt genomförd. Vid denna tid kom också de första gatunamnen.

Men det dröjde säkert länge innan de nya gatu- och kvartersnamnen kom i allmänt bruk. När samhället var litet behövdes inga adresser, alla kände alla, det räckte med namnet eller kanske öknamnet!

Kvartersnamnen kom väl till undan för undan, där det bodde några människor.

De första kvartersnamnen kom förstås runt Stora vägen, Storgatan. Eftersom landsvägen till Gärdhem gick utefter Storgatan och över Stavered hade man inte något att göra öster om nuvarande Kungsgatan, som inte var byggd och planterad med lindar förrän 1911. Det var först när den nya vägen till Gärdhem kommit till 1864 som man började med bebyggelse åt det hållet. Dessutom ägde Kanalbolaget, senare Staten, all mark på östra sidan av nuvarande Drottninggatan och sålde inte tomter där förrän på 1930-talet.

Trollhättan blev så småningom centralort dit bönderna åkte för att sälja sina produkter. Men först 1861 beviljades Trollhättan handelsrättigheter, tidigare fanns affärer bara i städerna. Trollhätte marknad på Spåntorget andra lördagen i oktober infördes 1862.

Mot älven fick kvarteren naturnamn: Svan, Bore, Sjöfrun, Najaden, Näcken, Strömkarlen. Söder om Spåntorget namngavs Trollet, Gripen och Ormen först. I Svan byggdes så småningom 1831 Trollhättans nya värdshus. I Näcken byggdes redan omkring 1755 stadens nu äldsta hus "Nordkap" av bruksförvaltare Gilius Hillerström.

För att minska det ytterst oroväckande missbruket av brännvin och samtidigt öka kommunens inkomster bildades 1864 ett kommunalt brännvinsförsäljningsbolag. Chef för detta bolag blev handlanden Johan Peterson , som därför kallades "Brännvinspeterson".

Kommunen byggde 1879 i Näcken 1 ett tvåvåningshus, som skulle innehålla lokaler för kommunala sammanträden men framförallt för brännvinsförsäljning.

Inkomsten av brännvinsförsäljningen var ofta lika stor som kommunalskatten.

På den östra sidan av Storgatan blev det guda- och hjältenamn, både romerska och grekiska:

Merkurius, Neptun, Herkules, Apollo, Jupiter, Vulkan.

Merkurius var romersk affärsgud, Neptun romersk havsgud avbildad med treudd,

Herkules var romersk gud och kraftkarl och uträttade många stordåd, Apollo eller Apollon var grekisk gud för orakel, solen och musiken, Jupiter var den högste romerske guden, rådde över åskan, Vulkan var romersk eldgud.

I Herkules byggde skotten William Allan 1819 Margrete gård, uppkallad efter hustrun Marge. Allan, som var förvaltare vid de Dicksonska sågarna på Kafledammen, hade med sig fem barn från Skottland och paret fick två barn i Trollhättan, William och Sid.

Huset finns kvar och har sedan dess haft många ägare. 1920 startade Björsells konditori och därefter har där varit restaurangrörelse under olika namn.

I Jupiter byggdes 1865 "Träskolan", senare kallad "Slöjdskolan". Där låg också Betty Backs stuga, nu flyttad till Forngården.

Vi vet inte vem som satte kvartersnamnen, troligen var det Nils Ericson, men vi kan spekulera i varför det blev just dessa.

Vad beträffar de romerska och de grekiska gudanamnen kan vi tro att de har att göra med dåtidens bildning. Man läste latin och grekiska i skolorna, och romersk och grekisk historia och myter och sagor kände alla bildade människor till.

När det däremot gäller namnen från den nordiska mytologin, hänger de säkert samman med romantiken, göticismen och skandinavismen. Man ville "återuppliva de gamla göternas frihetsanda, mannamod och redliga sinne". Sverige hade förlorat Finland 1809 men därefter deltagit i kriget mot Napoleon och erövrat Norge, som tvingades in i en union.

Därför bildades 1911 det litterära Götiska Förbundet med bland andra Erik Gustaf Geijer och Esaias Tegnér. Tegnérs "Frithiofs saga" om vikingahjälten Fritiof lästes i skolorna.

1815 stiftades i Tunhem ordenssällskapet Götiska Förbundet av bl a trollhätteborna David och Gustaf Jochnick med liknande målsättning.

Tvisten om gränsen mellan Preussen och Danmark, som ledde till dansk-tyska kriget 1864, skapade skandinavismen, och Sverige bidrog med frivilliga soldater i kriget. Skarpskytterörelsen startade som ett komplement till dålig militär utbildning. Trollhättans Skarpskytteförening bildades 1862.

När samhället växte, kom en tredje rad kvarter: Diana, Venus, Minerva, Juno, Hebe, Ceres.

Diana var den romerska mån- och jaktgudinnan, Venus den romerska kärleksgudinnan, Minerva var romersk krigsgudinna, men dyrkades även för visdom, konstskicklighet och handel, Juno var den högsta gudinnan i romersk mytologi, men dyrkades även av gifta och barnafödande kvinnor. Hebe däremot var dotter till Zeus och Hera i den grekiska mytologin, gift med Herakles. Ceres rådde över årstidsväxlingarna och jordbruket hos romarna.

I Diana uppfördes det nya Tingshuset vid Karl Johans torg, färdigt 1895, ritat av

göteborgsarkitekten Adrian Peterson. I Hebe byggdes Hebeskolan, Norra skolan, första delen var klar 1874. Där ligger nu nya Folkets hus/Kulturhuset.

Det dröjde till 1911 innan Kungsgatan var färdig och planterad med lindar. Då var nuvarande Drottningtorget fortfarande ett moras med kvartersnamnet Jätten. Enda byggnaden var Syskolan som kom dit 1884. När torget var färdigt flyttades torghandeln dit, Carl Johans torg planterades och blev "Tårtan". Parken på andra sida gamla tingshuset, Polhemsparken, planterades och blev "Bakelset".

Kvarteren norr om torget var Tor, Odin, Frej, Stormen, Hoppet, Rödjan och Mars.

Mars var den romerske krigsguden, som ansågs vara far till Romulus, Roms grundare.

Trots att området, liksom det blivande torget, var helt oplanerat, uppförde IOGT 1895 sitt Ordenshus i Tor och där byggde också bankdirektör Fischerström en villa 1899.

I kvarteret Odin byggdes Odenskolan, Östra skolan 1895. Kvarteren Frej, Stormen, Hoppet, Rödjan och Mars bebyggdes senare.

1975 revs Odenskolan och kvarteren Odin och Frej slogs samman till kvarteret Oden, och där uppfördes Affärshuset Oden.

Staveredsmosse var utmark till Stavereds gård och införlivades med Trollhättan 1857. Själva mossen låg ute i nuvarande kanalen. Då bodde omkring 250 personer på området. Tidigare hade en hel del folk, som var illa sedda i Trollhättan, bosatt sig där. Nu började området befolkas av alla sorters människor. Stugorna låg litet hur som helst, men man försökte ändå få ordning och stakade ut kvarter utan att de blev fyrkantiga.

Kungsgatan 1905. T.v. Fischerströms hus, syskolan, samrealskolan och den stora byggnaden längst bort på bilden är Engelska hörnan.

Nere vid "Andreases ma" fanns kvarteren Bifrost, Dygve och Iris. På andra sidan Stora vägen kom Ymer, Loke, Pallas, Fingal, Angantyr och Hervor.

Villa Elfhög byggdes 1880 men nu finns ett kvarter med namnet Älvhög.

Pallas var Pallas Athena, den grekiska vishetsgudinnan och också skyddsgudinna i krig. Hon föddes i full rustning ur huvudet på överguden Zeus.

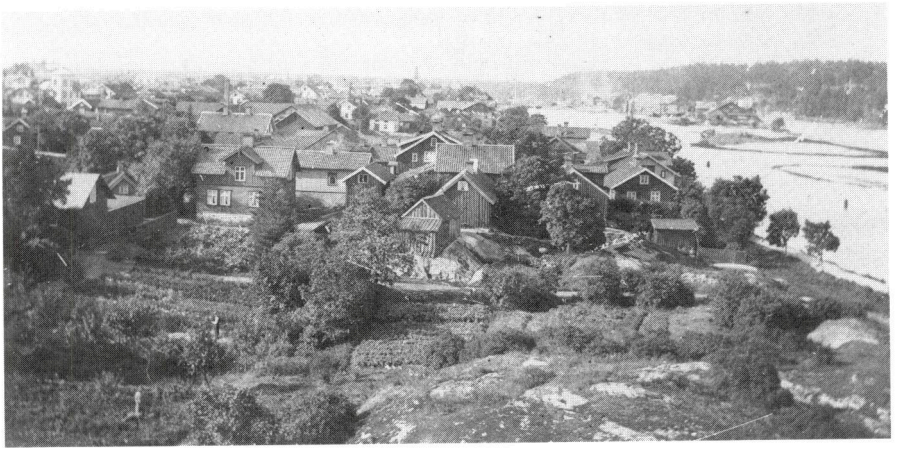

Staveredsmosse, vy mot söder, 1890-talet.

Staveredsmosse, vy mot norr, 1890-talet.

Kvarteren Dygve och Iris försvann senare.

Iris var de grekiska gudarnas, främst gudinnan Heras, budbärare och personifikation av regnbågen.

Dygve var en mytisk kung av Ynglingaätten.

1905 övertog Staten Nya Trollhätte Kanalbolags egendomar. Man började planera för byggandet av Olidans Kraftstation och därefter den nya kanal- och slussleden. För att råda bot på bostadsbristen började Staten 1907 sälja tomter på Hjulkvarn för egnahemsbebyggelse, Egna hem, och byggandet av tvåvåningsvillor kom snabbt igång. Kvarteren fick namn med yrkesbeteckningar som Maskinisten, Gjutaren, Filaren.

Gatunamn kom först 1932 och då fick alla byta adress.

Stureplatsen på Egna hem, som gränsar till Ekholmsgatan, har uppkallats efter en Algot Magnusson Sture, bekant bl a från underhandlingar på Ekholms slott år 1388.

Skoftebyn anslöts till Trollhättan vid stadsblivandet 1916. Där fanns inga kvarter utan bara store områden: Lunden, Maden, Linneberg, Liljedal, Nysäter, Olofsberg, Klippan, Svarta maa, Dalahöjd, Kasen, Kasa och Ryr. Svarta maa trodde man var en negativ beteckning, men nu har man funnit namnet Svarta ma redan 1795. Namnet syftar därför troligen på färgen på madjorden.

Det dröjde ända till 1940 innan områdena styckades upp i kvarter. De flesta fick blomnamn och området kallades därför Blomsterdalen.

Först på slutet av 1930-talet började man bygga tvåvånings bostadshus öster om Drottninggatan, Östra området, "Diplomatstaden" kallad. Kvarters- och gatunamn kom 1940. Kommunen har säkert ångrat att man inte lät staden växa på annat sätt österut. På detta område hade tidigare byggts Maria Alberts Stiftelses Sjukhus 1912, Arbetarebostäderna, kvarteret 30, "Aspis" kallat, 1918, och Samrealskolan, färdig 1936.

Tingvalla är uppkallad efter den slätt, där islänningarna på Island höll ting. Karlstad hette förresten Thingvalla på medeltiden.

Innan man hade gatunamn fick man nöja sig med kvartersnamn. Stavered fick både kvarters- och gatunamn 1942, Skrälleberg och Dannebacken likaså 1940 men dröjde faktiskt ända till 1950-talet innan gatorna i Strömslund och Skoftebyn fick namn.

Västra sidan av älven hörde till Vassända-Naglums socken till 1916. Socknarna Vassända och Naglum hade var sin kyrka. Naglums kyrka var från 1300-talet medan Vassända kyrkas ålder är obekant, men man har funnit liljestenar från 1100-talet. Mot slutet av 1700-talet började kyrkorna bli i stort behov av reparationer, och man funderade på om det inte vore bättre att bygga en ny gemensam kyrka och slå ihop församlingarna. Bönderna var fattiga och ansåg att det var billigare att reparera de gamla kyrkorna. Under det man diskuterade gick tiden och kyrkorna förföll alltmer. 1792 övergavs Naglums kyrka och man använde bara Vassända. Georg Carl von Döbeln, som bodde

på Torsred, ställde sig på böndernas sida och talade mot bygget av en ny, gemensam Vassända-Naglums kyrka. Han blev senare general och hjälte från slaget vi Jutas i Finska kriget, när vi förlorade Finland, och deltog senare i kriget mot Napoleon, när Sverige erövrade Norge.

Efter svåra stridigheter byggdes så Vassända-Naglums kyrka vid Båberg och invigdes 1800. Kyrkan kallas också Gustav Adolfs kyrka efter kung Gustav IV Adolf. Vi säger Gustava kyrka. Det dröjde inte länge innan de gamla kyrkorna var rivna, kyrkogårdarna vandaliserades, murar, gravstenar och gravhällar fraktades bort och användes som byggnadsmaterial. En del gravhällar flyttades för att användas som golv i den nya kyrkan. Den enda läsbara gravhällen på Vassända kyrkogård är den över lantmätaren Wilhelm Kruse, som ritat karta över Trollhättan 1714 och fått en gata uppkallad efter sig.

Ute på Forstena bodde fältmarskalken, greve Lennart Torstensson (1603-1651), ett av de stora namnen från 30-åriga kriget på 1630-40-talen. Han skänkte till Naglums kyrka två kyrkklockor, som han rövat i någon kyrka i Polen. Danskarna hade tidigare rövat bort klockorna i Naglum. I krigen gällde det att roffa åt sig. Han blev senare generalguvernör för Västra Götaland och byggde residenset i Göteborg, stadens äldsta hus, där landshövdingen för Västra Götaland, Göte Bernhardsson, nu residerar.

På Vassända-Naglumsidan hade ingenjör Eduard Leopold Albert 1880 köpt Strömsbergs gård. När Kung Oscars bro var färdig 1889, började arbetare flytta över älven för att bosätta sig där utan någon plan. Albert köpte då gården Kirten och lade grunden till en egnahemskoloni som han döpte till Strömslund. Han gjorde en stadsplan med fyrkantiga kvarter och raka gator. Han bestämde tomternas storlek och arrendebelopp. Då det visade sig att arbetarna saknade pengar att anlägga gator, brunnar och avlopp, hjälpte han dem på alla sätt att skaffa lån, borgen, ritningar mm. 1902 bodde 1 200 personer i Strömslund. Samma år gav han ut en liten bok, "Beskrifning öfver EGNA HEM kolonien STRÖMSLUND", som är en riktig handbok i planeringen av ett samhälle. (Föreningen GAMLA STRÖMSLUNDSPOJKAR gav 1973 ut en ny utgåva.)

Han deltog också i samhället som kommunalman.

När hans första hustru avled i barnsbörd donerade han grundplåten till Maria Alberts Stiftelses Sjukhus. Han har fått Albertsvägen uppkallad efter sig och i Strömsbergs park finns en sten rest till hans minne.

Maria Alberts park är uppkallad efter hans första hustru Maria.

Albert startade en kretsförening av Svenska Turistföreningen och man byggde turistvägar på västra sidan av älven, som klättrade djärvt på bergskanterna, och utsiktsbryggor. Trollhättan var ju en väldig turistattraktion.

Även på östra sidan fanns en mängd turistvägar med romantiska namn som Kärlekens stig och Hjärtats Udde.

I Strömslund uppkallade Albert alla kvarter efter den fornnordiska mytologin, och man

har fortsatt den namntraditionen på nya kvarter, och nu finns där inte mindre än 60 kvarter uppkallade efter nordiska gudar och gudinnor, nornor, alfer och sagohjältar.

Flera kvartersnamn var lika när Strömslund 1916 införlivades med Trollhättan. I Strömslund ändrades Oden till Sverker, Frej blev Visbur, Tor blev Yngve, Bifrost blev Yggdrasil och Loke blev Vidar.

När Trollhättan inkorporerat nya områden och blivit storkommun, har detta problem återkommit beträffande både gator och kvarter. Kvarteret Kärret ändrades exempelvis till Gropen eftersom det fanns en gård som hette Kärret.

Namn ur den nordiska mytologin använder vi ju dagligen i namnen på veckodagarna. Söndag är solens dag, måndag är månens dag men tisdag är guden Tyrs dag, onsdag är Odens dag, torsdag är Tors dag och på fredag är det gudinnan Friggs dag. På lördag däremot är det lögaredagen, då vi ska tvätta oss efter veckan slit.

Det är likartat i de nordiska länderna och i England och Tyskland.

Sverige har ju varit ett kristet land i bortåt 1 000 år. På 1200-talet skrev islänningen Snorre Sturlason boken Eddan, där han berättade om de nordiska gudarna eller asarna som de kallades.

Asarna hade en skapelseberättelse liksom bibeln.

I begynnelsen fanns en väldig jätte Ymer, som levde på mjölk från kon Ödhumla, som slickade fram asarnas stamfar Bure ur en sten. Gudarna dödade Ymer och av hans kropp skapade de världen och av hans skalle skapade de himlavalvet.

Det finns fyra delar av världen: gudarnas värld, människornas värld, jättarnas värld och dödsriket.

Mitt i världen står den evigt gröna asken Yggdrasil, som överskuggar hela jorden. Den har tre rötter, en hos asarna, där nornorna Urd, Verdandi och Skuld sitter och spinner människornas livstråd och bestämmer deras öden vid Urds brunn, en rot finns hos jättarna, där jätten Mimer vaktar vishetens brunn, och en rot finns i dödsriket hos dödsgudinnan Hel.

Asarna bor i Asgård, människorna i Midgård. De första människorna var Ask och Embla.

Främst bland gudarna är Oden, som är enögd, därför att han har satt sitt ena öga i pant för att få dricka vishet i Mimers brunn. Han är gift med gudinnan Frigg.

Han har två korpar, Hugin och Munin, som flyger omkring och tar reda på allt som händer.

Han har också hästen Sleipner som har åtta ben.

Oden har en väldig hall, Valhall, dit fallna kämpar och hjältar samlas. Där kan de roa sig med att slåss halva dagen och sedan dricka mjöd och äta fläsk från galten Särimner, som slaktas varje kväll men är levande på morgonen. Valkyriorna är en sorts kvinnliga

krigare som är ute på slagfälten och samlar ihop de stupade som skall till Valhall.

Tor är Odens son, han är den starkaste av gudarna. Han äger hammaren Mjölner, som han kastar mot ondskans makter, och han åker omkring i en vagn dragen av två bockar. När han åker över himlen säger man att åskan går. Hans fru Siv har hår av guld.

I Åsaka finns en hednisk runsten där runtexten slutar med orden "Tor vige".

Tyr är en annan viktig gud. Han har bara en hand, den andra har Fenrisulven bitit av.

För att komma till gudarna får man färdas på Bifrost, regnbågen, som vaktas av Heimdall, som ibland kallas Rig. När fara hotar vid Ragnarök, blåser han i Gjallarhornet för att kalla till strid.

Balder är en annan av Odens söner, han är vacker, ljus, vis och representerar godheten. Han bor i Breidablick med sin hustru Nanna och sin son Forsete. Alla gudarna är intresserade av att inget ont händer Balder och man har därför tagit en ed av alla ting att inte skada Balder. Sen roar man sig med att skjuta pilar på Balder, för han kan inte skadas. Men man glömde att ta ed av misteln och Loke gör en pil av misteln och hjälper den blinde Höder att sikta. Pilen dödar Balder.

Loke är av jättesläkt och ställer till många problem i Asgård och till slut ställer han sig på det ondas sida. Han är gift med Sigyn.

Brage är skald och gift med Idun, som äger ungdomens äpplen. När asarna äter av äpplena åldras de inte.

Njord råder över vind, hav och eld och åkallas på havet. Han är gift med Skade.

Frej är en fruktbarhetsgud och råder över regn och solsken och markens gröda. Han är gift med Gerd.

Freja, som ibland kallas Vanadis, är hans syster och är kärlekens och dödens gudinna, gift med Od-Svipdag.

Ägir och och hans hustru Ran är havsgudar och samlar drunknade sjöfarare i sitt nät.

Gefion är en gudinna dit ogifta kvinnor går efter döden.

Saga är också en gudinna.

Runt jorden ligger Midgårdsormen och biter sig i stjärten.

Jättarna finns i Jotunhem, i regel är de onda men ibland gifter sig jättedöttrar med asar.

Hos jättarna finns eldjätten Surt.

Det finns en spådom att allting är förutbestämt och att jorden ska gå under i Ragnarök, och då ska asarna kämpa den sista striden mot ondskans makter på en slätt som heter Vigrid.

Fördärvets frön såddes redan i tidernas morgon i människornas sinnen. Ont avlar ont.

Då den gode Balder är borta i dödsriket, kan inte gudarna hindra fördärvet.

När Ragnarök är nära, minskar solens ljus och värme, sommar efter sommar. Frost och is breder ut sig.

Människorna dör av strider, farsoter, köld och hunger. Ondskans makter rycker fram på Vigridfältet anförda av Loke, Midgårdsormen, Fenrisulven och eldjätten Surt. I striden dödar gudarna och de ondska makterna varandra. Den gamla, syndabefläckade jorden sjunker i havet.

Men några överlever och träffar Balder i dödsriket. Och en ny värld kallad Gimle med ett nytt världsträd ska stiga upp ur havet och ett nytt släkte människor ska börja bruka jorden, och Balder kommer tillbaka.

I Strömslund finns 60 kvartersnamn uppkallade efter den nordiska mytologin hämtade från Snorre Sturlasons Edda, Nordiska kungasagor och andra myter.
Alf alfer, en gudasläkt
Ask den förste mannen
Balder "den vite asen", god och vacker
Brage gudarnas skald
Bredablick, Breidablick Balders hus i Asgård
Drott = kung, ev mor till hövdingen Hilding
Eddan den poetiska Eddan eller Snorre Sturlasons Edda
Egil Egil Skallagrimsons saga
Embla den första kvinnan
Fenris ulv, varg, vidunder
Forsete son till Balder, bor i Glitner
Frigga, Frigg gudinna, gift med Oden
Gefion gudinna. Till henne kommer alla ogifta kvinnor efter döden
Gimle den nya världen efter Ragnarök
Glaser "den skinande lunden" utanför Valhall med blad av guld
Glitner Forsetes hus i Asgård
Heimer sagokung. "Kung Heimer och Aslög"
Heimdall gudarnas väktare vid Bifrost, regnbågsbron
Hildur, Hild valkyria
Hugin en av Odens korpar
Höder den blinde asen, dödade Balder
Idun gudinna med ungdomens äpplen, gift med Brage
Jorund, Jorun skaldemö i Nordiska kungasagor
Magne son till Tor
Midgård människornas värld
Mimer jätte, vaktar vishetens brunn
Mjölner Tors hammare
Munin en av Odens korpar
Njord skeppsgud, råder över vind, hav, eld

Nore en dvärg i saga
Nornan Urd, Verdandi, Skuld m fl
Orvar Orvar Odd, sagohjälte
Ran havsgudinna, gift med Ägir
Regin smed i saga
Rig = Heimdall
Runa skrivtecken, ev egennamn
Saga gudinna, ev = Frigg
Siv gudinna med guldhår, gift med Tor
Sleipner Odens häst med åtta ben
Sverker kungar i Sverige under vikingatid, Sverker den äldre, Sverker den yngre
Svipdag = Od-Svipdag, Frejas make
Surt eldjätte i Muspelhem
Torsgård = Trudvang, Tors boning i Asgård
Tyr gud med en hand. Fenrisulven bet av handen när han skulle fängslas
Urd norna som vaktar Urds brunn
Valand, Völund alvhövding och skicklig smed
Vale son till Oden
Valhall Odens hall i Asgård
Valkyrian kvinnlig krigare som hämtar de fallna hjältarna till Valhall
Vanadis = gudinnan Freja
Verdandi norna vid Urds brunn
Vidar "den tyste", son till Oden
Vigrid den slätt där striden står vid Ragnarök
Visbur Visbur Vanlandeson, sagofigur i Nordiska kungasagor
Yggdrasil världsträdet, den evigt gröna asken
Yngve = guden Frej, ev sagokung
Åsgård, Asgård gudarnas boning
Åsyn asynja, gudinna
Ägir havsgud, gift med Ran
Ödhumla ko, av vars mjölk urjätten Ymer levde. Slickade fram Bure, gudarnas stamfar, ur en sten
Dessutom finns kvarteren Bronsluren och Näverluren, Barden, Kvädet och Silverharpan samt Nyckelharpan med fornnordisk anknytning

I centrala staden:

Odin, Oden Den främste guden, enögd, hästen Sleipner, korparna Hugin och Munin, gift med Frigg
Tor den starkaste guden, hammaren Mjölner, åker efter två bockar, gift med Siv
Frej fruktbarhetsgud, råder över regn, solsken och markens gröda, son till Njord
Loke av jättesläkt, ställer till mycket otyg, hör till de onda makterna vid Ragnarök. Gift med Sigyn
Ymer urjätte, dödas av gudarna som skapar världen av hans kropp

Bifrost regnbågsbron
Fingal keltisk hövding, far till Ossian, huvudperson i Ossiansångerna.
Angantyr hjälte i Hervararsagan och sagan om Orvar Odd, ägde svärdet Tirfing
Hervor dotter till Angantyr, kvinnlig krigare/hjältinna
Dygve Dyggve, mytisk kung av Ynglingaätten

I stadsdelen Björndalen har påpassligt ett kvarter namngivits efter stjärnbilden Björnvaktaren, men där finns också stjärnbilderna Pegasus, Ödlan, Hydran eller Vattenormen, Triangeln, Väduren, Skorpionen, Stenbocken, Aldebaran, Vattumannen, Pegasus, Orion, Lyran med dess ljusstarka stjärna Vega, Jungfrun, Draken, Tvillingarna med stjärnorna Castor och Pollux, Vågen, Sirius, Capella och Karlavagnen med Polstjärnan.

Söder om Björndalsvägen finns kvartersnamn med anknytning till väderfenomen som Regndroppen och Solglimten.

Stadsdelen Källstorp, som gränsar till fritidsområde, har fått namn som Snöflingan, Skidan men också Skytten och Markören, som syftar på den forna skjutbanan.

Den grekiska mytologin svävar även över nya Folkets hus/Kulturhuset. som ligger i kvarteret Hebe på platsen för Hebeskolan. Där finns följande salar med namn från den grekiska mytologin:
Hebe Gudinna, dotter till överguden Zeus och Hera. Gavs till hustru åt Herakles när denne blev gudarnas jämlike.
Apollon Orakelgud, son till Zeus och Let, tvillingbror till Artemis, framställs som stolt, skön ung man.
Solgud och musikens gud.
Baccus Vinets och rusets gud. Baccanal.
Pan Gud i Arkadien, Peleponnesos. Skogsgud spelande på panflöjt. Skrämmer vandrare till panik.
Clio Gudinna. Historiens musa.
Dike Rättvisans gudinna, dotter till Zeus och Themis.
Erato Gudinna. Kärlekspoesins musa.
Fenix Fågel, symbol för evigheten. Bränner sig på bål och uppstår föryngrad.
Gaia Den första gudomen, alltings upphov, mor till Kronos.
Hermes Son till Zeus. Gudarnas budbärare och härold, alla resandes vägvisare. Handelns gud med vingar på hälen och hjälmen.
Iris Gudarnas, främst Heras budbärare, framställs bevingad. Personifikation av regnbågen.
Kronos En av titanerna, grekiska urgudar. Personifikation av tiden, evigheten.
Leto Gudinna, hustru eller älskarinna till Zeus, mor till Apollon och Artemis.
Jag har tidigare skrivit i "Stranna" 5:5 sid 147 ff om "Namn på några gator, torg och platser uppkallade efter personer"
"Stranna" 5:6 sid 161 ff om "Namn på några gator, torg och platser"
"Stranna" 7:5 sid 139 ff om "Människor och historia i gatunamn"

Dikten vid Trollhättan är skriven av författaren Oscar Patric Sturzen-Becker, 1811-1869. Under pseudonym Orvar Odd har han bl. a. skrivit texterna, som ingår i Trollhätta-Album. Faksimiltryck.

Vid Trollhättan.

Hafvet det väldiga, vilda och brusande,
ofta jag dock ifrån strandbacken såg
sträckt uti hvila och knappast sig krusande,
solande makligt sin tröttade våg.

Vinden, den trotsiga, Asaförnekande,
tre dagar rasar, men rasar dock ut, —
ändrar sin hug och, förälskad och smekande,
vällustigt domnar bland rosor till slut.

Fjäll-katarakten, den fradgande, skummande,
aldrig sig hvilar och aldrig hör opp,
tröttnande aldrig och aldrig förstummande,
saktande aldrig sitt eviga lopp!

Så genom sekler det rör sig, det mäktiga
verldslifvet, nyfödt allt jämt af sig sjelf,
Sanningens alpflod, den stolta, den präktiga,
Frihetens friska, den kungliga älf.

Till Trollhätte-Gillets marknadsgille år 1975 skrev Erik Adamson visorna om GAMLA GRAND HOTEL, en parad, som utspelades framför Gillets fondmålning. Hur sångarna skulle vara klädda framgår av nedanstående "rekvisitaförteckning", som Erik Adamson skrev.

Stamgästen
Kavajkostym, kubb, skjorta med lös snibbkrage och färdigknuten kravatt.

Brukspatronen
Jackett och randiga byxor, låg brukspatronkrage med färdig kravatt. Panamahatt, mjuk.

Bruksbokhållaren
Helst svalrock eller kavaj och byxor i olika färg. Styv halmhatt. Löskrage med färdig kravatt.

Verkstadsgubben
Enkla kläder, rock och byxor. Skjorta utan krage, men med kragknapp. Vegamössa.

Diskerskan
Kjol, blus och förkläde, huvudduk. En matkorg.

Några brev från Amerika

En dag i våras fick jag, Bertil Engqvist, ett par brev i min hand. Mannen som gav mig dessa hade väl inget särskilt motiv till överräckandet. Han visste nog inte ens vad som var skrivet i breven. Jag tog emellertid emot dessa och de har sedermera legat i en låda i mitt hem. En kväll tog jag fram breven och läste, till att börja med, helt förstrött ur innehållet. Breven var daterade i början av det nittonde århundradet och visade sig innehålla något av en tragedi. Jag har aldrig tillförne kommit på tanken, att läsa andras brev, men antog, att mottagaren av breven sedan länge var borta. Breven visade sig innehålla ett stycke historia från det stora landet i väster. Det var skrivet av en liten flicka, som i likhet med många andra, emigrerade. Kanske hade hon hört, att det fanns stora möjligheter till ett drägligare liv "over there". Tyvärr var det inte det lyckliga landet för alla. Många fick utstå oändliga lidanden. Många dukade under för påfrestningar. För en del gick det naturligtvis bra och det är ofta om dessa man hör talas om.

Det första brevet är avsänt från San Diego den 2 juni 1912.

Älskade moder!

"Det är i dag söndag och jag vill nu, innan jag går ut, skriva ett par rader. Jag skulle ha skrivit för längesedan, men det är alltid något i vägen. Nu senast har jag väntat på att få en säker adress att sända breven ifrån. Jag har nu lämnat prästfolket, ni kanske tycker att jag flyttar för ofta, men det är så bra här, för när man lämnar en plats som man blir trött på, så kan man gå utan vidare. Strax kommer en annan och får min lämnade plats. Jag har aldrig haft en plats som jag blivit så trött på som denna sista. Jag har arbetat hos detta prästfolk i tio månader och jag kunde inte stå ut längre. Föresten har prästfolket fått befallning, att gå till en annan plats. Hade jag tyckt om detta, hade jag fått följa med dem. Nu är jag glad att jag slipper hjälpa dem att flytta. Jag har haft en månads vila. Nu har jag börjat arbeta igen och har varit här i tre veckor. Jag tror nu, att jag fått en plats, där jag kommer att stanna en tid om nu inte något annat kommer på. Man vet ej den ena minuten vad som händer den andra. Jag önskar ni kunde se vilken fin plats detta är. Det finaste hus jag någon gång har arbetat i. På tredje våningen har jag tre rum för mig själv samt badrum. Dom som jag arbetar för ser ut att vara snälla och dom behåller alltid sina flickor länge. Dom är Metodister. Det var en bekant flicka till mig här innan jag kom hit. Det är ett sådant fint klimat här nere i San Diego så ni kan aldrig tro det därför måste jag väl försöka stanna i denna staden. Jag tror att det är det bästa klimatet som finns på denna jorden. Om ni kommer hit nu i dagarna, skall ni få gå ner i trädgården och plocka apelsiner och äta. "Bättre än dem ni fick i lådan på det kortet jag skickade tidigare."

Well, jag hoppas att ni alla har hälsan och mår bra. Jag hade brev från Gustav för några dagar sedan. Jag undrar så mycket hur dom har det nu. Jag hör aldrig något från Trollhättan. I hope they are allright and the church to. Jag längtar så efter att få träffa dem alla. Var snäll

och hälsa alla bekanta från mig och varen själva hjärtligen hälsade. Gud välsigne eder alla.

Vänligen Anna.

Min adress är Anna Olsson, 2570 3rd st, San Diego, Californien.

I denna nya familj fick Anna arbeta hårt. Hon var trött intill medvetslöshet många gånger, men hon skötte sina göromål på ett hedrande sätt. Arbetet tog den mesta tiden och det blev allt längre mellan breven till Trollhättan.

Den 4 december 1912 fick mamman i Trollhättan ett brev inför julen. Dottern Anna måste ta tid att skriva och brevet lyder som följer:

Älskade mamma!

Nu har jag dröjt så länge med att skriva så nu förstår jag att jag ej har någon mer dag att vänta om brevet skall komma fram innan julen. För snart två veckor sedan sände jag penningar, som jag hoppas att ni får. Jag har tänkt varje dag sedan dess, att jag skulle skriva, men det är alltid något som hindrat mig. Om kvällarna när jag slutat mitt arbete är jag alltid så trött så jag måste gå till bädd. Vi har haft mycket främmande en tid och det gör ju det hårt. På söndagen, när jag är fri, är det tid för kyrkan och då vill jag vara där. Förliden torsdag, då jag skulle vara fri på eftermiddagen, det var helgdag här, hade jag arton personer på middag. Jag var färdig klocka sex och gick då ner till kyrkan för att hjälpa till att passa på över tvåhundra som vi då hade middag för. Nu har vi julen. Jag hoppas att jag efter jul skall få lite mer tid till mej själv. Jag har sänt lite pengar i år liksom i förlidet år och jag tänkte att mamma vill giva gamla moster Sara så mycket som hon fick sista julen. Jag tycker det är synd om henne och kan ej förstå hur hon kan reda sig. Det är ej så mycket hon får men jag tänker det är en liten uppmuntran ändå. Som ni nu ser, kommer jag hem genom brevet och hälsar på till jul. Jag hoppas jag kommer fram och att jag blir välkommen. Ett av breven är för moster Helga och ett för moster Lisa jag har sänt ett extra kort, jag tänkte att kanske Lotta Larsson vill ha det. Hur reder hon sig nu, hon börjar ju också att bli gammal. Jag vill tacka för brevet som Berta skrivit till mig. Jag tyckte det var så roligt att få brev från henne. Jag har fatt två kort från Sven. Nu slutar jag detta brevet och önskar er alla en riktigt god jul, jag tänker så på er alla.

Kära hälsningar Anna.

Anna var sällan ledig från sitt arbete, hon passade upp familjen mest alla dagar. Trötthet kom ofta över henne och breven till Trollhättan blev allt sällsyntare. Emellertid skrev hon ett brev till sin kära mamma den 23 april 1913.

Kära mamma!

Jag vill nu försöka att skriva ett svar på det sista brevet jag fatt. Det är ganska svårt att förstå, men man får ta det som det kommer. Är glad att se att ni alla har hälsan. Det är ju ändå det förnämsta. Något (....) i det jordiska har jag visst aldrig talat om. Jag tror visst inte att ni har det överdrivet men jag tror att det varit sämre och kan bliva. Låt oss vara nöjda med vårt bröd här på jorden, och låt oss, som jag skrev i sista brevet, sträva efter det

högre eller det som komma skall, det eviga. Om mina brev blott är stötestenar skall jag nog försöka att vara tyst. Jag har i dag haft brev från Frida, hon mådde bra, hon talade om att sommaren nu var här och tiden då hon snart fick fritt och kunde gå hem. Jag hörde även genom henne att Algot varit hemma över påsk. Det är visst roligt att dom vill gå hem och att dom intresserar sig för hemmet. Men när dom kommer behöver ni väl ej passa upp dem så mycket. De kan väl passa sig själva. Jag behövde ju ej passas mer än en gång på tjugo år då jag var hemma. Om jag någon gång skulle få komma hem skall jag visst inte begära något sådant. Jag har allt i överflöd här men vad jag inte har är hälsan. Som ni vet har jag inte haft hälsan på ett långt tag, men jag är så tacksam för varje dag som går och för varje dag jag kan reda mig själv. Jag har varit så klen en lång tid så jag har riktigt varit rädd. Jag kan ej äta en bit mat utan att jag får plågas som en mask efteråt. Nu för tillfället äter jag ej något annat än matolja och malted mjölk. Men jag hoppas att jag skall bliva bättre om Gud vill att jag skall någon tid skall få leva. Jag har fatt löfte om två veckors vila nästa månad. Om jag får lite vila, blir jag väl också lite starkare. Ni kan nog tänka er hur det är att arbeta från morgon till kväll och leva på medicin. Men det går om jag än har ett dussin att passa på. Gud är god mot mig. Jag hade för några dagar sedan brev från en bekant hemma i Sverige, i Småland. Dom skriver att dom väntar på att jag skall komma och hälsa på dem. Jag får stanna så länge jag vill. Jag önskar, att det skulle komma en dag då jag kunde få gå. Nu hoppas jag att dessa rader träffar er med hälsan och att ni dem rätt och ej tar det så hett. Jag menar ej att stöta, men vill eder väl, det har jag alltid velat.

Många hälsningar från Anna

Anna fortsatte, trots att hon blev allt sämre, att arbeta för familjen. Den amerikanska sommaren övergick i höst. Sjukdomen förvärrades och en dag förmådde Anna inte stiga upp ur sängen. I oktober månad skickades ett brev från "San Diego, California, U.S.A till lilla Annas moder i Trollhättan.

Jag tänker Fru Olsson fått mitt första meddelande innehållande underrättelsen om Eder dotters, Annas, död. Det är ju stor saknad och sorg för Eder såsom moder, men det känns lika svårt för oss här att ej få se henne ibland oss vid mötena eller i församlingsmedlemmarnas hem, där hon alltid var en välkommen vän, när hon hade tillfälle att hälsa på. Värst känns det för oss ty i vårt hem var hon nära sex veckor innan hon fördes till sjukhuset. Och på sjukhuset gjorde vi dagliga besök under nära fem veckor som hon låg där. Vi sökte göra allt vad vi kunde och förmådde, ty hon var värd all omvårdnad under det hon så svårt med tåligt led. De bästa läkare anlitades och de dyraste mediciner, som kunna köpas och erhållas anskaffades åt henne. Hon fick en sort som kostade trettio dollar eller etthundratio kronor i svenska pengar. Likväl hjälpte ingenting. Hon genomgick också en operation något före hennes död, men ingenting kunde utföras, ty det var för långt gånget. Hon led nämligen av tuberkulos i magsäcken, men halsen var även angripen. Bäst av allt att hon var beredd och nöjd att gå dit där inga lidanden mera äro. Detta är den enda tröst vi hava, att återseendet står kvar.

Nu med avseende på hennes tillhörigheter så har vi gjort i ordning tre paket, som vi sända på posten till Eder. Detta är vad vi kunna sända på detta sätt och är för övrigt det värdefullaste hon ägde. Skriv svar genast när ni mottagit det och låt mig veta om det gått oskatt

fram. Hennes amerikanska guldur, en äkta guldbrosch och en guldring som förefaller oss vara från Sverige, är allt i ett paket tillika med annat som också har sitt värde. I det andra paketet är det några näsdukar och ett större fotografi av henne, som ni kunna sätta i ram. Allt detta är som sagt det mest värdefulla vi kunna sända er.

Hennes koffert innehållande kläder, skor, böcker, tofflor och andra saker, kunna vi ej gärna sända till Sverige, ty det skulle kosta er flera gånger vad det är värt. Vi har allaredan haft så stora utgifter för sjukvård och begravningskostnader, att vi kunna icke kosta på något mera. Hon ägde endast sexton dollar och tjugo cent i kontanter när hon dog. Därtill en bankbok på femtiosex dollar, vilket allt tillsammans icke räcker långt. Vi har dock var och en bidragit så långt vi förmått för att tills vidare betala de nödvändigaste räkningarna. Det övriga får vara tills vi möjligen kunna erhålla av osäkra fodringar. Hon äger två reverser på vardera tvåhundrafemtio kronor tillsammans femhundra kronor som fordran av en A. Svensson boende i Stockholm, Sverige. Om ni känner honom så låt mig veta därom. En annan sak är om Fru Olsson önskar att saken överlämnas åt en lagman att inkassera dessa pengar, så är jag villig att överlämna allt åt en Statens tjänsteman att utreda alltsammans. Men ni får beräkna att det kommer att kosta Eder en god del, så det blir efter allt inte mycket kvar, om ens något. Skulle fru Olsson vilja sända mig laglig fullmakt att för eder räkning, emedan ni är rätta arvtagaren, inkassera utstående fodringar och betala förefintliga räkningar för Fröken Olsson som avled i San Diego, California den 7:de oktober 1913, så är jag villig att göra det bästa och skall samvetsgrant redovisa till eder. Den enda ersättning jag begär är postavgifter och för vad som möjligen jag kontant får lägga ut vid inkasseringar för att träffa vissa personer. Eljest om så önskas överlämnar jag allt i lagens händer härstädes. Jag skall i dag samtidigt tillskriva ovannämnda Herr Svensson får jag höra vad han säger om sin skuld. Hon har även bevis på utlånta pängar till en Herr A. Bern, som antagligen vistas här i California någonstädes. Men det är i alla fall osäkra fodringar som det inte är mycket hopp om att få ut. Försöka duger i alla fall om jag blott kan finna vad han håller till. Jag måste nog göra en resa till San Fransisco först, ty där bodde han sista och kanske är han där ännu

En sak glömde jag att skriva om i samband med Annas koffert och kläder. Vi fingo order från Doktorerna att bränna upp allt som hon begagnat den senaste tiden hon var sjuk, så vi åtlydde befallningen, viket gör att nästan de bästa kläderna brändes och tillika våra sängkläder hon begagnat hos oss. Vad hon medförde till sjukhuset brändes där. Den allra bästa klädningen fick hon dock på sig i kistan, ty vi kostade på och rengjorde den, så att den kunde användas därtill. Sakerna som ni får här i paketet äro undersökta och rengjorda så ni behöver alls icke vara rädda att någon smitta kommer därigenom.

Här får jag nu avsluta mitt långa brev för denna gång och väntar svar så fort som möjligt, att allt må kunna klareras fortast möjligt.

Mottag våra hälsningar.

Anna begravdes i San Diego och en gravsten restes på kyrkogården. Modern i Sverige fick sig tillsänt den kvarlåtenskap som ansågs ha något värde. Stadens offentlige utredningsman tillsåg att allt gick rätt till.

Den 8 juli 1914 erhöll modern i Sverige ett sista brev från Amerika. Brevet lyder: Syster i Herren, Frid av Gud.

Undertecknad får härmed tacksamt erkänna mottagna penningsumma av Nittio Kronor från eder utgörande full likvid för de omkostnader som voro förenade med eder dotter Annas sjukvård under en tid av nära sex veckor som hon av oss vårdades i vårt hem i San Diego, California, hösten 1913„ vilken skuld nu till fullo är betald.

Tillika tackar jag för gåvan på "Tio kronor" från eder som kommit mig tillhanda. Jag avsänder i dag detta kvitto till eder för hela mottagna beloppet "ETTHUNDRA KRONOR" Tecknar tacksamt K.E. Bolen.

Med ovanstående kvitto följer ett ytterligare brev av mer personlig karaktär.

"Jag undrar just om ni ännu hört något från myndigheterna i San Diego, California, huruvida det lyckats att kunna inkassera Annas fodringar av Herr Bern i San Louis„ California?

Jag vet att de påträffat honom, samt att han sagt sig ingenting äga emedan allt vad han har är skrivet i hans hustrus namn. Tillika nekar han till skulden till Anna såsom sin skuld. Men erkänner att hans släkt är i skuld till henne som han har lovat att betala. De reverser som Anna innehade på sin fordran, nekar han bestämt att icke ha givit henne och påstår att han icke heller har givit någon annan fullmakt att utskriva några till henne i hans namn.

Namnen är ändrade.

— Vid NOHAB fanns en verkmästare som hette Johan Knot. Han kallades för *Knoten*. Han satt i porten, och han gav alla nytillkomna ett nytt namn. Sedan behövde man man bara säga sitt öknamn i porten, så visste han genast vem man var. Man hade en lista på alla.
— En gång när *Knoten* skulle ge namn åt en arbetare, sa han: Du är förbannat lik en som di kallade *"Såsen"*. Och så fick han heta *Såsen*.
— Det kom en man från Tunhems socken till NOHAB. — Vad heter du, frågade man. — Jag heter Jansson. — Vad har du gjort förut? — Jag har kört mjölk. — Ja, då får du heta *Vassle-Maja,* blev svaret.
— Det var tvångsdöpning vid NOHAB, uppger en annan sagesman.
Ytterligare en f d anställd omtalar:
— Vid utdelning av förtjänstmedaljer kunde det hända„ att ingen kände till den person som ropades upp. Hade man nämnt binamnet, så skulle alla ha känt igen honom

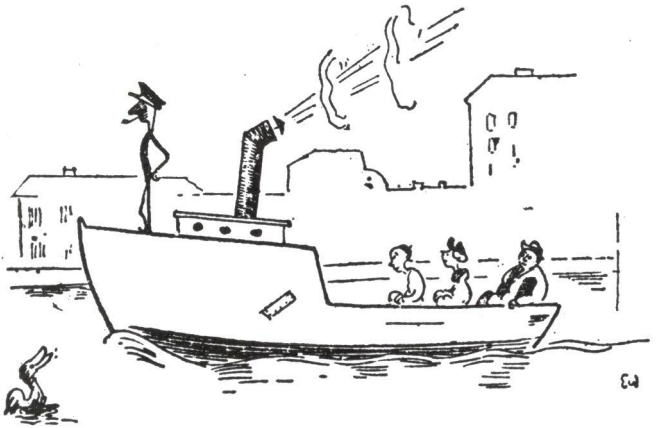

Strömpaddorna

av Erik Adamson.

Teckningen är gjord av Erik Wengström (Per Silja)

(Melodi: Svenske gosse vart du seglar)

I somras ner vid hamnen var
så flaggbeprytt och grant.
En färd så intressant
fick mången trafikant.
Då Vargen stod så helgdagsgrann
och snurra på sin ratt
Han drömde sig tillbaks till
Sidney
och en viss fregatt.

Gamle sjöman ifrån Kongo
stolt du styr din lilla båt
Inga fula krokodiler
ligger här uti försåt.
Inga negrer, blott turister
tar du numera ombord.
Du som seglat runt vår jord
lyss ej alls på Werners ord.
Pluff! Pluff! Ploff! Motorstopp!

Och Måsen gick och Falken kom
och allt var som sig bör
Då hände en malör
som friden strax förstör.
Nu Svalan kom från Vänersborg
och tog turisterna
Och vimplarna dom sloka men
högtalarn skrek och sa:

Res med Måsen, res med Falken
och hör gajden herr Lundén
Han berättar älvens saga
och han känner varje sten.
Gamla kungar, stora kämpar,
Ekholms slott och mera till,
gulnat papper med sigill,
allt kan Lukas utantill,
sensations-ciceron!!!

Trollhättan

Ni kommer från Stockholm, för att kanalvägen begifva eder till Göteborg. Ni har hunnit förbi Stegeborg och slussarne vid Berg och Borenshult; ni har gungat öfver Vättern och Vänern; ni har vid den senares strand sett Kinnekulle blånande resa sig i fjerran, och på afstånd skådat det uråldriga Leckö, som höjer sina spiror i bakgrunden. Men ännu har ni icke sett det vackraste, det härligaste.

Ni lemnar Vänern, vid hvars sydligaste hörn ni far förbi Vänersborg, en nätt, prydlig och välbygd småstad; ni ilar in på den stora floden — och inom kort stiger ni i land vid den öfversta af Trollhättans slussar, i en trakt full af bergshöjder, dels nakna, dels klädda med den allvarsamma barrskogen.

En barnskara omgifver eder, så snart ni satt foten i land. Pojkar, som hafva messingsmärken i mössorna till tecken, att de vilja för några ören visa vägen förbi fallen, omringa eder och ropa om hvarandra: "Vill herrn se fallen? Jag känner vägen öfverallt; jag kan tala om allt". Ni följer de små vägvisarne. Snart har ni gått den korta vägen emellan kanalen, der ångfartyget ligger i slussarne, och floden, som rullar mellan klipporna. Ni stadnar först på en terasslik höjd och skådar omkring eder.

Under eder brusa de väldiga Gullöfallen, der elfven med tvenne armar omfamnar den lilla Gullön. Längre ned synes Toppöfallet, ur hvilket en annan liten holme skjuter upp sitt skumstänkta hufvud. Der nedom dåna Stampeströmsfallet och de tvenne Helvetesfallen med den häftiga strömhvirfvel nedom sig, som fått namn af "Olide-hålan", samt slutligen det sista, den så kallade Flottbergsströmmen.

Hur det kokar, hur det brusar hela denna väg, som intager en längd af två tusen fem hundra alnar af Göta elf! I hvitt skum hvälfver sig vågen kring de täcka, löfprydda holmarne. Kanske har ingen mensklig fot beträdt deras strand: obesökta, okända äro dessa små öar, hvilka dock endast några få famnar äro skilda från den bebodda stranden. Der dofta blommorna i fred, och foglarne sjunga der ostörda i björkens grenar.

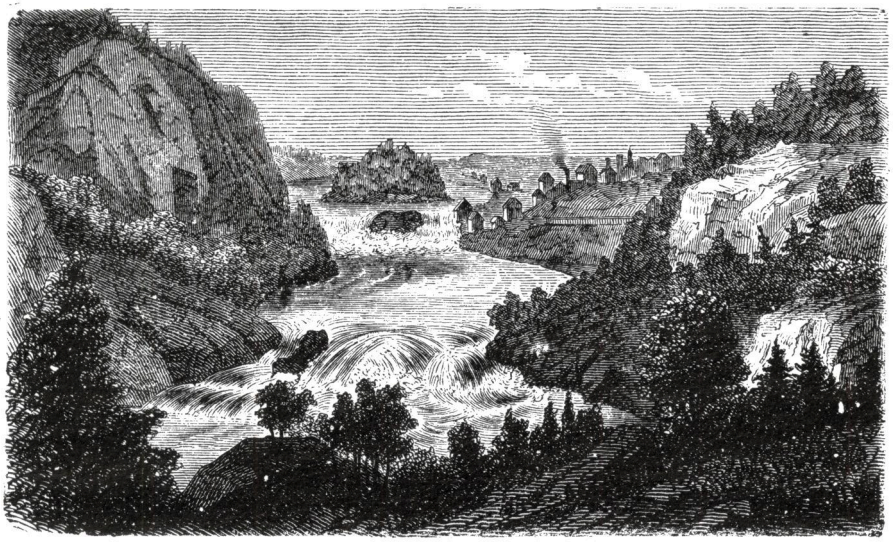

Redan den djuptänkte biskop Brask vände uppmärksamheten på nyttan af en segelled mellan Vänern och Vesterhafvet. Gustaf Vasa omfattade förslaget med välbehag. Karl den nionde, som i så mycket fullföljde sin faders påbörjade verk, öppnade den efter honom kallade "Karls graf", en kanal, som leder förbi de fall, hvilka möta i elfven strax nedanför Vänern.

Den utmärkte mekanikern Polhem framlade för Karl den tolfte en plan att göra hela elfven segelbar. Hjeltekonungens död föranledde verkets afstadnande. Under frihetstiden återtogs arbetet, men blef snart å nyo afbrutet. Det fortsattes dock efter någon tid, och år 1800 gick det första fartyget utföre den nya kanalen. Sedan Göta kanal blifvit fulländad, ombyggdes Trollhätte kanal till lika bredd med denna och fullbordades år 1844.

Sålunda har en väg blifvit sprängd genom hälleberget, och aflägsna land satta i förbindelse med hvarandra. Sakta gungar man nu utför de branta fjellväggarna, under det man lyssnar till dånet af de nedstörtande vattenmassorna och till det gnisslande ljudet från verkstäderna, som drifvas af den mägtiga elfven.

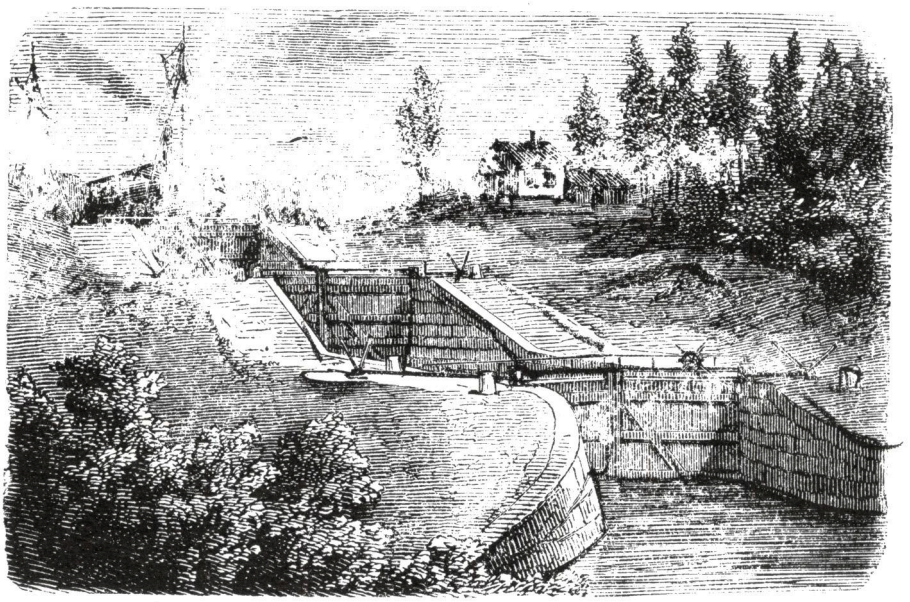

Faksimiltryck ur Föreningen för Västgötalitteratur meddelande nr 2, 2002-06-01.

Historia och Historier om ”Stranna”

Den 7 delen av Trollhätte Gillets skriftserie Historia och historier om ”Stranna” har utkommit. Det är sannerligen en imponerande kulturgärning som Gillet och dess redaktör Per Hasselqvist mäktat med. Sedan 1981 har det kommit 2 häften per år som alltså vart 3: e år sammanbundits till en volym. Det finns en mängd litteratur om Trollhättan och mycket av vad som skrivits om ”Stranna och Strannas barn” återges i nytryck. Detta är av stort värde för oss idag. Många notiser riskerar annars att förbli bara notiser om de inte lyfts fram i rätt miljö. Dessa artiklar tillsammans med andra nyskrivna gör att skriftserien blir mycket intressant. Den 7: e volymen tillsammans med andra utgivna kan beställas genom Gillesbrodern Erik Bohm på telefon 0520-149 59.

Johnny Hagberg

Faksimiltryck ur

SVERIGE FRAMSTÄLDT I TECKNINGAR. WESTERGÖTLAND. FÖRSTA HÄFTET.

Tjugofem numrerade och ett onumrerat häfte trycktes hos Lars Johan Hjerta under åren 1836-1840. Litografierna trycktes av Spong & Cardon. Här återges i faksimil, de delar, som berör vår bygd.

Halle- och Hunneberg ligga vid Wenerns sydligaste hörn. Dessa tvenne, tvärbranta berg skiljas af en smal dal, hvars branta sidor se ut som de hade hängt tillsammans och blifvit af någon jordrevolution ryckta ifrån hvarandra. Hunneberg, som är större, eger flere sjöar, Halleberg endast en. Ungefär midt i dalen är den så kallade ättestupan, den högsta kluten af Halleberg. Pl. 1 visar bergväggens utseende. På afstånd ser man der Götaelf. Pl. 8. visar en utsigt af Halle- och Hunneberg från Bohusläns-sidan, der Götaelf äfven synes. Herrgårdarne Sandgärdet och Nygård samt ruinerna af Naglums öde kyrka pryda utsigten.

Floder. *Götaelf* är den väldiga flod, genom hvilken Wenern har sitt utlopp i hafvet. Denna elf börjar vid Halle- och Hunneberg och bryter sig genast i åtskilliga katarakter. Vid Rånnums säteri, just öfver ett betydligt vattenfall, är en bro, som anlades 1694. Den är ett verk af Polhem och derföre ganska stark och säker, ehuru den icke hvilar på något brokar. Från en vik af Wenern, kallad Wassbotten, flöt fordom en liten rännil in i elfven. Carl IX gaf först befallning, att denna rännil skulle utvidgas för att bilda en båtled, hvarigenom man kunde förbigå forssarna vid elfvens början (eller elfsåget) och Rånnum. Denna kanal heter Carls graf. Götaelfs märkligaste fall är det verldsbekanta Trollhättan. Strömmen sammantränges der emellan bergen, så att katarakterna blifva förfärliga. Pl. 2 visar Toppö-fallet, ett af de våldsammaste. I fonden synes Gullö, en otillgänglig holme. Det smalaste stället af elfven bilda de så kallade Helvetsfallen, pl. 6. Polhems sluss synes i fonden. Då vi närmare beskrifva Westergötlands kanaler, meddela vi en utförligare beskrifning om Trollhättan. Nedanför detta fall är Åkerström, äfvenledes en forss.

Ättestupor. *Halleberg*. En skön dal skiljer de båda bergen Halle- och Hunneberg från hvarandra. Denna dal har lodräta väggar, bildade liksom ofantliga pelarrader. Några af dessa naturliga kolonner äro fristående. Ett par sådana finnas vid Bragnums gård i Flo. Den högsta ståndpunkten, der också bergväggen är brantast, är ungefär midt i dalen, på Halleberg. Om man uppstiger dit, ser man framför sig dalen emellan båda bergen, och kan till och med öfverskåda Hunneberg och de talrika sjöar, som framglänsa emellan skogen på detsamma. Till venster öppnar sig en utsigt utåt Wenern, hvilkens yta i horisonten sammansmälter med himlen. Till höger ser man en skön slätt, bekransad af blåa höjder, till hvilka Götaelf majestätiskt höjer sin bana öfver slätten. Ståndpunkten för denna höga utsigt är den så kallade *ättestupan* (Pl. 1) utför hvilken de hedniske förfädren störtade sig, för att undgå strådöden. Nedanför ättestupan äro några domarestenar uppreste.

Edsborg eller *Naglumsund* kallades ett fäste, hvaraf lemningar synas vid Trollhättan. Ännu under Gustaf I:s tid ansågs denna fästning isynnerhet förtjena afseende, och ständerna beslöto att den skulle förbättras. Dess sednare öden känner man icke.

Trollhätte kanal hade länge varit påtänkt. Polhem började arbetet på densamma och hade god förhoppning att få det färdigt, då hans kostbara anläggningar på en gång förstördes, derigenom att några illvillige spekulanter kastade en massa bjelkar och stockar i strömmen, hvilka drefvo på dammbyggnaden och förstörde den. Sedermera uppgjordes en ny plan, och dess utförande började 1749. Först år 1800 blef den färdig, så att fartyg genom densamma passera förbi Trollhättefallen.

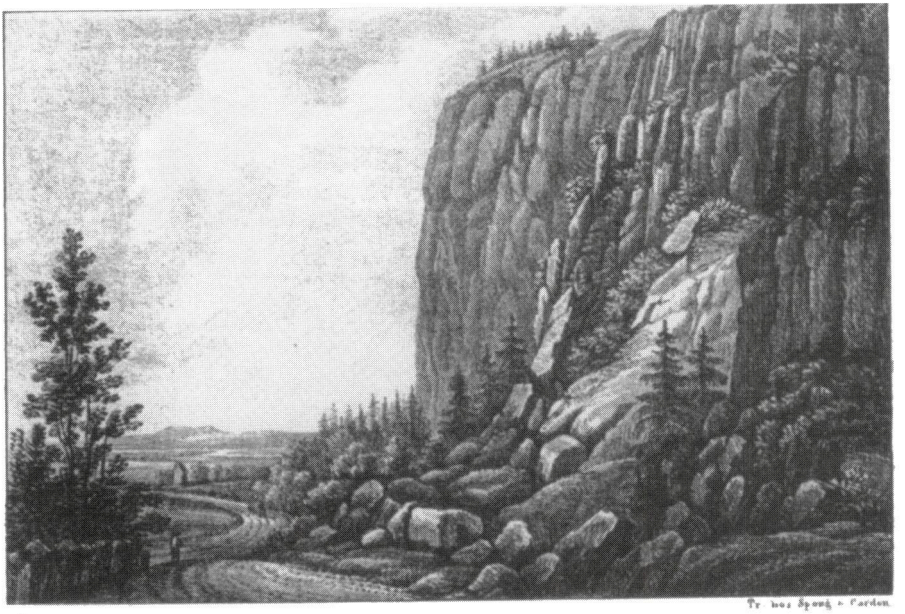

1

Hällebergs Ättestupa.

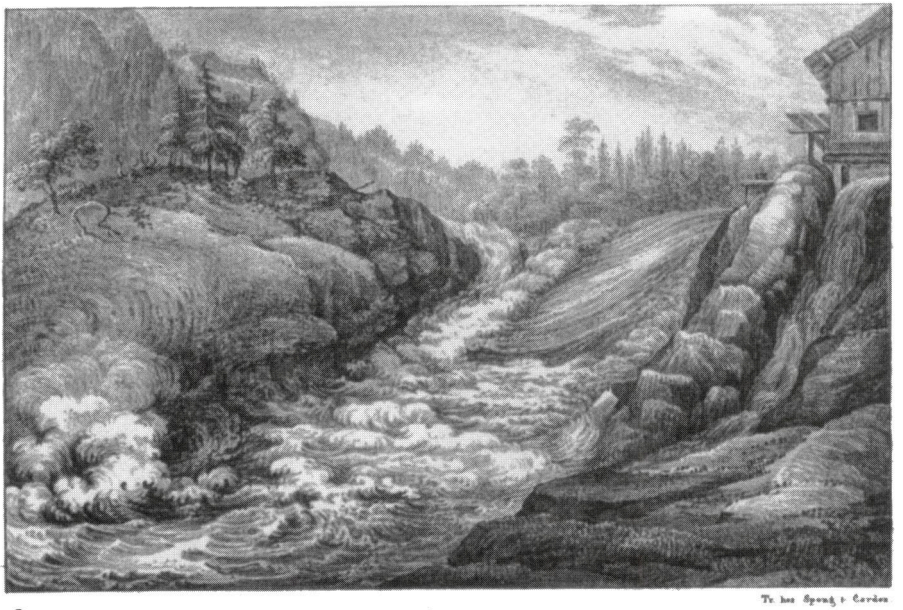

2

Teppefallet vid Trollhättan.

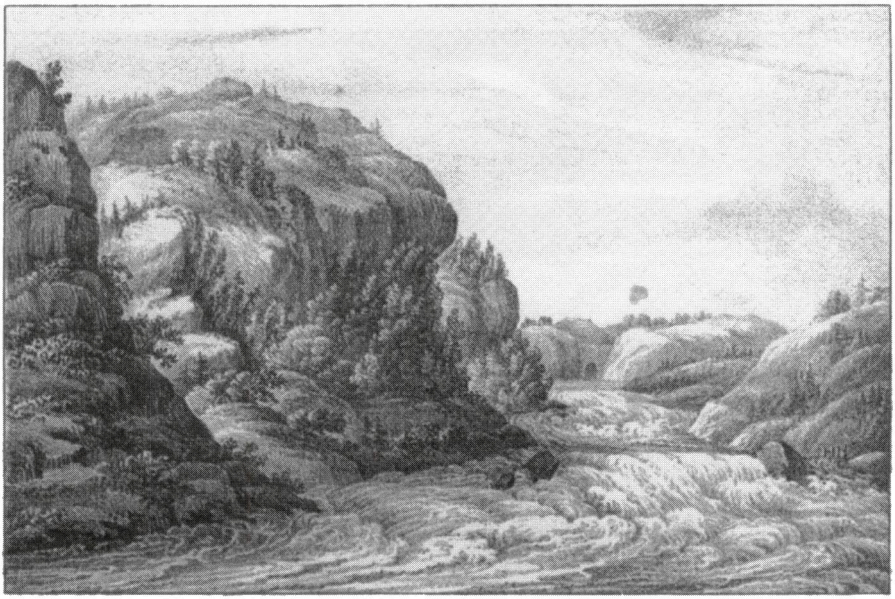

6

Helvetes fallan vid Trollhättan

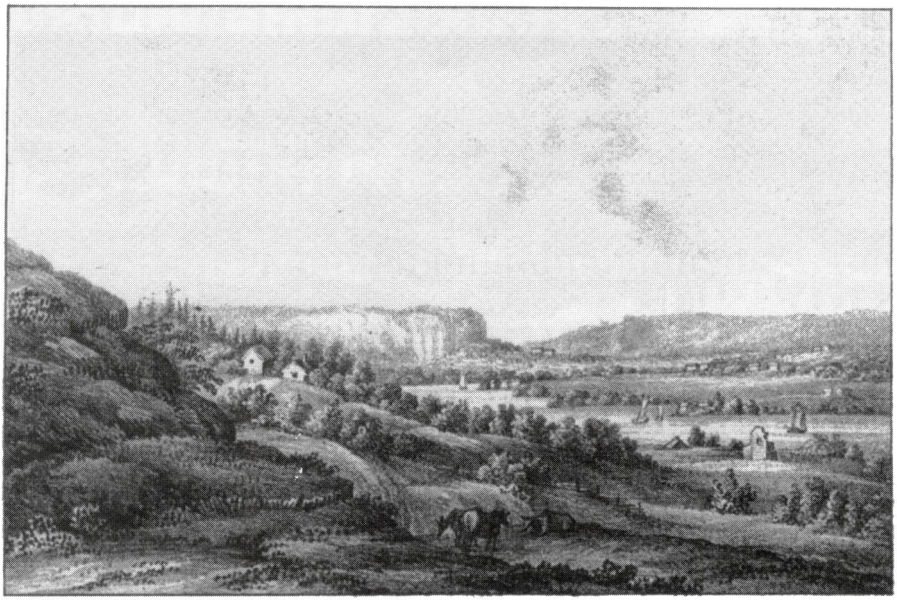

8

Hälle-och Hammeberg.

Öknamn på Nohab

Några av de öknamn som tillämpades åren från 1930- talet till företagets nedläggning. Nedtecknade av Stig Svantesson med hjälp från NOHAB- gruppen på Innovatum:s verkstadsklubb.

Abborn
Ada:s-Erik
Ada:s-Helge
Adam
Ali
Alp-Olle
Apachen
Arvika
Atlas-Persson
Axel i valsen

Baata
Bagis
Bajo
Bakelitarn
Balja
Ballak
Banmästarn
Baskerville
Benikemasken
Bergeliarn
Biffen
Bikungen
Blexten
Blommen
Blå-Gustav
Bobben
Boen
Bofors-Johnsson
Bom-bom
Bonnekalle
Borrar-Johan
Botere-Karlsson
Branting
Brasta
Brodde
Broms-Erik
Brudgummen
Brunnarn
Brunnsborrarn
Bullen
Bölja
Böna
Bötta

Cementsäcken
Cykelkungen

Dannback
Degen
Djupmåttet
Docka
Dojan
Dotten
Drôllen
Duffa
Dulian
Dunder
Duva
Duvan
Dykarn

Eldrörs-Svensson
Emil i burn
Emmaboda
Essarn
Evert-Åsaka

Fanjunkarn
Figge
Filipin
Fimpen
Finessen
Finna
Fladdermusa
Flisa
Fransman
Fågelungen
Färgskena
Fölungen

Garvarn
Gasaremsa
Geta
Gipsen
Glädjedödarn
Glädjen
Gneta
Gnistan
Gorrman
Grubbel
Grunnebo
Grönsakshandlarn
Gulingen
Gunnar i saxa
Gurka
Gustav i pressen
Gustav-greken
Gustav-gängarn
Gustav-kulturell
Gyllenbom
Göke-johan

Hallera
Halte-Oskar
Hareballen
Havresvarvarn
Helen
Hemtrevnad
Hese-Fredrik
Hiskeli
Hjulet
Hoas
Hôlingen
Hopp i trä
Hoppet
Hosianna
Hunne-Karlsson
Hästen
Högtalarn
Höken
Höna

Igge

Jeppe-Kalle
Jepp-Åke
Jesus
Jiggen

Jocke
Joe-Blaxter
Johan-Blöt
Jojken
Jonne i saxa
Jonse-David
Jonse-Viktor
Julardo
Julle
Juppi
Jägmästarn
Jönsebergarn

Kaffe-Svensson
Kakefest
Kakeli
Kal i himmel
Kal i hisskorgen
Kalhygget
Kalle-bleking
Kalle-knagg
Kalle-glader
Kalle-kula
Kalle-nossan
Kalle-plåt
Kalle-pudda
Kalle-skåning
Kalle-tvåan
Kantarn
Kara
Katta
Katt-Arne
Kedda
Kikhosta
King-Edvard
Kippo
Kirre
Kisen
Kissikolhög
Kjällshagarn
Klacken
Klang
Klot-johan
Knäcken
Kôl
Kôllarn
Kola
Korpralen
Kotten
Kleppen
Kran- Johan
Kremo
Krigarn
Kringla
Kruska
Kräfta
Krökarn
Kula
Kulladalarn
Kumma
Kunjak
Kurras
Kurren
Kyklingen
Kyparn
Källebackarn
Kämpen
Kättarn
Kätting-Karlsson

Ladde-Viktor
Lappen
Larinen
Lelle-Färdig
Lelle-Herman
Lellen
Lell-Erik
Lerbäcka
Lillefingern
Limo
Limpa
Listi
Ljugar-Gustav
Lockfågel
Loffen
Loisarn
Loke
Loppa
Lotus
Lubben
Lucko
Luma
Lummel
Luringen
Långe-Bertil
Lång-Erik

Madralli
Malgebon
Malja
Manne i porten
Masen
Mau-mau
Meg
Messunna
Mickel
Miss-Edvard
Mohikanen
Mora-klocka
Mora-Nisse
Morfarn
Morgonposten
Moss-Erik
Murarn
Musa
Mynchen
Myrsloken
Månen
Måppe
Mölndalarn
Mörteblänket

Naarn
Nallen
Napoleon
Nicke
Ninen
Nirchen
Nittis
Noak
Nollen
Nyckelmakarn

Ok-90
Ormen

Pajo
Pann-August
Patent-Johan
Pasen
Pelle-borr
Pelle-foder
Pelle-fräs
Peltrik
Penta
Perren
Pessemyra
Peta
Petter i svängen
Pigge
Pinoccio
Pinnemo
Planarn
Plattfot
Pluto
Plutten
Pommac
Poste-kalle
Pralinen

Prinsen
Professorn
Profeten
Pudding
Pullan
Puré
Purr-Emil
Pyret
Pyllo
Pålle
Pärleporten
Päron-Patrik

Rajalin
Raka-löv
Rassmus
Rike-mannen
Ripjägarn
Rosetti
Rotbom
Rulle
Ryck i byx
Ryrarn
Råkarn
Råtta
Räven
Röe-Albin
Rök-Anders
Rövelappen

Sakko
Samba
Sannkôllarn
Sella
Sidensvansen
Silverräven
Sjuan
Sjöland
Skala-mager
Skara-petter
Skjorta
Skorpa
Skotten
Skrattmåsen
Skridskoåkarn
Skrubben
Skvätten
Skåningen
Skägge-lotta
Skägg-eva
Slajen
Slaktarn
Sme-halva
Smygvinkel
Småland
Smålle
Smäcken
Snôrke-per
Snövit
Snöyra
Soliarn
Sôvar-olle
Sovvagnen
Spargrisen
Sparlåga
Spedway
Spiralen
Stallarn
Starke-Evald
Stig i diket
Stinko
Stjärnsmäll
Stockholmarn
Stora-skjorta
Storken
Stropplunn
Ström-ola
Stärke-kal
Stärke-kals-Åke
Sune-limpa
Svajen
Svarte-Anders
Svarte-kal
Svejbäck
Sven i porten
Svirsen
Sväsarn
Sylten
Syrak

Taikon
Taxen
Televinken
Tennkula
Tjacken
Tjala
Tjeva
Tjuge-frågor
Tjurdda
Tjurn
Tjänis
Todda
Tôdden
Tombola
Tomten
Tredjemannen
Trä-Olle
Trä-räven
Tummen
Tusendelen
Tusse
Tutarns-Erik
Tuting
Tvillingen
Tåna
Tårta
Törstie-Svenson

U.p a
U-båten
Upprekti

Vakaj
Valfångarn
Valsarn
Varg-Olle
Vasafyndet
Vatten o luft
Vatten-gurka
Vedum
Velanda
Verktygs-lasse
Vilde-Bill
Ville mä hatten
Ville-Sven
Villesvens-Alfred
Vingmuttern
Vinkelhylla
Vintergröna
Vita hästen
Våmma
Vårgårda
Vårtebitarn
Vägga

Yenken
Yving

Ångpanna
Åsaka-värmekalle
Åstakomma

Älgen

Ögonfröjd
Ölan

Artikeln är hämtad från Oskar Malmrots "Trollhättebygden för och nu", tryckt 1931. OBS! stavningen av ä-ljudet t. ex. "Dässutom". Faksimiltryck.

Falskmyntarnas Napoleon

Urmakaren Carl Napoleon Svensson i Trollhättan

av Oskar Malmrot

Denne nästan legendariske person var född 14 nov. 1852 på hemmanet Hudened i Hudeneds socken av Gäsene härad. Han hade varit i urmakarelära på flera håll innan han kom till Trollhättan, där han om dagen arbetade hos urmakaren J. J. Wennergren på ett vindsrum i Wennergrens hus och för övrigt för egen räkning i ett rum innanför en tvättstuga i kv. Duvan. Där fick polismyndigheten anledning att 2 juni 1882 göra visitation. Svensson avfordrades sin börs, som befanns innehålla falska femtioöres mynt. Förskräckt sprang Svensson ut och bums i kanalen, där länsman Joh. O. Forsell och polis Berg grepo och häktade honom, då han hunnit i mitten av kanalen.

Därefter undersöktes Svenssons verkstad och bostad. I verkstaden anträffades stansar för tillverkning av 1 kr., 50- och 25-öringar, graverstift och flera för tillverkning av mynt lämpliga verktyg samt materialier. I bostaden fann man en hel del falska mynt av samma sort som förekommit i rörelsen.

Vid polisförhör uppgav Svensson att han börjat myntillverkningen för 1½ år sedan, först blott ett fåtal, men på sista tiden raskare, dock endast i mån av behov för materialier och andra utgifter. Tillverkningen hade bedrivits av honom ensam om nätterna och alla stansar och verktyg därför hade han själv tillverkat. Materialierna inköptes från Stockholm. Ungefärliga tillverkningen trodde Svensson ej överstiga 1,000 kr.

Han kom på förfalskningstanken, uppgav han inför häradsrätten, på vintern 1881, då förtjänsten blev ringa. Han hade lärt sig att som han kallade det verkställa galvanisk etsning eller etsning medels elektricitet. Ett mynt av galvanisk metall, avgjutet efter riktiga mynt inpassades mellan stampar eller stansar av stål. En galvanisk ström ledde mellan myntet och stamparne, på vilka myntet därigenom kom att avbildas. Med dessa stampar var det sedan ingen svårighet att tillverka mynt på 1 kr., 50 och 25 öre. De galvaniska mynten förstörde Svensson så fort han fått stamparna färdiga. Till det falska myntet begagnades plåt av nysilver. Med en särskild av Svensson förfär-

digad mekanisk inrättning kunde han »fräsa» eller skära ut myntämnena ur plåten. Ämnena, inprässade mellan stamparne i särskilda av Svensson gjorda formar av stål med öppningar, som för de större mynten på 1 kr. och 50 öre voro försedda med reffior, erhöllo sålunda lika prägel med riktiga mynt och blevo av Svensson på galvanisk väg försilvrade.

Dåvarande kassören i Vänersborgsbankens Trollhättekontor uppgav att under senare tre åren en del inlämnade guld- och silvermynt befunnits falska. I början av 1880 förekom ofta falska tiokronor i guld, under 1881 huvudsakligen falska enkronor. I slutet av nämda år och början av 1882 inströmmade dagligen falska 50 och 25 öres mynt. Det sistnämda myntet, synnerligast 50-öringarna undergick ofta förändringar eller förbättring, så att det på sista tiden var förvillande likt det äkta. Ingen misstänkte Svensson, utan alla trodde att mynten tillverkades utrikes och utprångiades genom de många resande som besökte Trollhättan. Det var först fjorton dagar före Svenssons häktning som man fick anledning misstänka honom.

Domhavanden vände sig till k. myntverket för att höra om förfalskning enligt av Svensson uppgivna metoden vore möjlig. Där var man icke på det klara med om det lika enkla som sinnrika sättet att framställa gravyr med linjer av olika fördjupning vore utförbart. Apriori kunde man dock icke säga att metoden vore omöjlig. Av flera skäl var det dock icke tänkbart att stämplarne vore direkt graverade. Man hade trott att stämpeln tillverkats genom nedprässning av äkta mynt uti rödvarmt stål, men denna metod låter endast utföra sig under vissa omständigheter som omöjligen kunde vara kända av den tilltalade. Den särdeles skarpa och tydliga gravyren i stämplarne gjorde det ock föga troligt att denna metod använts. Allt pekade på etsning under samtidig inledning av en elektrisk ström. Men — — — säger myntdirektören, någon metod att på galvanisk väg erhålla en t r o g e n negativ avbildning i stål av en relief är icke bekantgjord, och antagandet förutsätter således att den tilltalade skulle vara uppfinnare av den konst han utövat, viket, i betraktande av de ringa kunskaper i elektricitetsläran, han måste anses äga, ingiver tvivel om sannfärdigheten av hans uppgifter.

»Jag tror visserligen icke att teorien kan uppställa några viktiga invändningar mot en sådan metods utförbarhet, men vid försök därmed måste ovillkorligen uppstå vissa praktiska svårigheter, och angående sättet för deras avhjälpande borde en redogörelse lämnas».

»Då dässutom en sådan uppfinning, om den verkligen är gjord,

måste vara av stort vetenskapligt intresse och måhända för mynt- och medaljtillverkningen av icke ringa vikt, vågar jag hemställa att den tilltalade avfordras en mycket utförlig beskrivning på det sätt, varpå han gått tillväga, och uppgift på vilka apparater, metaller och lösningar han för ändamålet använt».

I ett senare utlåtande säger myntdirektören att han icke lyckats på av Svensson angivna vägen erhålla avtryck i stål av en positiv bild i koppar. Möjligen berodde detta på att myntdirektören saknade kännedom om vissa försiktighetsmått, som för utförandet vore nödvändiga, eller vore beskrivningen ofullständig och Svensson med eller utan avsikt förtege något väsentligt villkor för utförandet. Hans konst var emellertid lika märkvärdig som farlig.

I sammanhang härmed upplyste myntdirektören att de falska 10-kronorna av 1880 också kommo från Trollhättan. »Det ovanligt skickliga utförandet av de stämplar, som för prägling av dessa mynt blivit begagnade, lämnar intet tvivel om att samma sätt» använts för dem som för silvermynten. »Konsten synes således redan förut hava begagnats vid Trollhättan och måhända av någon person, som givit Svensson kännedom om densamma».

Svensson dömdes 2 nov. 1882 till straffarbete i fem år och under lika tid däröver förlust av medborgerligt förtroende. Med stämplarna och övriga verktyg skulle förfaras så att missbruk av dem ej kunde ske.

Uppgifterna nedan är hämtade från en liten bok "Svenska Ordnar och Sällskap", tryckt 1873.

Trollhättans Fiskeri-förening. Så kalla vi en förening, som bildades hösten 1871 för att befrämja fiskodlingen och verka för en noggrann efterlefnad af fiskeristadgan samt öfriga föreskrifter för fiskets fredande och vård. Genom föreningens försorg tillverkades redan år 1871 trenne laxkläckningsapparater, två vid Trollhättan och en vid Lilla Edet.

Arbetare-föreningen vid Trollhättan, som stiftades den 14 Juli 1867, hade redan samma år bildat en väl försedd konsumtionsförening samt en fond för sjukvård, lånehjelp och pantlåning, utur hvilken fond till sjuka delegare innan årets slut utbetalades öfver 200 rdr. Föreningen har af hrr James Dickson & Komp. fått emottaga en gåfva af 1,000 rdr. En utflygt, som Göteborgs arbetareförening gjorde midsommardagen ofvannämnde år, gaf anledning till föreningens stiftelse.

Rysstiden på Nohab 1920-24

Av Lars Myrén

(Artikeln bygger bland annat på material av Werner Johnsson, Bengt Sjölin, Gösta Svensson och Nohabs 75-årsskrift samt arkiv.)

Då det första världskriget efter mer än fyra års kamp slutade på hösten 1918 var stora delar av Europa förstörda. För återuppbyggnaden gällde det framför allt att få igång kommunikationerna. Bristen på rullande materiel var stor och tog lång tid att fylla. Nohab med sin specialisering på lokomotiv borde därför under de närmaste åren få gott om arbete. Man kunde räkna med gyllene tider för verkstaden. Men att det skulle bli sådana i så stor utsträckning och i så verklig mening, hade nog ingen ens vågat drömma om.

År 1920 inträffade nämligen en händelse, som väckte något av sensation och framkallade livliga diskussioner både man och man emellan och i pressen över hela vårt land. Verkstaden fick på en gång en beställning på inte mindre än 1000 lokomotiv till Ryssland, den största lokbeställningen i den svenska och även utländska loktillverkningens historia.

Den ryska beställningen skapade en högkonjunktur för Nohab, vars hela kapacitet togs i anspråk för att fullgöra denna väldiga leverans. Det märkliga inträffade alltså att då den svenska industrin hade en lågkonjunktur, var Nohabs prestationsförmåga ansträngd nästan till bristningsgränsen. Den ekonomiska kris som drabbade den svenska industrin efter kriget kom därför att bli knappt märkbar för Nohab och Trollhättan. Först då fredskrisen var över och man på andra håll var på väg mot bättre tider drabbades Nohab av en kris vid ryssbeställningens avveckling.

Rysstiden betecknar en märklig epok inte bara i Nohabs och Trollhättans historia utan även i den svenska industrins.

Förhållandena i Ryssland

Världskriget hade tagit hårt på det väldiga Rysslands krafter. År 1917 började på grund av motgångarna under det långvariga kriget krigströttheten alltmer att breda ut sig inom de ryska leden. Soldaterna deserterade från sina förband särskilt sedan regeringen för att lugna oron börjat stycka de stora jordagodsen och dela ut jord bland bönderna.

En revolution utbröt i mars 1917. Tsarregimen störtades, och en liberal-socialistisk regering trädde till med bl.a. Kerenskij som förgrundsfigur. Den blev inte långvarig utan följdes av oktoberrevolutionen samma år, då bolsjevikerna under Lenin kom till makten. Det gamla Ryssland bröts fullständigt ned och en kommunistisk samhällsordning skulle med ett slag genomföras.

Nu följde några års inbördeskrig mellan vita och röda, varvid de förra understöddes av de i världskriget segerrika ententemakterna. Landets redan förut illa åtgångna produktionsapparat blev härigenom än ytterligare sönderslagen, och ett elände utan motstycke,

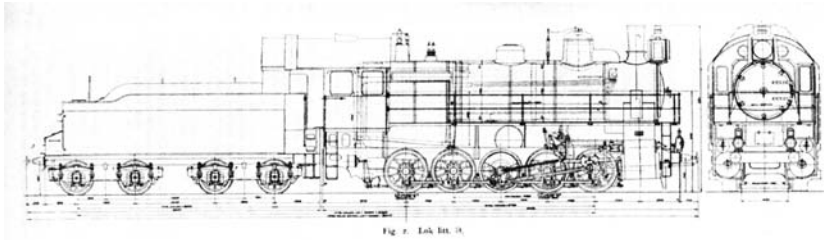

Ryssloken

Loket är konstruerat av Hartman i Lugansk år 1912 för Vladikavkazbanan med vissa förbättringar fastställda av professor Lomonosoff inför Nohab-beställningen.

Denna loktyp är rent 10-kopplad med tvillingcylinder och överhettning och är försedd med 4-axlig tender. Själva loket, som väger 80,6 ton vilar på fem axlar, som är sammanbundna med koppelstänger. Loket är motsvarande det svenska Litt R dvs ett malmtågslokomotiv.

Huvuddimensionerna är spårvidd 1524 mm, drivhjulsdiameter 1320 mm, ångtryck 12 bar, total hjulbas inklusive tender 15,8 m och total längd 20,5 m. Största höjd 5,2 m och total tjänstevikt 132,1 ton inklusive tender.

Dragkraften är 17 500 ton och max hastighet är 50 verst/tim som motsvarar 53,5 km/tim.

Ångpannan ligger ovanligt högt. Avståndet mellan räls och pannans centrumlinge är 3,1 m. Eldstadens eldyta är 18 kvadratmeter.

Ångdomen har en diameter på 712 mm och en godstjocklek på 16 mm. Tuberna är 4,7 m långa och pannan är isolerad med blå asbest. Ramverket består av 32 mm tjocka plåtar.

Tendern är byggd för 23 kubikmeter vatten och 5 ton kol.

Loken målas i en mörkgrön färg. Buffertbalken och maskineriets urfräsningar är röda och hjulringarna vita.

Kontrollarbetet vid tillverkningen är omfattande och utförs av ryska järnvägskommissionen.

Provkörning gjordes flera gånger. Vid första provet på verkstaden är klädseln till pannan borttagen och då kontrolleras täthet och slidinställning. Vid det andra provet skall alla påpekanden från tidigare prov vara åtgärdade och provet gjordes på det utlagda provspåret. Därefter utfärdas en speciell akt för varje lok med godkännande av loket.

Priset var inledningsvis 230.000 kr per lok.

i vissa fall rent kaos, uppstod. Försöken att med ett slag genomföra en renodlad kommunism, den s.k. krigskommunismen, ökade ännu mera villervallan. Produktionen avstannade då fabrikerna saknade råvaror, sakkunnig ledning och arbetsdisciplin.

Genom bolsjevikrevolutionen 1917 utestängdes Ryssland från gemenskapen med västerlandet. Motsättningen ökade ännu mera, då Sovjetregeringen förklarade, att den inte tänkte betala de skulder till utlandet, som tsarismen eller Kerenskij-regimen gjort. Ententemakterna svarade då med blockad av Ryssland på hösten 1919. En blockad som i praktiken egentligen redan varit ett faktum sedan oktoberrevolutionen.

Redan 1917 hade sovjetregimen sänt en representation till Sverige under ledning av en rysk ingenjör, V Vorovskij, som sedan 1915 varit anställd i en firma här. Då bolsjevikerna beslagtog även all svensk egendom i Ryssland, svarade Sveriges regering med att hemkalla sina ombud i Ryssland och utvisa Vorovskij. Före sin avresa överenskom denne med svenska utrikesdepartementet, att Sovjet skulle få ha en representant kvar för rent konsulära angelägenheter. UD gick med på detta, dock skulle det vara en svensk. Till generalkonsul utsågs därför riksdagsman Fredrik Ström. Rysk handelsrepresentant efter Vorovskij blev advokat Vilhelm Hellberg. Han utförde ett stort arbete för att få de ingångna avtalen fullföljda.

Den 16 januari 1920 hävde ententemakterna blockaden mot Sovjet. Svensk industri visade sig genast intresserad av att även Sverige skulle återuppta handelsförbindelser med Ryssland. Men man ville inte förhandla med den ryska staten som sådan. Affärerna skulle därför gå genom den ryska kooperationen, Allryska Förbundet av Konsumtionsföreningar, Centrosojus.

Vad som gjorde läget nästan katastrofalt i Ryssland var att kommunikationerna var i så eländigt skick. Hela transportväsendet stod 1920 inför sitt sammanbrott. Trafikminister Leonid Krassin insåg snart att med arbetaresovjeterna och de kommunistiska medhjälparna skulle det aldrig gå att få någon ordning på det hela. Han lyckades verkligen också få en ändring till stånd, så att de gamla förvaltningarna i stor utsträckning insattes i sina forna befogenheter.

Främst gällde det emellertid att skaffa rullande materiel. Av de 25 000 lokomotiv, som fanns före kriget, var högst 5 000 användbara. Den egna fabrikationen var inte att räkna med ännu på lång tid, utan nya lok måste anskaffas från utlandet. Handelsagenter sändes därför ut för underhandlingar. Dessa stötte emellertid på en hel del svårigheter. Utlandet hyste misstro till bolsjevikregimen. Man var långt ifrån säker på att den skulle kunna hålla sig kvar vid makten. Om den störtades, hade man inte någon garanti för att dess efterföljare skulle godkänna dess ingångna kreditavtal osv. Ingen kredit kunde därför erbjudas. Ville Sovjet göra affärer, fick de betala kontant.

Underhandlingar mellan Sovjet och svenska firmor

Sovjetregeringen vände sig i första hand till Skandinavien, vars industri befann sig i gott skick eftersom de stått utanför kriget.

Vad det gäller Sverige, vår dock läget 1919 inom verkstadsindustrin ganska bekymmersamt även om det framemot årsskiftet ljusnade något. I början av 1920 ökades åter svårigheterna genom strider på arbetsmarknaden, Åttatimmarslagen hade trätt i kraft den 1 januari och den drog med sig många tvister. Det gällde om timlönen och ackordsatserna skulle höjas i proportion till arbetstidens förkortning. Då i mitten av januari 30 000 arbetare börjat strejk, svarade arbetsgivarna med lockout, som började den 2 februari och varade ett par månader.

Gunnar W Andersson från Trollhättan.

Danmark var emellertid genast villigt att uppta affärsunderhandlingar med ryssarna. På våren 1920 reste därför en 15-mannadelegation från Centrosojus till Köpenhamn. Ledare för den var Leonid Krassin, sam då var folkkommissarie för utrikeshandeln. Då delegationen passerade Stockholm, hade han överläggningar med Sovjets handelsrepresentant, advokat Vilhelm Hellberg, om möjligheterna av affärsförbindelser även med Sverige.

Denne kunde meddela, att dagligen offerter strömmade in från svenska firmor på varor, som de ville exportera till Ryssland, t.ex. åkerbruks- och skördemaskiner, verkstadsmaskiner, separatorer mm. En medlem av Krassindelegationen stannade därför kvar i Stockholm för underhandlingar med Sveriges Allmänna Exportförening. En del framgångar kunde också snart noteras. Handelsdelegationer kunde sålunda utbytas mellan Sverige och Ryssland.

En av advokat Hellbergs goda vänner och medhjälpare vid detta begynnande handelsutbyte mellan Sverige och det bolsjevikiska Ryssland var direktör Gunnar W Andersson. Denne som under det närmaste decenniet kom att spela en betydande roll i Nohabs historia, var född i Trollhättan den 2 februari 1889 och son till en mycket känd trollhättebo, köpman Wilhelm Andersson. Han avlade studentexamen i Skara 1907, genomgick Göteborgs Handelsinstitut och fick sin första anställning hos en firma i Norrköping. Därefter blev han korrespondent vid Varbergs yllefabrik och senare chef för denna. Åren 1911-14 var han verksam inom världsfirman Abraham und Gebrüder Frowein, Elberfeld, som dess representant inte bara i Skandinavien utan även i Ryssland, som han lärde känna mycket väl. År 1914 grundade han en egen firma i Stockholm. Denna gjorde framför allt affärer på Ryssland, vilka förmedlades av en f.d. studiekamrat, då bosatt i Sankt Petersburg. Efter oktoberrevolutionen 1917 sålde han bl.a. stora partier liar och skäror, tillverkade vid en liefabrik, vari han var intresserad. Dessa affärer förmedlades av ingenjör Vorovskij i Stockholm. Sedan denne utvisats, gick de genom advokat Hellberg. Med denne knöt Gunnar W Andersson mycket goda förbindelser.

Några svenska industriföretag, som var intresserade av ett handelsutbyte med Ryssland, bland dem Munktells i Eskilstuna, Stridsberg & Biörk i Trollhättan, Forsbacka Järnverk, AB Malcus Holmqvist i Halmstad m.fl., uppdrog åt Andersson att på deras vägnar föra underhandlingar med den ryska handelsdelegationen. Då denna passerade Stockholm fick han företräde för Krassin och gjorde sig underrättad om de möjligheter som fanns för affärer med Sovjet.

Krassin förklarade omedelbart, att vad Ryssland behövde var järnvägsmateriel, främst lokomotiv. Han hade kommit för att skaffa 5 000 sådana, varav hälften skulle tillverkas i Tyskland. Ett avtal kunde därför inte komma i fråga med svenska firmor om inte dessa åtog sig en betydande del av denna leverans. De andra industrivarorna kunde man ganska lätt få fram, även om leveranstiden var mycket kort. Delegationen hade vidare order att inte köpa något som kunde tillverkas i Ryssland, för att spara på det guld, som skulle användas till kontantbetalningen av lokomotiven.

Gunnar W Andersson hade alltså först att undersöka om denna beställning kunde placeras i Sverige. Han var inte alldeles obekant med sådana affärer. Redan förut hade han sökt placera utländska lokbeställningar på den svenska marknaden. År 1919 hade han varit i förbindelse med en representant för den polska regeringen och då fått förfrågan om leverans av ett stort antal lokomotiv. De svenska verkstäderna kunde emellertid inte åta sig uppdraget i den omfattning som polackerna önskade och ordern kom därför att placeras i USA.

Även nu var de svenska verkstäderna trots orderbrist inte särdeles hågade att göra lokaffärer med Sovjet. Framför allt var det den korta leveranstiden som gjorde, att man inte ansåg sig kunna reflektera på detta.

Det var stora pengar som stod på spel och Gunnar W Andersson beslöt att köpa ett företag och själv sätta sig i spetsen för en sådan tillverkning. Hans tankar gick främst till Trollhättan. Han kände sedan sina pojk- och uppväxtår väl till Nydqvist & Holms loktillverkning.

Men för att köpa Nohab fordrades det pengar och mycket pengar. En hel del hade han förtjänat på föregående affärer, bankerna kunde väntas träda emellan och ryssarna skulle få lämna förskott eftersom de var så ivriga på beställningen. Gunnar W Andersson tog då kontakt med Nohab. Eftersom han själv inte personligen kände Herman Nydqvist, vände han sig per brev till en bekant, en ingenjör vid verkstaden, med förfrågan, om denne ville förmedla köpet av företaget. Denna hans hänvändelse togs inte på allvar utan som ett mer eller mindre lyckat skämt. Snart visade det sig dock, att det var allvarligt menat. Gunnar W Andersson kom i förbindelse med Herman Nydqvist och denne, som på grund av sjuklighet inte orkade nämnvärt delta i ledningen av verkstaden, var inte ovillig att sälja.

Med företaget på hand reste Gunnar W Andersson efter Krassin till Köpenhamn. Med honom följde som teknisk expert en f.d. verkmästare vid Nohab, som skulle göra kostnadsberäkningar på loken. I Köpenhamn vidtog nu överläggningar med ryssdele-

gationen angående leverans- och betalningsvillkoren, varvid advokat Hellberg tjänstgjorde som mellanhand. Efter ett par veckors underhandlingar slöts så den 15 maj 1920 avtal mellan Centrosojus, representerat av Krassin, och Gunnar W Andersson om leverans av 1000 stora godstågslokomotiv till ett pris av 230 000 kr pr styck, en affär alltså på 230 mkr, en rekordbeställning för svensk lokindustri. En viss procent av vad loken kostade, skulle betalas i förskott och resten vid deras leverans. Betalningen skulle i guld deponeras i bank i Stockholm. Gunnar W Andersson fick i förskott 7 mkr varav 4 mkr för att köpa verkstaden i Trollhättan och 3 mkr för anskaffande av råmaterial till de 100 första loken. Till nödvändiga utvidgningar av verksamheten skulle Sovjet bidra med räntefria lån.

Samtidigt träffades genom Gunnar W Andersson avtal mellan en svensk industrikoncern och Centrosojus om leverans av industrivaror, såsom jordbruks- och mejerimaskiner, vartill senare kom transformatorer mm. Även för dessa skulle betalning ske i guld i Stockholm och förmedlas genom en svensk bank.

Då Krassin i slutet av maj 1920 återvände till Stockholm, kunde han meddela pressen, att 1000 lokomotiv hade beställts vid de svenska verkstäderna. Det var en nyhet som väckte åtskilligt uppseende.

Detta avtal visade sig vara av den allra största betydelse för Sovjet. Ryska handelskommissariatets officiella organ skriver att: ”Sverige kom att inta den första platsen i sovjetrepublikernas handelsutbyte och utgjorde det lufthål, genom vilket de kunde upprätthålla ekonomiska förbindelser med yttervärlden.”

Gunnar W Andersson tar över Nohab

Med denna 230 mkr beställning på fickan och 4 mkr i förskott för inköp av något lämpligt företag upptog Gunnar W Andersson de slutgiltiga förhandlingarna med Herman Nydqvist om övertagande av Nohab. Köpet av hans aktier med undantag för 50, som behölls för sonens räkning, till ett pris av nära 5,2 mkr undertecknades den 19 juni 1920. Beträffande de aktier, som SKF innehade var Herman Nydqvist berättigad att inom viss föreskriven tid återköpa dessa. Så skedde, varefter Andersson övertog även dessa. Han kontrollerade därmed 5947 av de 6000 aktierna i bolaget.

Meddelandet om köpet av Nohab slog ned som en bomb. Underhandlingarna hade förts i största hemlighet. Nohabs direktör Andreas Ljungman sade sig stå helt utanför och SKF förklarade att överlåtelsen hade skett fullkomligt utan dess vetskap.

Köpet väckte det största uppseende och diskuterades livligt i svensk press. Det blev oro inte bara i Trollhättan och rykten var i omlopp, att ”Bolsjevikerna skulle lägga sig till med en av Sveriges ledande lokverkstäder”. Ingenjör Herman Nydqvist svor sig fri från all vetskap om att sovjetregeringen hade legat bakom anbudet. Detta hade förmedlats av ett svenskt bankkonsortium. Gunnar W Andersson intervjuades självfallet om detta. Han förnekade i sin tur att Nohab skulle bli ett ryskt företag. Det skulle förbli svenskt, även om det skulle arbeta för rysk räkning. Gentemot de på sina håll ganska häftiga

Historier från Verkstan

I avdelning 60 på Nydqvist & Holm jobbade på 1920-talet tre gubbar intill varandra, som allmänt kallades »de tre rävarna». Det var den röde räven som hette Karl Bengtsson och var rödhårig, det var den släte räven, som hette Emil Dahlman och var skallig samt silverräven, som var jag - Tutarns Erik, mitt hår var silvervitt. Bland oss hade utvecklats en teknik att sprida upplysning om saker vi ville ha fram. Tekniken gick ut på att vi för varandra berättade de mest våldsamma lögner men allvarligt och till synes sannolikt, dock alltid så att någon utomstående kunde höra våra samtal. Oss emellan betvivlades givetvis inte sanningshalten i historierna.

Till avdelning 60 hade under »rysstiden» kommit en slipare från Göteborg som hette Floberg och bodde i Strömslund. Han var en mycket uppmärksam lyssnare men på tok för godtrogen. Han gick egentligen på vad som helst.

En dag berättade jag för Karl Bengtsson att vår verkstadsingenjör Sundberg (Hoas kallad) skulle sluta och flytta och för den skull avsåg sälja av en del grejor han inte ville släpa med sig. Bl.a. skulle han sälja kostymen han hade på sig, en bra cheviotkostym för bara 25 kr. Jag skulle ha köpt den direkt, men storleken passade inte.

Floberg hade haft ett långt öra åt vårt håll. En stund senare stegade han iväg till Sundberg, mönstrade honom ytterst noga uppifrån och ner och så sa han:

- Jag tar den. Ingenjörn får 25 kr på fredag.

Sundberg var ju ett enda frågetecken.

- Jo, kostymen så klart, sa Floberg.

- Nej far åt helvete, sa Hoas, säg åt de där dj-a rävarna att inte sälja kläderna av kroppen på mig förrän jag är död!

En annan gång hade jag fått en burk surströmming av en bekant som jag hjälpt med trädgården. Jag fick inte ha surströmmingen hemma för Julia, min hustru hon tyckte inte om doften, så jag tag med den till verkstan. Jag hade just öppnat burken när Floberg kom förbi. Emil Dahlman berättade för Floberg att Erik hade en så god sill som han bjöd på. Floberg var alltid glad i mat så han kom.

För att han inte skulle bli skrämd av doften måste jag skynda på honom en aning. Så jag tog en stor strömming med mycket sås på och langade upp. Och just när han fick den, sa jag:

- Källman kommer! (Källman var en fruktad överingenjör). Floberg slafsade i sig strömmingen på tvären och strök in såsen i de yviga mustascherna.

På eftermiddagen möttes vi igen och jag frågade om han ville ha en ny sill.

- Tack, tack min snälle Erik, sa han, men den ja' feck i morse har inte stannat där den ska vara.

Den där surströmmingen använde vi kanske lite mera till att skoja med och sprida odör med än att njuta som svensk delikatess. På den tiden var surströmmingen praktiskt taget okänd i Västsverige och njöts huvudsakligen av norrlänningar. ,

Svante Börjesson, som då jobbade i 60, fick en strömming med sig i nypan när han gick in till Zetterström i ritningsförrådet och medan Zetterström letade efter ritningen Svante begärde, gömde han fisken bak en trave papper.

På eftermiddagen gjorde jag mig ett ärende in till Zetterström, där doftade minst sagt apa. Jag sniffade in luften så där och då förekoms jag av Zetterström, som sa:

- Den där jäkla Börjesson var inne här på förmiddagen och han måtte ha släppt sig för här lokta skit utan all måtta sedan dess. Han får aldrig komma in här mer.

Zetterström ville vara lite fin av sig och var väldigt generad över odören på sitt kontor.

Ja, så kunde det gå till i 60 på Nydqvisten på den tiden.

angreppen framhöll han, att man här hemma borde vara tacksam över att en så stor beställning kunnat placeras i Sverige, där tusentals personer just då gick arbetslösa och där utsikterna var mycket små att kunna bereda dem arbete.

Från rysk sida såg man kanske saken något annorlunda. Lomonossoff förklarade t.ex. i juli 1921 att Nohabs fabriker helt kontrollerades av Sovjetregeringen.

Den från den 31 maj 1920 ajournerade bolagsstämman hölls den 29 juni. Vid denna presenterade sig helt nya aktieinnehavare och en helt ny styrelse tillsattes. Medlemmar i denna blev direktör Theodor W Jeansson, chef för Munktells Mekaniska Verkstad i Eskilstuna, grosshandlare Urban Grönqvist, grossör i ylle och bomull i Malmö, direktör Hans Theobald Holm, chef för Bofors, direktör Gunnar W Andersson och advokat Axel Forssman. Suppleanter blev ingenjör Antenor Nydqvist och direktör Andreas Ljungman.

Vid sammanträde med styrelsen den 1 juli blev Gunnar W Andersson styrelseordförande och Hans Th Holm vice styrelseordförande.

Direktör Andreas Ljungman begärde nu entledigande från sin befattning som verkställande direktör. Till hans efterträdare utsågs Gunnar W Andersson med ingenjör Antenor Nydqvist som vice verkställande direktör.

Kontrakten med Centrosojus

Nu vidtog ett noggrant utformande av överenskommelsens detaljer. Från rysk sida slutfördes dessa av den ryske lokexperten professor Georg Lomonossoff, som av utrikeskommissarie Tjitjerin utrustats med fullmakt härtill. Hans titel var inte mindre pampig än de kapitalistiska staternas diplomaters. Den var nämligen "Représentant plenipotentiaire du gouvernement Soviétiste-russe pour las commandes de matériel roulant à l´étranger".

Lomonossoff hade före revolutionen varit professor vid en teknisk högskola i Sankt Petersburg och var specialist på järnvägar och dess materiel. Under tsartiden avancerade han till generals grad. Efter revolutionen gjorde Lenin honom till biträdande trafikminister. Han skickades till Amerika för inköp av järnvägsmateriel och fick sedan hand om hela förvaltningen av det ryska järnvägsnätet.

I slutet av juli och början av augusti 1920 besökte professor Lomonossoff verkstäderna i Trollhättan för att fastställa vissa detaljer rörande de lokomotiv, som Krassin beställt av Gunnar W Andersson. Denna beställning det nu var meningen att föra över på Nohab.

Emellertid stod det klart för vederbörande att Nohab ensamt inte skulle gå i land med denna leverans. Flera andra firmor måste engagera sig i denna. Härvidlag skulle främst Bofors-Gullspång och Munktells i Eskilstuna komma i fråga. Lomonossoff besökte även dessa. Han var mycket belåten med dem och ansåg att deras kapacitet var så stor att de tre tillsammans skulle kunna inom den bestämda tiden leverera de 1000 loken. Han begärde en arbetsplan för tillverkningen, som skulle vara färdig senast den 15

september. I denna skulle också anges, vilka arbeten Bofors och Munktells skulle åta sig. I anslutning till detta förklarade Gunnar W Andersson att han skulle överföra den ryska beställningen på Nohab, så snart denna arbetsplan blivit godkänd av beställaren. Han skulle därefter till Nohab inbetala det förskott på 3 mkr, som Sovjet lämnat för materialanskaffningen, under sex års tid med 500 tkr pr år i den ordning han fick utdelning från Centrosojus. Material skulle beställas till loken i den mån som Andersson inbetalade dessa belopp. Beställningarna hos Bofors och Munktells skulle dock ske omedelbart genom Nohab.

Den 15 okt. 1920 slöts avtal mellan Centrosojus, representerat av professor Lomonossoff, och Nohab. Genom detta annullerades överenskommelsen mellan Gunnar W Andersson och Centrosojus av den 15 maj i Köpenhamn. Centrosojus beställde 1000 lokomotiv av en rysk serie med samma antal 4-axlade tendrar. Det var godstågslokomotiv, tillverkade efter en jämförelsevis ny typ, som fanns i Ryssland och konstruerats av firman Hartman i Lugansk för Vladikavkazbanan. Själva loket vägde 80,6 ton och vilade på fem axlar, samtliga förbundna med koppelstänger. Dessa ansågs som veritabla jättelok men voro i själva verket inte större än de svenska F-loken eller malmtågsloken littera R.

Köparen skulle ha rättighet att sända en sakkunnig ingenjör till Trollhättan som kontrollant. Denne skulle tillåtas göra vilka prov han önskade. Sådana skulle även få göras hos underleverantörer till Nohab. Den 18 oktober meddelade Lomonossoff, att ryska järnvägskommissionen uppdragit åt ingenjör John Setterberg, Nydqvist & Holms förre verkstadschef, att tillsvidare vara kontrollant vid Nohab.

Lokomotiven hade en spårvidd av 1,524 m (5 fot). Då de skulle levereras, skulle de placeras på hjul till den Stephensonska spårvidden 1,435 m (4 fot 8,5 tum), den normala spårvidden för det svenska järnvägsnätet, och så föras till överlämningsplatsen.

För varje lok med tender skulle köparen betala 230 000 svenska kronor, exklusive transporten. En fjärdedel av priset för 500 lok och tendrar, dvs. 29 mkr, skulle betalas senast den 17 december 1920. Den första i varje månad från den 1 januari 1921 skulle överlämnas 4 mkr, tills 25 % av betalningen för de återstående 500 loken inlevererats. Slutlikvid skulle lämnas vid övertagandet av loken i Ryssland.

Enligt detta kontrakt skulle 530 lok levereras senast den 1 oktober 1921, 320 lok senast den 31 december samma år och 150 lok under år 1922.

Samma dag den 15 oktober slöts emellertid ett kompletterande avtal. Nohab fick däri förplikta sig att inte åta sig andra beställningar utan skulle ställa hela sin kapacitet till förfogande för lokleveransens fullgörande. Beträffande priset antogs nya beräkningsgrunder. Ett självkostnadspris skulle fastställas. Till framställningskostnaderna (löpande organisationskostnader, råmaterial, löner, skatter och räntor på upplånat kapital) skulle läggas 10 % av aktiekapitalet. Detta, som var 6 milj. kr beräknades efter 180 % kurs till 10,8 milj. kr. Centrosojus, som givetvis skulle ha rättighet att kontrollera beräkningarna, skulle även betala skillnaden mellan detta självkostnadspris och 230 tkr, om det översteg denna summa.

För Nohab undertecknades kontrakten av direktör Gunnar W Andersson vilken såsom hemort för firman angav dess nyupprättade kontor i Stockholm, Fredsgatan 3.

Betalningen av loken är inte den minst unika detaljen i denna affär. Som nämnts skulle betalning ske kontant. För detta skulle till Sverige införas 56 ton guld, avsedda till betalning av 500 lok. Ytterligare 34 ton guld skulle senare levereras. Betalningen skulle förmedlas av Nordiska Handelsbanken. En överenskommelse slöts mellan Centrosojus, Nordiska Handelsbanken och Nohab. Om tillräckligt med guld inte kunde införas, skulle Centrosojus vara förpliktat att ge Nordiska Handelsbanken skriftlig order att betala ut resterande summa ur där deponerade fonder.

Ett par dagar senare, den 21 oktober 1920, träffades dock en annan överenskommelse, nämligen att Centrosojus, senast den 1 december 1920 skulle till Nohab som förskott på betalningen lämna 10 ton fint guld i mynt. Detta representerade att värde av 26 milj. kr. Guldet skulle levereras av Centrosojus i Revals hamn fritt ombord på svenskt skepp. Det skulle där överlämnas i med ryskt ämbetssigill försedda kistor till en representant för Nohab. Denne hade rätt att företa stickprov bland lådorna före fartygets avgång och förse samtliga lådor med Nohabs sigill.

Guldet transporterades till Sverige i två omgångar, den första med ångfartyget Eskilstuna III, som av Nohab inköpts för ändamålet. I november 1920 var direktör C H Lindhagen i Reval i anledning av detta. Andra sändningen ägde rum de första dagarna av år 1921 med ångfartyget Meteor. Nohabs representant i Reval var då vice verkställande direktören Antenor Nydqvist. Allt skedde emellertid i största hemlighet. Bevakningen utgjordes av stadiga polismän från Stockholm.

Nordiska Handelsbanken hade ansvaret för transporten från Reval. I Stockholm överlämnades de med båda sigillen försedda lådorna till dess representant, som omedelbart lät föra dem till riksbanken. Det guld, som inte skulle deponeras där, upplades i bankens eget hus, Malmtorgsgatan 3 i Stockholm. Det skulle omedelbart uppvägas och dess värde beräknas. Levererades det i tackor, skulle banken pröva dess finhet.

Dessa 10 ton guld skulle av banken under tiden december 1920 - mars 1921 säljas på världsmarknaden till bäst möjliga pris, varvid den skulle ha i 0,5 % i kurtage. I och med att banken övertog guldet, påtog den sig även alla betalningsförpliktelser mot Nohabs underleverantörer intill ett belopp av 23 mkr. Det av banken sålda guldet, gottskrevs Nohab, och förpliktade den sig att betala högsta möjliga ränta. Banken garanterade också att dessa 10 ton guld endast skulle användas att betala loken med.

I andra omgången fördes 9,65 ton fint guld från Reval till Stockholm. Dess värde beräknades till 25 mkr. Av detta belopp skulle 15 mkr deponeras i banken i Nohabs namn. Detta skulle utgöra förskott för inköp av material till loken men även räntefritt lån till utvidgning av verkstäderna i Trollhättan. Nohab ägde att förfoga över dessa 15 mkr endast med bifall av befullmäktigad representant för Centrosojus. De övriga 10 mkr skulle användas till beställning av järnvägsmaterial, maskiner m.m.

Utom dessa guldmängder hade Centrosojus för avsikt att överföra till Sverige ytterligare 40 ton guld, som skulle utgöra förskott på betalningen av de övriga loken.

Om guldet inte kunde säljas till acceptabelt pris på världsmarknaden, skulle det omräknas till svensk valuta enligt kursen i London 10 dagar efter det guldet kommit till Stockholm, varvid dock avdrag skulle ske för vad frakten till London skulle ha gått på. I stor utsträckning präglade myntverket i Stockholm svenska mynt av det ryska guldet och de fick så mycket att göra att man måste arbeta på övertid.

Denna ryska guldexport uppmärksammades ute i världen och framkallade en hel del opposition. Frankrike ville ha den stoppad, då det ansåg sig ha större rätt till det ryska guldet än andra på grund av sina lån till Ryssland, som det inte fått inlösta. Även USA protesterade. Man gav dock så småningom med sig, och rätt mycket guld såldes i Paris för vidare befordran till USA.

Den korta leveranstiden, inte mindre än 850 lok före 1921 års utgång, var den allra största svårigheten. Det var klart, att här måste en jämkning ske, eller också fick de tas från annat håll. I överenskommelsen den 21 oktober 1920 lämnades också den möjligheten öppen för Gunnar W Andersson att beställa 800 lok vid verkstäder i Tyskland. Centrosojus skulle i så fall betala 25% eller 57 tkr i förskott på varje sådant lok. Det blev emellertid en jämkning i leveranstiden, som fastställdes till 130 stycken inom 10 månader, dock senast 1 okt. 1921, ytterligare 20 stycken före detta års utgång, 150 stycken 1922 och 175 vartdera av åren 1923-1926.

Men inte ens dessa överenskommelser blev definitiva, utan de annullerades för ett nytt avtal av den 13 mars 1921, som slöts i Berlin. Underhandlingar hade då en tid pågått där mellan Lomonossoff och representanter för Nohab. Viktigaste skillnaden var beräkningen av priset. Detta skulle nu vara självkostnadspriset, beräknat på sätt som förut bestämts. Leveranstiderna fastställdes till för år 1921 50 lok och för år 1922 200 lok samt för åren 1923-25 250 lok per år. Vid försenad leverans stadgades böter med 2 tkr pr lok och månad, vid för tidig skulle en premie av 3 tkr per lok och månad betalas ut. Säkerhet för det räntefria lånet skulle vara hypotek på Nohabs samtliga tomter, byggnader och lagerbestånd med prioritet efter det till Nordiska Handelsbanken hörande första hypoteket på 7 mkr. Lånet på 10 mkr skulle betalas tillbaka 1924 och 1925, det på 5 mkr redan 1921 och 1922. De ställdes nu till Nohabs fria förfogande och förbehållet om godkännande av Centrosojus innan pengarna utbetalades bortföll. Utom alla förskott, som Nohab dittills fått skulle senast den 1 februari 1922 ytterligare 7 mkr ställas till förfogande. Senast den 15 september åren 1922, 1923 och 1924 skulle 14 mkr lämnas som förskott för de lok, som skulle byggas följande år.

Arbetet ansågs nu ha så avsevärt ökats för bolagsledningen och verkställande direktörens krafter så tagna i anspråk att en meddirektör måste anställas. Härtill utsågs herr Carl Hubert Lindhagen från den 1 december 1920. Vid bolagsstämma den 14 december 1920 utträdde advokat Axel Forssman ur styrelsen. Hans efterträdare blev ingenjör Antenor Nydqvist och till suppleant efter denne valdes C. H. Lindhagen, Eskilstuna.

Utvidgningar

Nohab ensamt kunde inte klara av denna gigantiska beställning på den korta tid, som stipulerats i kontrakten. Mycket av arbete måste därför lämnas till andra verkstäder inom landet, vilka härigenom fick sysselsättning. Dessa beställningar var så mycket mera välkomna, eftersom orderbristen var stor just då.

Så mycket som möjligt utfördes dock i Trollhättan och i varje fall skedde uppsättningen av loken här. Nohabs verkstadsbyggnader räckte inte till utan utvidgningar måste göras. Detta hade ju också förutsetts vid underhandlingarna med ryssarna, som beviljat räntefritt lån för detta.

C. H. Lindhagen, G. Lomonossoff och Antenor Nydqvist.

Tomtköp

Några större tomtköp behövde inte göras då tomtmarken räckte väl till för utvidgningarna. Det var endast ett område på 8 000 kvadratmeter söder om verkstadsområdet som den 4 mars 1922 inköptes av Kungl. Vattenfallsstyrelsen för 20 tkr. Området fick beteckningen littera P. Lagfart beviljades den 25 januari 1923. Det uthyrdes den 15 juli 1922 till Nordiska Handelsbanken, som använde det till upplagsplats.

Samtidigt gjordes också ett byte med Kungl. Vattenfallsstyrelsen, då ett område, tillhörande littera F om 1745 kvadratmeter, utbyttes mot ett lika stort område från 0,5 mantal Åker. Lagfart beviljades även på detta byte den 25 januari 1923. Verkstadsområdet hade nu en yta av 189 000 kvadratmeter, varav en tredjedel var bebyggd.

Nybyggnader

Lokproduktionen måste i hög grad ökas, då vid full leverans inte mindre än fem lok i veckan skulle färdigställas. Vad som främst behövdes var en maskin- och uppsättningsverkstad. Ett kontrakt om uppförande av en sådan byggnad undertecknades den 9 februari 1921 med AB Armerad Betong i Malmö.

Byggnadssumman beräknades till 2,5 mkr. En stor del av arbetarna till bygget togs från Trollhättan, varigenom arbetslösheten inom detta fack där minskade betydligt.

Det nya verkstadskomplexet, nr 80, som inrymde plåtslageri, maskinverkstad och monteringshall, hade dimensionerna 129 x 119 m och en golvyta av ca 15 400 kvadrat-

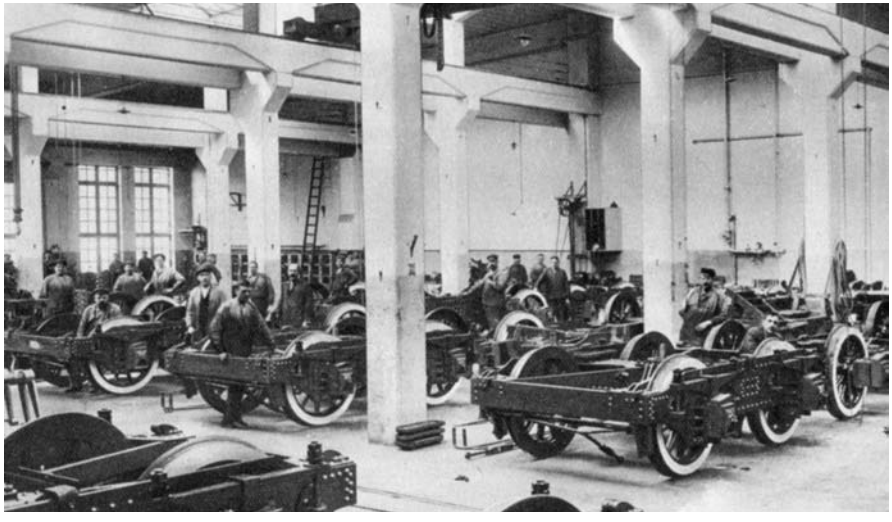

Montering av boggier för tender på Munktells i Eskilstuna. Tendern vilar på fyra axlar anordnad i två stycken tvåaxliga boggier med 1,8 m hjulavstånd. Hjulen har 1,03 m diameter.

meter. Den byggdes åt söder i omedelbar anslutning till de gamla uppsättningsverkstäderna nr 60 och 61 och hade två långskepp som fortsättning på den senare och åtta tvärskepp utanför den förra. Dessutom fanns en utbyggnad för sanitära anläggningar. Hela monteringshallen, som löpte både genom gamla och nya uppsättningsverkstaden och hade genomgående traverser, blev nu 232 m lång. Byggnad nr 80 taxerades 1923 till 2 mkr.

På hösten 1921 beslöt man bygga ett nytt verkstadskontor invid nya pannverkstaden och i denna inrymma tvätt- och omklädningsrum för ca 600 man. I övre verkstadskontoret inreddes tre mindre rum för de ryska kontrollanterna.

Nohab växer ut till en koncern

Då det var klart, att Nohab inte ensamt skulle ha möjlighet att fullgöra denna väldiga leverans, gjordes i de första kontrakten förbehåll för att en mycket stor del av beställningen skulle få placeras på annat håll, t.ex. i Tyskland. Så blev emellertid inte fallet, utan så gott som allt arbete utfördes i Sverige. Men då måste ett flertal verkstäder som underleverantörer utföra detaljarbeten av många olika slag. För att skaffa sig bestämmanderätt över tillverkningen och för att bättre kunna kontrollera arbetets gång, införlivade Nohab med sig några stora företag. Nohab växte ut till en koncern.

Förvärv av Munktells i Eskilstuna

En bland de större verkstäder med vilka underhandlingar om samarbete upptogs, var Munktells Mekaniska Verkstads AB i Eskilstuna. Munktells arbetade i regel på lager, och

dess produktion kunde därför relativt lätt anpassas efter Nohabs krav. Hit skulle tillverkningen av tendrarna förläggas. Munktells skulle dock i viss utsträckning få fortsätta sin specialtillverkning av tröskverk och borrverktyg.

Sedan olika former för samarbete diskuterats, beslöt man slå samman de båda företagen. Det hade nämligen snart visat sig vara nödvändigt, att Nohab fick fullt ut bestämma, hur och i vilken utsträckning arbetet i verkstaden skulle bedrivas.

För att underlätta sammanslagningen köpte Gunnar W Andersson 4280 aktier å nominellt 1000 kr för 1350 kr pr styck eller 5,7 mkr. Aktiemajoriteten förvärvades på för försäljarna mycket förmånliga villkor. Minoriteten var dock en smula orolig och gav luft åt sitt missnöje.

Den 24 mars 1921 beslöt Nohabs styrelse att överta köpet. Om det skulle ske helt eller delvis, skulle senare bestämmas. Till Gunnar W Andersson skulle kontant betalas 800 000 kr.

Munktells var en gammal välkänd firma, grundad redan 1832 av J. Th. Munktell. Dess specialitet var jordbruksmaskiner, främst tröskverk, men den hade inte varit helt främmande för loktillverkningen. Där byggdes Sveriges första lokomotiv Förstlingen, vilket följdes av många andra. År 1879 hade företaget ombildats till aktiebolag. Det var på 1920-talet en fullt modern anläggning med traverser och maskiner av nyaste typer. Överingenjör var sedan 1918 Ernst Josef Thunberg, född 1875.

Till Nohab försålde AB Munktells Mekaniska Verkstad med tillträde den 1 januari 1921 vissa fastigheter till ett värde av 3 mkr samt maskiner och inventarier för 5 mkr eller tillsammans 8 mkr, siffror som vid överlåtelsen var preliminära.

Praktiskt taget hela det gamla fabriksområdet och gjuteriet övergick i Nohabs ägo. Tomten var år 1922 på 121 000 kvadratmeter och verkstädernas golvyta 19 000 kvadratmeter. Järngjuteriet, som var Skandinaviens största, hade en kapacitet av 10 tusen ton pr år.

Munktells behöll några verkstäder och i dessa fortgick arbetet som förut. I ett tilläggsavtal den 1 januari 1921 förband sig Nohab att i Eskilstuna tills vidare för Munktells räkning tillverka maskiner och gods i den utsträckning detta kunde ske utan hinder för Nohabs loktillverkning. Särskilt gällde det att färdigställa maskiner och gods, som var kontrakterade.

I mars 1921 kunde dock Gunnar W Andersson meddela Lomonossoff, att Munktells arbetade helt med ryssbeställningarna. Nohab fick då förbinda sig att Munktells även i fortsättningen uteslutande skulle arbeta för dessa. Gjuteriet, som inte hade fullt upp att göra, fick dock tillåtelse att ta emot andra uppdrag.

För Eskilstuna blev detta köp av stor betydelse även om det inte sågs med blida ögon av dess innevånare. Munktells arbetsstyrka på 800 man utökades till 1500.

Nohab övertog gentemot Munktells betalningsansvaret för dess obligationslån av år 1909, 1914 och 1917. Sedan firman den 14 och 30 juni, 1922 trätt i likvidation och den 18 juli 1922 försatts i konkurs, förföll dessa till betalning och Nohab fick svara för en för Munktells till AB Mälareprovinsernas Bank ingången borgen på två miljoner kronor. Nohab för-

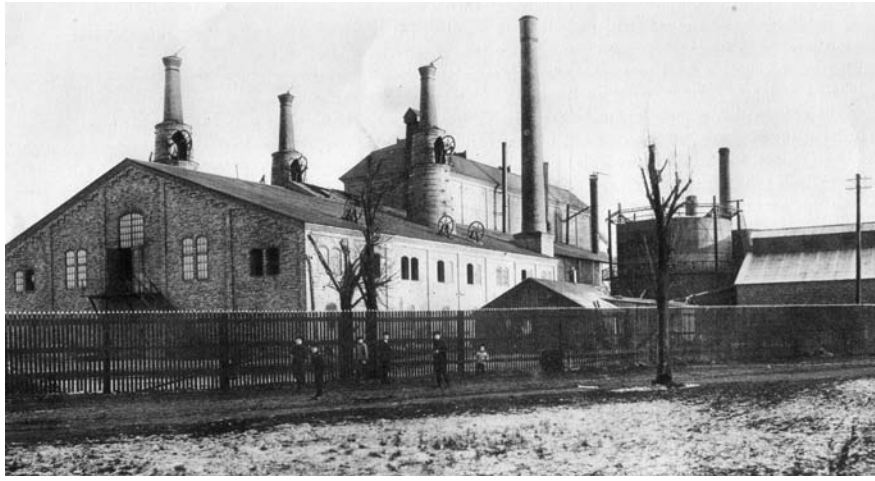

I december 1921 köpte Gunnar W Andersson Forsbacka Jernverks AB för Nohabs räkning.

band sig även att genom ett nytt obligationslån medverka till de förras övertagande.

Då arbetet för ryssbeställningen var slut, började Nohab i Eskilstuna tillverkning av motorvältar och traktorer.

Munktells hade förbehållit sig rättighet men inte skyldighet att, då lokleveranserna till Ryssland upphört, dock senast den 31 december 1925, återköpa den försålda egendomen. Så skedde även.

Köpet av Forsbacka järnverk

Av största betydelse för ryssbeställningarnas effektuerande var, att Nohab kunde få fram råmaterial av bästa slag. De ryska kontrollanterna voro mycket kinkiga och allt som inte var av högsta kvalitet, kasserades obönhörligen.

Särskilt viktigt var det att tillgången på utmärkt järn och stål inte tröt. Det kunde emellertid befaras, att de svenska järnbruken och valsverken skulle bilda en ring för att motarbeta Nohab. Sovjetregeringens insteg inom svensk industri genom Nohab-koncernens förmedling började nämligen alltmera oroa svenska järnverks- och bergslagskretsar.

Järn hade tagits från Avesta, men ryssarna godtog inte det, som levererats därifrån. Enda möjligheten var alltså att skaffa sig ett eget järnverk och underhandlingar gjordes om inköp med flera sådana. De koncentrerades snart kring Forsbacka Jernverks AB.

Forsbacka, beläget nära Gävle, är som industriort av gammalt datum. Redan i början av 1600-talet fanns där en tackjärnssmedja, och år 1651 erhölls privilegium på ytterligare en. Järnverket har sedan tid efter annan ombyggts och utvidgats, och på 1920-talet ansågs det som ett av de mest betydande i Sverige för tillverkning av högvärdigt stål.

Bolaget hade egna gruvor i Bergslagen med tillgång på malm av yppersta kvalitet. Malmen från Bispberg t.ex. är den renaste i världen med mycket lite fosfor. Bruket hade en gammal förnämlig arbetarestam, som under generationer sysslat med stålgjutning varför de bästa produkter kunde framställas.

På sommaren 1921 gjordes en hel del undersökningar och utredningar om Forsbacka av ingenjörerna Karl Kjällman och Antenor Nydqvist. Det befanns då, att bolagets ställning var mycket prekär. Gunnar W Andersson och C. H. Lindhagen diskuterade, huruvida Nohab skulle köpa aktierna eller låta det gå i konkurs och överta bolaget för bankskulderna. De beslöt sig för det senare alternativet.

I början av oktober 1921 samlades på Skagersholm, Gunnar W Anderssons egendom i Tiveden, några bankmän såsom Billing, Malmborg och Andell, direktör Claes Andersson i Reymersholmsbolaget, disponent Sjögren och direktör Axel Fornander, de sistnämnda representanter för Forsbacka Jernverks AB, för att diskutera, hur man skulle göra med bolaget. Nohab beslöt att överta det, varefter det skulle utvidgas. Ett plåtvalsverk skulle uppföras och stålgjuteriet byggas ut. För detta skulle Nordiska Handelsbanken lämna lån på tre miljoner kronor, vilket av Nohab skulle betalas tillbaka den 15 september 1922, då ryska förskottet nästa gång kom att betalas.

Den 14 december 1921 förvärvade Gunnar W Andersson för Nohabs räkning Forsbacka Jernverks AB genom att överta betalningsansvaret för bolagets förbindelser på 10 mkr. Därmed hade Nohabs behov av stålgjutgods säkerställts, och firman kunde nu garantera, att det ryska leveransprogrammet skulle kunna hållas. Nohabs styrelse ansåg, "att bolaget härigenom i hög grad gjort sig oberoende av underleverantörer och samtidigt ökat sina förutsättningar att kunna fortsätta och befästa sin ställning i den tävlan med de kontinentala lokomotivfabrikerna, som förr eller senare torde bli ofrånkomlig".

År 1922 trädde bolaget i likvidation, varefter namnet ändrades till Margretehills Jernverks AB. Som chef kvarstod direktör Axel Fornander. Denne var född 1876 och blev överingenjör vid Forsbacka 1908. Han var verkställande direktör 1920-24.

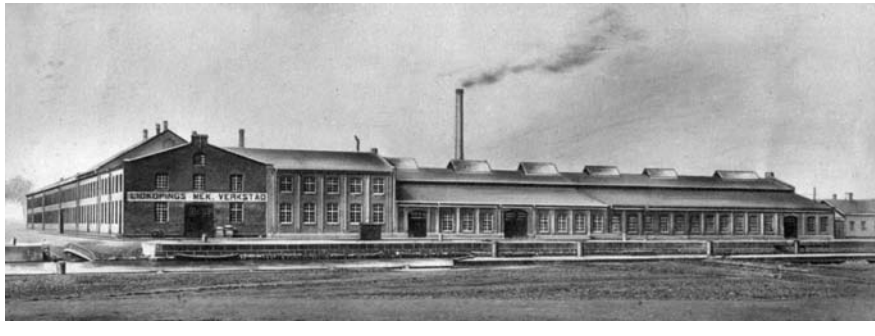

Nohab köpte Lidköpings mekaniska Verkstads AB i februari 1922.

Lidköpings Mekaniska Verkstads AB blir dotterbolag till Nohab

Den 7 februari 1922 övertog Nohab 6000 aktier i Lidköpings Mekaniska Verkstads AB. Detta företag, som upprättats 1874 främst specialiserat sig på verktyg, var beläget vid Vänern och hade goda sjöförbindelser genom Göta Kanal och järnvägsförbindelser över Göteborg. Bolaget hade varit nära lierat med Nordiska Kullagerfabrikerna och råkat i en svår situation genom dessas konkurs.

Verkstadens tillverkning av specialmaskiner för järnverksverkstäderna, svarvar och slipmaskiner m.m. kunde komma loktillverkningen väl till pass. Den 12 september 1924 avvecklades detta engagemang.

Beställningar placeras även på andra verkstäder

Att tillverka fyra gånger så många lok per år som någonsin förut var mer än Nohab även med dotterbolag kunde prestera. Beställningar placerades därför även på många andra bruk och verkstäder. Med Karlstads Mekaniska Verkstad och Vagn- och Maskinfabriken i Falun inleddes ett nära samarbete. Sedan gammalt hade sådant även etablerats med Bofors. Av de första 300 ångpannorna beställdes 154 på annat håll. Atlas Diesel tillverkade 50, Motala Verkstad 39, Jönköpings Mekaniska Verkstad 20 osv. Beställningar placerades även i utlandet, framför allt hos tyska firmor. Den ojämförligt största delen av tillverkningen skedde dock i Sverige.

Under de svåra depressionstiderna med arbetslöshet på många platser och driftsinskränkningar och lönenedpressningar nästan dagligdags betydde dessa beställningar en stor lättnad, och en inte oväsentlig arbetsmängd tillfördes den svenska marknaden. Många svenskar fick nytta av detta både direkt och indirekt.

Lokbeställningen reduceras till hälften

Den 28 juli 1922 annullerades kontraktet av den 13 mars 1921, Den viktigaste nyheten i den överenskommelse, som då träffades, var att beställningen nedskrevs från 1000 till 500 lok. Orsakerna till denna märkliga reduktion var många, några t.o.m. av utrikespolitisk natur.

Överenskommelsen mellan Gunnar W Andersson och Krassin den 15 maj 1920 hade varit den första i ljusningen för det ryska internationella handelsutbytet. Ryssland var då berett att betala snart sagt vad som helst för att få utrikeshandeln i gång. Den 17 mars följande år ledde Krassins nästan årslånga underhandlingar i London till resultat, och en anglorysk handelsöverenskommelse träffades, varigenom Sovjetregimen erkändes.

Emellertid blev det Tyskland som Ryssland främst kom att närma sig. De båda länderna hade många gemensamma intressen att bevaka gentemot segrarmakterna. Tysklands ekonomiska ställning var emellertid kritisk och det kunde omöjligen betala det väldiga skadestånd, som ålagts det i Versaillesfreden. För att bringa reda i det ekonomiska virr-

varret utlystes en konferens i Genua till april 1922. Där skulle Europas ekonomiska och finansiella återuppbyggnad dryftas. Bland de många experter och politiker, som där var närvarande, märktes även Tysklands och Rysslands utrikesministrar Rathenau och Tjitjerin. Dessa åstadkom en verklig knalleffekt genom att sluta en separat överenskommelse. Enligt denna, den s.k. Rapallo-traktaten, avstod Ryssland från alla skadeståndskrav gentemot Tyskland och förband sig till ett livligt handelsutbyte med detta land. Det skulle i Tyskland placera beställningar för fyra miljarder riksmark. Detta var i själva verket en framgång för Krassins handelspolitik vari Tyskland alltid skjutits i förgrunden, medan Lomonossoff ivrade för ett starkare handelsutbyte med de skandinaviska länderna.

Mot denna bakgrund får man se nedskrivningen av den ryska lokbeställningen. Halva denna eller 500 lok flyttades över från Sverige till Tyskland. Där kunde för övrigt ett betydligt billigare pris fås. År 1922 t.ex. hade Nohab offererat två lok till Västgötabanan för 148 tkr pr styck, medan samtidigt tyskarna lämnade offert på 74 tkr eller halva priset.

På våren 1922 avvisade svenska riksdagen en handelstraktat med Sovjet och även detta inverkade. En sådan hade Gunnar W Andersson ivrigt arbetat för, särskilt i samband med väldiga planer hösten 1921 på turbinleveranser till Ryssland, som skulle gå löst på en miljard svenska kronor.

I kontraktet från den 28 juli 1922 angavs också ett nytt pris. För de första 350 loken skulle som förut betalas 230 tkr pr styck men för de 150 följande endast 160 tkr fritt ombord ångare i Trollhättan. Betalningssättet skulle bli som förut, nämligen 25 % i förskott ytterligare betalning allteftersom tillverkningen fortskred och slutlikviden vid leveransen i Ryssland. Amorteringen av 10-miljonerslånet skulle börja från och med det 151:a loket, som levererades 18 aug. 1922, och därvid hypoteket efterhand återlämnas.

För Nohab var minskningen av lokleveransen ett svårt slag. Stora utvidgningar hade gjorts för 1000-lokbeställningen, och dessa kunde inte en mera normal tillverkning helt utnyttja. Engagemangen i dotterbolagen måste avvecklas, och då blir förluster att räkna med. De till helt nyss så lysande tiderna hade hastigt börjat förmörkas.

Genom nedpressningen av priset blev förtjänsten inte heller stor. För de första 50 loken hade man räknat med en kostnad av 280 tkr pr styck på grund av vissa engångsutgifter. Dessa skulle visserligen ha kunnat slås ut på alla 1000 loken, men det hade ju varit detsamma som att ligga ute med förskott. I februari 1922 räknades det med att loken gick på 145 tkr + 40 tkr i omkostnader. 160 tkr var därför i minsta laget. Indragningar måste göras, och då uppstod åtskilliga kontroverser mellan Nohab och de ryska kontrollanterna. Underhandlingar upptogs med den ryska järnvägskommissionen om ersättning för extra arbeten, som blivit en följd av den ryska kontrollen och vilka Nohab enligt kontrakten inte var skyldigt att utföra. Det rörde sig även om vissa utlägg i samband med transporterna. I april 1924 satte man tydligen allt på sin spets och förklarade, att om inte uppgörelse kom till stånd, skulle Nohab inställa lokleveranserna till Ryssland. Det tog skruv. Den 6 juni 1924 slöts ett nytt avtal, då ett tillägg på 4 mkr

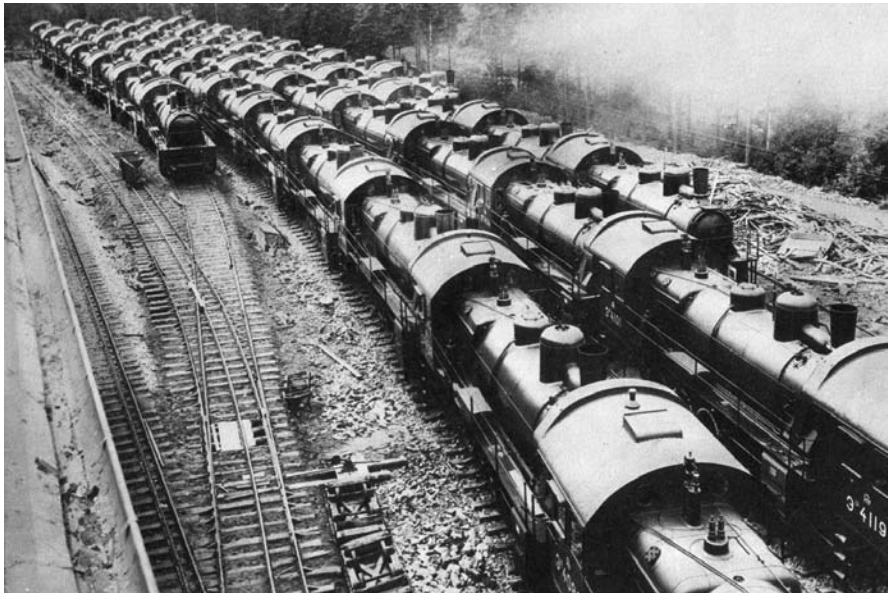

Ett femtiotal färdiga rysslok i väntan på att lastas på ångaren Neebing år 1922.

beviljades Nohab på grund av de nya krav, som ställts av de ryska kontrollanterna. 354 lok hade då levererats, och Centrosojus gick med på ett tillägg av 22 tkr för vartdera av de närmaste 66 loken och 31 tkr för vart och ett av de 80 senare. Utbetalningen skulle ske genom Nordiska Handelsbanken. Denna gick för övrigt i borgen för att parterna uppfyllde sina förpliktelser gentemot varandra.

Nu blev det även uttryckligen fastslaget, att loket, sedan det färdigställts och betalning i vanlig ordning gjorts av Centrosojus, var dettas egendom och att ingen, vem det vara må, kunde göra anspråk därpå. Det skulle överföras till en av Centrosojus hyrd del av verkstadsområdet, som avspärrades och till vilken ingen utom Centrosojus ombud hade tillträde.

Nu skulle också Gunnar W Anderssons mellanhavande med bl.a. Nohab regleras. I Krassinavtalet den 15 maj 1920 hade han garanterats viss utdelning av de aktier han hade för avsikt att förvärva i Nohab. Genom att han avstod från denna honom tillkommande rätt, hade nedprutningen av priset i avtalet den 28 juli 1922 möjliggjorts. För denna sin uppoffring hade han mottagit gottgörelse av den ryska järnvägskommissionen. Nohab förklarade sig inte ha någon fordran på Gunnar W Andersson för detta vare sig direkt eller genom ryska järnvägskommissionen.

Men den ersättning Gunnar W Andersson skulle ha av Nohab för överlåtelsen av kontraktet under hösten 1920 var inte heller reglerad ännu. Sedan han förvärvat 5947 av de 6000 aktierna, överlät han kontraktet på Nohab mot att han fick en viss procent på

beställningens värde. Beloppet skulle inte understiga det, som Krassin vid beställningens undertecknande förskottsvis utbetalat till direktör Andersson personligen, nämligen 7 mkr. Då ryssarna betalade självkostnadspriset för varje lok lades hans ersättning till detta. Då sedermera ett fast pris åsattes loken, avdrogs från försäljningssumman det belopp, som kunde anses tillkomma honom.

I april 1924 fixerades hans ersättning till 7 mkr, vilket bekräftades av Nohabs styrelse.

Tillverkningen

Produktionsvärdet var under denna tid var för år 1920 6 mkr, år 1921 28 mkr, år 1922 43 mkr, år 1923 29 mkr, år 1924 22 mkr och år 1925 4 mkr. Av siffrorna, särskilt om de jämföras med dem från tiden före och efter dessa år, framgår klart den onormalt högt uppdrivna tillverkningen vid verkstaden under rysstiden.

Loktillverkningen

Produktionen dominerades helt av loktillverkningen. Praktiskt taget hela verkstadens kapacitet var tagen i anspråk för denna. Det gällde att spänna alla krafter för att leveransen skulle kunna fullgöras på fastställd tid. Loktillverkningen i procent av det totala produktionsvärdet var år 1920 40 %, år 1921 98 %, år 1922 98 %, år 1923 95 %, år 1924 96 % och är 1925 52 %.

Nohab gjorde verkligen skäl för beteckningen lokomotivverkstad under denna period. Hösten 1920 och våren 1921 byggdes först några förut beställda lok. Det var 10 stycken till Norges statsbanor och ett till Gotlands järnväg. Tillverkningen av ryssloken började så fort det var praktiskt möjligt. Men det var en lång väg från den första konstruktionsritningen till det färdigställda och leveransklara loket. Trots forcering dröjde det mer än ett år innan det första kunde avlämnas.

Av de 500 lok, som beställningen till slut kom att omfatta, sändes till Ryssland år 1921 33 lok, år 1922 182 lok, år 1923 117 lok och år 1924 168 lok. Det första loket levererades den 2 sept. 1921 och det 500:de den 22 dec. 1924.

Den stora beställningen kunde inte i sin helhet fullgöras vid Nohabs verkstäder i Trollhättan. Många detaljer på loken gjordes på andra håll inom landet och även utomlands. Pannplåtar t.ex. levererades i juni 1922 av Krupp i Tyskland. Monteringen av samtliga lok gjordes dock i Trollhättan. Allt skulle vara precisionsarbete, så att alla viktigare detaljer kunde passa till vilket lok som helst. Ett lok skulle kunna sammansättas av delar från olika verkstäder. Detta var en nyhet för verkstaden, där serietillverkning i så stor utsträckning inte förut förekommit. Endast beträffande apparatutrustningen förekom några variationer. Ett enda lokomotiv var olika de andra. Det var nr 4499, som byggdes som likströmslokomotiv, system Stumpf. Tendrarna tillverkades inte i Trollhättan utan vid Munktells i Eskilstuna, där 16 stycken beställdes redan i december 1920.

Organisation och kontroll

Ryssarna underkastade sina beställningar i utlandet en mycket noggrann kontroll. De länder, där dessa gjorts indelades i olika distrikt (rayons) med vart och ett en ansvarig chef och ett större eller mindre antal kontrollanter. Sverige utgjorde två sådana distrikt, mellan vilka Göta Kanal ungefär utgjorde gräns.

Som förut nämnts, uppdrog ryssarna redan den 20 oktober 1920 åt ingenjör John Setterberg att vara kontrollant. Ännu i slutet av 1921 var han kvar som överinspektör.

Till högsta chef för handelsdelegationen i Sverige hade utsetts Kergentseff, som var stationerad i Stockholm. Lomonossoff uppehöll sig mest i Berlin, men han var dock fortfarande högsta instansen, då det gällde lokbeställningar.

Ansvarig chef för kontrollen var professor W Fraehn som under sig hade kontrollanter för olika detaljer, såsom "kamraterna" Filippoff, Vasilieff, Dobrowolskij, Sergej Machoff och många andra. Till kontrollant av självkostnadsprisets beräkning utsågs den 12 september 1921 ingenjör Alexander Konstantinovitj Snopkoff.

Med tanke på de stora mängder betalningsmedel av olika slag, som under dessa år strömmade ut från Sovjetryssland skulle man kunnat tro, att kontrollen över dessas användning inte var så särdeles noggrann. Det var den emellertid och t.o.m. i hög grad. Ryssarna var så kinkiga, att det ibland närmade sig trakasserier. Särskilt kasserades ång-

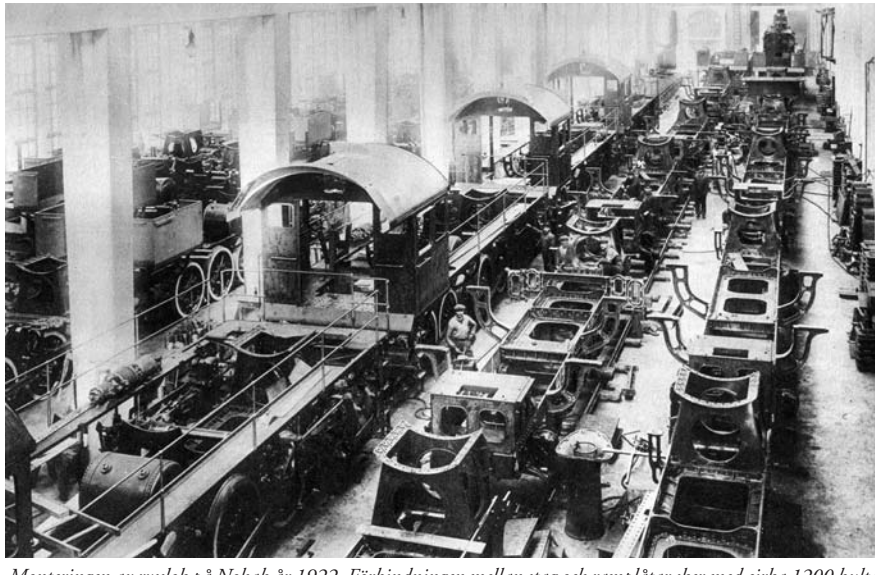

Monteringen av rysslok på Nohab år 1922. Förbindningen mellan stag och ramplåtar sker med cirka 1200 bultar i stället för nitar, som var brukligt i svenska konstruktioner. Förarhytten är rymlig med stora fönster och är nertill i 3 mm plåt medan den övre delen och taket är utförd i 2 mm plåt.

pannor, inte så mycket av Nohabs tillverkning som av andra fabrikers. Nohab anställde också en särskild specialist, ingenjör Skogsborg, för att kontrollera panntillverkningen.

Det kasserade skulle räknas in i självkostnadspriset. Men då väl mycket underkändes, ville Lomonossoff få införd en bestämmelse att blott 4 % skulle få tas med i detta, något som man från Nohabs sida givetvis inte ville gå med på. Orsaker till detta förslag var emellertid inte bara sparsamhet med sovjetguldet utan även, att man ville öva påtryckning på Nohab att godta nedskrivningen av beställningen i juli 1922.

En del material provades redan på respektive tillverkningsplatser, och intyg härom bifogades. Kontrollanten gjorde sedan stickprov och godkände eller kasserade hela partiet.

Då själva godset provats, upplades det i förråd i väntan på bearbetning. Före denna skedde en slutlig översyn, så att inte underhaltigt material, som händelsevis förbisetts, skulle komma till användning. För den vidare bearbetningen uppgjordes av verkstadskontoret en noggrann operationsplan i samråd med verkmästarna för användning av maskiner o.d. En sådan var nödvändig för att inga stockningar i produktionen skulle uppstå.

Pannplåtar, huvudramplåtar, hjulringar, hjulcentra, vevstakar, koppelstänger, fjädrande ramstag m.fl. viktiga delar underkastades noggrann kontroll av verkstadens avsynare efter varje operation. Därefter besiktigades de av de ryska kontrollanterna. Blev de godkända försågs de med kontrollstämplar. Sådan fordrades för att detaljen skulle komma till vidare användning. Därmed var den även godkänd till betalning. De olika detaljerna fördes sedan till uppsättningsverkstaden, där den slutliga monteringen följde.

Kontrollen gav upphov till en hel del irritation. I november 1921 klagas över att ryssarna uppställde allt flera fordringar och att det inte var lätt att ställa sig dessa till efterrättelse. Meningsskiljaktigheterna blev ibland ganska stora, och verkstadsbefälet var otåligt över de många anmärkningarna, som man tog för rena trakasserier.

Detta beredde ledningen stora bekymmer, ty man fick akta sig för att komma alltför mycket på kant med kontrollanterna. Särskilt gällde det att undvika kontroverser med ingenjör Snopkoff, som hade att bestämma priset på loken. Gunnar W Andersson hemställde dock till slut hos Lomonossoff, att kontrollen inte skulle göras så, att fabrikationen onödigtvis fördyrades eller försvårades.

Transporter

Då monteringen av ett lok var färdig ägde provkörning rum. Den första besiktningen av loket under gång skedde inom verkstaden, då förekommande bristfälligheter genast kunde avhjälpas. Därefter provkördes det på ett spår, som byggts från verkstadsgården nedåt Åkerssjö. Sedan detta prov godkänts, var loket klart att levereras. En sista provkörning ägde sedan rum i Ryssland omedelbart före överlämnandet. Då även denna var godkänd, övertog de ryska myndigheterna lokomotivet, och Nohab kunde utkvittera slutlikviden.

Transporten från verkstaden i Trollhättan till Nicolaijärnvägen vid Petrograd, där

överlämnandet skedde, var inte utan sina besvärligheter. Enklast hade ju varit att låta loken rulla på de svenska järnvägarna till Haparanda, därefter genom Finland till Viborg och över ryska gränsen till Petrograd. Det gick dock inte för sig utan vidare, ty ryssloken var byggda för en större spårvidd än vad de svenska banorna hade. Detta avhjälptes emellertid genom att man använde särskilda transportvagnar med hjul av den svenska spårvidden, på vilka loken placerades.

Men det fanns andra svårigheter, som måste undanröjas. De ryska loken voro en meter högre än vad som var tillåtet för de svenska,. Om man minskade hjuldiametern något och tog bort skorstenen, kunde de föras fram, fastän nätt och jämnt, under svenska broar och genom tunnlarna. Det var därför lika så gott att montera ned loken och föra hjul, pannor, ramar m.m. på vagnar genom Sverige över Haparanda till Torneå, där en monteringshall kunde uppföras för lokens sammansättning.

I Finland var spårvidden lika med den ryska, d.v.s. fem fot, och loken kunde alltså här rulla på egna hjul. Särskild transitlicens var visserligen nödvändig för att föra loken genom Finland, men sådan var inte svår att få. Värre var, att de finska järnvägarna inte var byggda för så tunga lok som de ryska. Därför kunde de inte färdigmonteras i Torneå utan måste föras i tre delar genom Finland till Viborg där den slutliga monteringen skedde. Sedan kunde de för egen ånga köra till Petrograd. Transporten genom Finland var inte utan sina risker, och loken måste stå under ständig bevakning för att inte utsättas för sabotage.

Nohabs representant i Viborg var en ingenjör Henriksson. Då de första loken monterades, närvarade även direktörerna Gunnar W Andersson och C H Lindhagen.

De i Eskilstuna tillverkade tendrarna stötte till transportkolonnen i Storvik. Allt som allt fraktades 18 lok denna väg i sex transporter. De tre första loken levererades den 2 september 1921 och det sista den 15 november samma år.

Transporten denna väg var alltså mycket omständlig och därför även dyr. Billigare och

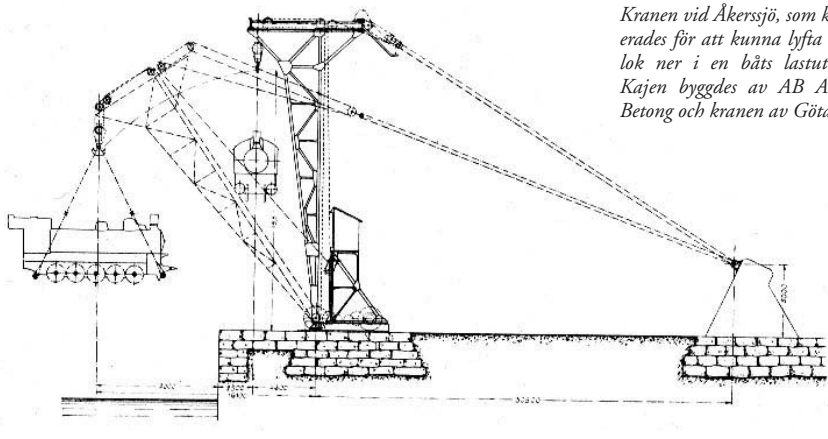

Kranen vid Åkerssjö, som konstruerades för att kunna lyfta 80 tons lok ner i en båts lastutrymme. Kajen byggdes av AB Armerad Betong och kranen av Götaverken.

bekvämare vore det att föra loken per båt från svensk hamn direkt till en rysk, då demontering och remontering undveks. Flera platser var på förslag. Bl.a. arbetades det mycket för att få transporterna över Stockholms frihamn. Man stannade emellertid för Landskrona. För att föra loken dit behövdes ingen nedmontering i Trollhättan. Blott skorstenen, övre delen av förarehytten och hjulen togs av och placerades i lådor, som lastades på en särskild vagn. I Landskrona sattes de avtagna delarna på igen, och loket lyftes fullt färdigt ombord på en ångare Odin, en f.d. tysk kryssare, som ombyggts för fredligt bruk. Uppgörelse hade träffats med Öresundsvarvet och Landskrona Nya Mekaniska Verkstads AB om lastningen.

Från Landskrona transporterades loken till Reval, där de sattes på spåren och för egen maskin gick till bestämmelseorten. Denna väg fraktades 87 lok i 23 omgångar. Det största antal som togs på en gång, var sex. Första transporten ägde rum den 24 nov. 1921 och den sista den 26 juli 1922.

Men även detta var ett omständligt och besvärligt transportsätt. Det bästa var givetvis att lasta loken på ångare i Trollhättan och därifrån föra dem direkt till bestämmelseorten Trollhättans dåvarande hamn- och kajmöjligheter tillät dock inte lastning av så stora och tunga föremål. Särskild kaj måste byggas, om detta skulle gå, för sig. En olägenhet var också att kanalen var stängd en viss tid varje år men då kunde transporterna som förut gå över Landskrona.

Saken diskuterades redan tidigt med den ryska järnvägskommissionen, och den 11 september 1921 medgav Lomonossoff ett lån på 450 000 kr för en hamnanläggning med

Neebing från Newcastle lastas med elva rysslok för färd till Reval.

järnvägsspår i Trollhättan. Kostnadsförslag skulle vara uppgjort för den 1 oktober. Betalning av lånet skulle ske genom avdrag på de 900 sista loken.

Först hade man för avsikt att lägga denna hamn vid Stallbacka, industriområde i norra delen av Trollhättan, där lastkaj dessutom behövdes för därvarande industriers räkning. Dit skulle dras ett spår med fem fots spårvidd från Nohabs verkstadsområde.

På grund av en del mellankommande hinder blev det inte något av med denna plan, utan kajen byggdes närmare verkstaden, vid Åkerssjö. Överenskommelse om lån för detta från Centrosojus undertecknades den 12 oktober 1921.

Området arrenderades av Kungl. Vattenfallsstyrelsen till utgången av år 1949. Kajen skulle utföras enligt ritning och på ett sätt, som godkänts av Kungl. Vattenfallsstyrelsen. Nohab fick även rättighet att anlägga järnvägsspår till kajen och för egen räkning trafikera detta. Trafikhastigheten på spåret fick inte överstiga 20 km i timmen och provkörning av loken vår inte tillåten på denna bansträcka.

Då trafiken för säsongen 1921 upphörde på Trollhätte kanal och denna och även Åkerssjö tömdes på vatten, började arbetet. I januari 1922 tecknades kontrakt med AB Armerad Betong i Malmö om byggande av kajen.

En lyftkran av inte mindre än 80 tons kapacitet uppsattes. Med denna kunde loken fullt färdiga lyftas ombord på lastångaren. Den levererades av Götaverken i slutet av juni 1922. Då var också kajbygget i det närmaste avslutat.

För transporterna inköpte ryssarna ett engelskt fartyg, Neebing, som per gång kunde lasta 11 lok med tendrar. Hänvändelse gjordes nu till finska regeringen att få transportera loken över Hangö. Detta beviljades emellertid inte, utan de fick som förut gå över Reval.

Den första transporten från Trollhättan med Neebing avgick den 30 juli 1922. Inlastningen av loken var något av en sensation för trollhätteborna och stora människomassor var samlade vid Åkerssjö för att se på märkvärdigheterna. Och en ståtlig syn var det att se de jättestora lokomotiven som små leksaksföremål sväva i luften och lyftas ombord.

Lastningen gick med fart, och i regel tog det inte ens två hela dagar för Neebing att lyfta ombord de elva loken med deras tendrar. År 1922 hann man med 10 transporter med 110 lok, den sista gick den 27 december. År 1923 gjordes 11 färder med 117 lok och år 1924 gjordes 16 färder med 168 lok.

Ekonomi

Mot slutet av perioden överlät Gunnar W Andersson en del av sitt aktieinnehav. Vid bolagsstämman den 10 april 1924 var fördelningen direktör Gunnar W Andersson 5601 aktier, ingenjör Antenor Nydqvist 370 aktier, kamrer Nils Junggren 25 aktier, dir Th W Jeansson 2 aktier och direktör C H Lindhagen 2 aktier. Aktieutdelningen var under år 1920 70 kr, år 1921 180 kr och de tre åren 1922-24 30 kronor per år.

År 1921 träffades avtal med Nordiska Handelsbanken och Vänersborgs Enskilda Bank om utgivande av ett obligationslån på 6 mkr att amorteras på 20 år och att löpa med 8 % ränta. Detta dyra lån konverterades den 15 april 1931 till 5,5 % och slutbetalades år 1941.

I juni 1922 var ställningen en smula oroande för Nohab. Det cirkulerade rykten om att pengarna voro slut för företaget, och bankmännen voro nervösa. Starka krafter var i rörelse mot företaget. De svenska verken begärde bankgaranti för beställningarna. 2,2 mkr behövdes före månadens slut och bankerna ville inte lämna kredit. Gunnar W Andersson bedrev brådskande underhandlingar med Lomonossoff i Berlin och München om att få förskott på den till den 15 september kontrakterade betalningen på 14,4 mkr. Men så fick firman betalt för en del "akter", d.v.s. delar av loktillverkningen och stormen kunde ridas ut.

Styrelse

Av den styrelse, som utsågs den 2 juli 1920, kvarstod direktör Gunnar W Andersson, ingenjör Antenor Nydqvist och direktör Th W Jeansson hela perioden ut. Advokat Axel Forssman avgick redan den 14 december 1920. Ingenjör Antenor Nydqvist blev då ordinarie ledamot och till suppleant efter honom utsågs herr Carl Hübert Lindhagen, Eskilstuna. Vid bolagsstämman den 20 juni 1921 valdes till andra suppleant överingenjör Karl Kjällman.

År 1923 utträdde dir Hans Th Holm och grosshandlare Urban Grönqvist ur styrelsen. Deras efterträdare som ordinarie ledamöter blev direktör C H Lindhagen och överingenjör Karl Kjällman. Till suppleanter utsågs direktör Ernst Allgoth och överingenjör N Thorsten Nilsson.

Denna styrelse kvarstod till den 7 maj 1925, då en högst väsentlig ändring skedde.

Företagsledare

Nohab bestod sig under rysstiden med många direktörer. Verkställande direktör var Gunnar W Andersson. Meddirektör och under en tid verkställande var C H Lindhagen och vice verkställande direktör Antenor Nydqvist. Övriga direktörer var L E Skagerlind och Ernst Allgoth.

I och med att Antenor Nydqvist den 1 juli 1920 blev vice verkställande direktör inträdde tredje generationen av den Nydqvistska familjen i företagets ledning.

Antenor Karl Herman Nydqvist är född i Trollhättan den 3 aug. 1893. Efter studentexamen 1913 reste han utrikes för studier och avlade 1918 examen vid Technische Hochschule i Zürich. Därefter praktiserade han som ingenjör vid Nohab 1918-20. Han var ledamot av bolagets styrelse 1920-29, verkställande direktör 1926-27, ledamot av styrelsen för Nohab Flygmotorfabriker AB 1931-36.

På bolagsstämma den 31 juli 1923 meddelade direktör Gunnar W Andersson att han

Många medarbetare anställdes för att klara ryssbeställningen. Här en bild framför det leveransklara lok nummer två färdigställt år 1921.

inte längre kunde fungera som verkställande direktör då han under lång tid framåt måste vistas utrikes på affärsresor. Till hans efterträdare utsågs C. H. Lindhagen, som innehade denna post i två år.

Då Nohab var en firma med vidsträckta internationella förbindelser, ansågs det vara av vikt att huvudkontoret placerades i en pampigare miljö än vad Trollhättan kunde åstadkomma. Dess representation borde ju ske på ett för de stora affärerna likvärdigt sätt. Firmans huvudkontor och hemort flyttades därför från Trollhättan till Stockholm. I september 1920 kunde Gunnar W Andersson börja använda ett förnämligt inrett kontor på Fredsgatan 3 vilket senare flyttades till Norrmalmstorg 2.

Förvaltningspersonal

Förvaltningspersonalen ökade högst betydligt under denna tid. Antalet anställda var i genomsnitt under åren 1920-24, 167, 204, 266, 248 respektive 230 personer. Det största antalet inom denna grupp anställda var 280 personer, vilket noterades 1922.

Utbyte ägde rum på några av de ledande posterna. Kontorschefen John Elmer avgick den 1 november 1922.

Som överingenjör anställdes den 15 maj 1923 ingenjör Thorsten Nilsson. Han är född den 18 april 1882. Efter examen 1905 vid Chalmers Tekniska Institut var han ett är anställd vid Nydqvist & Holm och företog därefter studieresor i USA och Tyskland. Efter hemkomsten innehade han anställning vid olika svenska järnvägar och blev sedan arbetschef vid Motala Verkstad. Därifrån flyttade han till Nohab. Sin anställning här innehade han till den 30 augusti 1932. Under denna tid tog han aktiv del i många underhandlingar med främmande länder och var även representant för Persiska kompaniet i Teheran.

Den 15 maj 1921 hade hans broder Sixten Nilsson även han från Motala Verkstad, anställts som verkstadsingenjör vid Nohab. Han slutade denna befattning den 31 december 1929.

Assistent till verkstadschefen blev den 21 november 1921 ingenjör Adrian Byström, född 1872, tidigare verksam i Ryssland. Han hade även till uppgift att som verkstadsingenjör övervaka rysslokstillverkningen. Adrian Byström lämnade sin tjänst den 21 november 1925.

Som verkstadsrevisor anställdes den 1 december 1922 Helge Gustaf Ludvig Kolthoff, förut kapten vid A6. Han skulle övervaka arbetet i verkstäderna, undersöka och kontrollera att man inte använde för mycket folk för ett arbete att förmän och verkmästare var på sina platser osv. Han skulle till cheferna rapportera sina iakttagelser och ge förslag till de ändringar, som kunde behövas. Han slutade som revisor den 31 juli 1924.

De alltmer vidgade förbindelserna med utlandet gjorde en utökning av korrespondensavdelningen nödvändig. Som chef för denna anställdes den 1 oktober 1921 Tage Kuhlau.

Till inköpschef antogs den 3 juli 1922 Gustav Albert Brunskog, som var född 1880. Efter avslutade studier fick han anställning vid olika industriföretag i Sverige. År 1901 reste han till Tyskland, där han bland annat var anställd vid en firma i Hamburg i 14 år, därav fem som prokurist. År 1919 flyttade han tillbaka till Sverige och blev inköpsassistent, sedan materialförvaltare, vid AB Arvikaverken i Arvika. Han avgick med pension i juli 1945.

Som kamrer anställdes den 19 juli 1922 Henning Aronson. Reduktionen av lokbeställningen till Ryssland föranledde indragningar beträffande tjänstemännen. Många avskedades, dyrtidstilläggen slopades, och lönereduktioner och andra besparingsåtgärder vidtogs.

Arbetare

Medeltalet per år av anställda arbetare för åren 1920-24 var 780, 1303, 2047, 2153 respektive 1746. Det högsta antal, som vid något tillfälle var sysselsatta inom verkstaden, var 2641 man, vilket uppnåddes under år 1922.

Arbetslöner och pensioner

Arbetstillgången var till en början mycket god, efterfrågan på yrkeskunnigt folk stor och arbetslönerna steg. Ovanligt var inte att mer än avtalsenliga löner utbetalades. Den genomsnittliga timpenningen steg 1922 över 2 kr. Under detta år utbetalades 8,3 mkr i arbetslöner.

Vid nedskrivningen av lokbeställningen låg Nohab betydligt före i fråga, om tillverkningen. Detta gjorde att driftsinskränkningar och en kraftig nedskärning av tim- och ackordslönerna måste göras under hösten 1922. Då började i direktörernas brevväxling ett ord alltmera förekom som inte funnits där förut, nämligen ordet spara. Verkstäderna drevs dock hela tiden, även om det ibland skedde med reducerad arbetsstyrka.

Nedsättningen av arbetslönerna framkallade helt naturligt missnöje på arbetarehåll, och strejk utbröt den 19 januari 1923. Den varade i två månader och avblåstes den 19 mars. Det löneerbjudande, som gjorts av bolagsledningen vid strejkens utbrott, måste då i det stora hela accepteras av arbetareparten.

Ett led i inskränkningarna var pensioneringen av många äldre arbetare. Andra fick stanna kvar mot betydligt nedsatt lön. Dessa åtgärder var givetvis inte populära och skapade stark irritation i samhället. De föranledde också åtskilliga häftiga anfall på företagets ledning i pressen.

Pensionerna var som förut 250 kr om året, vilket ju inte var mycket att leva på under den dyrtid som rådde. Två arbetare, som varit anställda mindre än 30 år, fick endast 200 kr. Många trotjänare, som hela sitt liv arbetat på verkstaden, fick nu lämna den. År 1924 pensionerades t.ex. en arbetare Holmberg, som varit anställd sedan 1860, d.v.s. i 64 år.

Bostäder

På grund av den stora arbetslöshet, som rådde på andra håll, strömmade skaror av arbetssökande till Trollhättan. En sak, som i hög grad verkade hindrande personalanskaffningen, var bristen på bostäder. Trångboddheten hade redan förut varit stor i Trollhättan och byggnadsverksamheten hade legat nere under större delen av kriget. Firman måste därför själv på ett eller annat sätt skaffa bostäder åt sina nyanställda arbetare. Flera projekt planerades i detta hänseende.

Den 16 december 1920 tecknade Nohab 80 aktier i Arbetarebostäder, belägna i kvarteret 30, nuvarande kvarteret Järven, till de tio det förut innehade. Härigenom fick bolagets arbetare företrädesrätt till ett större antal lägenheter i dessa fastigheter.

Planer fanns också på att bygga egna arbetarebostäder i kvarteren Svea och Göta, men de kom aldrig till utförande, då en annan möjlighet snart yppade sig, som bättre kunde avhjälpa bristen.

I kvarteret Polisen inom Hjulkvarns Egnahemsområde i norra delen av Trollhättan hade en av Stallbackaindustrierna, AB Elektrosalpeter börjat bygga bostäder för sina arbetare. Då detta bolag lade ner sin verksamhet i Trollhättan sålde det den 8 juni 1921 till Nohab dessa påbörjade byggnader jämte det material, som fanns upplagt, för 200 000 kr. Samma dag inköpte Nohab av Kungl. Vattenfallsstyrelsen de sex tomter där dessa byggnader voro belägna, sammanlagt 4016 kvadratmeter för en köpeskilling av 12 tkr. Bebyggelsen skulle fullbordas i överensstämmelse med den av arkitekt Anders Roland upprättade och av Kungl. Vattenfallsstyrelsen godkända planen. Husen skulle vara färdiga till den 1 juni 1922. Före detta datum ägde Nohab företrädesrätt att köpa tomterna 7-11 i samma kvarter. Denna rätt blev dock aldrig utnyttjad.

AB Armerad Betong byggde husen färdiga. Arbetet gick raskt undan, och redan den 1 november 1921 kunde inflyttning ske. Sammanlagt fanns här 126 eldstäder, fördelade på en trerums-, fyra tvårums- och 50 enrumslägenheter och dessutom tio enkelrum.

Även genom direkt hjälp med borgen försökte bolaget öka antalet bostäder. Arbetare, som byggde sig egna hem, kunde få sådan. De fick dock förplikta sig att hyra ut de lägenheter, som de inte själva hade behov av till vid Nohab anställda.

Rysstiden i Trollhättan

Början av år 1920 var en bekymmersam tid för staden Trollhättan. Fredskrisen hade medfört en svår arbetslöshet, som ytterst kännbart drabbade ett så typiskt industrisamhälle som Trollhättan. Staden måste ordna nödhjälpsarbeten av olika slag, men dessa förslog inte långt. Det var ont om pengar och priserna på livsmedel och andra nödvändighetsvaror var högt uppskruvade. Hela 30 % av samhällets innevånare var uppförda på restlängd för försummad skattebetalning. Missnöje och olust var förhärskande. Nöden stod för dörren på många håll.

I detta läge kom ryssavtalet nära nog som en räddare. Nu blev det plötsligt gott om arbete, lönerna steg och pengar strömmade in. Unga pojkar, som nyss lämnat skolbänken, hade veckoavlöningar, som gamla tiders arbetare aldrig skulle ha drömt om att komma upp till. För många gick pengarna lika fort som de kom. Nöjeslokaler och restauranter hade högkonjunktur. Stadens handlande hade gyllene tider.

Något onormalt, feberaktigt låg i detta hastiga uppsving. Det kunde innebära vissa risker. Den gamla ledningen som man vant sig att lita till i kritiska tider hade avkopplats. Nya män hade kommit i stället som man inte visste något om och som inte kunde ha den genom generationer nedärvda känslan av ansvar gentemot företaget och samhället. Betänksamt folk skakade på huvudet. ”Vart bär det hän med verkstan?” var den stående frågan. ”Går det väl i denna våldsamma fart, är det tur.”

Mitt under den ryska epoken i verkstadens historia gick dess förre innehavare, Herman Nydqvist, ur tiden. Han avled den 2 sept. 1922 i en ålder av något över 60 år. Trots allt

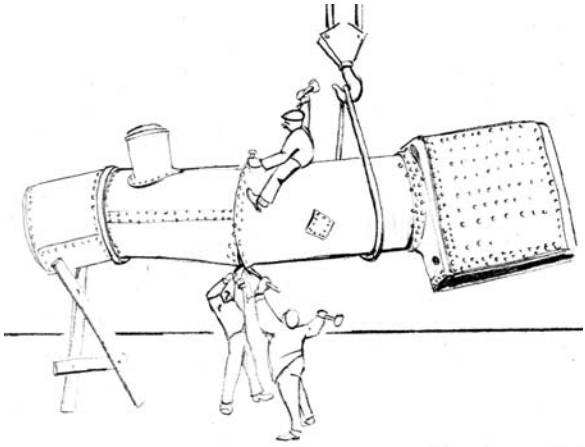

En teckning från en julfest för ryssarna på Stadshotellet år 1922. Till bilden hör texten: ”Huru kontrollanterna föreställde sig pannarbetet vid vissa verkstäder.” Denna bild och några till demonstrerades på festen av C H Andersin.

jäktet gav man sig verkligen tid att låta arbetet avstanna under själva jordfästningen som en hyllning åt den forne chefen. Vid hans grift talade förre överingenjören Erik Andersson på medarbetarnas vägnar och kontorschefen Oskar Jansson för tjänstemännen. De gamla arbetarnas tack framfördes av smeden J. Å. Wickelgren.

Det stora namnet var nu Gunnar W Andersson. Trollhättepojken som köpte verkstan och som gjorde affärer på 100-tals miljoner. Redan från början bildades det legender om honom där ledmotivet var att skära guld med täljknivar. Hans namn gick ut över landet, och hans affärer diskuterades ganska ingående, ibland i kanske inte helt smickrande ordalag.

På hösten 1921 figurerar hans namn i in- och utländsk press även i samband med organiserandet av hjälpen till de ryska barnen. Nöden i Ryssland var vid denna tid fruktansvärd. Direktör Allgoth skriver om detta från Moskva bl.a.: Ögonvittnenas beskrivning är hårresande. Hundratusentals barn svälter ihjäl. Nyfödda barn stryps och dränks i floderna. Tiotusentals överges av föräldrarna och får själva försörja sig. I den svenska hjälpkommittén var Gunnar W Andersson en av de ledande, och han övertalade Kergentseff att bli ordförande Själv skänkte han fullständig beklädnad, kostymer, klänningar, underkläder, strumpor och skor till 5000 barn, en gåva värd omkring 250 000 kronor. Direktör Anderssons välgörenhet blev mycket omtalad. Direktör Allgoth meddelar att notis om hans gåva varit införd i ryska pressen. ”Du skaffar Dig en gloria kring Ditt huvud, som väl i framtiden kan vara bra att ha”, skriver denne med hänsyftning på de underhandlingar och handelsavtal, som just då pågick. Något handelsavtal blev det dock inte för Gunnar W Andersson.

Gunnar W Anderssons stjärna var i stadigt stigande ända till våren 1922. Hösten 1921 hade varit de svindlande projektens tid, då de affärer som diskuterades, rörde sig om miljarder svenska kronor. Efter den tiden antog planerna något mera normala proportioner. Svårigheter av allehanda slag började också tillstöta. Själv vistades han inte mycket i Trollhättan utan var för det mesta ute på resor eller skötte affärerna från Stockholmskontoret. Någon direktörsbostad hade Nohab till en början inte. Gunnar W Andersson köpte dock den s.k. Wijkmarkska villan i kv. Najaden 4-5 vid Strandgatan för 65 tkr med tillträde den 1 okt. 1922. Här residerade sedan för det mesta direktör C. H. Lindhagen, som var satt i spetsen för företaget i Trollhättan. Den gamla firmans nyförgyllning kunde nu visas upp vid de representationsfester, som här gick av stapeln och som gav genljud i samhället.

Ett markant inslag i dåtidens Trollhättan utgjorde de ryska kontrollanterna. De syntes ofta ute och stadshotellet hade strålande rysstider. Visserligen fanns det väl inte vodka att tillgå på Stadshotellet men champagne är ju också drickbart för en rysk tovaritj. Vilket nogsamt bevisades!

Stora fester hölls av och för de ryska ledarna, till vilka i enlighet med de nya idéerna även representanter för arbetare och fackföreningar var inbjudna. En av dessa må refereras.

Den 3 febr. 1921 var stor bankett anordnad i stadshusets festsal för den ryska handels-

delegationen. I banketten deltog sålunda professor Lomonossoff med fru och svit av framstående ryska tekniker. Sovjets svenske representant advokat Wilhelm Hellberg, dr. Hannes Sköld, som tjänstgjorde som tolk, representanter för Nohabs ledning med direktör Gunnar W Andersson och ingenjör Antenor Nydqvist i spetsen, fackföreningsmän och representanter för Trollhättans stad och pressen. Bordet var ståtligt dekorerat i rött och vitt. Direktör Andersson talade på engelska för professor Lomonossoff som svarade på ryska, vilket tolkades till svenska av dr. Hannes Sköld. Bland de många talen märkes för övrigt ett av Gunnar W Andersson för stadens representanter, vari han uttryckte sin glädje över att han haft framgång i sina ansträngningar ”att få förlagd till födelsestaden en i Sveriges ekonomiska historia förut inte överträffad industriell tillverkning, som skulle utveckla staden till att av landets förnämsta industricentra”. Han bad om stadsfullmäktiges stöd vid sina framställningar rörande driftens fortsatta utveckling.

Stadsfullmäktiges ordförande, riksdagsman A. L. Johansson, en gång arbetare på Nydqvist & Holm, lovade stadsfullmäktiges välvilliga prövning av de olika projekten.

Samkvämet efteråt var mycket animerat, så att vissa divergerande meningar, frigjorda genom de av Nohab-ledningen generöst spenderade våtvarorna, ibland kom till ett kanske väl markant uttryck.

Till bostad för den ryska kontrollkommissionen upplåts villan Gransäter, belägen på Fagerstrand i Trollhättan. Ryska järnvägskommissionen hyrde den från 1 november 1921. Den förutvarande direktörsbostaden hade stått tom, sedan direktör Andreas Ljungman lämnade sin befattning. Då Gunnar W Andersson inte ville bosätta sig i Trollhättan och Antenor Nydqvist bodde på Elfhög uthyrdes den av Nohab till ryssarna. Den kallades av Trollhätteborna för ryssvillan. Möbler anskaffades från skilda håll och då Lomonossoff i augusti 1921 besökte Trollhättan var den i ordning. En svensk, Åselius, utövade värdskapet där och tog emot de ryska gäster som tid efter annan vistades i Trollhättan. Då vajade på Gransäter sovjetflaggan med hammaren och skäran. Ibland, fast efter en hel del diskussion, även den blågula.

Efter rysstidens slut såldes villan men köptes i mars 1928 tillbaka av Nohab och blev åter bostad för firmans verkställande direktör.

En sensation i Trollhättan var även ångaren Neebing, inte minst tack vare dess mörkhyade besättning. Dess strandhugg med jämna mellanrum lämnade även vissa ganska påtagliga minnen hos många bland stadens skönheter, särskilt dem i Skoftebyn.

De gyllene tiderna tog emellertid en ände för Nohab och därmed även för Trollhättan. Efter reduceringen av lokbeställningen började det se hotande ut för framtiden. Det skulle inte bli lätt för Nohab att skaffa så stora order att anläggningens hela kapacitet kunde utnyttjas. Mycket nytt folk hade strömmat till Trollhättan, tyvärr inte alltid av allra bästa kvalitet. Det kunde bli ett ganska besvärligt problem för staden, om dessa inte kunde beredas sysselsättning. Svåra tider stundade.

EN

RESA

TILL

TROLLHÄTTAN

I EN SERIE BREV
ILLUSTRERAD MED KARTA

Pris 24 s. B:co, pappersutförande

Översättning: Kent Winbo-Nord

PROLOG

År 1813

Detta häfte omfattar 3 st brev som skrevs av Geo. Löwegren till Tomas Telford Esqr. F.R.S.E., civilingenjör, till minne av hans intressanta besök i Trollhättan, där han ingående beskriver dess historia och framskridande av arbetet i Trollhättan, från grundandet till dåvarande ställning år 1813.

Kartan i häftet är av något senare datum men ger en detaljerad bild av fallen, slussarna och omgivningen.

Breven ger även en utförlig beskrivning av resan mellan Göteborg - Lilla Edet - Trollhättan - Vänersborg.

Trollhättan 2002

Kent Winbo-Nord

A TRIP to Trollhättan

In a series of Letters.

GÖTHEBORG
Published by Geo. Löwegren
1813.

A

TRIP

TO

TROLLHÅTTAN.

IN A SERIES OF LETTERS.

ILLUSTRATED WITH A MAP.

Price 24 s. B:co, boards.

Just published, and sold by the Editor of these Letters:

The STRANGER'S GUIDE through SWEDEN.

Contents: General remarks on the Country — The way and manner of travelling in Sweden — The grand tour through Sweden — Itinerary of the most frequented routes in Sweden. — A Table of real and imaginary moneys, weights and measures in Sweden — Towns in Sweden &c. — Dialogues English and Swedish, to which are prefixed a few remarks on the orthoëpy of the Swedish language, and several useful hints for foreign travellers in Sweden. — Select Books, Maps, Plans and Prints descriptive of Sweden. 8vo.

Price bound One a half Rixd. B:co.

TILL

THOMAS TELFORD Esqr.

F.R.S.E.. CIVILINGENJÖR,

TILL MINNE AV HANS
INTRESSANTA BESÖK I
TROLLHÄTTAN,

OCH SOM TECKEN PÅ FÖRFATTARENS RESPEKT FÖR HANS
BEGÅVNING OCH DEN SERVICE HAN BIDRAGIT MED TILL
DETTA LAND.

DESSA BREV
ÄR VÖRDSAMT TILLÄGNADE AV
HANS HÖGST HÖRSAMME
ÖDMJUKE TJÄNARE

GEO. LÖWEGREN.

INNEHÅLL

Brev I. Resa från Göteborg till Lilla Edet

-- -- II. Resa till och beskrivning av Trollhättan

-- -- III. Historia och framskridande av arbetet i Trollhättan. från grundandet till nuvarande ställning

Beskrivning av kartan

BREV I

Lilla Edet.

Bäste herre.

Vi anlände alla välbehållna hit i går kväll. Enligt min mening, kan jag inte använda denna vackra morgon bättre än att ge dig en skildring av min resa.

Att resa i Sverige är mycket fördelaktigt, efter att ha beställt en häst, några få timmar före avresa. för att kunna ha hästar redo för olika etapper på resan, kallas här för att resa med Förebud.

Vi lämnade Göteborg kl 3 igår. Resan följer Göta Älv till större delen, det kulliga och bergiga landskapet runt staden ändrades snart till sin fördel, mer odlingsbart och fruktbart. I grannskapet av Gamlestaden (den gamla staden), går vägen förbi ett sockerbruk och flera små hus med vackra trädgårdar. och sluttar ned mot ett sinnessjukhus. Vägarna i detta land är emellanåt avstängda med en grind som vaktas av barn eller gamla, som förväntar sig en slant för att öppna grinden. Det första utslaget av min välgörenhet, var vid grinden till ovan nämnda sjukhus, till en blind stackars man. Du vet ju att jag är en godhjärtad resenär.

Lerje, ett gods, vackert beläget, visade snart sin vackra park för våra ögon. Besluten att inte ge vika för den lockande historien om en ung man, som tagen av dess skönhet, endast ville ha en arbetarbostad där och inom några få år hade han genom framgång inom industri och handel gjort sig till den lycklige ägaren av hela godset. - Jag beslutade mig för att efterlikna honom, inte utan tvivel men att kanske kunna nå samma mål.
Medan jag roade mig själv i tankarna med att göra upp planer, hörde jag "Vad är det som står på?" från en av mina medresenärer som tvärt återförde mig till verkligheten och fann att vår vagn stannat och hästarna inte kunde få den ur fläcken. Föraren. en liten pojke på ungefär 14 år, sparade varken på piskan eller ederna, av vilka han för sin ålder hade ett rikt urval, men utan verkan. Jag protesterade, men förgäves. Jag fann att tålamod var det enda botemedlet mot ondskan, vilket jag också rekommenderade min reskamrat, som föreföll att vara en aning retlig. Efter att ha godkänt hans vältaligt lovprisade posthästar från Göteborg, vilket jag inte hade någon orsak att betvivla, frågade jag pojken, varför hans hästar inte ville fortsätta. Han gav inget direkt svar, men utbröt i ett samtal för sig själv: "Skurk! det här är tredje gången du spelar mig ett spratt, men jag skall se till att det inte upprepas." För att roa oss själva, bad vi att få en förklaring, och han svarade med yttersta uppriktighet:
Utan tvekan mina herrar, sade han, observerade ni nog pojken bakom häcken, som vi just passerade." -- Vi hade sett honom. - Nåja, jag gav honom en nick och ett varmt god dag." -- Ja, det gjorde du. - "Som tack för denna artighet, har den lymmeln förhäxat mina hästar." -- Förhäxat dina hästar? utropade min kamrat.
"Ja, sade han, och det är tredje gången." -- Vi tillät oss att skratta åt pojkens god-

trogenhet, men utan att skingra förtrollningen var det enklast att befria de stackars hästarna från vår vikt genom att stiga av. Jag tog min kamrat i armen: "Kom, sade jag, låt oss ta en tur i parken -- och min gode pojke, se om du kan övertala hästarna att möta oss med vagnen nedanför kullen."

På dessa slingrande stigar, i den högtidliga skuggan under dessa höga träd, vilket outtömligt ämne för min käpphäst! Men -- Jag kunde inte ge vingar åt min fantasi, som nu var stor efter olyckan, som egentligen var en struntsak. "En vacker plats det här, en fin trädgård, lite i engelsk stil, Sir!" Dessa utrop var det enda samtalsämnet i vår konversation, och synen av vår vagn genom grenverket var vår sköna förtröstan för stunden. Ingen, förutom den som har färdats efter en förhäxad häst, kan förstå våra känslor. Vi nådde Lahall utan besvär. Den här platsen är inte inbjudande för resenärer, och den som dröjer sig kvar det minsta på platsen är säkert mycket förmögen. Vi bytte snabbt hästar startade mot Kattleberg. Härifrån mot Lilla Edet var vägen kullig men inte ointressant för som resenär charmas man av den sköna naturen. Överallt är landskapet nöjsamt varierat med kullar och dalgångar; på ena sidan höga berg klädda med gran och tall; på andra sidan hemska avgrunder, vilka mynnar ut i en fruktbar dal, däremellan glider Göta Älv fram, tyst och stilla, som en klok gammal gumma, som lägger sina armar runt de kringspridda, små pittoreska öarna, och försvinner som en herdinna in bland buskarna för att söka efter fåraherden i akt att överraska honom igen ännu mer betagande. Slutligen öppnar sig en bördig slätt vid Haneströms gods precis i naturens rätta proportioner. Jag vet inte -- och, säkert, kommer jag aldrig att veta hur mycket värde jag sätter på att få resa den här vägen i min vagn.
Vi färdades kulle upp och kulle ned. Solen sjönk och Virgil's "Cantantes minus via badet" påminde mig om min käre Thomson, den ständige följeslagaren i min ficka på alla mina resor. Jag ville ge utlopp av mitt fulla hjärta, och jag kunde inte motstå att upprepa hans lovord av filosofi, skönheten som aldrig tidigare bedårat mig som nu.

"Med Er, lugna Filosofi, med Er,
och Er glänsande krans, låt mig kröna min
lyckliga källa till bevis och sanning:
En skimrande glans över det ädla sinnet.
Starkare än en högsommardag och lika ren som den.
Vems milda vibrationer tröstar den kluvna själen.
Ny till den himmelska dagens gryning.
Därför genom hennes förfriskade sinnen, av Er förstärkt.
Springer hon upp, med ökad stolthet,
Ovanför den förvirrade mängden av låga begär,
Som binder den fladdrande massan och änglavingad
Höjderna av vetenskap och dygd vinner.
Där allt är lugnt och klart, med naturen runt omkring.
Eller i den stjärnfyllda himlen, eller i djupet.
Synligt för resonemangets och glättighetens öga
Det första uppstigandet, från den grå tomheten,

Kedjan av orsak och verkan till Gud
Den världskapande Essensen, vem ensam
Äger liv, medan de levande tar emot
Hela härligheten av himmel och jord,
Och varje skönhet, skör eller djärv,
Uppenbar eller mer fjärran, med livligare sinne,
Luddigt målat på den snabba hjärnan.
Upplärd av er, därför ropar ut Poesi med
Exalterad röst, och informerar bladet
Med musik, bild känslor och eftertanke,
Aldrig dö! Skatten av mänskligheten!
Dess högsta ära, och sannaste lycka!
Utan er vad vore oupplyst man;
En vilde vandrande i skog och vildmark,
På jakt efter byte och med den enkla pälsen,
Primitivt klädd; utan all finare konst,
Och elegans av liv. Inte heller trivseln
Av hemmet, blandad av ömhet och omtanke,
Eller moralisk storhet, eller social lycka,
Eller skyddslag vore hans eller diverse talanger
För att kunna vända faran, eller behärska det mekaniska
Verktyget, eller den himmel styrd stäv
Av navigering djärv, som utan fruktan möter
Den brinnande linjen, eller vågar den vintriga polen.
Stränga modern av oberäkneliga tjusningar!
Inget, utan röveri. lathet, och bedrägeri,
Och sorg på sorg, ett revolverande tåg!
Vems onda cirkel hade gjort mänskligt liv
Än icke existens värre, men, lärda av Er,
Är våra planer av politik och fred;
Att leva som bröder. På så sätt medan slitande folkmängder
Ror den tunga åra, dirigerar Filosofi
Den styrande roddare, eller som det frikostiga andetag
Av den starka himlen, osynligt, fyller seglet,
Och bär med sig den bristfälliga världen,
Icke till denna bleknande prick av jordklot
Begränsad, de glänsande sträckorna ovan
Är hennes exalterade utbredning. med syfte att skåda
Skapelsen genom, och, från denna samling
Av obegränsade undrar att förstå
Av den Enade Varelse, som talade ordet,
Och flyttade Naturen helt. Med inåtvänd syn,
Därifrån till det idealiska kungadöme snabbt vänder hon

Sin blick och omedelbart, under hennes mäktiga blick
De lydiga fantomerna försvinner eller träder fram;
Slår samman, delar upp och ställer sig
I rangordning, från enkel upplevelse
Till de vackra formerna av glättighetens tillfälliga tåg:
För att då resonera, drar sanning från sanning;
Och aning svag, där först börjar
Världen av andar, all rörelse, och livet
Obehindrat, och oblandat. Men här sitter molnet,
För så vill Guds Eviga omsorg, djupt,
Tillräckligt för oss att veta att denna mörka tillvaro,
Förlorad i lidelser, och i fåfäng jakt.
Denna varandets barndom, kan inte bekräfta
Guds slutliga verk.
Formad av gränslös kärlek och fulländad visdom,
Och hela tiden stigande med det stigande sinnet.

Vi anlände hit till Lilla Edet klockan tio i går kväll. Vår middag bestod av utsökt lax. Våra rum var bra. och värdshusvärden hygglig. Här finns vattenfall som omöjliggör segling; men industrin och konstruktörer har överlistat fallen vilket har renderat i en praktisk sluss, och omvandlat fallens kraft till att driva värdefulla sågverk.
På stranden mitt emot finns ett lantställe som kallas Ström, och är ypperligt beläget med en strålande utsikt över Edet och fallen. Till detta hör en vacker skog med behagfullt slingrande stigar. I skuggan på en kulle ligger den förre ägaren begravd. På en pelare står en urna vars inskrift tillägnas hans minne, och där möts varje år bönderna för att hedra minnet av den döde och en tro att hans hjärta är balsamerat däri, bevisar ytterligare deras tillgivenhet.
Hästarna är klara. Dags att fortsätta färden. Farväl!

BREV II

Trollhättan.
Käre Vän!

Nu har jag sett Trollhättan. Ja, jag har sett ett naturens mirakel, ensam i sitt slag, och, kanske oslagbar i hela världen.
Jag skall inte beskriva platsen för dig, ty det kan jag inte. Att beskriva den riktigt sanna hisnande platsen Trollhättan skulle förvrida en poets känsla, och driva med en konstnärs penseldrag. Jag kan bara ge dig en svag aning om dess karaktäristiska former, och även det kommer att vara omöjligt.
Kom och se den, och du kommer att applådera min blygsamhet.

Efter att ha njutit av en god frukost i Lilla Edet, avreste vi klockan 10 i morse och nådde Fors vid halv 12. Resan gick genom ett rikt men ointressant landskap. Vår konversation höll sig på det ekonomiska planet med tanke på vinsterna av strömmen vid Edet. "O Britannia ! - utropade min reskamrat - hur högt du skulle värdera dessa fall! Naturligtvis skulle du förvandla alla dessa högar av sågspån till lika många högar av guld." Med hänvisning till det svenska ordspråket: När det regnar manna har den fattige ingen sked," Jag lade ner ämnet under tystnad, och skulle inte ha tagit upp det nu, om jag inte varit angelägen att visa dig vilken duglig statsminister jag skulle bli, om Hans Majestät hade visat mig den äran, vilket, du vet, är lika avlägset för mig som Påven av Rom's mitra och tofflor.
Trots att våra rum i Fors var usla, och inte alls bättre i Gärdhem, trots att det utlovats bättre fann vi oss i vårt öde och tröstade våra själar med den hägrande utsikten att "vi är på väg till Trollhättan."

Och nu anlände vi till Trollhättan. Ljudet av vattnet hade länge hälsat oss med en dundrande men angenäm harmoni. Vi tände upp i vår bostad och packade upp vårt bagage och gick snart ut för att se oss om tillsammans med en gammal man, som på en blygsamt sätt tiggde - han hade varit i kyrkans tjänst och sett bättre dagar - som skulle vara vår ciceron.

Efter att på en klaffbro ha kommit över kanalen och passerat några sågkvarnar, befann vi oss inom kort vid de övre fallen.

Jag kunde inte närma mig fallen utan känslan från den Keltiske poetens rader

----" snabbt återtåg, jag passade mina steg och skadade den söndrade scenen."

Här - vad skall jag berätta för dig? -

Här fängslad av den hårda graniten, rinner den mäktiga floden flyter stilla och klar, och så när hennes fängelseväggar drar ihop sig svallar hon som ett rastlöst hav i skydd av vindarna, eller likt rågen som böljar i kvällsbrisen. Mjukt mot den vassa strandbrinken stoltserar hon vidare, när hon plötsligt faller huvudstupa ner mot de gäspande klipporna med ett dundrande språng, och vida omkring hörs det aldrig sinande dånet. Tänk dig

en enorm massa vatten som vräker sig ut över en höjd på 26 fot och vördsamt omfamnar den lilla, tallbevuxet behagfulla Gullön mitt i dess väg och du kommer att säga: Jag kan inte fortsätta på ett mer fridfullt sätt.

Kan detta ge dig en insikt om fallen vid Gullö och Nolström?

Vi begrundade vad vi sett medan vi passerade ett av de mest vågade företag utförda av en man, den fästningslika Kafledammen, en kvarn och några sågverk, för att komma till Ekeblads sluss, som har format den gamla planeringen för att göra Trollhättan sjöfarbar. Vår ciceron berättade att detta vattenavsnitt, som faller neråt av sig själv, som inte behöver sänkas ner i en konstgjord bergsgrotta, inte kan jämföras med Polhems sluss, vi återvände förbi kvarnarna och några skamfilade stugor, kom förbi några träbroar och kom till Toppö-fallet, det största och mest majestätiska av fall som utmärker Trollhättan.

Vi slog oss ner på en träbänk, som kallades Kungssoffan, alldeles vid kanten av fallet. Ett obevakat steg skulle i ett ögonblick ha släckt livets ljus. Här kände detta majestät sin innersta styrka, slog åskådaren med häpnad, kastade ett öga neråt och såg den vilda scenen, tittade frågande och såg den sönderslagna vågen från Gullön's dimhöljda flanker i vrede svalla och rasande dra vidare över de vassa klipporna, piskade upp skumridåer med hårdhänt kärlek för att sedan samla all sin styrka, hon återhämtar sig, kastar sig ut från Toppöns höga klippor och dundrar ner i det gapande djupet med ett fruktansvärt dån, skakar sig loss från botten och springer upp och kastar sig mot himlen i ett moln av skum. För att ytterligare förstärka naturens majestät, närmar sig fallen en stor timmerbröt. Så snart den fångats upp av den första virveln, snabbt som en passerande vind föll den ner och dundrade mot klipparna på botten, där den lät höra ett förskräckligt oljud. Under iakttagande av denna syn, kom jag att tänka på de kända raderna av Shakespeare:

-- Jag vill ej se mer,
Av rädsla min hjärna värjer sig och det sjuka sinnet faller huvudstupa.

Mitt i fallet visar sig en enorm oregelbunden klippa, vars sidor utsätts av vattnets ilska. Fallen på andra sidan om klippan kallas Tjuvfallet (Rövarnas fall). Det har berättats från generation till generation, att det här fanns en grotta på andra sidan älven, där ett rövarband höll till. En hemlig stig ledde dit, som var svår att finna och mycket farlig att utforska. Slumpen, emellertid, vanligen den som uppdagar brott, fann en väg till detta avsides belägna gömsle.

En bondflicka. som rövarna hade tagit med sig från ett av sina rövartåg, tvingades att hämta en skäppa korn åt dem, under hot att hon skulle dödas om hon antingen övergav dem eller avslöjade deras gömställe. Flickan höll sitt ord hon återvände med vad de begärt, utan att ha avslöjat grottan men under vägen tillbaka tappade hon ett strå här och ett där, så förföljarna leddes till rövarna som fick sitt välförtjänta straff.
Vi passerade återigen de två små träbroarna och tog oss upp längs en smal stig över en brant kulle, och kom så till Jättegrytan. I den här klippskrevan, utformad som en nisch,

hade flera kungliga personer samt andra högt uppsatta människor skrivit sina namn, vilka sedan blivit ristade i klippan. Vi klättrade upp via en trätrappa och fortsatte till Polhems sluss.
En ansenlig mängd vatten som under sin väg ner skummande bildade en blå dimridå av vattenånga på sin ringlande väg inunder ett valv, som var en makalös syn, utskuret ur den hårda kiselklippan. Det är, kanske, den största av sitt slag i Europa.
Solen hade passerat sin högsta punkt och var inte längre lika intensivt het utan kastade sina sneda strålar på vattenfallet. Denna syn var verkligen grandios. Strålarna som reflekterades i vattenångorna från fallet förstärkte den outsägbara skönheten av regnbågen - men, ---- vem kan måla som Naturen? Kan fantasin någonsin göra rättvisa åt hennes sköna kompositioner.
Från den här aspekten och bara från den här, kanske du kan få en inblick om Polhems storartade plan, som konst- och naturälskare alltid måste beklaga att inte kunna återge. Nivån på den här slussen är lika hög som Stampeströmsfallen och Toppön. Vid sidan av dessa fall skulle Polhem haft sin sluss placerad. Vilken kontrast!
Vid foten av en brant klippa till vänster, visades vi ut på den yttersta kanten till stupet, och från denna kunde vi se en lägre kanal, och Polhems slussvalv, uthuggna ur själva berget. Därefter klättrade vi upp och ner till den vänstra sidan, på en ytterst stenig och ojämn stig, vi skyndade på våra steg mot en plats, vars högljudda och trista tjocka rökblandade dis gav en föraning om det ovan nämnda Stampeströmsfallet. Det här fallet liknar inte något av de tidigare nämnda, inte på grund av dess fallhöjd utan mer för dess jämna lugna yta, när vattnet rinner över mjukt rundade klippor och den enorma massan av skum som bildas och som nästan horisontellt rusar iväg, långt bort, för att så småningom lägga sig still och försvinna. Nedanför detta fall, breder vattnet ut sig, och där har Hojumsvarp bildats, men som inom kort dras ihop igen, tre fall uppstår som kallas Helvetes-fallen, mer fruktansvärda till sitt namn än de i verkligheten är.

Återigen klättrade vi upp på en trappa och ändrade vår kurs, som om vi skulle lämna hela scenen bakom oss. tog vägen vid sidan av Olida-huset till Olida-hålan. Här mötte oss en ny syn. I en aldrig sinande virvel dansade ett antal trästockar runt. vilka på vinst och förlust sänts iväg från Vänerns stränder, för att på egen hand forma sin väg genom Trollhättan till Göteborg.

Utmattade av promenaden och plågade av solens hetta fann vi skydd i något slags sommarviste, på en sluttning nära Olidahålan.
Här visar sig hela Amfibieteaterns scen. Alla fallen, förutom Flottbergens, kvarnarna, de små lummiga öarna med de omkringliggande stugorna delar älven i två delar, här och där en fartygsmast som pekar upp i skyn, längre upp odlade fält, och som kronan på verket, silhuetterna från Halle- och Hunneberg beklädda med tall, där de reser sig stolt mot himlen.

Vi följde vår vägvisare, som ledde oss över berg och genom dalar till den nya kanalens slussar.

Återigen visade sig en varierande utsikt. Det storartade försvinner i det enkla. Varje sin-

ne blev tillfredsställt. Ögat som otåligt spanade vidare efter nya utmaningar, och örat inte mindre tilltalat av ljuden från de omkringliggande bostäderna gömda under trädens grönska.

Naturen var verkligen fröjdefull. Den klara älven flöt lugnt vidare, ostörd av den minsta vindpust, eller de skarpa krökarna, säker där de lekande Najaderna spelade spratt. På den motsatta stranden mittemot slussen, ligger en liten villa behagfullt vilande på sin grund, inbäddad i grönska och blommor och skuggad av grenar från de ståtliga träden.

Här finns åtta slussportar. Den förre kungen som besökte platsen med sitt sällskap, var ytterst nådig att sätta dit sina namn:

I Nordvall
II Trollhätte Direktion
III Chalmers & Bagge
IV Hertig Karl
V Prins Gustaf
VI Sophia Magdalena
VII Fredrika Dorotea Wilhelmina
VIII Gustaf Adolph

Jag antar att ni bara har en aning om hur en sluss är konstruerad och hur man manövrerar dem, därför, tillåt mig att kort beskriva detta. Vi hade turen att komma just när en båt, eller vad som kallas Vänerskuta (ett fartyg av speciell typ som fraktar gods från Vänern till Göteborg) skulle passera. Vi gick ombord och alla portarna var öppna från översta till nedersta slussen. När vi kommit in den nedersta, stängdes porten omedelbart efter oss, och en ventil eller en lucka öppnades i botten på den stängda slussen, där vattnet med hög fart forsade in. Vi kände hur fartyget gradvis höjdes till vattennivån var i höjd med den andra slussen och vars portar då öppnades utan något motstånd, (vilket före detta moment skulle ha varit omöjligt att med mänsklig kraft utföra), och lät fartyget komma in. Porten stängdes återigen och fartyget gick igenom samma procedur ända tills hon nådde den översta porten, där hon lugnt kunde segla iväg på kanalen. Ur den här synvinkeln kan man se slussarna med ett ögonkast. Slussarna är tjugotvå fot breda, sex och en halv fot djupa och etthundratjugo fot långa. Berget ur vilket de är uthuggna, måste inspirera varje man med stora ideer på geniala kraftfulla uppfinningar, som, även om han är svag själv, kan få naturen att lyda, och tämja den även om den är motsträvig.
Vi gick iland här och återvände via en liten trappa, för att se fenomenet en gång till. Vi passerade en trång gångväg, som på ena sidan var skodd med räls och hade ett överhängande uthugget klipptak, underbart skräckinjagande, som verkade färdig att krossa oss till atomer. På toppen av den högsta klippan syntes förberedelser för att resa ett monument till Nordvalls ära, den utmärkte mekanikern som ledde och avslutade den nya delen av kanalen som kallas Trollhättan. Kanalen leder framåt från slussen till den lilla sjön Åkersjö, där den svänger av i vinkel mot tullhuset och formar en bassäng, där fartygen lägger till för att betala tull. Lite längre upp ligger en docka. uppkallad efter

sin grundare, den ärbare baron von Platen och är till stor nytta för fartyg som behöver ses om. Kanalen fortsätter sin vanliga dimension med små fickor här och var för att fartyg ska kunna mötas. Den slutar, eller om du så vill, börjar vid en dragbro nära Kafledammen.
Detta är Trollhättan, mest utmärkt för sin naturliga samt konstfulla utformning och även utan att komplimentera landet Sverige, vara ansedd som det största fenomenet i sitt slag. Om Niagarafallen är storslagna, är Trollhättefallen majestätiska, om fallen i Schweiz är naturens mästerverk kan fallen i Trollhättan göra anspråk på både konst och natur tillsammans. Men jag skall lämna Trollhättan med en strof av en stor poet:

----- Med förundran vi ser från vår natur upp till naturens Gud.

Nota Bene. Ordet Trollhättan är gammalt och har översatts av några som djävulens mössa, av andra som djävulens faror, som avser fara eller vågspel att närma sig.

BREV III

Vänersborg.
Käre vän!

Jag lämnade motvilligt Trollhättan och dess magiska mark i morse. Det avlägsna ljudet från fallen hördes fortfarande i mina öron och när det dog ut tog jag upp det i min fantasi med all dess charm, den rytande vildheten från Gullöfallet och den majestätiska Topp-ön.
Efter att ha tillfredsställt din, som jag tror, till fullo, förväntade beskrivning av Trollhättans skönhet, antar jag att det är ointressant att spåra dess historiska skeden från den första grundaren till dess nuvarande magnifika storhet.
Den förste, som skapade den ärofulla öppningen av kommunikationsled mellan Östersjön och Kattegatt, var den klarsynte Gustav 1. Den geniale monarken, som såg hur den svenska handeln irriteras av danskarna när Sundet skulle passeras, höll ett oförglömligt tal till sitt råd, som samlats i Stockholm 1526. Han föreslog att bygga Lödöse (numera Göteborg) vid inloppet av Göta Älv, för att skydda handeln i väst, och därifrån bygga en kanal tvärs genom landet till Stockholm, genom Vänern, Hjälmaren och Mälaren. Ordern mottogs med häpnad för detta ovanliga och stora nytänkande av dem som skulle utföra arbetet, de kunde inte se fördelarna som skulle uppstå ej heller möjligheterna att utföra detta stora arbete. Efter några få svaga försök att övertyga delar av rådet rann det ut i sanden. Gustav, som var upptagen av mer brådskande ärenden, beslöt att själv anlägga den ovan nämnda staden.
Hans son, Erik XIV, var en otursam prins, men mycket aktad för sin begåvning.

Historien anklagar honom för en del hårresande brott, trots detta måste man göra hans minne rättvisa, som begicks under en period när hans sinne var hårt pressat, av tillfälliga besvär och folkets uppror och ett försök att regera landet. Dessa olyckliga omständigheter hindrade honom från att driva arbetet på allvar, emellertid byggde han Elfsborgs fästning vid mynningen av Göta Älv.
Johan III:s bigotta regering delar inte hans stora kärlek till fäderneslandet. Hans bror, Karl IX, som krönts, som under sina svåra plikter och tillsammans med grundandet av flera städer och att gräva Karls Grav, vilket gjorde att Byggandet av Trollhätte kanal gjorde små framsteg under hans regeringstid
Gustav Adolf förvånade omvärlden med sin framgångsrika militära bana som rönte stor uppskattning i Europa. Men dessa framsteg, även om de var briljanta i sig självt, hade ingen påverkan på vårt nuvarande företag. som nu låg nere helt bortglömt.
Under drottning Kristinas minoritetsregering fortsatte arbetet med stor entusiasm och två slussar byggdes i Lilla Edet, från en holländsk modell. Hon avsade sig tronen och Trollhättan liksom många andra allmännyttiga arbeten blev helt nedlagda. En plan lades fram till henne, av ingenjör Kruse, men till ingen nytta. Projektledarens namn är än idag ihågkommet genom Krusens väg, vilken går från Vassbottenviken till Åkerström.
Hennes rådgivare var Karl X Gustav, blomman av svenskt ridderskap. Det är med sorg som jag inte kan nämna en sådan generös och ärofull man i mitt nuvarande projekt.
Han efterföljdes av sin son, Karl XI, den svenska lagstiftningens och ekonomins fader.

Efter att ha upprättat fred och lugn i landet, som lidit av ett långt och blodigt krig, påbörjade han byggandet av Trollhättan med stor entusiasm, men förhindrades på grund av sjukdom, som man inte vet orsaken till, ändade denne ädle prins liv.
Hans son, Karl XII, Nordens Alexander, nöjd med vad som var stort och magnifikt, och med ambition att göra sitt namn oförglömligt, var besatt av dessa ärofulla uppdrag att odödliggöra människan, fann i Trollhättan ett utmärkt uppdrag för att nå ära och berömmelse. Tidpunkten, emellertid, var inte den rätta, finanserna för återuppbyggande var urusla, och landets befolkning hade minskat på grund av att ha fått delta i kriget under landets regering. Vid denna tiden kom Polhem in i bilden, den svenska mekanikens fader. Han lade fram en plan för kungen, inte enbart att bygga upp Trollhättan utan också att öppna en transportled mellan Nordsjön och Östersjön, vilket. trots att det rönte stort intresse hos kungen, tyvärr, visade sig praktiskt ogenomförbart. Vad som återstår av detta stora arbete, har bevarats av Trollhättan och kommer så att förbli till dess naturen ändrar på detta. Det olämpliga tillfälle av frånfället av den store Karl, avslutade Polhems intresse, Hans son, presenterade för regeringen en annan plan, vilken godkändes och skulle ledas av grevarna Tessin och Ekeblad. (En av de gamla slussarna är uppkallad efter Ekeblad.) Vi nämner här igen med respekt, den gamle Polhem, som, trots nästan nittio år gammal, och oförmögen att personligen delta, kunde ge dem värdefull assistens genom egna erfarenheter och goda råd.
Ett utbetalningsdokument öppnades omedelbart, och Kronan upplät 50,000 silverdaler, hela kostnaden uppskattades till 200,000 daler. Slussarna skulle huggas ut ur klippan, enligt Polhems plan, och lämna en naturlig arkad, där fartygen kunde passera, genom att masterna fälldes. Efter fyra års arbete, var kanalen farbar från Vänersborg till Trollhättan. Men här möttes de av den Gordiska knuten. För att underlätta uthuggningen av Ekeblads sluss, konstruerades det berömda Kafleströmsdammen eller - hamnen. Ett försök att på naturligt sätt få Prästskedsfallet (prästens skedfall). att ändra riktning, och att tvinga dess kurs genom Gullö- och Nolströmsfallen, skulle uppnås genom att bygga en svängd mur tvärs över strömmen, vilken emellertid inte fick den önskade effekten på grund av okunnig arbetsledning, som inte ska lastas den oförglömligt ärofulle och geniale uppfinnaren, Polhem. Huvudansvaret för ovan nämnda damm, vilken från Malgön till fastlandet mätte 240 fot lång, och 30 fot hög, lades på Wiman, en välkänd mekaniker (konstmästare), som avslutade bygget med stil, och som man för hans talang alltid kommer att hedra hans minne. På grund av det utmärkta arbetet, slutfördes byggandet av Ekeblads sluss, likaså Polhems sluss, förutom portarna. exakt så som de fortfarande ser ut.
Ytterligare en damm vid Flottberget var nödvändig. Detta arbete, det värsta av dem alla, togs över av Wiman och slutfördes, efter ihärdigt arbete, mellan åren 1751 och 1755, men just som Wiman skulle skörda frukterna av sitt enorma arbete, och motta vad som rätteligen skulle erkännas honom, applåderna från hans land, krossades allt i ett ögonblick. Avund, grymmare än den motsträviga älven som han kämpat mot en sorglig stormig septembernatt, raserades hela arbetet och begravde allt hans hopp, ära och ambition, tillsammans med nio av hans arbetare, i de framforsande vattenmassorna.
Denna hemska händelse fullbordades genom att 900 dussin plankor kastades ut i älven en liten bit ovanför de översta fallen, trots Kungens förbud mot försök att skada arbete eller ar-

betare i Trollhättan. Dammen fick utstå upprepade attacker under en lång tid, men upphörde så småningom. Denna olycka var nog för att stoppa arbetet och avskeda den olycklige Wiman, som, väl medveten om sitt egenvärde och oförtjänta onåd dog av sorg kort efter olyckan, förtjänande ett bättre öde och en bättre hågkomst av sitt otacksamma land.

Är 1757 påbörjades en ny plan av Thunberg, som avslutades av Solberg. Denna plan liknade mycket den som, vilken fullföljdes och verkligen, tror jag, det är svårt att säga, om avvikelserna från ursprungsplanen han kan göra anspråk på att tituleras som ekonom eller genial. Jag vill och kan inte avgöra detta. För att kunna hjälpa till att finansiera kostnaderna, startades ett lotteri år 1762. vilket fick stor framgång; planen, liksom förberedelserna. drog ut på tiden. för att slutligen stanna av. Samma plan återupptogs av den sista regeringen. Den nuvarande kungen, då arvprins, följdes av sin släkting, Gustav Adolf, på sin rundresa i Sverige. Under deras vistelse i Göteborg, återupptogs arbetet i Trollhättan; vissa förslag lades fram för Hans Majestät, och densamme blev utvald att inspektera en kommitté i Stockholm, som förordade en plan framlagd av Thunberg, som ersatte de andra planerna och lämnade kvar det vi nu kan se, monument efter de oförvägna och uppfinningsrika män, som alltid kommer att finnas kvar.

Planen över den kanal, som finns nu, genomfördes genom kompromisser och kostnaderna täcktes genom sponsorer. Cirka en månad efter att planen godkänts, informerades Trollhättans Direktion och erhöll ett kungligt patent. Inom en två veckors period hade man fått ihop 765,200 riksdaler från Göteborg och Kristinehamn. Arbetet gjorde stora framsteg under den oförtröttlige herr Nordwalls uppsikt och den l augusti år 1800, passerade det första fartyget Trollhättan under jubel och applåder. Denna ärorika ansträngning av hans genealogi och envishet slutfördes på sex: år vilket fram till dess hade tagit 150 år att åstadkomma. Personerna som Sverige alltid borde se upp till med stor erkänsla för detta utmärkta arbete är baron von Platen, baron Silversköld, Herr Bagge, Herr Damm, Herr Andersson. Sir William Chalmers, Herr Sharp. samtliga förtroendemän i Trollhätte- direktionen och Herr Swedenstjerna.
Hela kostnaden för detta arbete uppgick till 358,988 riksdaler, försvinnande lite, med tanke på det enorma företaget.

Kanalen är 22 fot bred, och 6,5 fot djup. Det mesta är sagt om dimensionerna; jag undviker att ge min åsikt om detta ämne: jag kan bara observera den allmänna uppfattningen: den visar inte den rätta skalan på kartan och om svenskarna helt skulle vara beroende av kanalen för handelstransporter mellan Nordsjön och Östersjön, skulle felet, utan tvivel, vara uppskattat men avslutat. även med tanke på dess nuvarande dimension, kommer den att vara till evig ära för Sveriges kungarike och namnen på dess konstruktörer och de som utförde arbetet att bevaras för kommande generationer.
Jag avslutar mitt långa brev med orden från en engelsk resande i ämnet: "Trollhätte kanal må rätteligen anses som, med respekt, karaktäristiskt för den svenska nationen; för att representera den för vad de är djupt böjd över framtagandet av detta stora företagandet, och ärofylla mekaniska uppfinningar. Som konstnärligt och oförväget outtröttligt ta fram riktlinjer, är det inte för mycket sagt, att den är först i världen"

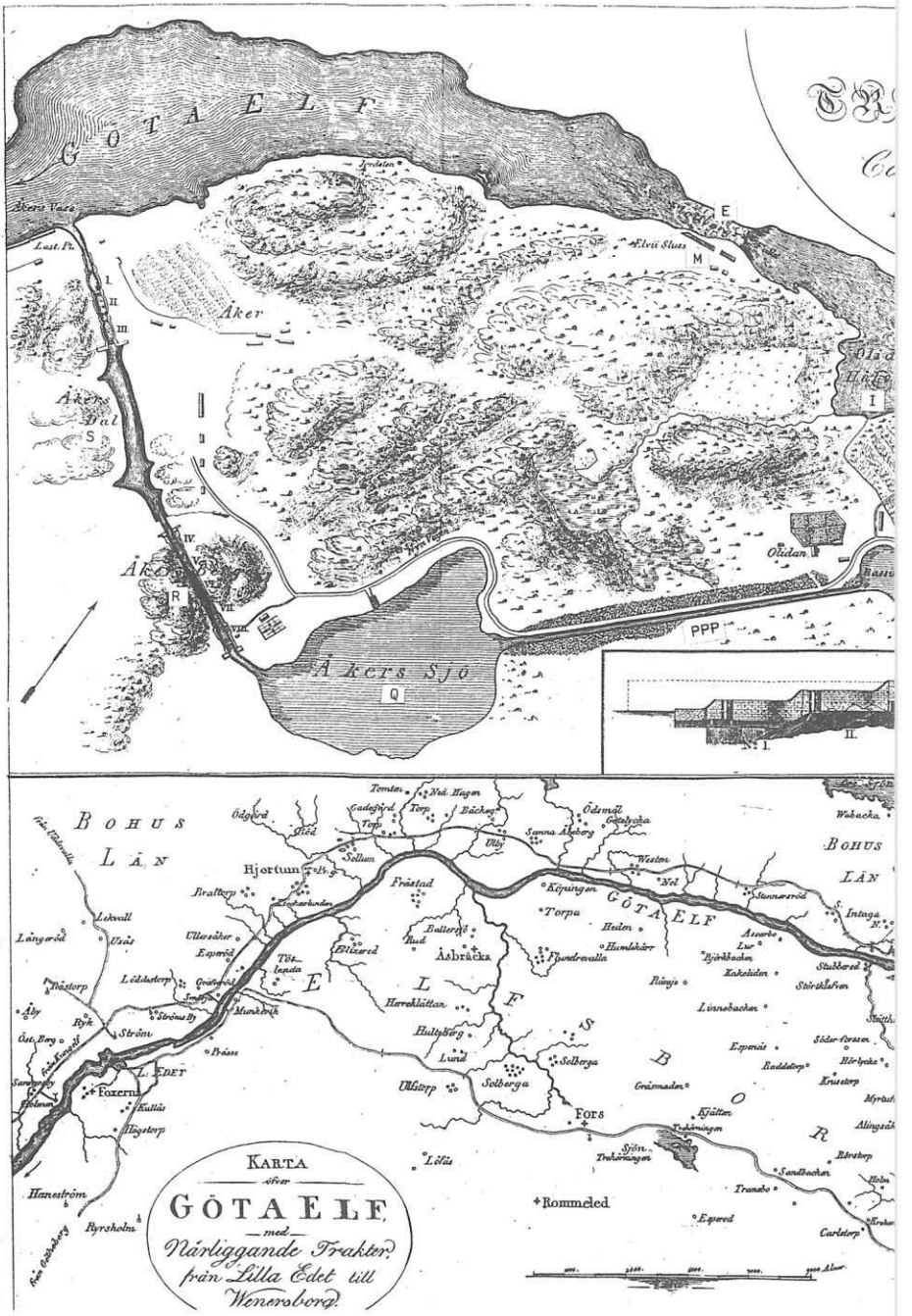
GÖTA ELF
Åker
Åkers Dal
Åkers Sjö
Elvii Sluss
Olidan
PPP
BOHUS LÄN
Hjertum
Frästad
Köpingen
Torpa
Åsbräcka
Flundrevalla
Hultsberg
Lund
Solberga
Fors
Rommeled
Fozerna
L. EDET
Strömsby
Munkenik
Hanestrom
Ryrsholm
KARTA
öfver
GÖTA ELF
med
Närliggande Trakter,
från Lilla Edet till
Wenersborg.

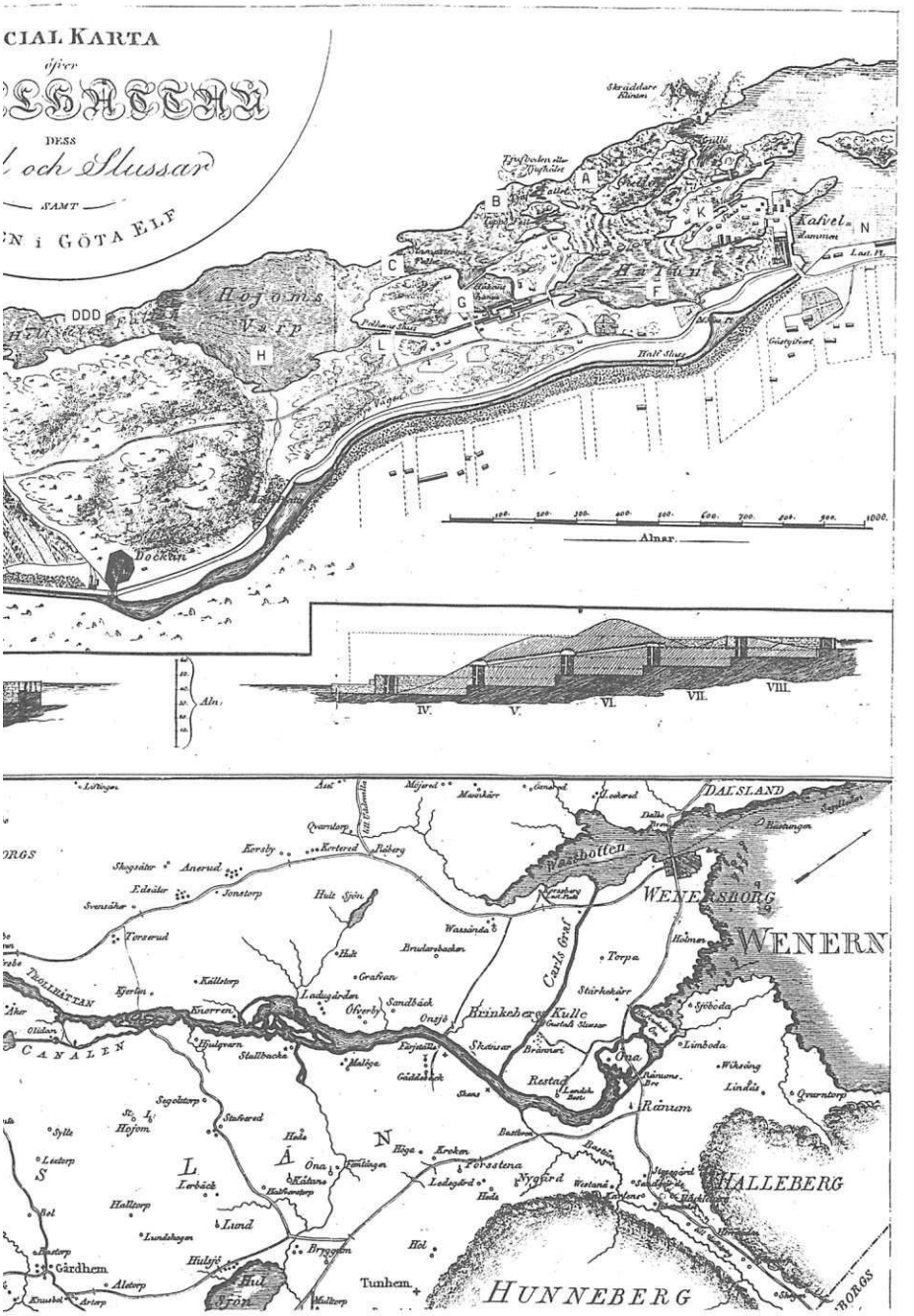
CIAL KARTA
öfver
DESS
och Slussar
SAMT
N i GÖTA ELF
Höjems
Varp
Kafvel
Hall Sluss
Alnar
Aln.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
DALSLAND
WENERSBORG
WENERN
Carls Grof
Kullc
Reinum
HALLEBERG
HUNNEBERG
Tunhem
Gårdhem
Lund
Lerbäck
Nygård
Restad
Brinkhet
Stallbacka
Segolstorp
Hofsm.
Lerdorp
Halltorp
Lundshögen
Hultsjö
Aletorp
Hul
Frön
Hult
Torserud
Jonstorp
Anerud
Kersby
Fjerlen
Killtorp
Knerren
Ladugården
Sandbäck
Onsjö
Gräfvan
Brudarebacken
Wassända
Torpa
Holmen
Stirkekärr
Limboda
Lindås
Qvarntorp
Wiksäng
Öna
Skatwer
Farjestad
Malkye
Gäddebäck
Bastnäs
Higa
Eroken
Forsstena
Westanå
Hede
Ödna
Kåhana
Hasselsorp
Ljungbygården
Ledegård
Hol
Bergsten
Skogsätter
Edsätter
Svenshor
Ostersby
Kortered
Fiskeberg
Mjörred
Mossbärr
Lerkorod
Dalbo
Bastangen
Sjöbodta
Qvarntorp
Lidhult
Ljungby
Ulricehamn
Borås

BESKRIVNING ÖVER KARTAN

GÖTA ÄLV

Älven börjar sitt flöde i Härjedalen, under 22:a graden, 20 min, flyter genom sjön Fåmund in i Norge, fortsätter sin kurs genom detta kungarike. Under samma namn som Frysilälven, till gränsen vid Värmland, där det flödar under namnet Klarälven, tills den når Vänern. När den lämnar Vänern byter den namn till Göta Älv, och möter Kattegatt vid Göteborg, efter en färd på 64 svenska mil. 1,5 mil från Vänersborg formar den denna samling öar som kallas Trollhättan.

Vägen från Göteborg till Trollhättan löper parallellt med älven, som kartan visar.

Lahall	2 mil
Kattleberg	1,3/8
Lilla Edet *)	1.3/4
Fors	1
Gärdhem	1
Trollhättan	1
Totalt	8,7/8 svenska mil

*) 1/2 mil från L.E mot Kattleberg ligger Kärra, där man på väg till Göteborg måste byta hästar.

En annan väg på andra sidan älven, också utmärkt på kartan. mäter från Kungälv 2 mil, Hede 1,1/4. Bäck 7/8, Holmen 1,7/8, Sollum'14, Norra lntagan (Åkerström)

l svensk mil, där man korsar älven till Trollhättan i små båtar.

TROLLHÄTTAN

A	Gullöfallen
B	Toppöfallen
C	Stampeströmsfallen
DDD	Helvetesfallen
E	Flottbergström
F	Hålan
G	Håkanshamn
H	Håjumavarp
I	Olidehålan
K	Ekeblads sluss
L	Polhems sluss
M	Elvius sluss
N	Flottbergsdammen

N	Kafledammen
PPP	Den nya kanalen. Sträckning från Kaffedammen till
Q	Åkersjö 6600 fot, och som smalast 22 fot och djupet 10 fot
R	Åkersberget, ur vilket 5 slussar huggits ur, vilket har en höjdnivå på 72 fot
S	Åkersdal
T	3 slussar som byggts av huggen sten, höjdnivå 40 fot. Den totala nivån från Kaffedammen till Åkersvass är 112 fot
U	Intag
V	Olidabassängen
X	Halvslussport. När denna är stängd, kan vattnet i kanalen och de 5 översta slussarna släppas ut
Y	Dragbro
Z	Den nya vägen
a	Gästgivaregården
b	Olida Värdshus
c	Åkershemman, bondgårdar
d	Åkersvass
e	Lastplatser
f	Träbro, nu borttagen
g	Tomtmark för hus
h	Fartygsdocka

Publicerad och såld endast av utgivaren av dessa brev:
En guide för resande genom Sverige.
Innehåll: Utmärkande platser över landet - Vilka vägar och hur man färdas genom Sverige - En storartad resa genom Sverige - Förteckning över de mest frekventa vägarna i Sverige - Översikt över verkliga och tänkbara valutor och mått i Sverige - Städer i Sverige - Svenska och engelska dialoger till vilka några anmärkningar om det svenska språket och flera andra användbara tips för resande i Sverige - Användbara böcker, kartor, planer och trycksaker som beskriver Sverige. Pris inbunden: En och en halv Riksdaler Banko

Texten är hämtad ur Svenska Turistföreningens resehandbok "Västergötland" tryckt år 1915. Faksimiltryck.

Trollhätte kanals historik.

Redan under hednatiden var trakten kring Trollhättan bebyggd, vilket för övrigt bevisas av de båda från järnåldern härstammande bautastenarna vid Stora Håjum, där även ett trettiotal gravhögar påträffats. Vid kanalbyggandet, då vattnet tappats ur Åkersjö, fann man å dess botten ett järnankare samt en del glaspärlor, guldprydnader m. m. av värde, vilka torde härstamma från något vikingaskepp. Första gången Trollhättan omnämnes i historien är i Harald Hårdrådes saga, där det i 74:e kapitlet omtalas, huru denne från Konungahella seglade upp för Göta älv med en mängd "lättskepp" samt vid forsarna lät draga skeppen över land, så att han kom in i vattnet Vänern.

Göta älv (vars urkälla befinner sig i Holmtjärn, en liten sjö ej långt från Malagens by i Jämtland och som under sin färd mot Västerhavet passerar genom Fämund i Norge) bildar enligt beräkningar avloppet för ett vattenområde på ej mindre än 60,000 kva-

dratkilometers yta, av vilka omkring 6,000 upptagas av Vänern. Från Vänersborg till Göteborg bildar älven en fallhöjd på 44 m, av vilka 5 m komma på Rånnumsfallen och 33 m på Trollhättan, där vattenmassan fördelas på följande sätt: Gullöfallen 7 m, Toppö- och Stampeströmsfallen 16 m, Helvetesfallet med Flottbergsströmmen 10 m. Vid Åkerssström finnes även ett fall på omkring 1 m, och vid Lilla Edet ett d:o på 3 m fallhöjd. Fallens sammanlagda längd i Trollhättan uppgår till 1,500 m, vattenmassan till 600 kbm i sekunden och den därav alstrade kraften till 225,000 hästkrafter, d. v. s. dubbelt så mycket som hela svenska ångbåtsflottans sammanlagda maskinstyrka! Industrien har även alltmera under de senaste åren börjat att utnyttja dessa naturtillgångar. Tack vare Svenska Turistföreningens arbete komma dock de naturskönaste delarna att skyddas i framtiden, och redan nu hava en del åtgärder vidtagits i avsikt att förhindra vandalisering av den västra stranden.

Då dessutom genom statens kraftverk endast en del av Göta älvs minimivattenmängd tages i anspråk, kommer Trollhättan dock alltid att förbli en sevärdhet av första rang, så mycket mera som genom kronans försorg de missprydande fabriksanläggningarna, den ena efter den andra, bortflyttats och strandpartierna så mycket som möjligt återställts i den ursprungliga karaktären.

Göta älvs första fall äro belägna vid Rånnum. Dessa kringgås nu genom den kanal, som fått namn av "Karls grav", emedan den grävdes under Karl IX:s tid. Där synes ha varit ett mindre vattendrag, som då något upprensats för att kunna användas som flottningsled. Att det icke varit en kanal i den bemärkelse, man nu ger detta ord, framgår av det faktum, att Polhem under Karl XII:s tid utvidgade den till 4 fots djup och 18 fots bredd.

Fastän Trollhättefallen en tid bortåt utgjorde ett oövervinneligt hinder, så anlades dock slussar vid Åkerssström och Lilla Edet. Vid vilken tid och av vem första slussen vid det senare stället anlades, är icke bekant, men på grund av klagomål över, att dåvarande ägaren, Hans Skriver, utkrävde orimlig betalning för de varor, som passerade, så utlöstes därvarande slussverk och tillhörande sågkvarnar 1624 av konung Gustaf II Adolf. Detta måste således i alla fall vara den äldsta slussen, vid Göta Älv. Den har senare haft olika ägare, däribland Göteborgs stad.

Under Drottning Kristinas förmyndarregering funderade man mycket på att genom en kanal förbättra trafiklederna inom landet, och helt naturligt var Göta älv föremål för särskild omtanke. Riktningen av segelled förbi Trollhättan tänkte man sig under denna tid så, att från sjön Vassbotten grävdes en dalgång, som skulle utmynna nedom fallet vid Åkerssström. Även andra planer togos i övervägande, men allt stannade vid blotta tanken. En senare framkommen idé var att alls icke använda Göta älv för att komma från Vänern ut till havet, utan i stället genom en kanal mellan Vänersborg och Uddevalla. Något som helst resultat kom man emellertid icke till, förr än under Karl XII:s tid, då Polhem åtog sig saken, men arbetet avstannade vid konungens död. Flera förslag kommo även då på tal; men man gav företräde åt planen att använda "Karls grav" och gå förbi Trollhättan genom särskild kanal, som nedanför Flottberget skulle förena sig med älven. Kostnaden ansågs uppgå till 6 tunnor guld, ungefär motsvarande värdet av 100,000 tunnor spannmål.

Omsider anförtroddes arbetets verkställande åt grevarna Ekeblad och Tessin. Dessa togo Kristoffer Polhem, då 86 år gammal, till rådgivare. Sekreteraren i vetenskapsakademien, Elvius, gjorde avvägningarna. Efter Polhems plan skulle kanalen dragas tätt utmed fallen och de i älven befintliga holmarna och klipporna begagnas. Härigenom skulle kostnaderna minskas till 2 tnr guld. Förmodligen bidrogo såväl de mindre kostnaderna som

Polhems namn till, att denna plan gillades framför andra. Till utförandet valdes konstmästare Viman tillika med styckjunkaren Moell, som skulle förestå bergsprängningen. Dessa åtogo sig att mot en summa av 203,385 daler silvermynt på tre år göra kanalen färdig. Kronan skulle fylla eventuell brist. Krut till sprängning lämnades till kronopris. Ek och annat timmer fick utsynas i kronoparkerna, arbetskommendering beviljades. Av den bestämda summan tecknade kronan hälften och enskilde resten.

Planen för arbetet var att genom en fördämning, Kaveldammen, mellan Malgö och fastlandet höja vattnet ovanför fallen en meter och därigenom erhålla nödigt lugnvatten. Kanal med sluss skulle sprängas genom Malgö och Gullöfallen därmed undvikas. Genom fördämningar skulle lugnvatten erhållas vid östra sidan i den s. k. Hålan. Kanal med sluss och fördämning skulle leda förbi Toppö- och Stampeströmsfallen. Vid Flottberget skulle älven uppdämmas, så att Helvetesfallen försvunno. Kanal med den tredje slussen skulle leda förbi Flottbergsfallet. Sänkningen i varje sluss skulle bli lika med motsvarande fall. På grund av slussarnas stora djup ansåg man, att portar icke skulle kunna motstå vattenmassans tryck med mindre än att nedre utloppet gjordes som tunnel, och fartygen måste av denna anledning vara försedda med fällbara master. Slussarnas storlek bestämdes till 19.6 m längd 5.6 m bredd och valvet 3.6 m högt över vattenytan. Det djärvaste i planen var dock förslaget, att för några månader genom en damm nära Vänern avstänga hela älven och under denna tid fullborda det huvudsakliga av arbetet. Detta förslag ansågs dock så vanskligt och riskabelt, att man övergav tanken därpå.

Bergsprängningarna började på flera ställen hösten 1749. Första slussarbetet företogs i "Karls grav", där en sluss insprängdes på vänstra sidan. Denna fick namnet "greve Tessin" och hade 5.6 m sänkning. I augusti 1753 var hela arbetet i "Karls grav" fullbordat, så att man obehindrat kunde komma från Vänern till övre fallen vid Trollhättan. Här var Kaveldammen det arbete, som först borde bringas till fulländning. Detta viktiga arbete leddes av G. A. Wiman (samma person, som lyckades anordna användbara slussportar vid slussen i Karls grav). Dammen, 71.3 m lång och 8.9 m hög, förenar Malgö med östra fastlandet.

Greve Ekeblads sluss sprängdes nu i Malgö och fick 7.7 m sänkning, blev färdig 1754. Dess övre kanal blev i längd 130 m, slussen 21.4 och nedre kanalen 96.2 m. Murar och dammar avstängde sedan det vatten, som ledde till andra slussen, vilken fick namnet "Polhems sluss", vars övre kanal var 258.3 m lång. Denna sluss blev väl färdig, men lär aldrig ha varit försedd med portar. Vid Flottbergsströmmen sprängdes den tredje slussen, kallad "Elvius".

Som förut nämnts, skulle en fördämning göras vid Flottbergsfallen. Här mötte de svåraste hindren. Flera misslyckade försök gjordes, men efter 5 års arbete (1751—1755) hade Wiman dock kommit så långt därmed, att man nästan ansåg det hela färdigt. Ja, man t. o. m. började utarbeta taxor för passerande av kanalen. I september 1755 återstodo endast några ytterligare förstärkningar. Under arbetstiden var det strängt förbjudet att släppa virke utför fallen. Natten till den 20 september nedsläpptes emellertid utan tillåtelse, och obekant av vem, omkring 900 tolfter plank. Det anses icke otroligt, att detta gjorts av traktens bönder, som genom kanalens fullbordande fruktade att förlora den inkomst de hade, genom att med hästar och åkdon transportera alla de varor, som här skulle passera. (Av denna transport hade de så god inkomst, att jordbruket alldeles åsidosattes.)

Dammen emotstod väl första trycket, men måste slutligen brista. Detta skedde dock icke förr än på morgonen, sedan arbetet börjat, men då med sådan hastighet, att 9 personer av arbetsman-

skapet omkommo, många skadades och de återstående med stor möda räddade sig på de omkringdrivande plankorna. Därigenom blev det mångåriga arbetet fruktlöst och den djärva planen till kanalledning vid Trollhättan omintetgjord.

Många och olika planer uppgjordes under följande åren, men dock utan resultat till år 1793, då privilegium d. 13 dec. utfärdades för Trollhätte kanal och slussverks bolag. Företaget ställdes på aktier om 100 rdr. Inom 14 dagar tecknades 765,200 rdr, vida överstigande det, som ansågs behövligt. Bolaget övertog de redan då färdigbyggda slussarna i "Karls grav", vid Åkersström och Lilla Edet. En alldeles ny plan uppgjordes och utfördes av Erik Nordvall. Enligt denna fick kanalen vid Trollhättan ett helt annat läge, än man förut tänkt sig, och av de redan gjorda arbetena var endast Kaveldammen till någon nytta. Den nya kanalen börjar ovanför och öster om den förra. Till största delen är den sprängd genom berg till den 1,959 m avlägsna Åkerssjö, som håller 358 m i längd och är 33 m över älvens yta vid Åkersvass och på avstånd av 713 m från denna plats. Här genomsprängdes det höga Åkersberg och anlades 5 slussar med en sammanlagd sänkning av 21 m.

Anblicken av detta slussverk är storartad. Den hastiga sänkningen mellan de höga, lodräta bergväggarna, där blott en smal gång finnes, över vilken på sina ställen berget hänger ut på ett hemskt och i högsta grad imponerande sätt, verkar storartat. Från dessa slussar kommer man ut i en bassäng, vid Åkersdal, varifrån tre slussar med tillsammans 12 m sänkning föra ned till älven.

Kanalen gjordes 6.5 m bred och 2.5 m djup. Slussarnas längd är 35 à 36 m och bredd 6.4 m i portöppningen.

Denna kanalled öppnades för allmän trafik den 14 augusti 1800. På våren 1805, samma dag man ämnade insläppa vatten i kanalen, nedrasade en bergmassa av omkring 449 kbm omfång; av så lös beskaffenhet var bergarten. Smärre ras inträffade även senare.

Sedan Göta kanal med sina större dimensioner blivit färdig 1832, var dock denna anläggning icke tillfredsställande. Då emellertid Trollhätte kanalbolag saknade medel att utvidga sin farled, sökte man bilda ett nytt bolag. Det gamla bolaget hade dock ombyggt slussarna vid Brinkebergskulle (färdiga 1777), vid Åkersström (färdig 1779) och vid Lilla Edet, där under åren 1828—1832 ny kanal grävts på västra sidan med två slussar (dessa senare av samma storlek, som vid Göta kanal). Dessa öppnades för trafik den 12 juli 1832. Antagligen på grund av de många äventyren vid byggandet av Göta kanal gick det mycket trögt med aktieteckningen till ett nytt Trollhätte kanalbolag, vartill inbjudning utfärdades den 9 december 1836. Vid aktieteckningens slut den 15 mars 1837 voro av 1,500 erforderliga endast 131 tecknade. Antalet ökades dock småningom till 450, och vid direktionssammanträdet den 15 januari 1841 tecknades återstående 1,050 aktier av grosshandlaren J. G. Schwan. Nya Trollhätte kanalbolag övertog helt och hållet gamla bolagets tillhörigheter och den av dåvarande majoren, sedermera översten, friherre Nils Ericsson uppgjorda planen godkändes. Denna plan gick ut på att utvidga den redan befintliga kanalen samt bygga nya slussar i närheten av de gamla. Kostnadsförslaget härför uppgick till 2,058,000 kronor.

Alla anstalter för arbetets oförtövade och kraftiga bedrivande voro färdiga i mars 1838, men på grund av den myckna snön kunde arbetet icke börja förrän de sista dagarne av april, och då under ledning av major Ericsson. Trafiken fick under byggnadsåren icke hindras, varför arbetet i kanalen huvudsakligast måste utföras under vintermånaderna. Kanalen trafikerades vid denna tid i medeltal av 3,046 fartyg årligen (nuvarande medeltalet årligen 9,917). Ledningen vad såväl arbetet som ekonomien angick sköttes

med sådan skicklighet, att både tid och kostnader i betydlig grad understego de beräknade.

Nya Trollhätte kanal öppnades den 5 juni 1844 med stora högtidligheter och i närvaro av Konung Oskar 1 och kronprins Karl.

1905 inlöstes hela Trollhätte kanalverk av staten och benämnes nu "Kungl. Trollhätte kanal och vattenverk".

De storartade arbeten, svenska staten utför, bestå av 2 grupper: 1. anläggning av kraftverket och 2. ombyggnad av trafikkanalen med slussar.

De huvudsakligaste uppgifterna rörande *kraftverket* äro följande:

Göta älvs största vattenmängd är 900 kbm i sek.
» » medel » » 580 » »
» » minsta » » 320 » »

Vid kraftverkets första utbyggning, som är färdig, är vattenförbrukningen 250 kbm i sek.

Fallens sammanlagda höjd är brutto 32 m, netto 30.5 och härigenom erhållas 80,000 turbinhästkrafter. Kostnaden för Trollhätteanläggningen i denna omfattning kommer att bliva *11,300,000* kr. Arbetet började år 1906.

Genom en tilltänkt uppdämning av sjön Vänern kommer minimivattenmängden betydligt att ökas, så att svenska staten, efter verkställt inköp av vattenfallen vid Rånnum och Lilla Edet, i framtiden kan disponera över sammanlagt *200,000* hästkrafter.

Anläggningen består huvudsakligen av:

Regleringsdammen som visar 4 öppningar, vilka avstängas dels genom luckor och dels genom »valsar», som genom kraftiga vindspel dragas upp och resp. ned. Dessa stora järncylindrar hava en höjd av 4 m och en längd av 20 m. Regleringsdammen har till uppgift att avstänga från Göta älvs naturliga vattendrag så mycket vatten som är nödvändigt för turbinernas drift.

Intaget består av 6 öppningar om 12 m bredd och inleder turbinvatten in i

Kraftkanalen, som är 1,300 m lång. Kanalens allmänna profil är 7.7 m djup vid 14.2 m bottenbredd. Vattnets hastighet i kanalen är 2.2 m i sek. Kraftkanalen slutar vid

Fördelningsbassängen som ligger framför

Inloppsbyggnaden från vilken järnrör av 4.25 m diameter för vattnet ned till turbinerna.

Kraftstationen I denna befinna sig 8 turbiner, varje med en effekt av normal 10,000, maximal 12,500 hästkrafter. Med varje turbin är direkt kopplat en trefasgeneratorer om normal 9,000 och maximal 11,000 kilowatt, drift-

spänningen är 10,000—11,000 volt, periodsantal 25, varvantal 187. Dessutom befinna sig i kraftstationen de nödvändiga magnetiseringsturbiner, ackumulatorbatterier m. m. Sedan den av *första* anläggningen med 8 turbiner levererade kraft till största delen blivit använd, har *andra* utbyggningen under år 1914 börjat och kommer vattenförbrukningen att härefter stiga till cirka 350 m^3 i sek.

Från kraftstationen ledes den elektriska energien genom en underjordisk *kabelgång* till den stora

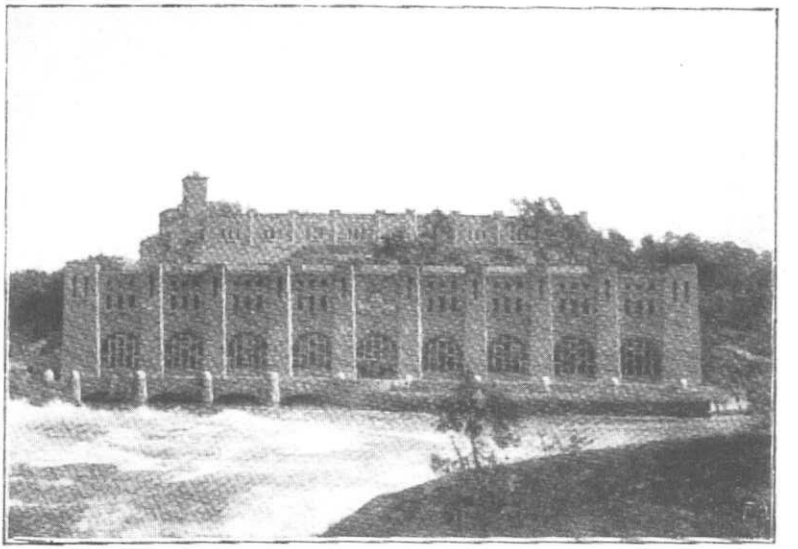

Kraftstationen, Trollhättan.

Ställverksbyggnaden i vilken den elektriska strömmen upptransformeras från 10,000 till 50,000 volt.

Förutom till Trollhättan med omnejd har den elektriska kraften tills dato letts till Göteborg, Lilla Edet, Skara, Skövde, Alingsås m. fl. Dessa ledningar hava dragit en kostnad av $3^1/_2$ miljoner och skola ytterligare utvidgas till sammanlagd kostnad av 5 miljoner kronor.

Den andra arbetsgruppen av kronans anläggningar består i utvidgande av *Trafikkanalen*.

Den nya vattenvägen kommer att i de huvudsakligaste delar följa den gamla kanalriktningen med den skillnaden, att slussarna fortsätta vid Åkersjö i kanalens riktning i stället för som de nuvarande slussarna från sjön vända sig åt väster.

Slussarnas dimensioner synas av följande tablå:

	1755 Polhems sluss	1800 Gamla slussar	1845 Nya slussar	1900 Under bygget
Vattnets djup över tröskeln	2.4	1.90	2.87	5.5
Slusskammens bredd	5.4	6.44	7.43	13.7
» längd	21.5	35.00	35.62	89.0

Som av tablån framgår, komma de blivande slussarna att anläggas för 5 m djupgående fartyg, medan uppmuddringen av Göta älvs farled tillsvidare endast utföres för motsvarande fartyg med 4 m djupgång. Den nya trafikkanalen kommer att upplåtas för seglation under år 1916.

Höjdskillnad mellan Kattegat och sjön Vänern utgör cirka 44 m, varav 33 m komma på Trollhättan. Denna skillnad kommer att övervinnas genom sex slussar, varav fyra förläggas till Trollhättan, en till Lilla Edet och en till Brinkebergskulle (Rånnumfallet) — kostnaden för denna kanalombyggnad beräknas bliva 22,800,000 kronor. Arbetet har börjat år 1909 och beräknas vara färdigt omkring år 1915.

Utflykter från Trollhättan.

1. Med *roddbåt* från *Åkersvass* över till det fagra *Skärsbo* med många promenader.

2. Med *ångbåt* till Vänersborg eller (ännu bättre) *Vargöns* vattenfall.

3. Ö till landsvägen vid Hullsjön och vidare till (7 1/2 km) den nedanför *Hunnebergs* branta skifferlagringar liggande *V Tunhems* sevärda kyrka, där Lennart Torstenssons föräldrar m. fl. äro begravna; över dem har rests en rikt skulpterad gravvård På kyrkogården fornforskaren och prästen Cl. Joh. Ljungströms grav.

2 1/2 km N ligger det ståtligt bebyggda säteriet *Nygård* med härligt läge vid foten av berget, stor park och trappor till högsta krönet av berget, varifrån vidsträckt utsikt; egendomen tillhörde järnvägsbyggaren, frih. Ericsson och beboddes länge av honom. Vid landsvägen V härom ligger *Forstena*, efter reduktionen tillhörigt kronan, men fordom stamgods för Forstena-släkten, som med Lennart Torstensson upphöjdes till grevlig värdighet; han föddes här år 1603. Till minne av den store fältmarskalken har rests en minnesvård "av Västergötlands fornminnesförening och befolkning", avtäckt 1903.

Kanalbåtarna stiga genom de nya slussarna och vidare N genom Åkersjön, bergkanalen och svängbron till ångbåtskajen N om stadshuset. Vidare utefter byn (på V älvstranden synes *Strömsberg* över Spikön), *Källstorp* och *Strömsvik*, varefter järnvägsbron med Älvhög på Ö och Knorren på V sidan passeras. Strax därpå kommer man in i den lilla *Stallbacka kanal*, som anlagts för att

undvika älvens strida strömmar därutanför. I strömmen, på den s. k. Slottsön, låg fordom *Ekholms* slott, troligen anlagt under *Håkans* strider med *Albrekt*, en tid fogdesäte och uppehållsort för drottning *Margareta*, år 1453 belägrat av kung *Kristiern*. På öns N ände finnas lämningar av slottet (en grushög) och landfästet till en brygga, som lett över till Stallbacka, varest, liksom vid ladugården å V stranden, slottets ekonomibyggnader antagligen varit belägna.

På V stranden synas det högt liggande säteriet *Hult* samt vid stranden *Överby* och längre upp *Onsjö* mitt för *Gäddebäck*. Onsjö är omtalat redan på 1300-talet, ägdes på 1600-talet av ätten Soop samt blev på 1780-talet fideikommiss i ätten Haij. I S utbreder sig *Vänehäradsslätten*, Ö framträder *Tunhems* kyrka samt ganska verkningsfullt i landskapet *Hunne-* och *Hallebergs* branta väggar. Man lämnar älven, och vid *Brinkebergskulle* stävar ångaren N in i *Karls grav*, en kanalsträcka, något över 3 1/2 km lång, som öppnades redan av Karl IX; de båda slussarna byggda år 1777. 2 km Ö ligger *Restad*, som tillhört Forstenasläkten, indragits vid reduktionen och där nu *Vänersborgs hospital och asyl* (med plats för 1,080 patienter) är beläget. Trakten omkring *Karls grav* är bergig och skogbeväxt. Kanalen utmynnar mellan *Nabbensberg* v. och *Tenggrenstorp* h i sjön Vassbotten.

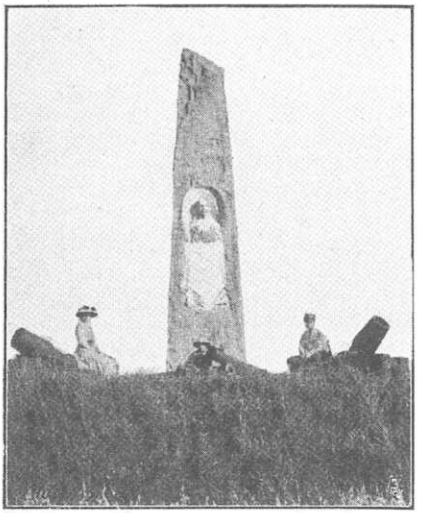

Lennart Torstensons minnesvård vid Forstena.

Nobeldagen 1976 hade Trollhätte-Gillet en fest och till denna skrev Erik Adamson följande epos.

Trollhätte-Gillet
19 10/12 76
Nobel-dagen

Vi har träffats i kväll
för att fira Nobel,
det var han som fann upp dynamiten.
Han blev rik som ett troll
Guld kom från alla håll
Men han gav det ju sen till eliten!

Svenska Akademin
vid ett ljus stearin
och ett vattenglas framsatt på bordet
firar också i kväll
rike Alfred Nobel
och de lärdaste lärde har ordet!

Kungen vant delar ut
kovan enligt beslut
av de 18 i ordnar och frackar.
De som priserna får
frampå podiet står
och de bockar och bockar och tackar!

K p S

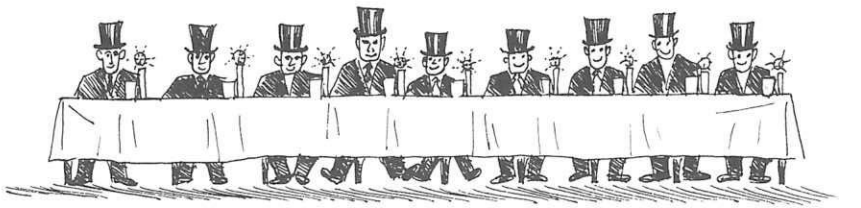

Visa skriven till
TROLLHÄTTE-GILLETS
vågsamma färd med ångfartyget Bohuslän
från Göteborg till Trollhättan
den 21 maj 1978.

SJÖMANSVISA

av Erik Adamson

(Melodi: Vi hade inga segel)

Vi går ombord för färden på gamla Bohuslän
och uppå älvens sketna vatten bär det sedan hän.

För vi vill åka båt, ja, vi vill åka båt,
en sån här resa är det sällan man kan komma åt.

Från "Lelle Bommens" kajplats vi går med fyra knop
och Göta älv den ligger lugn det finns ej minsta grop.

För vi vill åka båt, ja, vi vill åka båt,
och i en pappkartong där har vi våran table d'hote.

Då Hisingen passeras man känner sig så fri
när bilarna på motorvägen blixtsnabbt far förbi.

Men vi vill åka båt, ja, vi vill åka båt
och har vi ingen racerfart så bär det dock hemåt.

En rast i Bohus fäste det vore kanske glatt,
men jag är rädd de flesta skulle hamna på Fars Hatt.

De' bäst att åka båt, de' bäst att åka båt
så ligger inga dyra lockelser uti försåt.

I gamla goda tider då åt man sjömansbiff,
men uti våra dar har krögarn ren gulaschtariff.

Men vi vill åka båt, ja, vi vill åka båt
och till vår matsäck tar vi sen en gammal välkänd låt.

(Fyra öre kostar . . . etc)

K p S
10/4 1978

Faksimiltryck ur Skandinavisk Folkemagasin år1866. Så här såg tydligen våra vattenfall ut enligt en norsk konstnär. Kanske hade han varit någonstans i Alperna och tyckte det gick lika bra att använda samma bild för Trollhättefallen.

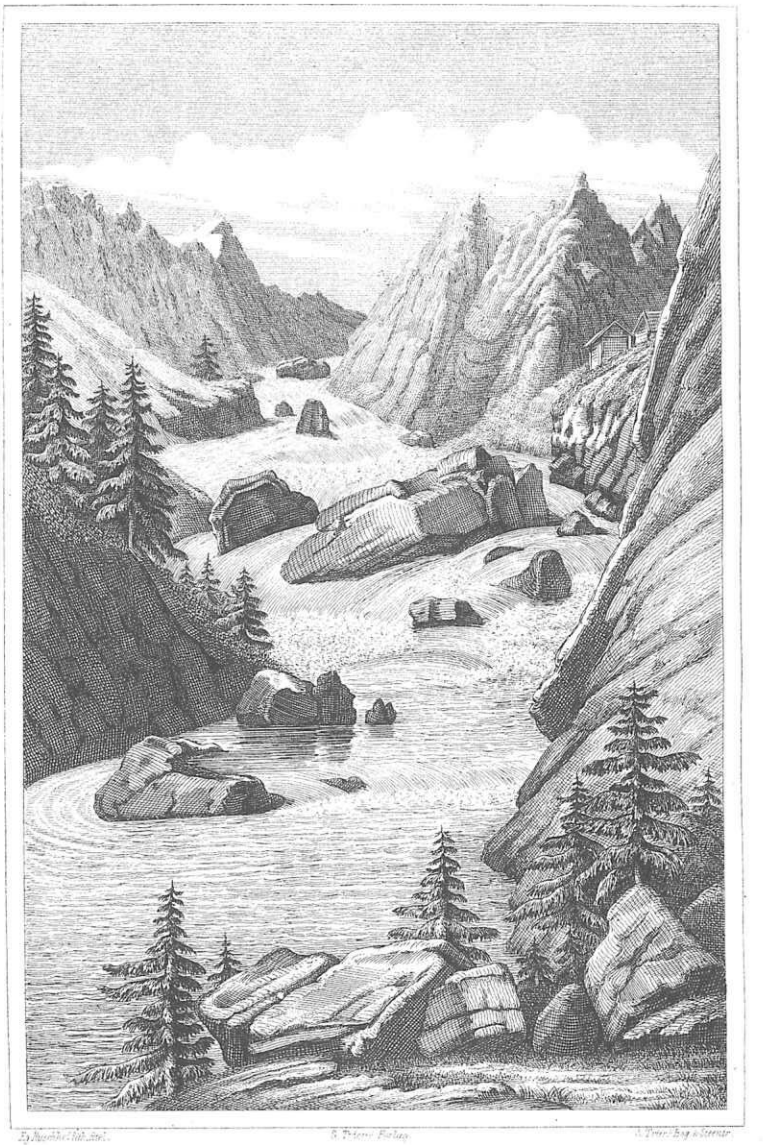

Vandfaldet ved Trollhætta.

Skandinavisk Folkemagazin.

Et Billedblad

for alle Stænder.

1866. Søndagen den 18de Februar. Nr. 7.

Indhold: Vandfaldet ved Trollhätta (med Lithographi). — En Rift i Skyen (Fortsættelse). — Kampen med Danmark (Fortsættelse). — I Livsfare (Slutning). — Kattene. — Caffe-Essents. — Blandinger. — Gaade. — Charade.

Vandfaldet ved Trollhätta.

Det smukke, ofte endog opløftende Naturspil, som er bekjendt under Navn af Vandfald, sees vel ikke i Danmark; men ved Hjælp af nogen Phantasi kan man dog tænke sig det Maleriske og vilde Romantiske ved et saadant Syn under større Forhold, naar man betragter de Styrtninger, som hist og her sætte Vandmasser i Bevægelse, enkelte Sluseværker, større Kilder, f. Ex. Magleкilde, det bratte og brusende Fald af Vandet ved Lundehuset, Pilemølle og flere Steder i Landet, for ikke at tale om „Krinolinen" i Sondermarken, eller man blot iagttager den rastløse Iver, hvormed efter en lang og snefuld Vinter de frigivne rislende Vande stynde sig frem, ligesom for at fange de første Straaler af Foraarssolen og danne smaa Vandfald i Tusindevis.

Men alt Dette er vistnok kun Miniaturbilleder af et virkeligt Vandfalds fuldendte Maleri. Vort Naboland Sverige har ikke faa saadanne og navnlig det berømte Trollhättan i Göthaelven. Kan dette end ikke maale sig med Devonshires, Glammas, Schannovs og Rhinfaldet ved Schaffhausen, for ikke at tale om Niagaras Kjæmpe-Vandfald, saa fortjener det dog at komme i Betragtning, ligesom det til alle Tider har været navnkundigt.

Fæmundselven fra Norge, kaldet Claraelv Sverige, falder i Venern, der ved Göthaelven har sit Afløb til Nordsøen. Sidstnævnte Elv, der ansees som en Fortsættelse af Claraelven, danner da ved Klækken Trollhätta det prægtige Vandfald af samme Navn. Det angives at ligge c. 10 Mile ovenfor Göthaborg; men dette turde være mindre rigtigt, da der kun er 8½ Miil imellem Göthaborg og Venersborg, og Trollhätta ligger sydligere end Venersborg, følgelig nærmere Göthaborg end denne Stad. — Vandet styrter sig med en umaadelig Kraft her ned i en flere end 100 Favne dyb Afgrund. Naar det Tommer, der føres ned ad Floden, kommer i Kataraften, bliver det stundom over halve Timer under Vandet, og ofte knuses Mastetræ af dets Vælde. Imidlertid er Høiden af Vandets Fald neppe 100 Fod (12 Favne) i fire Affatser; men da Klippen paa et Sted hænger ud over Grunden, bliver Faldet meget brat og Vandet styrter frit som en Skyppompe. Det er et høist imposant Skue, og Larmen, der under gunstige Omstændigheder kan høres i to Miles Afstand, viser tilligemed det sydende Skum Styrtningens overordentlige Voldsomhed og Strømmens Kraft. Hvor dybt Basinet er, veed man ikke, da man, saavidt os er bekjendt, endnu ikke har fundet Bund ved flere hundrede Favnes Sænkning af Loddet, ligesom Lodning her overhovedet er ligesaa vanskelig som upaalidelig formedelst Elementets frygtelige Opror. Ogsaa Dalelven, kommende fra de norske Grændsefjerge, danner et betydeligt Vandfald førend Udløbet i den bothniske Bugt.

For at omgaae Vandfaldet, der naturligviis ikke kan befares af Skibe, foretog i Aaret 1793 et Privatselskab Udførelsen af en Kanal, der blev fuldendt i Aaret 1800 og skal have kostet c. 400,000 Daler. Den hele Kanal, der er ¼ à ½ Miil lang, 22 Fod bred, og paa sine Steder 7 Fod og derover dyb, har 9 Sluser og et Fald af 56 Fod. De storartede Kanalanlæg, Trollhättakanalen og Göthakanalen, forene Venern, Vettern og deres Afløb i Göthaelven og Motalastrommen til en høist hensigtsmæssig Vandforbindelse imellem Nord- og Østersøen. Hele denne Gjennemfart skal udgjøre 36 svenske Miil.

En halv Fjerdingvei fra Venersborg er en Kanal (gravet i Carl IX.'s Tid og altsaa den ældste i Sverige), der forener Søen Vassbotten med Göthaelv og danner saaledes en Fortsættelse af Göthakanalen. Denne har Navn af „Carls graf", og har til Hensigt at berede Vei for Seiladsen forbi „Rännums-fallen" ned til Trollhättan. Som et Beviis paa, hvilke store Anlæg disse vidtløftige Kanalforetagender have fremkaldt, ville vi blot anføre, at en af de trende Broer, som forene Venersborg med Fastlandet, nemlig den saakaldte Dalbobro (fordi den mod Vest forbinder Staden med Dalsland) er af Steen og 1000 brede svenske Alen lang. Til Sammenligning tjener, at hele Frederiksberg-Allee, fra Kirkeporten til Jernportens Plads er 1735 smaa danske Alen, og at Langebro kun er 220 Alen lang.

Till Trollhättans stads femtioårsjubileum 1965 skrev gillesbrodern, redaktören Erik Wengström bl. a. följande visa, som tonsattes av gillesbrodern, rektor Uno Mattson.

Regnbågen

Text: Erik Wengström
Musik: Uno Mattsson

Hög stod regnbågens bro med sitt svindlande spann
över bottenlös klyfta där forsen försvann,
inga stigar fann fäste på renslipat stup
och det ljöd som en trollsång ur skumvirvelns djup:

Blott med okuvligt mod, blott med vilja och tro kan du slå
över fallet en bärande bro.

Där stod regnbågen spänd . . . Det
krävs dårskap och dröm
för att våga sin kraft mot en rytande ström.
Men den stängdes med mur; genom dimma och natt
lyste ljuset från Gullöns förborgade skatt,
tryggt gick skeppet i speglande svall mot sitt mål
och vår jord krymptes samman i nätverk av stål.

Högt mot omätlig rymd må vi rikta vår syn,
där en glänsande fågel drar strecket mot skyn,
bortom röken där arbetets eldar står tätt,
över älv, över bergbrant och blånande slätt,
över bygd, som blev vår, och där drömmen blev sann
under regnbågens skimrande, svindlande spann.

Trollhättan genom 100 år, en liten tillbakablick

Samhället vid Göta älvs strand - "Stranna"
Artikeln är skriven år 1961

Av Rolf Rhodin

Utvecklingen i Trollhättan under mitten av 1800-talet låter oss ana konturerna av ett samhälle i vardande. Såsom en del av Gärdhems kommun, som i sin tur i kyrkligt hänseende jämte Åsaka och Björke av ålder räknades till Tunhems församling, hade Trollhättan sin kyrka i Gärdhem, där predikan hölls i den gamla från 1100-talet stammande kyrkan (Gärdhems nya kyrka invigdes år 1879). Till närmare mitten av seklet fick trollhätteborna, även sitt sista vilorum på Gärdhems kyrkogård.

Strannas folk hade alltså lång väg till kyrkan, mycket längre än vi i dag ha till Gärdhem, i det att vägen Hojum-Halltorp var färdig för trafik först 1864. Dessförinnan måste denna gå norrut förbi Dannebacken och mellan Staveredsgårdarna till Hullsjö Nolgård, där vägen - precis som i dag - vek av söderut till Gärdhem. Gående kunde man dock ta sig fram på en mindre led över nuvarande lasarettsområdet samt Lextorp och sannolikt tog folket från de vid södra delen av kanalen liggande stugorna den vägen tillsammans med skoftebyborna. Skoftebyn hörde dock inte till Trollhättan. Från det egentliga samhället norr om kanalbron var det dock besvärligt att gå över bergen, där nu Österlånggatan och Kungsgatan gå fram och ta sig ned till den nämnda vägen. Vintertid voro förhållandena annorlunda. Med häst och släde kunde man över kanalbron komma söderut på vägen längs kanalen ned till Åkersjö, där man ungefär motsvarande kanalverkets nuvarande förrådsbyggnad kom ned på den avtappade botten, där isen höll fint för ekipaget, som sedan kunde åka vidare till Stubbered. Här hade man den s. k. Strömsvägen, en gammal väg mellan Stubbered och Gärdhems kyrka, att fara vidare på. Strömsvägen var i gångna tider, sedd ur tidigare synvinkel, en söder om Trollhättan liggande tvärförbindelse (norrut hade ju vägen och färjan vid Naglumssund samma uppgift). Mellan Edsvägen vid Åkerström och den urgamla »riksvägen» från Nyebro (trakten av Grästorp) via Börsle och Gärdhem drog sig vägen ner till backarna vid Fors och vidare mot Lödöse.

Ovan har berörts vägen norrut mot Dannebacken liksom vägen å västra sidan kanalen, vilka båda voro delar av samma genomfartsled från Åkersvass via Trollhättan mot yttervärlden, vilken då den gick igenom Trollhättan kallades Stora vägen eller ofta bara Vägen, på 1860-talet omdöpt till Storgatan. Namnet Vägen tyder ju på att den var det enda trafikabla stråket. I sin dagbok om en resa i familjevagn år 1842 säger Marie Louise af Forsells, att i Trolllättan är hotellet »präktigt för att ligga vid vägen». För en dåtida turist kanske Stranna uppfattades som några stugor liggande vid landsvägen. Det är roligt att höra berömmande ord om hotellet - alltför ofta fick det gamla gästgiveriet (i parken där nu

direktionsbyggnaden ligger) motta hård kritik. Tydligen har, dock 1840-talet medfört en viss revolution i samhället, ty då H. C. Andersen på hösten 1849 skrev ned intrycken av sin resa - han hade besökt Trollhättan även på våren - påpekar han, att det måleriska höll på att försvinna till förmån för det »fabriksnyttiga». Andersens spådom att här om 50 år skulle uppstå en stad, blev nästan fullständigt besannad. Trollhättans stadsprevilegier beviljades år 1911, även om staden först 1916 trädde i utövande av sina rättigheter.

Vi skall komma ihåg

att för 100 år sedan, ja så sent som vid sista sekelskiftet var det mången gång svårt att avgöra var i våra städer, köpingar och byar vägen slutade och gatan började. Äldre samhällsinvånare kunna intyga att gatorna i deras barndom voro av ren landsvägstyp, dammiga om sommaren, blöta och leriga vår och höst. Kanske därför reseskildrarens här ovan relaterade uppgift även för oss - sena tiders barn - kan vara förklarlig.

Låt oss titta på några byggnader vid Vägen. Den ledde som sagt å västra sidan av kanalen från Åkersvass och Åkersberg upp till och genom samhället. Förbi Olidan och verkstaden (för trollhätteborna är verkstaden ett med Nydqvist & Holm synonymt begrepp) och patron Nyqvists bostad, vilken på 1870-talet fick ge sitt virke till det nya kyrkoherdebostället norr om kyrkan, gick vägen över bron för dockans vattenintag. Här strök den intill den s. k. »dockebyggnaden», bostället för dockans arrendator, som under 16 år i mitten av seklet var den från Vänersborg stammande O. A. Lindbohm, sedermera, då dockarrendet upphört, handlande på Trollhättan. På andra sidan vägen låg en byggnad, där skeppare och besättning på de i dockan för reparation liggande fartygen fick bo under reparationstiden. Ledande förbi det pappersbruk, som i slutet av. 1840-talet anlades å platsen för sedermera oljeslageriet, varav i dagens Trollhättan kraftverkets förrådsbyggnad kvarstår som ett vackert minnesmärke drog vägen vidare intill kanalen i hägnet av de träd, som planterats av kanalbolagets trädgårdsmästare Lundgren, stamfadern på Trollhättan till en av platsens äldre släkter. Kyrkan var ej byggd på 1850-talet, den tillkom 1862, men längre norrut låg på vägens västra sida Friskolan Kronprins Oscar eller som den i regel kallades Prins Oscars skola. Skolbarnen hade med tillkomsten år 1817 av Götiska Fattigfriskolan i nuvarande kvarteret Sjöfrun vid kanalen fått möjlighet till skolgång på platsen. Sedan Götiska Förbundet på 1820-talet tagit sin hand från skolan, övertogs ledningen av kanalbolaget, som 1833 påbörjade och 1834 kunde inviga det nya skolhuset på den plats där i dag söder om dammluckan en minnessten är rest. Huset måste några år in på 1900-talet rivas, då kraftkanalen byggdes. I skolbyggnaden, uppförd av »tegel», slagna av lera och sågspån, rymdes icke blott lärosalar utan även bostad till lärare och präst, s. k. lärarepräst. Här fick Strannas barn av olika åldrar icke blott undervisning utan även andlig spis. På så sätt behövde man ej ta sig den långa vägen till Gärdhem - eller om man så ville till Tunhem - för att höra predikan. Den sista lärareprästen var P. G. Lundblad, vilken nog även var designerad att bli förste innehavaren av kyrkoherdetjänsten på Stranna. Lundblad bortrycktes dock under 1857 års svåra koleraepidemi. Han efterträddes av den förste lekmannaläraren Johan Engblom, duktig

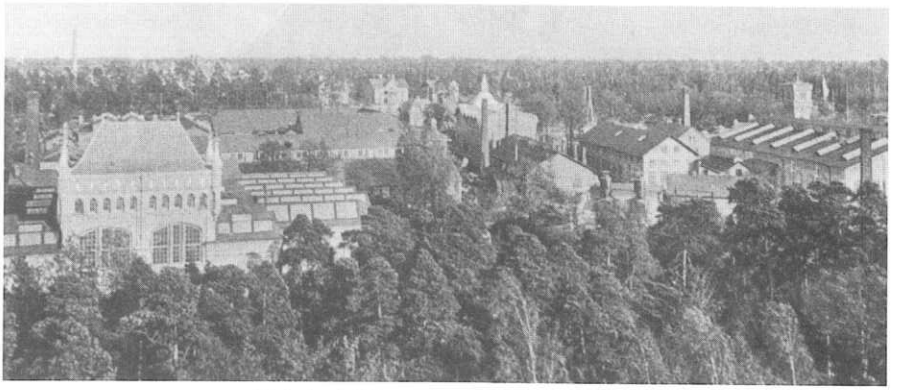

Nydqvist & Holms verkstäder på västra stranden.

Nydqvist & Holms kontor och verkstäder på västra stranden.

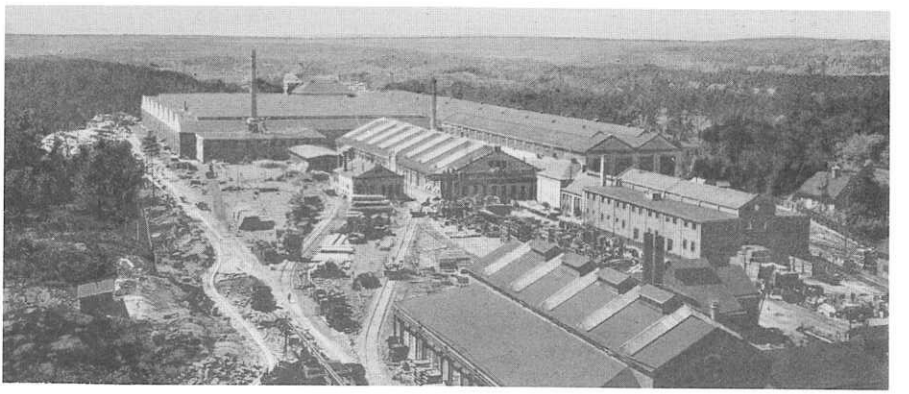

Nydqvist & Holms (NOHAB:s) verkstäder på östra stranden.

men sträng undervisare, som flitigt deltog i kommunala livet under ett par decennier.

I kanalen snett mot kyrkan

fanns den s. k. stämporten, kanalens trängsta ställe, där dammluckan nedsattes då kanalen vintertid avtappades. Seglationen inställdes i regel tiden 15 december till 15 april, varvid efter kanalavtappningen reparationer och översyn skedde av kanal och slussar. I den trånga passagen vid stämporten måste fartygen krypa fram, strykande tätt intill kanalkanten, med tillfälle för de fripassagerare, som fått följa med från slussarna, att hoppa iland.

Å ömse sidor av Prins Oscars skola gick två vägar ned till Önan, korsande det bergmassiv, där senare kraftkanalen sprängdes. Den södra vägen var »Kvarnalia» eller sedan kyrkoherdebostaden byggts söder om skolan på 1870-talet, även kallad »Prästalia». Vägen norr om skolan gick rakt ned till Önan, varför »Önalia» var det enklaste namnet. Den ombyggdes och rätades i samband med skolbygget på 1830-talet men den fanns dessförinnan. »Kvarnalias» namn härledde sig från att den var tillfartsvägen till Tröskelns kvarn å den plats där i dag Hojumsstationen reser sig.

Fortsätter vi vår vandring norrut stöter vi knappa 200 meter från skolan på den s. k. Bolagskvarnen på västra sluttningen mot fallen. Namnet syftar på ägaren, Trollhätte kanalbolag. Den kallades ock Trollhätte kvarn. Än i dag kan man se platsen för kvarnens vattenintag som en liten utbuktning av kanalens västra sida söder om bron. Bredvid den vitkalkade kvarnbyggnaden låg arrendatorbostaden. Ortens befolkning köpte säd av bönderna å Spåntorget (sedermera även på Björnbergs gård i kvarteret Rödjan), där kvarnägaren med häst och vagn kunde hämta säckarna. Efter mätningen levererades mjölet i den säck, som förut härbärgerat säden.

Ungefär 150 meter norrut, slutade Vägens västra del med bron, som ledde över till det egentliga samhället, vi kan kalla det den tätare bebyggelsen. Bron var från början en s. k. vindbro eller ofta benämnd vindbrygga, vilken i början av 1830-talet ersattes av en dragbro eller rullbro. - Denna fick i sin tur år 1872 ge vika för svängbron, som försvann, då klaffbron kom till i samband med 1916 års kanalombyggnad. I våra dagar har klaffbron måst skatta åt förgängelsen till förmån för den bredare överfarten. Hur skall nästa brobyggnad se ut?

Öster om bron

och upp genom samhället gick alltså samhällets huvudgata och för övrigt enda gata, fortfarande dock benämnd väg, Stora vägen. En gick framför den tidens höghus, Nya Gästgiveribyggnaden, vilken av kanal- och slussverksbolaget uppförts åren 1826-1831, sedan det bolaget tillhörande och som ovan sagts i kanaldirektionens nuvarande park belägna gästgiveriet befunnits otillräckligt för hysande av de många resande, som strömmade hit. Är 1865 uppdrog kanalbolaget åt sin slussbyggmästare, Carl Wallström, att uppgöra förslag till en nödig tillhyggnad av hotellet, som ock 1870 stod fullt färdig under namnet Grand Hotel. I samband med 1916 års kanalleds tillkomst revs hotellet. Vi

kan i dag tänka oss dess plats omedelbart norr om brons östra landfäste i riktning mot stadshusets kanalsida. Framför Nya Gästgiveriebyggnaden var platsen till en början ganska sumpig, varför den fått namnet Pölen eller Pöln. Undan för undan blev den dock igenfylld av spån från sågverken och det blev av Pöln, Spån eller Spåntorget.

Det dröjde ej länge efter 1800 års kanalleds färdigställande förrän man fick besvär med att segelleden igengrundades av sågspån och annat avfall från sågverken. Dessa låg vid älvens stränder varför det var behändigt att låta avfallet följa med vattnet. År 1803 fann dock Kung. Maj:t för gott att förordna om muddringar, vilka dock skulle företagas på sågverksägarnas bekostnad, så snart det befanns, att spånen orsakat bankar i älven. Tydligen medförde dock detta åläggande ej den önskade effekten, varför år 1821 kungörelsen kom, att varje sågverksägare eller arrendator av sågverk måste inrätta en särskild plats med binge för spånens uppsamlande. Härefter måste spånen forslas till någon från kanalen avlägsen plats. Det låg nära till hands att då fylla groparna på Pöln med spånen, vägen var ju ingalunda lång. Men ej blott den öppna platsen, där låg dock en del hus utan även närbelägna partier motsvarande dagens Österlånggatan norrut fylldes, varför såväl Spåntorget som Spångatan såg dagens ljus. Tyvärr fick intetdera av dessa namn bestå. Man började kalla vägen söderut från bron för Västerlånggatan, varför paralellgatan öster om kanalen senare döptes till Österlånggatan. Kanske man kan ana influensen från storstaden i dessa namn liksom i Grand Hotel? Västerlånggatan slog dock ej igenom medan däremot Österlånggatan blev bevarad som namn för hela gatusträckan på kanalens ostsida. Då Nils Ericson på 1860-talet gjorde upp sin tomtplan hade han dock namnet Bergsgatan för sträckningen norrut från torget motsv. nuv. Österlånggatan. Med ledsnad måste man i dag konstatera att såväl Spåntorget som Bergsgatan, båda med relevans till traktens topografi, har försvunnit från de platser som bort bära dessa namn. Var och en som är någorlunda hemmastadd i Trollhättan kan framför sig se den lilla bergshöjd, som från ungefär Riddaregatan i söder till Garvaregatan i norr genomlöper Trollhättan, delande ännu i dag denna plats i en västlig och en ostlig del. Bergen i det inre av kvarteren Ormen och Gripen liksom den lilla höjd där Stadsbiblioteket[1] ligger är en del av det bergparti som genomsprängts för Torggatan och det parti som fick bortsprängas för Domus byggnad[2], ge fortfarande en fingervisning om topografien sådan den tedde sig när Nils Ericson döpte Bergsgatan. Dräneringsbekymmer för Trollhättans kommun vid sekelskiftet kan ock hänföras till den lilla bergskedjan. Om vi går 300 år tillbaka i tiden berättar Trollhätte kanals allra äldsta historia för den initierade något om denna vattenledare.

I dag har Bergsgatan hamnat som en tvärgata

i södra stadsdelarna. Det torde väl ej vara många trollhättebor, som vet att kvarteret Berget motsvarar kvarteret för Oscarsskolan, namnet dock från senare tid än den forna Bergsgatan. Då man vet vilka postala och andra bekymmer en namnändring medför torde väl i dag ingen yrka på en dylik.

[1] Gamla tingshuset

[2] Hörnet Polhemsgatan/Österlånggatan, kv: Diana.

Stora vägen drog sig upp genom Stranna i stort sett längs nuvarande Storgatan, skärande in i kvarteren Bore och Sjöfrun. I höjd med kvarteret Näcken vek den av österut, sneddade genom Vulcan och Pallas för att komma ut vid Pallas 1, eller för att tala med äldre trollhättebor mellan Petter Skallrots och banmästare Svenssons hus. Öster om Kungsporten gick den slutligen ut ur samhället mot Dannebacken. Från Åkersjö gick och går även i dag den lilla vägen längs kanalens ostsida upp till Stallbacka huvud, den s, k. »Trälvägen». En stor del av 1800-talets båtar voro ju skutor, som utan motorer hade svårt att ta sig fram då vinden mojnade. Då måste mänsklig dragkraft komma till hjälp. En tross med stor ögla i ändan fick tjänstgöra som draglina, öglan lades över huvudet på dragarens axel, varefter »trälarbetet» började. Uppe på »Malge Breing», det breda älvpartiet i höjd med Malöga, blev vinden något friskare.

Ett trafikmedel, som man bör räkna med, var ekorna. Arbetarna vid dockan och verkstaden bodde, särskilt under seklets senare del, mitt emot sina arbetsplatser på andra sidan kanalen. Naturligtvis var vägen över kanalbron en avsevärd omväg, varför man i regel, ofta flera arbetare tillsammans, rodde eller vrickade sig tvärsöver kanalen.

Samma betydelse fick dessa småbåtar för invånarna på andra sidan älven vid Källstorp, Kirten och de övriga platserna. Kung Oscars bro kom ej till förrän 1889, varför man var hänvisad till »sjöfarten». Betydelsen härav framgår av kommunalmännens bekymmer, då kanalbolaget fyllde ut vid Spikön och småöarna, varvid överfarten riskerade att avskäras.. Tydligen hyste samhället oro även för icke samhällsmedlemmar, »Andra sidan» hörde nämligen ej till Trollhättan.

Invånarna bokfördes i kyrkoboken

dels i enskilda fastigheter, dels i rotar. Dessa senare hade sina gränser vinkelrätt från älven inåt land så långt bebyggelsen nådde. Vägen, Stora Vägen alltså, var ingen roteskillnad. Under 1860-talet kom Nils Ericsons tomtindelning med de nya kvartersnamnen.

Den huvudsakliga bebyggelsen låg dels mellan bron och Stavredsmosse, kanalen och Stora vägen. Utanför bolagets mark låg det Stavered tillhörande Staveredsmosse med sina 40-50 hus, medan på själva bolagsmarken husantalet uppskattades till 60-70 stycken. Husen voro i regel små stugor, ofta med spåntak, barnantalet var stort och trångboddheten likaså. Rika tillfällen till smittospridning gavs alltså. Brandförsäkringsbolagens rädsla för storbrand kunde vara motiverad men faktiskt har Trollhättan undgått förhärjande bränder av större format. Det första egentliga bostadshuset av tegel på platsen torde vara f. d. sparbankshuset i kvarteret Bore vid Storgatan, byggt på 1890- talet av apotekare C. A. Leth.

Kanalbolaget - markägaren, den störste skattebetalaren, den störste röstinnehavaren

Trollhättans historia under hela 1800-talet är intimt förknippat med Kanalbolaget. Framför allt genom Kungliga Majestäts privilegier år 1793 men ock genom köp hade Trollhätte

Kanal- och slussverks bolag erhållit nyttjanderätten till vattnet, för trafik och för vattenkraft, liksom det kommit i besittning av hela östra älvstranden från Åker till Staveredsmosse. Det var mark tillhörande Åker, Olidan, Stora och Lilla Hojum liksom Hjulkvarn, som fallit på bolagets lott. Dessutom ägde bolaget den s. k. Bolagskvarnen, varom härovan har talats, på västra kanalsidan liksom en del sågar, kvarnar, smedjor och stampar på Malgön.

Knappt hade kanalen hunnit tagas i bruk förrän klagomål framfördes över dess ringa slussdimensioner. Då Baltzar v. Platen år 1810 påbörjade vattenvägen mellan Vänern och Östersjön tog han ad notam den kritik, som framförts mot Trollhätte kanal och byggde Göta kanal med större slussar. Detta föranledde efter denna kanals fullbordan 1832 bl. a. flera riksdagsmotioner om en utvidgning av Trollhättekanalen så att den 50 mil långa vattenvägen mellan Västerhavet och Östersjön ej skulle hindras av den en halv mil trånga passagen förbi Trollhättan. 1793 års privilegier löd emellertid på pertuellt arrende, d. v. s. slussar, hemman och lägenheter hade av Kronan överlämnats med bibehållande av deras krononatur och krononamn. Samma princip gick igen i privilegierna av den 2 februari 1838 för det nya bolaget..

" De av Kongliga Majestät genom nådigt privilegium af den 13 december 1793 till Gamla Trollhätte Bolag förlänte och nu av Nya Bolaget förvärfade lägenheter få icke af detta från Kanalverket afsöndras ".

Här sägs alltså klart ifrån att bolaget icke utan vidare kunde avyttra sina lägenheter och tomter. Markägaren, Nya Trollhätte kanalbolag, måste alltså i sin tur arrendera ut tomterna till fabriksidkare och bebyggare. Så skedde ock till 1867 då genom Nils Ericsons åtgärd laga skifte kom till stånd varigenom man kunde skilja den mark, som bolaget fått 1838 genom privilegierna och den mark som bolaget sedermera hade köpt. Genom detta skifte som föranledde en hel del juridiska diskussioner, kom kanalen att ligga på mark som ej kunde avskiljas medan bolaget såsom enskild egendom kom i besittning av marken i övrigt. På detta sätt gavs bolaget möjlighet att kunna tillfredsställa önskemål om friköp av tomterna.

I december 1867 friköptes den första tomten i Trollhättan av Nydqvist och Holm som fick köpa den jord varå verkstaden är uppförd. Den första friköpta bostadstomten blev ingenjör Johan Pihls i kvarteret Mercurius vid Storgatan, den tomt där tills för några år sedan Svenska Handelsbanken residerade, numera tillhörande Trollhättans stad. Samma år köpte sergeant Conrad Olzon tomten Najaden 1 i hörnet Storgatan - Skolgatan.

Kanalbolaget förde

emellertid en mycket sträng tomtpolitik. Man ansåg att det gamla bolaget tillåtit varjehanda obemedlade personer att uppföra smärre byggnader å bolagets marker så att en talrik fattigbefolkning uppstått, vilken legat bolaget till last. Med anledning därav förordnade den nya direktionen att dylika medgivanden ej vidare skulle lämnas, utan tillstånd endast givas för större byggnader, varvid villkor uppsattes att de föreskrifter som platsdirektionen lämnade i avseende på byggnadens beskaffenhet och planering noga måste iakttagas.

Om vi så vilja, kunna vi häri se en Trollhättans första byggnadsordning. Denna bestämmelse blev nog den drivande faktorn till den livliga byggelsen strax utanför kanalbolagets mark, d. v. s. främst och å de till hemmanet Stavered hörande områdena å Staveredsmosse. I samband med kommunbildningen 1861 införlivades detta parti med egentliga Trollhättan, varför några för samhället långvarigare skatteförluster icke hade behövt uppkomma. Helt annorlunda låg saken till längre fram under seklet, då såväl Skoftebyn i Gärdhems socken liksom efter tillkomsten av Kung Oscars bro 1889 Strömstund i Vassända Naglums socken blev föremål för exploatering. Då måste Trollhättan finna sig i att inkomster, som förvärvats på platsen, beskattades i grannkommunerna. En ändring skedde vid stadsblivandet 1916, då såväl Skoftebyn som Strömstund införlivades med staden.

Går vi framåt i tiden uppstår vid sekelskiftet tvist mellan Svenska staten och Kanalbolaget angående äganderätten till vatten och mark. Utvecklingen i samhället hämmades härigenom, i det att bolaget icke ansåg sig kunna sälja tomter för bebyggelse förrän äganderätten hade avgjorts. En uppgörelse skedde 1904 varvid staden blev ägare av marken vid Göta älvs stränder vid Trollhättan, av vattenkraften och kanalleden. Staten kom nu att deltaga i en affärsdrivande verksamhet i en utsträckning som den förut icke haft. Den stora skattebetalaren hittills, Kanalbolaget, var försvunnen och då staten på den tiden var skattefri för såväl fast egendom som för rörelse medförde detta helt naturligt en avsevärd skatteminskning för samhället, vilken framstår i klar dager om man betänker att omkring sekelskiftet, samhällets skatteinkomster till 38 % kom från kanalbolaget. Efter en hård kamp vari Trollhättans ledande kommunalmän verksamt togo del, beslöt ock riksdagen år 1921 att även kronan skulle erlägga skatt för de affärsdrivande verkens fasta egendom men däremot dröjde det till år 1928 innan riksdagsbeslut kom, att dessa verk även skulle erlägga skatt för rörelseinkomst.

1800-talets rösträttsmetod med fyrkskalan, då rösträtten följde skatten, gav Kanalbolaget en dominerande ställning inom samhället. De kommunala besluten av större vikt löstes därför på sätt som bolaget önskade. Kanalbolagets representant hade dock förståelse för samhällets bästa, varför i regel inga meningsskiljaktligheter kom till stånd på de stämmor som hölls först i Gärdhem och Tunhem samt efter kommunbildningen i Trollhättan.

Kanaldirektionen hade 1846 ombildats till att omfatta 3 personer, varav 2 bosatta i Stockholm medan den tredje, som blev Nils Ericson, skulle vara stationerad i Trollhättan. Det blev ock Nils Ericson som under decennierna i 1800-talets mitt blev den man som även om han ej uppträdde på stämmorna, dominerade samhällets utveckling. Till all lycka för Trollhättan var den mannen av stor resning, vilken visste, att med makten följer ansvar. Praktiskt taget överallt märker man under några årtionden Nils Ericsons ande. Med ett ord kan Nils Ericsons betydelse för Trollhättan beskrivas: Organisatören.

Nya industrier i mitten av 1800-talet

Även om 1800-års kanalled hade medfört en ökning av platsens invånarantal, vid den tiden rörde det sig om c:a 300 stycken och en större livaktighet hade kunnat skönjas vid

Önan från kyrktornet.

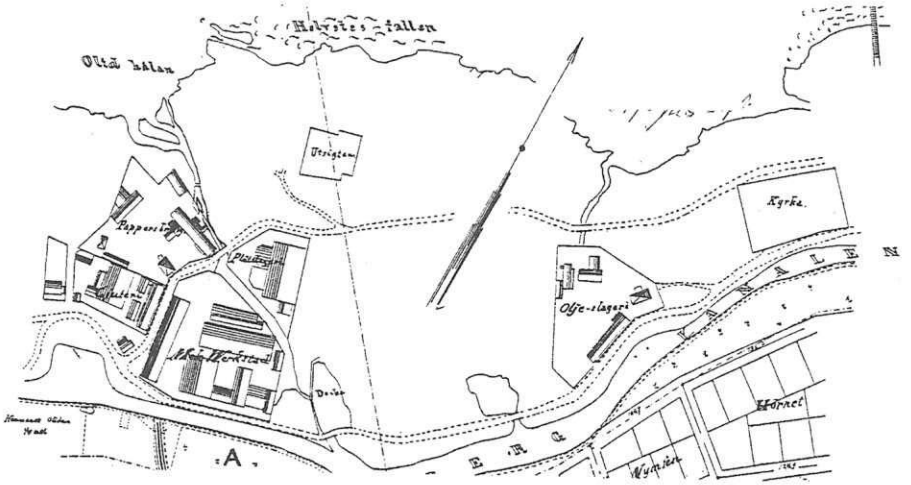

sågarna och kvarnarna på Önan och Malgön, kom dock 1844 års kanalled, att ha en mer markant inverkan på samhällslivet. Den förbättrade kommunikationerna jämte tillgången på vattenkraft liksom den allmänna industriella uppblomstringen i vårt land, drog till Trollhättan anläggningar av helt annan kaliber än de gamla sågarna och kvarnarna. På Nils Ericsons förslag upplät Kanalbolaget år 1847 till flera fabriksidkare områden och vattenkraft - alla grundade på arrenden och ej på friköp - med en märkbar uppblomstring av samhället som följd. Sålunda upplåts år 1847 ett område å Östergärdet vid Olidan till Antenor Nydqvist, Johan Magnus Lidström samt Carl Olof Holm, vilka där grundade sin Trollhättans Mekaniska Verkstad och Gjuteri, ett namn som vid Lidströms bortgång

i kolera 1850 ändrades till Nydqvist och Holm. Strax intill verkstaden låg dockan vilken sysselsatte några 10-tal arbetare och vid det lilla vattendraget Silverbäcken, som uppstod av vattnet från verkstadens turbinintag liksom vattnet från dockan. Silverbäcken rann ned mot Olidehålan, Här startade fabrikören Hofgren sin klädesfabrik, vilken dock efter några år nedlades. Å platsen för sedermera oljeslageriet grundade J. A Strömdahl ett pappersbruk, sedermera överlåtet till Axel Friberg. 1864 flyttades pappersbruket till den plats vid Silverbäcken där den nämnda klädesfabriken förut residerat. Pappersbruket övertogs 1873 av det nybildade Trollhättans Pappersbruks AB med Hugo Ågren som chef. Silverbäckens oregelbundna vattentillförsel gav emellertid anledning till bekymmer, varför fabriken slutligen flyttades till den plats omedelbart norr om östra fästet för Kung Oscars bro, alltså ungefär motsvarande nuvarande Hojumststationen, där Tröskelns Kvarn förut varit belägen. Pappersbruket upphörde att fungera år 1916.

Tvärs över Polhemskanalen, hundratalet meter norr om Polhems Sluss, placerade O. F. Dahllöf en oljesump år 1847, en fabrik som nedbrann nyårsnatten 1859-1860 varefter av Axel Friberg ett nytt oljeslageri uppfördes på platsen för det nedlagda pappersbruket norr om dockan. Detta oljeslageri övertogs 1865 av ett nybildat bolag samt sysselsatte 20-30 arbetare. För sin drift behövde oljeslageriet vattentillförsel från kanalen, vilket sedan som »Brudslöjan» rann ned till Hojums varp.

Under 1850-talet hade dessa olika anläggningar ännu icke behövt inkräkta på de gamla sågarna och kvarnarna. Annat blev förhållandet då Korndahls AB:s pappersmassefabrik år 1858 anlades på Önan invid Toppöfallet med första träsliperiet i Sverige. Fabriken sysselsatte som mest upp emot 200 arbetare. Genom denna industris tillkomst raserades flera kvarnar nere på Önan, där under 1850-talet även ett bomullsspinneri hade anlagts. Som sagt, kom Tröskelns Kvarn i sinom tid även att uppslukas av nya pappersbruket.

Vattenkraften för dessa företag erhölls ju genom avlopp från kanalen till älven eller från fallhöjderna på Önan. Kanalbolagets rätt till dylika vattenkraftupplåtelser har sedermera ifrågasatts men man ansåg väl att det fanns överflöd på vatten varför man ej behövde vara så noga därmed.

Denna industrianhopning på en ganska kort tid medförde naturligtvis att Strannas befolkning tillväxte. Från 1840-talets 7 á 800 steg den år 1850 till drygt 1.000 stycken för att i början av 1860-talet ligga omkring 2.000. Emellertid medförde Trollhättans karaktär av industriort en skärpt differentiering av invånarnas intressen gentemot Gärdhems sockens övriga befolkning. Intressemotsättningar måste komma och hade för övrigt redan visat sig. Under decennierna före 1800-talets mitt kom än den ena, än den andra för Trollhättans speciella institution till stånd.

Tecken på frigörelse från Gärdhems kommun

Ute i Europa rasade i början av 1830-talet en koleraepidemi som befarades nå Sverige och som via några båtar i Göteborgs hamn kom hit 1834. För att möta denna och öka beredskapen tillsattes år 1831 den s. k. Sundhetsnämnden som torde vara den speciellt

för Trollhättan först inrättade styrelsen.Vägen till Gärdhems kyrkogård var som sagt lång och besvärlig. Tidens sed bjöd att döda skulle bäras från sorgehuset till begravningsplatsen och den långa vägen till Gärdhem fordrade naturligtvis flera bärarelag. Redan vid vanliga dödsfall, fuktades särskilt bärarna ganska ymnigt, men vid kolerafall ansåg man att spritkonsumtionen skulle vara nyttig som motgift mot smitta. Hur ett begravningståg i värsta fall kunde ta sig ut kan vi nog ana oss till. För att överhuvud taget korta vägen till kyrkogården började år 1834 i samband med koleraepidemi begravningar att äga rum på ett område öst-nordöst om samhället motsvarande den del av Trollhättans gamla kyrkogård som ligger intill de västra grindarna vid Kyrkogårdsvägen, Någon kyrklig invigning av platsen som begravningsplats vet man ej av. Emellertid synes denna kolerakyrkogård så gott som omedelbart ha tillgripits för begravningar i vanlig ordning. Någon gravvård från 1834 kan man i dag ej se utan den äldsta gravstenen säger, att under vilar fru Cecilia Pettersson, född 1791, död 1838. Trollhättans gamla kyrkogård är således från början en s. k. kolerakyrkogård. Den är ock ett av de första tecknet som visar, att Trollhättan ville vara ett självständigt samhälle.

Kanalombyggnaden på 1840-talet

krävde sin tribut i form av sjukdom, olycksfall, invaliditet och död. Fattigdomen som förut var stor fick god jordmån att gro vidare. Gärdhem hade förut uttalat önskemålet att Trollhättan skulle sköta sin egen fattigvård och på Nils Ericsons initiativ tillkom även 1841 Trollhättans egen Fattigkassa. För ändamålet anslog bolaget de s. k. tomtskatterna, som då utgjorde omkring 120 riksdaler om året. Den första fattiggården byggdes i kvarteret Jupiter på en tomt som förut ägts, av Nicklas Staaf från Rörstorp. Ar 1864 flyttades fattighuset till Juno 1, där i dag Folkets Hus[1] reser sig. I samband med fattighusets förflyttning 1864 måste även dagvaktaren Petter Nils Back flytta sin stuga från Jupiter 4 till Jupiter 6, d. v. s. till den tomt där i dag Brandstationen[2] ligger. Denna Backs stuga kan trollhätteborna ännu beskåda på Fornminnesgården.

Är 1840 fick samhället en egen sockennämnd, som ej tycks ha varit något annat än en ordningsnämnd men vilken dock som styrelse betraktad var speciellt för Trollhättan.

Som redan förut har nämnts fann sig Nya Kanalbolaget föranlåtet att ge speciella föreskrifter för platsens bebyggelse, en Trollhättans första byggnadsordning. För allmänna ordningens upprätthållande liksom för kontroll av ordningen vid kanalen hade bolaget år 1854 anställt den förste länsmannen på Trollhättan. I samband med kanalbyggnaden anställdes av kanalbolaget som läkare med skyldighet att vara bosatt på platsen, doktor B. A. Palmaer. År 1849-1877 tjänstgjorde Carl Rinman som platsens läkare, efterlämnande ett vördat minne för skicklighet i sitt yrke och såsom varm "människovän". Folkskoleundervisningen hade ordnats genom Nils Ericsons försorg och likaledes organiserade han förbättrad postgång och inrättade telegrafstation. Om vi slutligen tilläg-

[1] Numera år 2004 ligger Folkets Hus i kv. Hebe.

[2] Brandstationen är riven och här finns nu Betty Backs park.

ger att under kanalbolagets överhöghet ordnades även gästgiverirörelsen, så torde det för sena tiders trollhättebor utan vidare vara klart, att Kanalbolaget och enkannerligen då Nils Ericson under 1800-talets mitt dirigerade platsens utveckling i riktning mot ett självständigt samhälle.

1845 kom frågan upp om byggande av ett särskilt kapell

i Trollhättan till vilket Kanalbolaget, förklarade sig villigt att lämna avsevärda bidrag. Följande år, 1855, hölls sammanträde i denna fråga med ortens innevånare varvid den önskade uttala, att Trollhättan helt skulle skilja sig från Tunhem och bilda eget pastorat med egen kyrkoherde. Kanaldirektionen godkände denna synpunkt och föreslog, att pastoratet skulle omfatta de hemman inom Gärdhems socken som ägdes av Kanalbolaget samt dessutom Stavered.

Kanalbolaget utfäste sig dessutom att bygga församlingens kyrka på bergshöjden söder om Friskolan Kronprins Oscar. År 1857 kom Kungliga Majestäts beslut att Trollhättan skulle skiljas från Tunhems pastorat och Gärdhems socken samt bilda egen församling, som skulle träda i funktion vid ingången av år 1861. 1 stort sett kom Trollhättans kommun då att omfatta Kanalbolagets marker, vartill alltså kom Stavereds ägor. Gränsen i norr mot Gärdhems socken är densamma som i dag, d. v. s.. Staveredsgårdarnas gräns mot Halvorstorp. Från Dannebacken till Hjulkvarn stötte altså gränsen mot Stallbacka, som hörde till Västra Tunhems socken. Än i dag markeras denna gränslinje i viss mån genom den stengärdsgård som ses vid Hjulkvarnsparken. I väster utgjordes gränsen av älven ned till Åkersvass och i söder av hemmandet, Åkers gräns. På andra sidan Åkerssjö låg Skoftebyn fortfarande utanför kommunen, hörande till Gärdhems socken, där längre norrut gränsen mot gårdarna Lextorp och Halltorp avgränsade samhället. Strömslund, Skoftebyn och Stallbacka kom först vid stadsbildandet 1916 att inkorporeras.

Kommunen på egna ben

När den egna kommunen och församlingen nu var beslutad, gällde det för Kanalbolaget närmast att ordna med tillsättandet av kyrkoherdetjänsten liksom med byggandet av kyrkan. År 1860 förordnades som kyrkoherde i Trollhättan dåvarande komministern i Flo, Per Magnus Åberg, vilken då kyrkan 1862 invigdes även installerades i sitt ämbete. Kyrkoherde Åbergs bostad blev en liten lägenhet i Prins Oscars Skola men i början på 1870-talet kunde kyrkoherden flytta in i en särskild byggnad strax söder om skolan.

Kyrkoherde Åberg kom att under 1800-talets sista decennier spela en mycket stor roll i Trollhättan och kan tillsammans med Nils Ericson och C. O. Holm göra anspråk på att ha varit, en av »de tre stora » i 1800-talets samhälle.

Genom kommunbildningen skulle Trollhättan få en egen sockennämnd och egen sockenstämma, namn som efter 1862 års nya kommunallagstiftning ändrades till kommunalnämnd och kommunalstämma. Visserligen fanns från 1840-talet en socken-

nämnd, dock mest med funktion av en ordningsnämnd. Dess ordförande var kamreraren vid Kanalbolaget, Samuel Strand.

Då Strand år 1859 avled, valdes till ordförande fabriksidkaren som han själv kallade sig, Carl Olof Holm. Holm kom att som ordförande i kommunalnämnden och tillika dess sekreterare under närmare 20-talet år, de första åren ävensom kassör, sitta i spetsen för det kommunala livet på platsen.

Holm, som var född 1804 i Göteborg, ägnade sig tidigt åt affärsbanan. Med Holm som sifferkarl och de båda teknikerna Nydqvist och Lidström svarande för produktionen startades Trollhättans Mekaniska Verkstad och Gjuteri år 1847. Holm beskrives som en öppen och lättillgänglig man, gärna beredd till skämt. Hans pondus som egen företagare kom honom väl till pass i kommunens ledning. Epitetet Patronen torde ha passat Holm synnerligen väl. Han var ledaren men ock fadern, som fick öppna sin famn för samhällsbarnens bekymmer. Uttrycket att man alltid kunde gå till Patron Holm t. o. m. när det gällde så vulgära ting som nöjen och förströelser hördes ofta. Mången av samhällets invånare hjälptes med en slant, då säsongsarbetet hade tagit slut, det må ha varit flottning eller sågen, som stannat under vintersäsongen. Ett handslag var ofta som ett kvitto - när våren kom och arbetet började, låg slanten åter på Patrons bord

Madame Selander, som bodde nere vid dockan,

hade mist sin man. En tid därefter mötte hon Patron, som undrade om Madame Selander ej skulle gifta om sig.. »Nej, inte ens om Patron Holm friade» blev svaret. Holm var ju ungkarl.

Praktiskt taget alla kommunalnämndens protokoll äro skrivna med Holms fina stil. Det har sagts, att Holm enväldigt styrde sin nämnd - han skulle t. o. m. ha kommit till sammanträden med protokollen redan skrivna. Tydligen har samarbetet med det mäktiga Kanalbolaget i stort sett gått friktionsfritt. Man anar bolagets mäktiga inflytande, då Holm säger, att ett ärende, som, tydligen stått på föredragningslistan ej kunde tas upp till behandling, »emedan Kanalbolagets man» ej var närvarande vid sammanträdet.

Man har velat påstå att Holm då han 1866 lämnade en del av sitt firmainnehav till Antenor Nydqvist, gjorde detta av rädsla för Nydqvists optimism. Verkstaden hade ju mest tillverkat ångpannor, ångmaskiner, turbiner samt landsvägslokomotiv, men sedan man år 1865 levererat sitt första järnvägslokomotiv till Uddevalla-Vänersborg-Herrljunga järnväg tycktes Nydqvist så entusiastisk härav, att han ville slå sig på specialtillverkning av järnvägslokomotiv. Om Holm drog sig tillbaka på grund härav eller om, med ålderns rätt, dock var han ej mer än 62 år gammal kan man väl ej säkert avgöra men det har dock framförts, att Holm i sitt kommunala liv gick fram under försiktighetens mantel. Bland annat borde han ha köpt några tomter, som Kanalbolaget till för varje gång höjt pris erbjöd samhället. Men säkert har Holms eventuella tveksamhet bottnat i vetskapen om den finansiella ställningen i samhället. Fattigdom och arbetslöshet, som stundom rådde, var precis ingenting att betala med.

I Holms protokoll passerar åtskilliga trollhättebor revy under namn som vi väl närmast vilja kalla öknamn, men vilka dock bör betecknas som identifieringsnamn. Holm liksom kyrkoherde Åberg använde sig officiellt av dessa namn, en företeelse som nog ej är typisk för Trollhättan, men här säkert var synnerligen ofta förekommande.

Vilka frågor sysselsatte den tidens kommunalnämnd? Redan det äldsta sockennämndsprotokollet ger oss besked häruti. Trollhättans egen sockennämnd höll den 11 oktober 1860, alltså före egna kommunens ikraftträdande, sitt första sammanträde. Man säger där "Då sockennämnden åligger vaka öfver ordning och sedlighet" (tydligen hade man ej små pretentioner på den tidens kommunalgubbar) »men erfarenheten visat, att nämndens vanliga personer är alltför ringa, beslutade nämnden föreslå sockenstämman följande ändring i styrelsens ordnande»: Här följer ett förslag att nämnden med sig måtte få adjungera ett antal biträdande ordningsmän, en begäran som följande månads sockenstämma ock biföll. Då tillsattes nämligen ej mindre än 52 stycken biträdande ordningsmän och nu radar upp sig det ena kända namnet till det andra. Det var den tidens Trollhättans förtroendemän, som passerade revy.

Fattigvårdsnämnderna äro synnerligen vanliga. Fattigdomen var stor. Bidragen voro till synes ringa men ibland tycker vi nog att nämnden var särdeles hygglig. Så beviljades änkan Maria Andersson 3 riksdaler som ett tillfälligt understöd »i anseende till sin aptit efter en överstånden sjukdom.» 1860-talet var över lag en fattig tid för Trollhättan och redan 1861 föreslog kyrkoherde Åberg »med nitälskan för de fattigas och fattigvårdens bästa» startandet av en arbetsinrättning för att ge sysselsättning och arbetsförtjänst. Den vanliga regeln för hjälpformerna var dock upplåtande av rum i fattighuset, kontanta understöd av tillfällig eller mera permanent art samt slutligen utpensionering av en fattig till någon som åttog sig årsunderhållet för en viss penningsumma, varvid vederbörande naturligtvis också räknade med en motsvarande arbetsprestation från den fattige.

Ett annat fattigvårdsproblem

som titt och tätt dyker upp i protokollet var skyldigheten att åtaga sig försörjningen av någon nyinflyttad, som efter en viss tid ansågs höra samhället till. Vederbörande kunde ha kommit från en annan kommun och med dennas goda vilja flyttat in på Stranna, varvid hans forna kommun bisträckt med en penningsumma avsedd att räcka så pass lång tid att den nya kommunen var underhållsskyldig. I våra dagar, ser vi ju i pressen samma bekymmer emellanåt dyka upp i någon kommun. I oktober i år 1961, fastslår JO i sin utredning med anledning av ett antal dylika fall under senare år, att åtal för tjänstefel kan drabba den socialnämnsledamot eller tjänsteman, som förordnar om flyttning av hjälpbehövande från en kommun till en annan. Alltså tycks lösningen å detta gamla problem äntligen komma.Vi bör nog ock i skenet av den rådande fattigdomen se det som hände i Trollhättan den ödesdigra lördagskvällen den 14 mars 1868. Disponenten vid Önans pappersmassefabrik, grosshandlare Francke från Göteborg, hade belutat nedsättning av arbetarnas till 1 krona och 25 öre uppgående dagslön med 5-15 öre. Reaktionen härpå uteblev ej, våldsåtgärder tillgrepos, som

renderade åtskilliga arbetare frihetsstraff. Även om vi räknar med en allmän penningvärdesförsämring kan väl ingen i dag annat än instämma med kyrkoherde Åberg och skollärare Engblom, då de ansågo arbetarnas reaktion, såsom fullt förklarlig. Den ledsamma händelen, Önanupproret kallat, var en av impulserna tilll senare tiders mäktiga arbetarrörelse.

Livsmedelsförsörjningen var just under 1860-talet ofta mycket bekymmersam. Säljare av livsmedel som förde sina varor till Trollhättan mötte husmödrarna på vägen utanför samhället och kunde där avyttra sina varor. Detta medförde, att livsmedlen inte kom in till Trollhättans torg. På grund härav beslöt kommunalnämnden kungöra i kringliggande församlingar, "att säljare av livsmedel skulle föra sina varor till Trollhättans torg och där avyttra dem, varigenom en bättre ordning för köpare och säljare kan handhafas." I detta sammanhang bör man erinra om att kommunalnämnden år 1860 beslöt inrättandet av marknad på Trollhättan fr. o. m. år 1862. Den första marknaden hölls ock lördagen den 14 oktober 1862 och redan följande dag vittnade sockennämndsprotokollet om att marknaden varit talrikt besökt. Den marknad som hölls i Trollhättan lördagen den 14 oktober 1961 var således den 100:e marknaden.

Om fattigvårdsfrågorna upptar många sidor i de olika protokoll kan man säga detsamma om brännvinsförsäljningen och redogörelse för denna skulle kräva åtskilliga spalter. Den tidens försäljning räknades ej som nu i liter, utan i kannor, varvid 1 kanna motsvarade drygt 2% liter. I slutet av 1860-talet beräknades enbart gästgiveriet ha skänkt ut 6000 kannor brännvin, d.v.s. c:a 15000 liter. Brännvinet hade endast det goda med sig att samhället från försäljningen erhöll en mycket stor del av sina inkomster.

Betydelsen härav förstår man av ett protokoll några år längre fram, år 1875. Brännvinspriset hade av kommunalnämnden bestämts till 2 kronor per kanna, ett beslut som man senare reviderade, varvid sågs att: »en nedsättning af 33 öre per kanna skulle med 10,000 kronor minska förtjänsten per år». Årsomsättningen av brännvin var följaktligen i runt tal 30.000 kannor eller c:a 80.000 liter. Samhällets innevånarantal 1875 var ungefär 3.200 personer vartill naturligtvis tillkommo några hundratal som väl reste in till Stranna för att tillfredsställa sin törst. Som jämförelse kan nämnas att systembolaget i Trollhättan av i dag försörjer ej blott själva Trollhättan med sina drygt 30.000 invånare utan åtskilliga omkringliggande kommuner tillika, sammanlagt torde därför minst 40.000 personer vara hänvisade till »systemet» i Trollhättan. År 1960 försåldes från System AB i Trollhättan ungefär 182000 liter brännvin, d. v. s. brännvinsförsäljningen var drygt dubbelt mot den i Trollhättan 1875 medan motsvarande invånarantal är mer än 10 gånger så stort. Även om siffrorna naturligtvis ej äro fullt tillförlitliga ge de oss dock en klar inblick i att brännvinet i mitten och slutet av 1800-talet faktiskt flödade på Stranna.

Den första orgeln i Trollhättans kyrka stod i koret och trampades av en man vid namn Ambernt Enegren. Ambernt som i kommunalnämndens protokoll får heta Ambjörn men i folkmun Ämbern tillerkändes 1861 en lön av 1 riksdaler i månaden till hyra och tvätt. Som organist tjänstgjorde en tid fröken Therese Gyberg, dotter till organisten Gyberg i Tunhem. Fröken Gyberg var tilllika lärarinna, och en sträng sådan, vid Prins

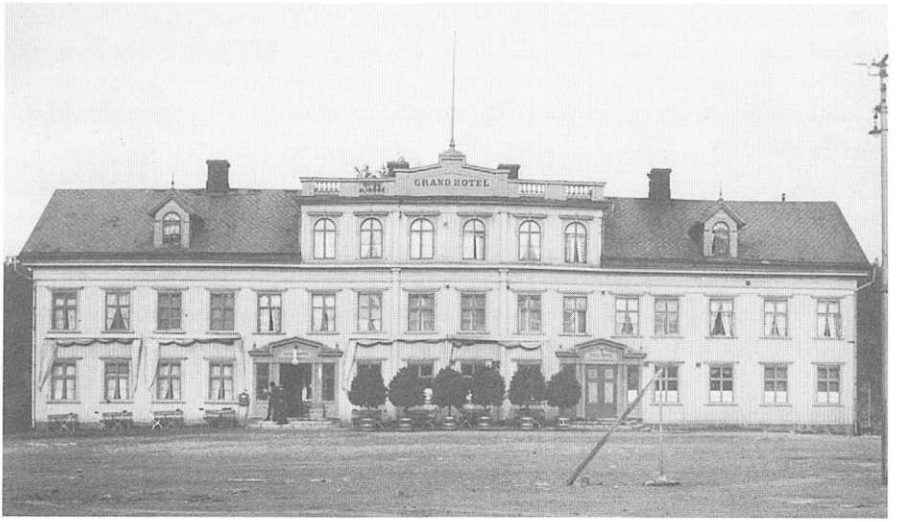

Grand Hotel.

Oscars skola från år 1865. När folket frågade den käre Ämbern vad han egentligen gjorde i kyrkan blev svaret: »Jo, jag släpper väder till fröken Gyberg.»

Det berättas att gamle Patron Nydqvist, då frågan om permitteringar vid verkstaden kom på tal, skall ha fällt det ungefärliga yttrandet: »Om, mina arbetare ha fött mig under de goda åren, kan jag hjälpa dem under de dåliga.» Samma patrialkaliska anda har tydligen ock besjälat Holm, ty gång efter annan finner man hans beska kommentar vid vissa fabriksidkares tendens att friställa sina arbetare. Holms temperament behöver man ej ta fel på. Vid ett sammanträde med kommunalnämnden hade Holm och bruksförvaltare Samuel Andersson råkat i dispyt angående en person. Kommunalnämnden måste sammanträda en extra gång enkom för att ge Holm sitt förtroendevotum! En annan gång önskade en man, som tydligen ville ockra på nämndens godhet, få försörjning för hela sin återstående livstid. Men nämnden hade nyligen beviljat hustrun 30 riksdaler per år för att hon skulle dra försorg om mannen, varför Holm ansåg att »den sökande mer var besvärad av skrivklåda än av hjälpbehov.»

Såväl Nils Ericson som Holm ha - var och en på sitt område- varit ledaren, som visste vad han ville men som ock tog hänsyn till sina medmänniskor. Den tredje i triumviratet från 1800-talet ha vi här endast berört till namnet, Per Magnus Åberg, humanisten, människovännen, vars insats i Trollhättans andliga liv likaså satt spår efter sig.

Liksom krig ej förs enbart av generaler så skapas ej heller ett samhälle endast av ledare. Det är dock alla »Strannas barn» som tillsammans skrivit det självständiga Trollhättans 100-åriga-.historia. Ej alltid är det de största namnen som synas. Vi ha skäl att böja våra huvuden inför många av dem.

En Trollhätteflickas visa

Melodi: Hulda, min Hulda

av Erik Adamson

Min kärlek den första och rena
den skänkte jag till rektor Frisk,
fast mina väninnor dom mena,
att jag tog en vådelig risk.
Han bjöd mej på baler och fina kalas
för Ingvar han visste hur flickor ska tas
Men snart fick jag sparken
en gång på en "Marken",
då Tilda från Frambo kom hit.

Jag torka dock snart mina tårar
sen Ingvar mej bjudit farväl,
och snart mej en annan bedårar
för jag är en känslosam själ.
Den andre var fiskhandlarns Olle, du vet,
och han var i kärlek så hiskeligt het.
Vi svärma som katten
uti mörka natten
där blott Olles fullmåne sken.

Men säg mej lycka som varar
på kärlekens nyckfulla hav,
ja, falska det är alla karlar
och Olle en korg snart mej gav
Med Antonssons Ragnar jag sen kuttra-
sju
En sommar ner vid Öresjö låg vi tu.
Min åtrå han bota,
men kärleken skrota
så fort vattnet börjar bli kallt.

Den rolige, stilige Lolo
har varit min stora passion,
men även den tjusige Solo,
och självaste Gilles-Patron.
Och med Bertil Lawson, som tillverkar
stift,
jag hoppades livligt en gång att bli gift
men Bertil han flytta,
jag fick ingen nytta,
av honom och ej av hans stift.

Jag hade så bussigt i hopet
med Granlund från Velanda by
och nu kom jag riktigt i ropet,
var vecka en fästeman ny.
För nu kom Karl-Axel och Bjurström
och Rusth
och bröderna Björk väckte också, min lust.
Fast stor nog var lusten
jag höll mig till Rusthen,
till Lennart för s ä k e r h e t s skull

Karl på Spångata

Ivar Björk och Eskil Andersson. Fotot är taget i köket, gilleslokalen Österlånggatan 54.

Bland de många personversar, som Erik Adamson skrev, återger "Stranna" här visan om Ivar Björk (1914 - 1989). Ivar var brandman och en av stöttepelarna i Gillets "Franska kök".

Sång till Ivar

av Erik Adamson

Texten skriven på den gamla vackra melodin: Björkens visa

Feske Wiktor lär
haft en stor affär,
Ivar börja där
sälja sill och kolja.
Femti torskfilé
på minuter tre,
de har Ivar, Ivar gjort

Brandkårsskola han
gått som mången ann
och i Stockholm kan
man ha mycket trevligt.
Men till gatans tjej
sade Ivar nej,
de har Ivar, Ivar gjort!

Ivar om har byggt
svärfarns hus så snyggt
att hans grannar tyckt
han var väldigt duktig.
Han lagt på nytt tak
målat fram och bak,
de har Ivar, Ivar gjort!

Ivar är en man
som så mycket kan
tjuvstoppslås har han
satt i många dörrar.
Och med lite knåp
blev min radio skåp,
de har Ivar, Ivar gjort!
Ordning, disciplin
är ju hans rutin,
han har kort stubin
om nån kille bråkar.
Kvickt han klipper till
busen tiger still,
de har Ivar, Ivar gjort!

I vår Tingsrätt han
är en nämndeman,
dömer kvinna, man,
och syr in de flesta.
Satt fast rånare
och bedragare,
de har Ivar, Ivar gjort!

Uti Nötesund
torsken stor och rund
nästan står på grund
invid Ivars brygga.
Han drar upp ett ton,
Ivar är ju sån,
de har Ivar, Ivar gjort!

Som familjefar
finfint exemplar,
är han alla dar,
gode vännen Ivar.
Han med Dagmar rar,
trenne döttrar har,
de har Ivar, Ivar gjort!

KpS

Trollhättan

Av Oskar Malmrot

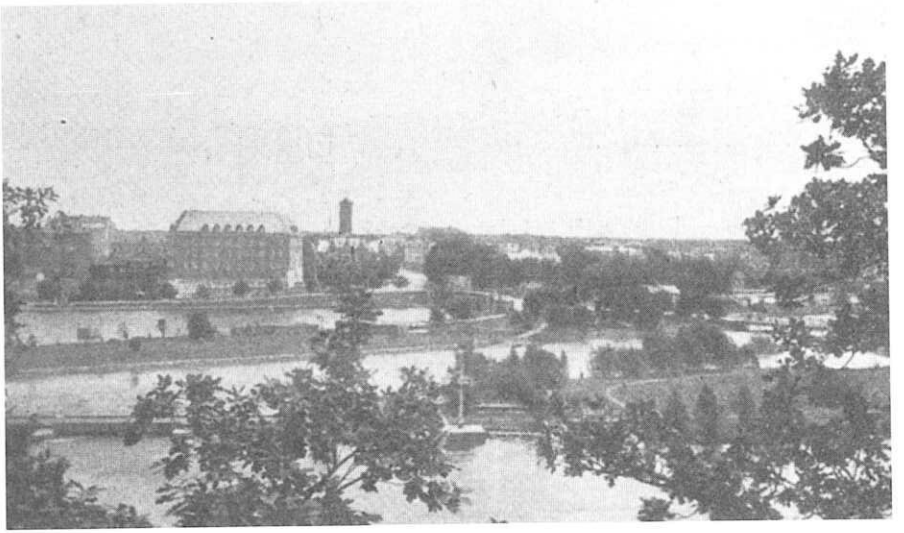

Vy från Strömsbergs veranda mot Trollhättan.

Det var en gång en tysk ingenjör, E. L. Albert hette han, som med sin fru, född rysk furstinna, reste genom Göta och Trollhätte kanaler. Under färden föllo deras ögon med behag på villa Strömsberg med sin fagra omgivning strax ovanför de brusande fallen. Den hade byggts en gång av hr Dahllöf från Torsered och avskiljts från huvudgården. Villa Strömsberg övergick i hr Alberts ägo. Makarne slogo sig till ro där. Fru Albert fick icke länge njuta av Trollhättans fagerhet. Hon gick bort i barnsäng vid 36 års ålder. Hr Albert stannade kvar och blev verkligen en av »de våra». Hans hjärta mötte Trollhättefolkets och Trollhättan kände honom som sin oegennyttige vän. Han gjorde här mera gott än man haft rätt att vänta av en inflyttad utlänning. Ej ett ont ord hörde vi yttras om eller mot honom i livstiden och ej heller efter hans död. Tvärtom har i Strömslund talats om resandet av ett Alberts äreminne, ty Strömslund var egentligen hans skapelse och njöt hans synnerliga omvårdnad. Som Sveriges första egnahemssamhälle blev Strömslund under många år studieobjektet för andra sådana anläggningar. Ingenjör E. L. Albert gick bort, sörjd och saknad av hela vårt samhälle. Före dess hade han emellertid sålt villa Strömsberg med egendom till Trollhättans stad. Kanske bättre pris kunnat uppnås av privat köpare, men hr Albert ville att denna pärla i Trollhättenaturen skulle komma i samhällets omvårdnad. Därför så.

Staden har försökt att få villa Strömsbergs park till en allmänhetens rekreationsplats och själva villan till en nykterhetsrestaurang. Parken synes dock blott i obetydlig mån ha anlitats för avsedda ändamålet och restauranten har ej heller visat sig bärande. Där saknas tydligen två ting, som släktet nu kräver - dansbana och spritservering. För sådan invasion å f. d. Albertska hemmet torde aldrig kunna väntas stadsfullmäktiges medgivande. Och snart uppstår väl frågan vartill villa Strömsberg skall användas. Ty nuvarande källarmästaren, som dock i fjol lyckades draga folk till restaurangen, uppger med detta år att vidare försöka. Det lönar sig icke.

Tiden kanske med detta är mogen för villans och områdets upplåtande för platsens och bygdens hembygdsmuseum? Vore väl det.

Å vyen från Strömsbergsvillans veranda ser man närmast älvfåran, som strax till höger stupade ned i de brusande fallen. Då var det här fall att se och beundra. De gamla urkunderna tala också om engelsmän, som reste hit för laxmetningens skull. Nöjet att få bogsera några laxar upp på land ansågs som fullgod ersättning för den dyrbara resan. En stannade rent av kvar i landet och blev ett stort namn i landets fiske- och jaktkrönika. Det är mr Lloyd som åsyftas.

Huru många år som behövdes för vattnet att urnöta klippgrunden här är bäst att ej tala om. Vattnet slet emellertid undan för undan bort klippmassan. Den beryktade s. k. skräddareklinten blev en rest ovanför vattnets räckvidd. Den var ett horn av sten som från bergväggen sköt ut över den fåra vattnet skapat åt sig. Klinten murknade vid fästet och en dag störtade den ned i Nolfallet.

Ännu i halvannat hundra år fick fallet sjunga sin bullrande sång, efter vars art man långt upp mot Hunneberg påstod sig kunna förutsäga vädret för följande dag. Men omsider kom den tid då människan ansåg sig kunna dra nytta av strömmen, genom att omvandla dess kraft till elektrisk energi. »Morganas bäddar» kunde omformas till ljus och kraft för släktenas välbefinnande.

Till synes skulle det varit en ojämn strid människan kämpat mot de många sekundmetrarne vatten i Trollhättefallen, men det gick. Under ingenjör Knut Sundblads ledning arbetade sig mannarne tum för tum ut från båda stränderna med ett bastant dämme. När tiden var inne för att dammpartierna skulle mötas i fallfårans mitt, öppnades alla avloppsmöjligheter för vattenmassan och i skydd bakom dämmet uppfördes murverk och rulldammar m. m. för den permanenta uppdämningen. Det gick väl i lås, utan förlust av en enda man. Förut hade då uppsprängts genom klippgrunden den stora kraftkanalen för vattentillförseln till kraftstationen. Även den kanalen synes å bilden, korsande gamla Polhemska linjen. Kraftkanalen speciellt fordrade förflyttning av Stridsbergska verket Gullöfors bruk. Även hade i stor utsträckning vidgats den förutvarande trafikkanalen, Ericsonska kanalen. Öarne inom kanalerna ha, så när som på en, befriats från tidigare bebyggelse och i stället apterats till promenadplats.

Bortom vattnet fångas blicken närmast av stadens förvaltningsbyggnad, s. k. stadshuset, vilket blev färdigställt före inträdandet av dyrtiden. Ritningarne till stadshuset upp-

gjordes av ingenjör Pihl. Resande främlingar, speciellt då arkitekter, uttala sin tillfredsställelse med byggnadens enkla, värdiga linjer. Det enda man har att anmärka mot stadshuset är att »där kanske borde varit ett torn». Ingenjör Pihl, som av platsintresse ritade så mycket för samhället, hade också ett torn på en av sina skisser, men tornet skulle medföra någon kostnad, och därför önskade kommunalstämman tornet bort.

Till vänster om stadshuset synes något av den mer ursprungliga Trollhättebebyggelsen. Till höger synes Vattenfallsstyrelsens direktionsbyggnad, som uppförts å plats som från början upptogs av gästgiveri och läkarbostad.

Bakom stadshuset framträder tingshuset för Väne, Flundre och Bjärke, härader. Nya Trollhätte kanalbolag motsatte sig användandet av denna plats för tingshus, för vilket man såg en fullt lämplig tomt vid nuvarande Tingvalla. Men tingshuskommiten anlitade expropriationsrätten. Varmed förrycktes en av kanalverkets mekanikus ingenjör Carl Wallström planerad solfjädersformig gatuplanering över dåvarande Karl Johans torg med utgångspunkt från dåvarande svängbron över kanalen. Den lilla återstoden av detta projekt har en senare tid uppkallat helt omotiverat efter kanalbyggaren Polhem. Wallströmsallén borde vara det rätta namnet.

I fonden av bilden synes stadens vattentorn. Det utkämpades hårda och hetsiga strider å kommunalstämman om anläggandet av vatten och avloppsledningar, men röststyrkan låg på den tiden hos s.k. Nydqvistpartiet, vilket gått in för nymodigheten. Beslutet överklagades, men stod sig i högre instans. Ledningsnätet kom till och nu ville väl ingen återgå till de gamla förhållandena. Med anläggningen försvunno en mängd illaluktande diken och vattnet fick man rent genom att blott vrida på en kran. De förutvarande och ofta förorenade brunnarne tilltäpptes. Och vad mera är den av ålder här så gott som hemmahörande nervfebern förekommer nu endast tillfälligtvis.

Omkring vattentornet skönjes skog. Den är ett äreminne över kanalverkets framlidne skogvaktare August Larsson. Han planterade den med tillhjälp av Trollhätteskolornas s. k. planteringsdagar. Den skogen kan således av ännu levande Trollhättefolk med mer än vanlig rätt kallas »vår skog».

I Jonas Carl Linnerhielms (1758 - 1829) brev om Trollhättan kan man läsa, att Antonsonska träbron kostade en och en halv tunna guld "trots att den var byggd med dåligt virke". Det s.k. Kronhuset (=Olidan, som finns kvar ännu år 2004) kostade en tunna guld trots att det "var ett vanligt trähus med två medelmåttigt höga våningar" och "trots att det ej ens hunnit bliva färdigt".

En tunna guld var förr endast ett räknebegrepp lika med 100.000 daler silvermynt, under 1700-talet med fallande värde, då begreppet följde sedelinflationen. Från 1830-talet var en tunna guld lika med 6.250 riksdaler specie.

Om Linnerhielms brev kan Du läsa i "Stranna" nr 6 sid. 97 o. f. och om Antonsonska träbron finns en artikel i "Stranna" nr 7 sid. 15 o.f.

Erik Adamson skrev visan för Trollhätte-Gillets "Lustresa" till Dalsland år 1980.

Visa vid en färd på Dalslands kanal

av Erik Adamson

(Melodi: Skepp som mötas, Det var en gång en sjöman, Axel Öman)

En fin båt var Capella,
och Alex Halling med,
man kunde plats beställa
i Bengtsfors, Långed, Ed.
En pråm man drog där akter
med last från Dalslands Bruk.
Då var så goda frakter,
då var ej kronan sjuk.
Vi på Dalslands vackra kanal
åker fint fast leden är smal.
Akvedukten är lagom och båten
går klar.
I Håverud paus vi tar!

Ombord på Dalslandsbåten
man ångbåtsbiff fick då.
Den första gång jag åt en,
den var så stor som så...
Och ångmaskinen dunka
sin jämna lugna gång,
och gästerna dom klunka
och sjöng en lämplig sång.
Vi på Dalslands vackra kanal
åker fint fast leden är smal.
Akvedukten är lagom och båten
går klar.
I Håverud paus vi tar!

I våra dar man reser
till Jordens alla hörn.
Till negrer och kineser
man flyger som en örn.
Man far till varma öar,
som Hans och många gjort.
I barerna man köar,
var kväll man slår på stort!
Vi på Dalslands vackra kanal
åker fint fast leden är smal.
Akvedukten är lagom och båten
går klar.
I Håverud paus vi tar!

Små pampar far allt mera
ut på en utlandsfärd.
Det sägs dom ska studera
i andra folkslags värld.
En kryssning till Madeira,
Finland och Singapore
det görs nu av allt flera,
och fler för varje år!
Vi på Dalslands vackra kanal
åker fint fast leden är smal.
Akvedukten är lagom och båten
går klar.
I Håverud paus vi tar!

I riksdan är man enig,
att resa sommartid.
Men jag som blott är menig
får stanna hemmavid.
Till Japan och Korea
far pampgrupp stor och bred,
men sällan far dom bre'a
till Mustadfors och Ed.
Vi på Dalslands vackra kanal
åker fint fast leden är smal.
Akvedukten är lagom och båten
går klar.
I Håverud paus vi tar!

En charterfärd till värmen,
till sol och salta bad,
turister hela svärmen
på playan har parad.
Låt folk till London fara,
till Rom och Santa Fé,
vi andra åker bara
en tur till Stora Le.
Vi på Dalslands vackra kanal
åker fint fast leden är smal.
Akvedukten är lagom och båten
går klar.
I Håverud paus vi tar!

Våren 1980
K p S

PEHR KALMS

Mag. Doc. in Hist. Nat. & Oecon. vid Åbo Akademi samt Ledamots av Kungl. Svenska Vetenskapsakademin

VÄSTGÖTA och BOHUSLÄNSKA RESA

Förrättad År 1742

Trollhättan och dess ganska stora fall besåg jag denna dag. Här voro väl flere små fall, där vattnet med tämmeligt brusande och stark ström häver sig utföre, men så äro dock i synnerhet 2ne ställen, där älven med ett förskräckeligt fall och brusande kastar sig utför klipporne. Desse bägge fall äro belägne vid älvens NV. brädd, det ena ovanföre och det andra strax nedanföre, vardera fallet har på SO. sidan om och bredvid sig var sin lilla hol-

me, de där ligga nästan mitt i älven. På vardera holmen växa medelmåttigt stora tallar och granar samt något ljung, vilka växter få där vara i största säkerhet, emedan ingen människa denna tiden kan komma på desse små holmar eller klippor för de gruveliga fall, som äro på ömse sidor om dem.

Till den holmen, som ligger vid det övre stora fallet, och vilken holme är större än den där nedanföre, skall i forna tider varit en bro, men sedan den gått sönder, har ingen kunnat komma dit.

På holmen vid det nedre stora fallet sades ej flere människor varit än en enda gosse, som på det sätt kommit dit, att de lagt en mast emellan samma holme och en annan där strax söder om, varpå nu äro en hop med hus och kvarnar. Gossen skall då gått dit över på masten, och så snart han kommit därifrån tillbaka, skall strömmen fört bort samma mast.

Emellan bägge desse holmar ligger en liten klippa, på vilken ingenting växer och varpå ännu aldrig någon människa varit, är ock alldeles omöjligt att komma dit för vattnets gruveliga och hastiga strömmande på alla sidor om densamma; när mycket vatten är, sades det strömma alldeles däröver.

Strax på övre sidan så vid den nedre holmen som nyssnämnde lilla klippa, ligga en hop master, som vid nedflytandet utför desse stora fallen stannat och fastnat däremot och kunna aldrig fås därifrån; uppå den lilla klippan låg ock en sönderslagen båt.

Desse bägge stora och förskräckeliga fallen hava, som sades, på SO. sidan om sig de 2 omtalte små holmar eller klippor, men på den NV. är själva älvbrädden, som är en ganska hög och mot älvsidan nästan *perpendiculair* klippa. Ehuru häftiga och branta desse bägge fallen äro, så äro de likväl (åtminstone denne tiden) icke sådana, som en del avmåla dem, nämligen att vattnet skall stupa ned för en brant och *perpendiculair* klippa, och man skall kunna stå där under, emellan själva klippan och det utför densamma sig nedkastande häftiga vattnet utan att en gång bliva våt. Ett sådant rum därunder nekade de alla därvid boende jag talade vid, därunder skola givas. Jag ville ock ej råda någon att försöka att stå därunder, fick se om han icke skulle bliva våt. Själva älvsväggen på NV. sidan vid desse bägge fall, vilken består av bara

gråberg, är av en förskräckelig höjd, så att då en står antingen på Skräddarklinten eller ovanför Tjuvhålan och ser på strömmen och fallen, som med ett förfärligt dån, brusande och häftighet strömmar och kastar sig där nedanföre, så må en hisna och håren resa sig på huvudet, dock är Skräddarklinten högre. Denne NV. älvsbacken eller väggen var nästan *perpendiculair,* varest utur och vid densamma växte åtskilliga tallar, par ekar, någon gran och par små aspar. Nedför desse gruvelige fall flottas alla mastträn som komma från *Värmland, Västgöta-Dal* och andra orter vid *Vänern* och föras ned efter *Göta älv* till *Göteborg.*

Tjuvhålan, som är ett hål uti berget vid Trollhättan och har sitt namn av tjuvar, som en tid skola sig däruti uppehållit, är belägen vid det nedre stora fallet. Den är ej, som många tro, på ett sådant ställe uti berget, att vattnet flyter och strömmar där över, utan på NV. sidan av älven är i berget en håla, dock något över vattnet, till vilken håla man skall gå på en smal kant av berget, som vetter ut mot och går en liten grand ut från detsamma, dock bör den vara mycket viss på sina fötter som skall gå dit, ty där foten slintade, fölle han huvudstupa ned i det häftiga fallet och stridande strömmen, som är just där under. Nu sades icke vara stort kvar av denna håla, utan den skall redan mest fallit ned i strömmen därunder. Folket vid Trollhättan berättade, att tjuvar skola uppehållit sig i samma håla uti 7 års tid men omsider blivit röjde av en piga, den de haft hos sig, vilken skall begärt att hon skulle få gå hem om julafton efter en kärva halm, det de henne efterlåtit, dock med hot, att där hon sade, det de bodde där, skulle de taga livet av henne. Pigan sägs väl hållit ord så vida att hon icke sagt var de voro och hade sitt tillhåll, men hon skall dock hava tagit en halmkärva, gått förut till hålan och strött halm efter sig hela vägen, varigenom de blivit uppenbarade och fått sin rättmätiga lön.

Skräddarklinten är en klint eller snibb av själva berget, vilken hänger ovanför det övre stora fallet, dock till en gruvelig höjd ovanför detsamma. *Historien* huru och varav denne klinten fått det namnet, berättas varit denna: I forna dagar skall varit en skräddare, som för någon sin missgärning blivit dömd till döden

men dock skall bekommit frihet att lösa sitt liv därigenom, att han skulle sitta ytterst på samma klint med benen hängande över fallet och där sömma en klädning färdig. Han sägs även gjort så och fått klädningen så nära färdig, att icke mera varit övrigt än att han endast skulle draga ut tråden som han sömslagit med. Han sägs förut efter goda vänners råd och varning kunnat hålla sig så att han ej koxat ned på den häftiga strömmen, men nu vid det han begynte draga ut tråden, skall han börjat kasta ögonen ned på det med en gruvelig häftighet fallande och brusande vattnet, då han, som tros, därav blivit yr i huvudet och förfärad samt strax tumlat ned från klinten i brusande fallet och således omkommit. Andre säga att det varit en skräddare, som skulle göra sitt mästerstycke.

Från *Trollhättan* fortsattes resan genom *Börsle* till *Gålstad*.

De uppreste stenar, som stå emellan *Rånnum* och Stora *Hjärpetorp* på södra sidan om och nedanför berget *Hall* och äro tillförene omtalte p. 54, sades av somliga vara jättestenar, andre sade, att en fältherre som där övervunnit fienden, upprest desamma.

Tobaksplanteland hade de här på trakten allestädes vid gårdarna och byarna. Tobaksbladen sade de sig föra till städerna, i synnerhet till Uddevalla, emedan de där skola få bästa betalning för dem, att försäljas åt tobaksspinnare. Kållanden voro knappt halvparten så stora som tobaksplantelanden, så kan penningekärleken göra folket omhugsna.

Ärter och *bönor* torkades här på det sätt, att kvistiga grantrodor eller granstänger restes upp mot varandra i form och skapnad som en *conus* eller kägla, varpå ärt- och bönhalmen lades.

Hunneberg hade jag ända från *Rånnum* till *Gålstad* på vänstra handen om vägen, ibland närmare, ibland längre ifrån; sidorna av detsamma voro på denna kanten gemenligen icke så branta som på östra mot *Flo* socken. Mångenstäds bestodo backarna på södra sidan av foten av detta berget icke av annat än bara *svarthällor,* som äro ett särdeles slag svart skiffer, vilken i elden lagd sprakar häftigt, och varom strax vidlyftigare.

Om aftonen kom jag fram till *Gålstad*.

En framtidssyn

"En framtidssyn " är skriven år 1913 av järnvägstjänstemannen, politikern, författaren och Trollhätteforskaren Gustaf Lundén.

Bland alla beryktade, stiliga, städer
finns ingen så trevlig som Trollhättans stá.

Till den stadens ära en visa, jag kväder
som hoppas jag också skall göra sig bra.
Den staden har framtiden för sig minsann,
om, blott vi bli ense och sams med varann.

Då blir det så roligt i Trollhättan leva,
ja, då, få vi trevligt i Trollhättans stá.

När staden blir färdig, då kan jag bedyra,
så höra båd Gärdhem och Vassända hit,
Och borgmästar Lidman med visshet skall styra,
Och sätta vi alla till honom vår lit
ty han är så bussig och han är så bra,
den gubben förbaska mej, den ska vi ha.
Ty maken till honom ej här står att finna,
och få vi ej honom finns ingen att ta.

När Bäsken och Malmrot ha lesnat att gnata
skall mången helt säkert med mig bliva glad.
Då Trollhättans käringar slutat att prata,
ja, då få vi frid uti Trollhättans stad
Då vi gjort på käbbel och skvaller ett slut,
då blir man ej rädd och kan våga sig ut
för vänner och käringar, systrar och tanter
och skvaller och prat i var eviga knut.

En gång våran Larsson[1] så säker och värdig,
den gladaste gycke man nånsin får se,
har hunnit att få fullt i ordning och färdig
samt öppnat på gatan sin konstateljé
och utställning ordnat i Anderssons hörn
där mitt emot Schinklers och korvfabrikörn.

Och klipsk som han är, skall han nog klara skivan
och nog är han karl för att tåla en törn
När bränvinsbolaget bar mist sista kunden,
Då alla på listan vi ha kommit opp,
den. blir nog förfärlig den rysliga stunden
när som broder Hansson[2] måst säga sitt stopp.
Då är Alexander[3] justitieråd
och bistår oss alla med råd och med dåd.
Och billig han blir helt naturligt som vanligt
och skänker oss säkert sin gunst och sin nåd.

Och när Viktor Kvart[4] fått ut sina pengar
- en »kvarts» million blir det nog åt oss var -
men då kan Ni tro, det skall bli andra slängar,
så året därpå finns nog ingenting kvar.
Den dagen då skall det väl ändå, för Hin
lyckas vår landstingsman August Melin
få »lätta förbindelser» hit ifrån Grästorp
på järnväg, som är både billig och fin.

Då Hällfors5) har ta't farmacie kandidaten
och bolag har bildat med Lindahl6) sin vän,
då han skall på piller och så'nt tjäna maten,
manövern från sist han ej mer gör igen.
Herr ingenjör Strömberg7) då icke är sen
att vägen på »Lortiga Hem» sopa ren.
Ty det känns så skönt, när man sitter å Åker,
när de som få gå ej ha smutsiga ben.

En dag när som »Svea» bett Bäsken förlåta
och lovat på Alvar[8] ej så göra mer
och börjat att synderna sina begråta,
den dagen då står jag i glädje och ler.
Ty då kommer byggmästar Hålbergs[9] igen,
och då blir han Alberts och Trollhättans vän,
och sjukhusets trassel han säkert skall klara,
betalar balansen och schappar igen.

Och, när Alvar Lind fått teatern om händer,
behöva vi aldrig att lösa biljett,
och aldrig kanhända att han visar tänder,
om vi skulle ställa till bråk på nå't sätt.
Och Lundgren och Mårtensson ska sparkas fram,
ty annars det vore väl minst sagt en skam,
då de ju ha hjälpt honom ut många gånger,
med svett och med möda, i rök och i damm.

Och när »Lånta Hem» ska få hjälp utav Hansen,
då badhusets aktier stiga i pris,
och när pastor Hehrne[10] vi se tråda dansen
då först få vi ordning ibland vår polis.
Ty då är nog Zetterberg[11] vår stadsfiskal,
men Roo-sar ej markna'n, ty den är ju skral,
och Fredriksson överkonstapel i staden
och Werner om sta´n, så vi slippa skandal.
När Hehrne har hittat sin bortflugna duva,
då pastorn och Lars hålla mässa ihop
och enats i frågan om kärleken ljuva
så att vi ej falla uti lastens grop
Och storken kan då icke mer hälsa på
som, nu med en liten en gång då och då,
ty vi ha då lyckats hans vingar att klippa,
och han ber om ursäkt, då han kliver på.

Och när vi fått staden så'n den borde vara,
hehöva vi också en sprutbod så fin,
om den saknar väggar gör ingenting bara
vi absolut säkert kan få en Hall-in,
där Schinkler med hästen står klar på en höjd
till trollhättebornas förtjusning och fröjd
att sköta om släckningen billigt och hastigt
och doktor Sylvén skall då säkert bli nöjd.

Och när "Skånska Nisse" och överste Hansen
ha fått sinsemellan personligt kontrakt
samt funnit att svårt blir att hålla balansen,
om de såsom pampar ej stå på sin vakt
då slår Signe Wollter[12] ur hågen förvisst
rösträttsidén, ty det blir ju för trist
i längden, att stå här och ensam få prata,
och karlarna tar nian ju endast med list.

Jag hoppas att salen den dagen ock glöder;
då. jämlikhet råder i Trollhättans stad.
kanalgrevar, kolingar, alla bli bröder,
åh, herre min je, vad jag då skall bli glad.
.

Vi skola då samsas och utan nåt söl
vi lägga bort titlarna. »herre» och »knöl».
Den da'n röstar Krönlein, för lokala vetot.
och Björkqvist[13] vi se komma, köra ut öl

1) Avser silhuettklippare och målare Gustaf Larsson, känd över stora delar av landet. En synnerligen originell personlighet av det humoristiska slaget.

2) Spritbolagets disponent L. F. Hansson.

3) Dåvarande sakföraren Alexander Nilsson.

4) Kvart var ett då känt stadsbud, Troddes erhålla ett arv om flera millioner från Australien, vilket gjorde trollhätteborna mycket förhoppningsfulla. Arvet torkade dock in.

5) Carl Hällfors, då t. f. landsfiskal i Trollhättan.

6) Lindahl var innehavare av Trollhättans Färg- o. Kemikalieaffär.

7) Kanaldirektör Axel Strömberg.

8) Redaktör G, Alvar Lindh, Försökte vid ett tillfälle komma in på biograf Svea (Palladium) utan biljett. Blev då utkastad av biljettmottagarna.

9) Hållberg var entreprenör för Marie Alberts sjukhus.

10) Hehrne var pastor i Metodistförsamlingen.

11) Dåvarande överkonstapel - avskedades efter tjänstefel.

12) Signe Wollter var ämneslärarinna i Samskolan, känd även som ordf. i Föreningen för Kvinnans politiska rösträtt.

13) Trollhättans energiska nykterhetsledare.

Under 1800-talet och första hälften av 1900-talet fanns det i Trollhättan flera s.k. ***"vattenkiosker" och serveringar.*** *Vid Oscarsbrons vänstra fäste, vid kyrkan, slussarna och på Kopparklinten fanns det sådana serveringar. Här är ett par bilder på två, som fanns kvar i mitten av 1900-talet.*

Serveringen på Kopparklinten.

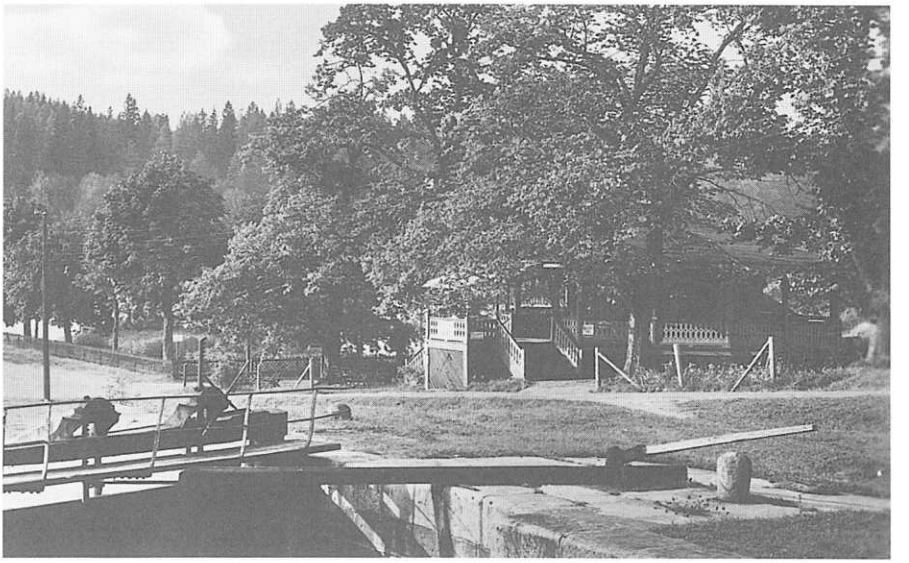

"Schweizeriet", som låg vid "Vasselia", Åkersvass.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Historia och Historier om "STRANNA"
häftena 8:1 – 8:6 åren 2002 – 2004

Sida

Erik Adamson ("Karl på Spångata")
28 Smörgåsbordets come back
32 Byxsömmerskan Carmens sång
78 Rekvisitaförteckning till visorna om "Gamla Grand hotel"
84 Strömpaddorna
156 Nobeldagen
157 Sjömansvisa
177 En Trollhätteflickas visa
183 Dalslands kanal

Anna-Lisa Berglund
3 Edsvägen mellan Brätte och Åkerström
10 Vägen över Naglums sund.

Erik Dahlberg
15 Ur "Suecia antiqua Et hodierna"

G. Djurklou
32 Ekholms slott

Stellan Edström
5 Stig Hallberg

Bertil Engqvist
79 Några brev från Amerika

Werner Johnsson
19 Trollhättans kyrka 100 år

Pehr Kalm
184 Utdrag ur Västgöta och Bohuslänska resa

Ernst Karlinder
121 Till minne av Dr. C. Alfr. Andersson

Carl A. Larsson ("Kal i Môsen")
45 Trollhätteindustrier i gången tid

Arnold Lidaräng
18 Utdrag ur "Lurel och Smesa, västgötska personnamn i muntlig tradition"

Otto Lindblad
10 Trollhättan

Bengt Lindblom
65 Bebyggelse och kvarter i Trollhättan

Gustaf Lundén
188 En framtidssyn

Sida

Geo. Löwegren
129 En resa till Trollhättan

Oskar Malmrot
84 Falskmyntarnas Napoleon
180 Trollhättan

Ernst Nilsson
35 Hunneberg och dess minnen

Rolf Rhodin
161 Trollhättan genom 100 år, en liten tillbakablick

Stig Svantesson
91 Öknamn på Nohab

L. M. Svenungsson
17 Skatterna

Oscar Patric Sturzen-Becker "Orvar Odd"
19 Vid Trollhättan

Ulrik Thersner
29 Trollhättan
30 Nygård

A. von Treskow
53 Trollhättan

Erik Wengström
160 Regnbågen

Diverse
27 Om hjulångaren Erik Nordewall
27 "Sandahls kanon"
41 "Vid Trollhättan" - Sånger av "ed"
52 Önans trämassefabrik
59 "En Ny och Nöjsam Visa författad av en svensk soldat under arbetskommenderingen vid Trollhättan"
63 Ur "Hvar 8 dag" år 1916 "Ernst Stridsberg."
83 Tvångsdöpning på Nohab
85 Ur läsebok för Folkskolan 1875
87 Ur föreningen för Västgötalitteratur meddelande nr 2 år 2002.
88 Faksimiltryck ur "Sverige framställdt i teckningar, Westergötland"
96 Trollhättans Fiskeri-förening
96 Arbetareföreningen vid Trollhättan
97 Karta över Trollhättan med vägvisare
116 A. M. Olsson ("Manne"). Ur Trollhättans Södra Missionsförsamlings minnesskrift1876 - 1936
148 "Trollhätte kanals historik", ur Sv. Turistföreningens resehandbok Västergötland
154 "Utflykter från Trollhättan", ur. Sv. Turistföreningens resehandbok
158 Faksimiltryck ur "Skandinavisk Folkemagasin år 1866"
190 "Vattenkiosker" och serveringar